

J O Ó T I B O R

**MAGYAR
NACIONALIZMUS**

ATHENAEUM

89999 - Athenaeum irodalmi és nyomdai r-t. nyomása.

I.

BEVEZETÉS

Forr a világ bús tengere, ó magyar l
Ádáz Erynnis lelke uralkodik,
S a föld lakóit vérbe mártott
Töre dühös viadalra készti.

A népek érckor lati ledőlnek,
S a zabolák s kötelek szakadnak.

Te Titusoddal hajdani őseid
Várába gyúltél, hogy lebegő hajónk
A bölcs tanács s kormány figyelmén
Állni-tudó legyen a habok közt.

Ébreszd fel alvó nemzeti lelkedet!
Ordítson orkán, jöjjön ezer veszély;
Nem félek. A kürtök harsogását,
A nyihogó paripák szökését

Bátran vigyázom. Nem sokaság, hanem
Lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat.

Berzsenyi: A magyarokhoz.

Közel száznegyven éve írta a költő ezt a verset, de a magyar költő ma is csak ezeknek az ércszavaknak zengését keltheti újra lantján. Ma is forr a világ bús tengere, Erynnis vérbe mártott töre villog a kerek ég alatt, a népek érckorláti ledőlnek és az ádáz orkánban mindnyájan nemzeti lelküket ébresztgetik. Mert nemcsak a roppant földgolyónak az ember számára oly szűk és csekély térségeiért folyik a dühös viadal, hanem a szellem birodalmáért is, s azt a belső világot is igyekeznek a népek kitágítani és megerősíteni, amit a nemzetiség, nemzeti sajátosság, nemzeti szellem nevével nevezünk. Ki vagy, honnan jössz, merre tartasz?

miből merítetd helyedet, jogaidat, céljaidat közöttünk? Ezt kérdik egymástól. Es nem kisebb buzgalommal, mint a fegyverek gyártása, folyik a nemzetiség öntudatosítása, elméleti kidolgozása és a nemzet tagjainak eltöltése ezzel az öntudattal, hogy meggyőződéstől fűtött, lelkes, önfeláldozó hívei és harcosai legyenek azoknak a törekvéseknek, melyeket a nemzet elé állítanak vezetői, s melyek erkölcsi igazolását keresik ezekben az elméletekben. Régi mítoszok támadnak fel és új mítoszok keletkeznek, gyakran oly népek körében is, melyeknek sohasem volt valódi nemzeti léte. Ezekből hajt ki a nemzetek sajátos, egyéni életformáinak, céljainak, vágyainak változatos rendszere. Minden nemzet lázasan iparkodik megteremteni a nacionalizmusnak a maga alkatához és igényeihez szabott formáját.

A magyarság is ébreszti alvó nemzeti lelkét. Mi a magyar? így hangzik a kérdés. Milyennek kell lenni a magyarnak, milyen legyen nacionalizmusa, hogyan szolgálja az ebből sarjadó törekvéseket s mik ezek a törekvések? S ha a múltjába néz és lelkébe pillant a magyar, meghökkenés és zavar fogja el. Amely nacionalizmust maga körül lát szerte a világban, az gyökeresen különbözik attól, amit magában érez és történelmében ismer. Úgy-hogy alig hisz a szemének és kétkedik abban, igazán azt látja-e, azt érzi-e. Nem egyet közülünk megtéveszt a körülötte zajló világ és hajlik arra a hitre, hogy a maga nacionalizmusának is olyanoknak kellene lenni, mint ez a világot dúló fergeteg, és azt próbálgatja.

Dehát van-e többféle nacionalizmus? Van-e annak a fogalomnak, amit a nemzet mibenlétéről, alkatáról, céljairól, hivatásáról alkot az ember, többféle változata?

Mert ha kimondjuk a nacionalizmus szavát, akkor legtöbbször csak arra a mozgalomra, arra az egész világot elborító hatalmas szellemi áramlatra gondol, mely mintegy százötven esztendeje lobbant fel és azóta uralkodó csillaga az emberiség történetének. Keletkezését és kifejlődését végig fogjuk vizsgálni. S látni fogjuk, hogyan és miért vált olyanná, hogy immár évtizedek óta lázban tartja a világot és alig negyedszázad alatt másodszer borítja pusztító tűzvészbe. Látni fogjuk, hogyan vált ennek a nacionalizmusnak lényegévé az emésztő hatalomvágy.

Azt a korszakot, amely mintegy százötven esztendeje kezdődött európai történelmünkben, alighanem az *imperialista nacionalizmus* korának fogják elnevezni. A nacionalizmus ezt a fajtáját legfőképpen az jellemzi, hogy egész világszemlélete központjában a nemzetiség áll. Az a meggyőződés hatja át és irányítja életét teljes egészében, hogy a nemzeti érdek a legfőbb érdek, sőt ez az az abszolút érték, melynek mindent alá kell

rendelni, viszont jogos, sőt kötelesség minden eszközt, minden szellemi és anyagi hatalmat és erőt ennek az érdeknek szolgálatába állítani. E nacionalizmus csillapíthatatlan vágya nemzetének minél szélesebb körű uralma, szellemi, anyagi, hatalmi terjeszkedése, más nemzetek erőinek, életének, javainak a saját szolgálatába állítása, szellemi és anyagi meghódítása, a föld feletti és a nemzetek közötti főhatalom megszerzése. Így aztán a nacionalizmusnak illetően formája szorosan összekapcsolódik az államisággal. Az állam felfogása szerint nemzetállam, legfőbb rendeltetése nemzeti érdekek szolgálata, célja, hogy egyetlen nemzet kizárólagos hatalmi apparátusa legyen, országa egyetlen nemzet hazája és a világ feletti főhatalom középpontja. Mint ahogy egykor a vallásháborúk során az egyes felekezetek egyházai küzdöttek az államhatalom eszközeivel az egyeduralomért, most a XIX. század és századunk folyamán az egymással szembenálló nemzetek küzdenek ezért a célért. Imperializmus mindig volt, mert az emberi természetből kiirihatatlan a hatalom vágya, de a legújabbkori imperializmus célja a nemzet politikai hatalmának és uralmi körének határtalan terjeszkedése. S a modern nacionalizmus értelme, lényege, éltetője ez az imperializmus. S mint ahogy egykor az egyeduralomért küzdő egyházak érdeke emeltetett a politikában, az államvezetésben minden más, akár az egész társadalom jóléte, akár a nemzet vagy az egyetemes emberiség érdeke fölé is, úgy ebben a korszakban a nemzeti imperializmus szempontjai szorítanak háttérbe minden szellemi, erkölcsi, anyagi értéket, érdeket és igényt a politika gyakorlatában, az államhatalom felhasználásában. E modern imperialista nacionalizmus szélsőséges légkörében az egyes nemzetek nemcsak arról vannak meggyőződve, hogy ők Isten elsőszülött fiai, hogy ők képviselik az egyedüli igazi emberi szellemet, kultúrát és civilizációt, hogy ők az emberiség ama nagyszerű kivirágzása, melynek létrehozásán a teremtés első napja óta fáradozik a gondviselés, hanem arról is, hogy az ő kizárólagos örökségük ez az egész föld és összes javai, ők hivatottak és jogosultak birtokukba venni és, érdekük szerint felszítani s minden más nemzetet a maguk szolgálatába állítani. *iEz* a nacionalizmus csak a maga létjogát ismeri el és hiszi vak fanatizmussal, minden más nemzeti törekvést ellenségesnek és elnyomandónak tekint, s mint ahogy nincsen tekintettel más nemzet céljaira, jogaira, érdekeire, semmibe veszi az egyetemes emberiség vagy nagyobb, nemzetekfeletti emberi kötelek valóságát, létjogát, érdekét, céljait, hivatását is. Mint ahogy az elfogult felekezeti fanatikus a társadalom és emberiség minden javát, rendjét és békéjét, biztonságát habozás nélkül áldozatul veti vélt jogainak és fel-

adatának, úgy gázol át a rosszul értett, imperialista nacionalizmus fanatikusa minden emberi törekvésen, sőt természeti adottságon is, ami nem áll elfogult, egyoldalú akaratának szolgálatába. Éppen úgy hajlandó elvetni az észszerűség mértékét is, s ő, a nemzetállam birtokosa, akár az államérdek szempontjait is megtagadja; ami aztán természetesen éppen a leginkább életfontosságú nemzeti érdeken bosszulja meg magát.

Mindenekfelett azzal, hogy kihívja más nemzetek imperialista nacionalizmusát. Aminthogy valóban kihívta. Nehéz volna persze pert indítani, ki kezdte, de figyelemmel lehet kísérni a XIX. század folyamán, hogyan sodródtak bele ebben az áramlatba a nemzetek egymásután, hogyan kényszerültek sorra kezükbe ragadni az államhatalmat és a maguk kizárólagos szolgálatába állítani. A fejlődés minden nemzetet a nemzetállam és az imperializmus gyakorlására kényszerít márcsak védekezésül is. S ki kezdhethné ma e fegyveres nacionalizmus feladását: Ha egy nemzet lábhoz eresztené a fegyvert, pusztá létét kockáztatná, mert a többiek azonnal rárohannának. Csakis a leghatalmasabbak egyetértő bölcsessége, tisztessége és jóakarata segíthet az emberiségben, de a maguk sorsán is. Mert ha ez az elkeseredett, vad gyűlölettel fűtött viaskodás tovább folyik, menthetetlenül belepusztulnak a küzdő felek, de belevész Európa is, s nemcsak a földrajzi Európa, Ázsia e félszigete, hanem az egész nagyvilágra kiterjeszkedett szellemi Európa, a kereszténység és görög-latin humanizmus kultúrája, mely már-már az egyetemes emberi kultúrává kezd válni. S ez bizonyos nagyobb kérdés, mint az, hogy milyen lobogó leng e föld egyik vagy másik ormán. Mert a viaskodó nemzetek értelmét és jelentőségét is az Európában, e kulturális egységben elfoglalt helyük adja, nemzetiségük tartalma, szellemiségük ennek a nagy egységnek változata, abból fejlődött ki, abban és abból él ma is. De nemcsak a nemzetek, hanem maga a nacionalizmus is belepusztulhat ebbe az áldatlan viszályba. Mint ahogy a vallásháborúk szörnyűségei magát a vallást vonták rossz hírbe s voltak nem utolsó okai a felvilágosodás vallásellenességének, úgy ez az elfajult imperialista nacionalizmus is alkalmas hamis látszatba vonni és gyűlöletessé tenni a tiszta, jogos nacionalizmust is. Az igazi nacionalisták ezért keseríti leginkább. Szent eszményének beszennyezését és vesztét siratja. A nemzetállamok hatalmasaiban kell feltámadni a belátásnak, bölcsességnek, jóakaratsnak és mindenekelőtt a lelkiismereti felelősségnek, s elvetve a beteges nemzeti hiúság, hatalmi téboly és gyűlölködés szempontjait, az emberiség és világának olyan politikai megszervezését, állami és államokközi

berendezését kell megalkotniuk, mely a tiszta politikum és államérek – az egyetemes közjó – észszerű szempontjain alapul. Az élet belső logikája követeli ezt.

Csak a fejlődés természetes menetébe és a halhatatlan emberi észbe vethetjük bizodalmunkat. Abba a csendes, de feltartóztatlan áramlatba, mely ott húzódik az idők viharzó tengerének mélyén és nem enged néhány alapvető emberi igazságot elveszni. A politikus természetesen nem hagyhatja figyelmen kívül ezt a fajta nacionalizmust, s a nemzetek vezetői, ismételjük, csakis e korszak szellemének számbavételével állíthatják fel céljaik rendszerét s folytathatják tevékenységüket nemzetük érdekében, ha védtelenné nem akarják tenni, – de a történetbölcsező alighanem már-már lezártnak tekintheti ezt a korszakot. Az emberiség bizony nehezen tanul. De a legutolsó negyedszázad apokaliptikus szörnyűségei, gonoszságai és esztelenségei nagy iskola voltak. Az eszményi célok, mint egykor a vallásháborúk utolsó idején, pusztá jelszavakká, a meztelen önzés és hatalomvágy foszló lepleivé silányultak méltatlanok kezén, s a kiábrándulás közelget. Elviselhetetlen volna e szörnyű kor, ha nem éltetne a hit, hogy nincs már messze az idő, mikor a nemzetek belátják, mily végzetes volt a nemzetiséget hatalmi és politikai kérdéssé tenni s az erőszakkal és imperializmussal fűzni szövetségbe. Rá fognak eszmélni, hogy a nemzetiség szellemi, nem pedig hatalmi elv, s hogy mindenki számára elegendő hely van a kerek ég alatt, ha megszűnik a vetélkedés, hogy a hely, ahol az emberek élnek, alkotnak, álmodoznak és töprengenek, milyen nemzet uralma, milyen nemzeti állam fennhatósága alatt álljon. Belátják, hogy az államhatárokat és az államközi viszonyokat csak méltányosság, a kölcsönös jóakarat, a másik fél és az emberi közösség egyetemes érdekének tiszteletben tartása, tehát erkölcsi és észszerűségi szempontok irányíthatják. Még ha el is fogja az embereket tölteni az az érzés, hogy az ő nemzetükhöz tartozni a legnagyobb szerencse és boldogság a világon, mégis elismerik más nemzetek létjogát is s nem törekszenek nemzetiségükben elnyomni, megsemmisíteni s nemzetiségükért emberi jogaiktól, sőt életüktől megfosztani embertársaikat. Rá fognak eszmélni, hogy a nemzetiség kiki lelkiismeretének dolga, s képtelenség aszerint szabni meg bárkinek is a jogait és a javait, minthogy nem ez dönti el egy emberi lény önmagában vett és valódi értékét. Az embernek mint embernek és emberi értéke szerint vannak jogai és kötelességei e földön. Felismerik, hogy az állam a valóság más síkjára való, mint a nemzet. A nemzet több és magasabb, mint az államiság észszerű rendje, s ezért nem is fér el élete annak kereteiben

és az állam nem jogosult egész életét a maga merev szabályozásába vonni. Az állami érdekekkel és apparátussal való mai szoros kapcsolata megrontja tisztaságát, mint egykor a vallását, viszont az állam észszerű érdekeinek a szolgálatát akadályozza az egyoldalú, elfogult és fanatikus imperialista nacionalizmus, mely nem egyszer áldozatul kívánja az államérdeket pusztá presztízs-szempontra s a végén – láttunk példát rá – önmagát is felémészti, mikor magát a nemzetet áldozza fel elvakultságában. Ezen csak a nemzeti élet és a társadalom állami megszervezése köreinek gondos elhatárolása segít. Különösen fontos ez olyan viszonyok közt, amikor egy állam keretében nemcsak egyetlen nemzet gyermekei élnek. Az államnak – s erre az 1868. évi magyar nemzetiségi törvény adott fényes példát – minden polgárát egyaránt kell szolgálnia, függetlenül magától egyik vagy másik nép önző törekvéseitől, mert csak így lehet valamennyi védelmezője s nemzetiségének is gyámola. Viszont nem tűrhet rosszul értelmezett nacionalizmusból eredő támadásokat egysége ellen. Ezzel, az állam és nemzet közti viszony rendezésével együttjár a nemzetiség megszabadítása erőszaktól és hatalmi aspirációktól, visszaadjuk igazi birtokosának, a nemzeti társadalomnak, mint ahogy az egyházat adta vissza híveinek az állammal való viszonyának modern rendezése, az államot pedig a maga észszerű hivatásának, az egész társadalom és az egyetemes emberiség közjóléte szolgálatának engedjük át. S bízunk benne, hogy ezzel egyszersmind áthidalunk egy szakadékot azok közül, melyek az emberiséget egyelőre szétválasztják.

Senki se gondoljon a nemzeti különbségekre, a nemzetek létének megszűnésére. Mily egyszínű, fakó lenne az emberiség képe! Az emberi világ egységének csodálatos gazdagsága ebből a különbségből, a nemzetekre tagolódásból fakad, s e gazdagság értéke és kívánatossága mellett megilletődött örömmel teszünk hitet. Szívósan ragaszkodunk magunk is nemzetiségünkhöz. Mélységesen nacionalistának valljuk magunkat. De a nacionalizmusnak éppen az a legnagyobb kérdése, hogyan Őrizheti meg mindenik nemzet a maga nemzetiségét, hogy az emberiség gazdag sokszínűségét fenntartsák. Láttuk az imperialista nacionalizmus magatartását és elveit. Láttuk azt is, hogy egyenesen maguknak a nemzeteknek és a nacionalizmusnak pusztulására vezet. Az a nemzetek közötti és nemzetekfeletti politikai rendezés, melyre céloztunk, éppen arra is szolgál, hogy a nemzetek megőriztessenek és a nemzetiség teljes szabad életet nyerjen.

Ebben nincs semmi ellentmondás. A nemzetek létét csak az mentheti meg, ha lemondanak imperializmusukról, főhatalmi,

egyeduralmi törekvéseikről és viszonyaikat, birtokaikat, céljaikat az egész emberiség egyetemes érdekéhez, egymás érdekeihez és így saját valódi érdekeikhez igazítva szabályozzák. Ha az államok közti viszony a józan belátás, méltányosság, jóakarát s főként a nemzetekfeletti közös és egyetemes emberi célok el smerése, vagyis a tiszta észszerűség elvei szerint szerveztetik, azaz valóban a köz jólét szolgálatára, akkor ennek a politikának nemzetfeletti-sége, akár nemzetközisége egyenesen biztosítéka a nemzetiségnek, mert valamennyiüknek egyforma védelmet nyújt és egyik szolgálatában sem emel fegyvert a másikra. Ez a politika valóban elvezethet egy olyan államokközötti és államokfeletti szervezethez, melynek meddő kísérlete volt a gyászos emlékezetű Nemzetek-szövetsége. Ezt kívánja minden nép, nemzet és állam létérdeke, egyre sürgetőbb veszélyekkel. Sőt, ne leplezzük utópisztikus vágyunkat, hogy egy egész Európát, majd az egész emberiséget egyesítő államszervezetre gondolunk. Ennek a nagy politikai egységnek a polgára aztán lehet egyben kozmopolita és nacionalista. Ebben sincs semmi ellentmondás. Otthon van ő a világ bármely táján, ugyanannak a rendező és védő hatalomnak otthonosságát érzi maga körül, de egyben sehol sem nézik le, nyomják el, bántalmazzák vagy üzik el nemzetisége miatt, azt szabadon élheti mindenütt egyaránt. Ezt mindenki, elsősorban az államhatalom, az ő magánügyének fogja tekinteni, mint ahogy ma vallását tekinti annak vagy tudományos meggyőződését és művészeti felfogását. Ez a szabadságjog alapelve lesz a tiszta emberiség és józan észszerűség által berendezett és vezetett államnak. Higyük, hogy egykor így lesz.

Ennek az óhajtása is nacionalizmus, bármily meglepő is talán ma. Sőt mi úgy véljük, – s szilárdan hisszük, – hogy *ez* az igazi nacionalizmus, nem pedig az a bösz gyűlölködés, önmagát felemészítő imperializmus, mely elsötétítette az emberi kultúra másfél századának oly dicsőséges ragyogását, amikor az egyetemes és minden nemzet fiaiban egyforma emberi szellem oly gazdag bőségben hozta létre alkotásait, s mely egész nemzeteket is létükben fenyeget és a nemzeti eszmét is rossz hírbe hozza. Van egy felfogás, – öncsalás volna titkolni, – mely az emberiség és humanitás ellenségét látja benne. Holott a valódi nacionalizmus nem az. Tisztel minden nemzetet s tiszteli egységüket, az emberiséget. Éppen azért sóvárogja megváltását a mai imperializmustól, hogy megmentse önmagát, tiszta valóját, mely az emberi egység s gazdag sokszínűsége szent létjogának mélységes hite.

A magyar nemzet nacionalizmusát – amint ez a könyv igyekszik majd kielégítő módon bebizonyítani – nem ezek a

vonások jellemezték. Nem törekedett uralmát igaként vetni más nemzetek nyakába és országában sem nyomta el a népeket. Nacionalizmusát magasrendű, az egész emberiséget szolgálni vágyó hivatástudat alakította ki. Állama nem türelmetlen nemzetállam volt, nem tört más államok önállóságára és határain belül az országglakó népek fölött helyezkedett el, valamennyit egyforma atyai gondoskodással védve, ősi hagyományait követi, atyáitól örökölt hivatását teljesíti tehát a magyar, ha ilyen gondolatokkal tekint a világ forrongó tengerére és ezt a nemes, humanista nacionalizmust várja a jövő bús ködeiből. Addig pedig tápláljuk magunkban a hitet, hogy van a nacionalizmusnak ilyen más, emberséges formája is.

Az átlagember, az nem szokta meg, hogy a látszatok mögé nézzen s nem mélyedt el sohasem a történeti fejlődés titkaiba, nehezen tudja felfogni és elhinni, hogy a dolgok nem folytak mindig úgy, amint a maga idejében tapasztalja, hogy ugyanaz a jelenség alá van vetve a történeti erők változásainak s így az ő ábrázata is átalakul, hogy a szavak jelentése nem állandó, a fogalmak tartalma mozgalmas életet él. A nacionalizmus értelme, szelleme és fogalma sem volt mindig az, mint az utolsó másfél században, nem az volt történeti jelentkezési formája sem s nem is marad örökké az. Ám azért nem szabad azt mondani, hogy a másfajta nacionalizmus nem igazi nacionalizmus, hogy fejletlenebb vagy elkorcsosult. Ne legyünk elfogultak a saját korunk és fogalmai iránt. Ha egy jelenség helyes és lényeges fogalmát akarjuk megállapítani, meg kell keresnünk azt a vonását, amely Összes változataiban közös és amely valóban nélkülözhetetlen alkatrésze. A nacionalizmusnak bizonytal nem egyetlen formája, nem végső lényege a nemzeti imperializmus. A nemzetet többféleképpen lehet szolgálni. De minden szolgálatnak – bárminő utakon jár is, s akár helyeseljük, akár helytelenítjük az utakat – végső és általános célja a nemzeti lényeg, a nemzetiség őrzése és erősítése. Ez a nacionalizmus. Az a meggyőződés, hogy nemzetem léte értéket jelent az emberiség egyetemében, hogy az egyetemes emberinek ez a nemzetileg különös megjelenése szellemével és életével lényeges és nélkülözhetetlen, másra át nem ruházható, mással nem pótolható tagja az emberség egyetemes életének, s hogy ezért létének és lényegének fenntartása egyetemes érvényű erkölcsi parancs. Mert az emberség nemzetekének egyetemével teljes, és minden nemzetének egyforma joga van a létehez.

Hogy azonban öntudatosan és következetesen szolgálhassuk nemzetünket, mélyére kell nézni mindezeknek a kérdé-

seknék. Meg kell vizsgálnunk a nacionalizmus formáit és fejlődését, meg kell állapítanunk, mi a nemzet, hogyan alakultak ki a nemzetek – elsősorban a magunké – és önmagukról alkotott fogalmuk, mi annak a nemzetnek a lényege, szelleme, mit tartalmaz az a nemzetiség, melyhez tartozunk s melynek szolgálata szent és boldogító kötelességünk. Mi volt ezer éven át a magyar nacionalizmus és minek kell lennie? Ez a könyv ezekre a kérdésekre keresi a választ. És az a büszke meggyőződés vezeti fejtegetéseit, hogy magyar nemzetünket éppen nemzetiségének tartalma, lényege, szelleme folytán kivételes hely illeti meg Európa és az emberiség múltjában és jövőjében, abban a fejlődésben, melynek kívánatosságát igyekeztünk e bevezető lapokon vázolni. A szerző ezt szeretné kimutatni és olvasóit is meggyőzni erről, Európára és az egész emberi világ újrendezése elkezdődött. Magyarországra végtelenül fontos szerep vár. Oly feladatok, mint történetünk legdicsőségesebb korszakaiban. Csak úgy lehetünk méltók e korszakok nagy magyarjaihoz, ha hűségesek maradunk magyarságunkhoz. Meg kell hát ismernünk titkukat, magyarságuk s ezzel nagyságuk titkát.

II.

AZ ÚJKORI NYUGATI NACIONALIZMUS

»A legrégebb időktől a legújabbakig gyakran küzdöttek az emberek oly eszmékért, melyek nem voltak kellőleg meghatározva s melyeket – úgyszólván – senki sem értett; de nagyobb mértékben ez bizonyosan sohasem történt, mint jelenleg, midőn Európa látszólag azonegy ok által felizgatva mozgalomba jött.« Így ír Eötvös József báró 1851-ben, a nacionalizmus és nemzetfogalom időszerű kérdéseit vizsgálva, »A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra« című hatalmas művében. A legmagasabb értelemben vett politika irodalmának egyik legkimagaslóbb alkotása ez, mely a nacionalizmusról írt csekély számú bölcs könyveknek is legbölcsebbjei közé tartozik s olvasása ma is a legmelegebben ajánlatos. Azóta közel száz év telt el, Európa népei még mindig, sőt inkább mint valaha azon »látszólag azonegy ok által felizgatva« viaskodnak egymással, ám az eszme ma sincs még »kellőleg meghatározva«. A tudomány ugyan lankadatlanul fáradozik s végzi buzgó kísérleteit, hogy minden szenvedélytől, érdektől és szükségétől független. tiszta elvi meghatározásokhoz jusson. De ki hallgat a tudományra! Soká lesz az még, mire a tudomány eredményei megtalálják az utat a közvéleményhez s a történetet alakító tényezők lesznek. Másrészt meg maga a tudomány is befolyása alatt áll a közvéleménynek s művelői nehezen tudnak megszabadulni az előítéletek nyomásától. A kutatók legtöbbször nem tudnak kibontakozni abból a gondolati zürzavarból, mely a laikus közvéleményben gomolyog, kritikai vizsgálataik legfeljebb azt igyekeznek tisztázni, önellentmondásaitól megszabadítani. Nem igen ismerik még fel azt a szempontot, mely kívül áll ezen a zürzavaron, s így rajta állva, úrrá lehetünk gomolygásán, nem találják a módszert, mely eloszlatja e ködöket és a tárgyat a

maga tiszta valóságában mutatja meg. Ezeket a kísérleteket majd még meg fogjuk vizsgálni, amikor magunk is igyekszünk megállapítani a tiszta fogalmakat.

De egyelőre a nacionalizmus történeti jelentkezésével akarunk szembenézni, mert tudni akarjuk, hogyan és milyen erők hatására sodródott Európánk ebbe a kataklizmába. »Oly, eszméknél, – tanuljuk ezt is Eötvöstől, – melyek egész népek életére befolyást gyakorolnak, nem tudományos értelmezésük a fődolog, hanem inkább azon értelem meghatározása, melyben azok rendszeren vétetnek.« S az újkori nacionalizmus valóban nem »tudományos értelmezésében« volt történetalakító tényező, hanem a kritikátlanul kialakult közvélekedés formájában. Kialakulására természetesen hatással voltak céltudatos tényezők is, politikai szándékok és irodalmi jelenségek is, – ezek tevékenységét és eredményét is látni fogjuk, – de egészében alig van nyoma a fontoló és kutató értelem művének, amint ez természetes is a nagy embertömegeket átható történeti mozgalmaknál. Ezeket a mozgalmakat közvetlen életszükségletek indítják meg, nem pedig elméleti célok, – ilyenekkel legfeljebb később találkozik s akkor használja fel őket. Sőt még helyesebben fejezzük ki magunkat, ha azt mondjuk, hogy e mozgalmak vezetői keresnek olyan amilyen elméleti igazolást, – minthogy az embernek nemcsak közvetlen életszükségei, hanem értelmi igényei is vannak s legalább látszólag ezeket is ki kell elégíteni, – ami egyáltalában nem válik előnyére az elméletnek, mert szükségszerűen elnyomódik ebben a szolgai szerepben.

Ha a nacionalizmusnak azt a fogalmát akarjuk körülírni, melyben az manapság »rendszeren vétetik«, akkor először a nemzet mibenlétéről kialakult közvélekedést kell szemügyre vennünk. A fejlődés menete ugyan nem az volt, hogy először a nemzetfogalom született meg s azután fakadt belőle a nacionalizmus mozgalma, hanem éppen ellenkezően, a tényleges, történeti nemzetek, a nemzetet alkotó embercsoportok közvetlen életszükségeinek kielégítésére keletkezett mozgalom – a nacionalizmus – sodrásában alakult ki homályos érzésekből és zavaros tapasztalatokból valaminő tudomás, fogalom önmaguk mibenlétéről. Ezt a fejlődést is látjuk majd. De ma már, a fejlődés végén, úgy érthetjük meg legjobban, ha innen tekintünk vissza, innen, ahol ezzel az öntudattal, ezzel a nemzetfogalommal magyarázzák és indokolják magát a nacionalizmust. Ez a fogalom világosan mutatja, milyen életszükségletek indították meg a

mozgalmat, mint ahogy a kövület is megőrizte a hozzáértő számára a geológiai folyamatot.

A nemzet mibenlétéről alkotott közfelfogás lényege az a hit, hogy a nemzet, maga a tényleges, nemzetnek tartott embercsoport közössége mintegy természeti adottság, mely ugyan egyszer keletkezett, de azóta változatlanul megvan és ugyanaz nemzedékről nemzedékre. E felfogás szerint a nemzet úgy keletkezett, hogy egy nép letelepedett egy hazában és ott valami módon nemzeti öntudatra ébredt. Keletkezésében tehát természeti tényezők játszották a főszerepet. A vér és a hazai táj. A letelepült népről ugyanis azt véli a közfelfogás, hogy közös ősök leszármazottjai, biológiai, faji egység, s olyanná, amilyen, azok a geográfiai viszonyok alakították, melyek között él. A közös származást bizonyos fajinak tartott testi és lelki sajátságok, gondolkodás, szokások és mindenekfelett a nyelv közösségével látják bizonyítottnak. Mindebből a népi közösség hajt ki, az az etnikai egység, mely aztán nemzetiséggé öntudatosodik. A nemzet tehát a népen alapul, abból nőtt ki. A nemzet e nacionalizmus felfogásában népnemzet. A nemzeti közösség szellemi tartalma bizonyos népiség, etnikum, s maga is a nép alkotása, fenntartója is a nép. A nemzetet a néptől elsősorban az különbözteti meg e felfogás szerint, hogy eljutott az államisáig. A nép azzal válik nemzetté, hogy tulajdon sorsának intézését a kezébe veszi és önálló, öncélú nemzeti államot alapít. A nemzet tehát politikai fogalom, szemben a nép etnológiai fogalmával. A nemzeti mivolthoz szorosan hozzátartozik az államiság. E nemzeti állam gyökerei pedig mélyen a természeti talajba nyúlnak, eredete ott van a vérközösségben és az azt továbbformáló hazai táj földrajzi, klimatikus és geológiai viszonyaiban. A nemzeti állam így legmagasabb és legteljesebb kivirágzása a nemzetiségnek, a nemzet szellemi tartalmának, amely a nemzeti közösséget eltölti és összetartja s melyben a nemzeti kultúra virul; ez pedig elsősorban a nemzeti nyelvben és irodalmában, a nemzeti szokásokban és hagyományokban él. Ez a nemzeti szellem szintén a vérközösségből és hazai tájból s az ezek kölcsönhatására keletkezett népiségből, etnikumból hajtott ki és a történeti sors nevelte. E sors közösségének az érzete és elfogadása jelenti az egyes nemzettek nemzeti öntudatát. A nemzethez, a nemzeti közösséghez e felfogás szerint akaratlanul, öntudatlanul is hozzátartozik az egyén, abba beleszületik. A nemzetiség örökletes, egyrészt már magában a vérben, másrészt a természeti és kulturális környezetben, elsősorban a nyelvben s természetesen az anyai államban. Lehet aztán különbséget tenni a nemzetek öntudatos vagy öntudatlan, jó vagy

rossz tagjai közt, de mind valamennyien tagjai a nemzetnek. E felfogás szerint is van tehát rangfokozat a nemzet tagjai közt, de e fokozatok a nemzet keretei közt vannak. A nemzet ugyanis – és ez a döntő – látható, intézményekben megrögzített, természeti-biológiai alapokon nyugvó valóság, nem pusztán szellemi közösség, úgyhogy megbízhatóbb meghatározói a közös származás, haza, népesség, nyelv és állam. A nemzethez tartozás látható jegyei is a származás, anyanyelv, népi hovatartozás, szülőhely és állami polgárság. Ezek között első hely – mint legszembevetőbb bélyeg – az anyanyelvet illeti meg. A statisztikákban az anyanyelv a nemzetiséggel egyértelmű. Csak legújabbban tesznek – például nálunk is – különbséget. E különbségtétel a köztudatba nem ment át. E felfogás szerint az ország – az államilag megszervezett haza közös származású, egynyelvű, egyforma népességű lakosságával – azonos a nemzettel. Jogi kifejezése ennek az, hogy a nemzet szuverén. Teljesen és tökéletesen úr önmaga felett, birtokolja az államhatalmat és mentes minden idegen befolyástól. S mindezt nem egyszerűen mint az állampolgárok, országlakosok összessége teszi, hanem éppen mint nemzet, az a közösség, melyet itt meghatározunk. A nemzetnek pedig ehhez elvitathatatlan, abszolút, természetes és éppen nemzetiségében, nemzetiségi elmelkedtségében foglalt joga van. A nacionalizmus mármost ennek a jognak legfőbb értéként mindenek fölé helyezése, féltékeny, szenvedélyes, semmi áldozattól vissza nem riadó, de ennek mindent áldozatul vető érzése, gyakorlása, szolgálata ha pedig külső vagy belső hatalom megcsorbítja, visszavívása és érvényesítése.

Körülbelül ez a kép áll előttünk a mai nacionalizmusról és nemzetfogalomról, ha a közvélemény határozatlan, egyenetlen, gyakran elmosódó körvonalait erősebben meghúzzuk. Ez a kép természetesen az ideál, a kívánatos állapot; a valóság ritkán közelíti meg, úgyhogy a gyakorlati politikának súlyos gondokat okoz a valósággal való összeegyeztetése és a valóságnak hozzá való idomítása, de ez az eszmény lelkesíti az újkor nacionalistáit s ez határozza meg a kor történeti mozgalmait és eseményeit, melyek egy része éppen az ideál és valóság ellentétéből és összeütközéséből fakad. De hogy mégis ez alakult ki, annak igen mélyre nyúló és kényszerítő okai vannak, s kialakulásának szükségzerűségét belátjuk, ha végigkísérjük a történeti folyamatot, amely létrehozta, minthogy – mint mondtuk – közvetlen életszükségletek elvi kísérőjelenségeként lépett fel. Történeti jelenség létrejöttel történelmi módszerrel érthetjük meg legjobban, s ez az út előkészítésével meggyőzőbbé teszi majd kritikai vizsgálatunkat, a nemzet és nacionalizmus tiszta fogalmainak felismerését is.

Ez a nacionalizmus az önmagáról és a nemzetről alkotott fogalmát egyedül helyesnek, igaznak, a teljes valóságot kifejezőnek tartja. Csakis ezt ismeri el nemzetnek és nacionalizmusnak; ha egy közösség vagy érzület nem felel meg e fogalmak kívánalmainak, az szemében nem nemzet és nem nacionalizmus.

Ilyen értelemben nemzet és nacionalizmus egyrészt kizárólag európai, másrészt csak az újkorban fellépő jelenség. Ezért is nevezzük újkori európai nacionalizmusnak. Talán sikerül belátnunk majd, hogy vannak közösségek, – többek közt éppen a magyar nemzet is, – melyek egyáltalán nem illenek bele ezekbe a keretekbe s mégis nemzeteknek kell őket tartanunk, mert maguk is annak érzik magukat s aszerint viselkednek. Érzésekkel, törekvésekkel, sőt határozott tevékenységekkel találkozunk a történeti valóságban, melyekből az itt bemutatott nacionalizmusnak több lényeges eleme hiányzik, mégis nacionalizmusnak kell elismernünk őket, mert a maguk módján nemzeti célokat szolgálnak. Ne beszéljünk most a régi Kelet nagy nemzeteiről, mik közösségi érzésének középpontja királyukkal való alattvalói viszonyuk volt. Másoknál, mint az araboknál, törököknél, Mohamed hite volt a kristályosodás magva. De nemzet volt-e a városállamokra tagolt és politikailag oly kevésbé egységes görögység? Vagy a rómaiak, akik mindig csak a »respublica«-ról vagy az »imperium«-ról beszéltek? De ebben az értelemben Európában sem találunk nemzetet és nacionalizmust a középkorban.

Holott a mai nemzettestek a középkor második felére mind kialakultak. Ám ez nem vezetett a mai értelemben vett nacionalizmusra, s önmagában nem is vezetett volna. Pedig nemzeti öntudatuk is élt már. A nemzeti közösségek érezték, hogy valami okból összetartoznak és elkülönülnek a többi hasonló csoporttól, érezték, hogy szellemükben is különböznek egymástól, s főképpen tudták, hogy a nemzetek társaságában bizonyos különleges feladatuk, hivatásuk van. Am mindennél erősebb volt a lelkekben a keresztény összetartozás, testvériség tudata s fenntartásának akarata, az egyház egyetemességének érzése. Ez a közösség volt a magasabb értékű, ennek az érdeke állt fölötte minden másnak. *Sz:nt Ágoston* tanítása elevenen élt még a »Civitas Dei«-ről, Isten államáról, melynek minden igaz keresztény egyaránt polgára és harcosa. »Bárha a föld sok népe – írja a keresztény világ legnagyobb filozófusa – fajra és erkölcsre, nyelvre, szokásra, viseletre olyannyira különbözik is egymástól, valójában még sincs közöttük kettőnél több közösség, melyet a mi elnevezé-

siink szerint államnak mondhatunk. Az egyik azoknak az embereknek a közössége, akik a hús szerint akarnak élni, a másik közösség azoké, akik a Lélek szerint. . . « A »Civitas Dei« és »Civitas Diaboli«. Isten országának polgársága fölötté áll a földi hovatartozásnak. Az az *igazi közösség*. A keresztény előbb ennek a polgára, csak azután tagja valamelyik nemzetnek. Ez a döntő középkori vonás az újkorival szemben. A nemzeti öntudatnak is az a hivatás, az a szolgálat volt az alapja, melyet a nemzetnek e keresztény egyetemességben jelölt ki az Isten. A nemzeti vetélkedés azon folyt, ki a jobb keresztény, kit illet meg tehát előkelőbb hely Krisztus trónja mellett. Mert a nemzetek már ekkor is vetélkedtek ugyan, lenézték, talán megvetették, gyakran gyűlölték is egymást, de ennek az érzésnek egyrészt nem állt rendelkezésére politikai eszköz, másrészt a hitbeli, egyházi összetartozás érzése erősebb volt az elkülönítettség érzésénél. Ennek az egységnek intézményes kifejezése és biztosítója is volt, az egyházi és világi hatalom egyetemességében, a pápai és császári felsőbbségben. Az egyiknek lelki vezérséget, a másiknak világi elsőbbségét általában elismerték, még akkor is, ha tényleges befolyást talán nem is engedtek neki. A keresztény országok, királyságok közösségét mindenestre kifejezte a császár iránti egyértelmű tisztelet.

De akkor a szuverenitásról is más fogalmak voltak. Az egyes államok szuverenitásának egyrésze mindig meg volt kötve a kereszténység egyetemes érdekével. Az állam keresztény állam, nem pedig nemzeti. Nemzetileg semleges. Birtokosa sem a nemzet, hanem az uralkodó, ő pedig nem a nemzet választottja, képviselője, hanem Isten földi helytartója, kinek a kereszténység és isteni rendjének védelme, fenntartása a kötelessége. Az uralkodói erények sorában a középkorban a kegyességet, jámborságot, az egyház buzgó védelmét, szolgálatát, az iránta való bőkezűséget, hűséget, a papok, szerzetesek támogatását, a hit terjesztését, másfelől a gyengék, árvák, szegények gyámolítását, a béke és biztonság megőrzését olvashatjuk, nem pedig a nemzeti nagyság és dicsőség harcos szolgálatát. A király hatalma, mely ekkor egy az államhatalommal, nem földi, hanem mennyei célok uralma alatt áll.

A társadalmat sem nevezhetjük a mai értelemben nemzeti-nek. A nemzeti összetartozás érzését keresztelte a középkor hierarchikus szervezete, mely annyiféle szempontból osztotta a társadalmat csoportokra, – rendi tagozódás, a sokféle privilégium és autonómia kereteiben, – hogy ez volt az erősebb kötelék. A különböző országok lakói a rendjükbelihez közelebb állottak, mint az országukbeli másrendűhöz. Tömegesen változtattak hazát, anélkül, hogy ebből bármiféle nemzeti probléma keletkezett

volna. Ha helyi érdekeket sértettek a jövevények, megtörtént, hogy felzúdult a hazai lakosság, rájuktámadt, gyakran utolsó szálig kiirtotta őket, de sohasem pusztá nemzetiségük miatt, nacionalis féltékenységből. Persze emlegette a jövevények nemzetiségét, gyűlölettel és átokkal, de ez csak az ösztönös primitív idegenkedés erősebb kitörése, s nem lépett volna fel, ha a jövevények a régi lakosok érdekeit nem sértik. Ilyenkor közömbösen vagy egyenesen örömmel fogadják őket, mert a népiség mindig valami foglalkozással, mesterséggel is járt együtt, a jövevény tehát hasznot hozott. Nyelve miatt senkit sem bántanak, senkitől sem kívánják anyanyelve elhagyását. Az országok egyáltalában nem törekszenek egynyelvűsége. A műveltek nyelve amugyis a latin az egész keresztény világban, a köznép nyelvének meg nincs semmi nemzeti jelentősége, nem *lingua nacionalis* az, hanem csak *lingua vulgaris*. Amit ma abban a világban nemzeti értéknek látunk, azt az egykorúak csak alacsonyabbrendű, mintegy műveltségálati jelenségnek tartották s úgy is kezelték. A valódi kultúra nemzetekfeletti, nemzetközi és az egész keresztény világban egyforma, sőt azonos. Munkásai és élvezői, bármelyik országban lakjanak, bármelyik nemzet fiai legyenek, egyetlen közösség tagjai, s ez a közösség előbbrevaló amazoknál.

Itt van a döntő különbség a középkori és újkori ember között. Egyiket az *univerzalizmus*, a másikat a *partikularizmus* jellemzi, a tudomány kifejezéseit használva. Vagyis: a középkori ember a világ és az élet egységes összefogására törekszik, az egyes jelenség ebből az egészből nyeri jelentését és értékét, önmagában értéktelen, megtartása nem fontos a nagy egész léte mellett. Hány nemzetcsira elvetélésének lehetünk tanúi e korban! A középkor az emberi társadalom kapcsolatai közt is a legáltalánosabbak legmagasabbrendűt, az isteni közösséget tartotta legtöbbször. Számára egyenesen ez a közösség, ennek a szempontjából nézte az egész emberi világot. Az újkori ember a részlegest, az egyest is értéknek tekinti, elismeri létjogát s követeli annak érvényesülését. A középkori nacionalizmusból tehát az újkori döntő mozzanata hiányzott, az a tudatos és tervszerű törekvés, hogy a nemzet kulturálisan és politikailag egyaránt minél szorosabban önmagába legyen zárva, mereven elkülönítve és szembeállítva más nemzetekkel; hogy ezektől minél élesebben különbözzön, kultúrája minél egyénibb legyen; hogy szuverenitása minél teljesebb, politikai hatalma minél nagyobb, tiszteltebb, rettegettebb és döntőbb szavú legyen a világpolitikában; hogy tehát a nemzet minden téren a maga nemzeti különösségével és különösségében érvényesüljön. E nacionalizmusban, ellentétben a középkori maga-

tartással, a nemzet lesz a legfőbb érték a társadalomban, az emberi világban, önértékké magaslik: a maga különössége és érdekei mindennél fontosabbakká válnak, oly legfelsőbb célokká, melyekért áldozatul kell hozni az egyén egyediségét és érdekeit éppen úgy, mint az általános emberit és az egyetemes emberiség érdekeit is. Itt a nemzet válik a közösséggé. Az újkori ember szemlélete nem az *univerzalizmus*, hanem a *kollektivizmus*. S végső formájában ez a kollektivistikus nacionalizmus mintegy vallássá válik. Mindenesetre annak a helyét foglalja el. A közös hitben való összetartozásnál erősebb lesz a közös nemzetiségben való összetartozás. S éppen úgy megvannak a dogmái, misztérium? i, legendái, szentjei.

Ez a fejlődés az általános elvilágiasodással indul meg a középkor végén, de két döntő tényezője a politikai hatalom és az irodalom. Nyilván ezért alakult ki az a nemzetfogalom, mely a nemzetet az állammal és a nyelvvel olyan szorosan összeköti. Az egyiknek saját érdekében szüksége volt a nemzet politikai hajlamainak és igényeinek felkeltésére, a másik egy leleményét becsülte túl és igyekezett igazolni.

A nacionalizmus története is azt igazolja, hogy a történetben minden individuális forrásból fakad, bármennyire is általánosnak látszik későbbi fejlődése folyamán. Eredetében minden személyhez van kötve, bármily széles körre, bármily nagy tömegekre, akár az egész emberiségre terjed is ki később. Már maga a nemzetalkotás is személyes mű. Minden nemzet csirája egy vezér közvetlen híveinek köre, az ő összetartozásuk tudata, hűségélményük és célgondolatuk. Ezt a célgondolatot – minthogy a gondolkodás személyes tevékenység – valakinek ki kellett gondolni, hordozni, hirdetni, terjeszteni, az emberek előtt megjeleníteni. Ez a személy, az ősi vezér, a nemzet valódi atyja, bármi egyéb tényezők is járultak hozzá a közösség összeverődéséhez. A római birodalom romjain keletkezett európai nemzetek példái szépen mutatják ezt.

Késői s így a bő adatok alapján jól ellenőrizhető példát ír le Huizinga a németalföldi nemzeti öntudat történetéről szóló szép tanulmányában. Ennek az öntudatnak a forrása a burgundi herceg önállósulási kísérlete hűbérura, a francia király fönnhatósága alól. Az ő és híveinek elkülönülési és összetartozási érzése és akarata válik nemzeti öntudattá. E pártból, a »parti bourguignon«-ból nő ki a nemzet. Az etnikai viszonyok nem magyarázzák ezt a külön nemzeti fejlődést s a »part' bourguignon« fellépése nélkül e táj lakossága is a francia nemzet kötelékében maradt volna. De a francia nemzeti egység kialakulásában is döntő

szerepet tölt be az uralkodó személye. Huizinga erről is ír. Franciaország egységes patriotizmusa az angolokkal vívott hosszú háború alatt bontakozott ki, mégpedig a király iránti közös hűség termékeként. A király ügyét az ország ügyévé fogadják, azt a királyban látják megszemélyesítve, az ország azonos a király birodalmával, a nemzet a király népével, párthíveivel. Ide tartozik a magyarság nemzetté fejlődése is, amint majd részletesen látni fogjuk. De a király iránti hűség és a hazafiság szoros kapcsolatának meggyőződése egészen a legutóbbi időkig tartott. Még az idealista Fichte és a réalpolitikus Bismarck is a dinasztikus érzést tartotta a patriotizmus szükséges közvetítőjének. A nemzeti akaratot megtestesítő egyetlen személy mitikus hite legutóbb egyidőre elhanyagolt, ma azonban ismét erőteljes példait látjuk, sőt rohamosan általánossá válik.

A nemzetfejlődés és nacionalizmus második szakasza megint csak az uralkodó műve. Ez a középkori univerzalizmus elhanyagolásával következik be.

A keresztény egység régi ereje a középkor második felében rohamos bomlásnak indul. A megvalósult eszmék természete szerint erőtlenedett és nem tudott fölényben maradni azokkal a robbanó erőkkel szemben, melyek kebelében felfakadtak, megduzzadtak és végül szétrobbantottak. Mindenekelőtt meggyengül a vallásosság. Egyrészt eddigi magas feszültségének természetes kimerülése és ellankadása, másrészt a lassanként lábrakapó kritikai gondolkodás izmosodása következtében. Ezzel az egyház összetartó ereje is megerőtlenedik. Nemcsak a természetes fejlődés folytán, hanem azért is, mert a vallásosság gyengülése kebelében is megkezdí munkáját, s ezzel a korrupció, ami szükségszerűen hitelének csökkenéséhez vezet. A XV. század közepén Aeneas Sylvius Piccolomini, a későbbi pápa arról panaszkodik, hogy nincs immár feje a keresztény világnak, minden fejedelem a maga ura és nem hallgat senki sem a pápára, sem a császárra. Vagyis az egyéni önérdek megtöri az egyetemes érdek elsőbbségét, a részek a maguk önálló életét kezdik élni és csakis tulajdon céljaikat követik. Am az ember nem tud közösség nélkül élni, valahova tartoznia kell. A vallási közösség helyét átveszi a nemzet.

Holott ugyanekkor a nemzet eddigi egységét is bomlás környékezi. A hűbériség és rendiség, mely eddig a társadalom szilárd rendszerének alapja volt s azt szerves egységbe forrasztotta, amint a belső meggyőződés, az összetartozás akarata elernyed, az országok darabokra törésével fenyeget. A nagybirtokos hűbér-

urak függetlenítik magukat a királytól, önálló tartományok kiszakítására töreksenek és többé-kevésbé szuverénekké válnak. Ugyanekkor a rendek is minél teljesebb autonómiának és az államhatalom birtoklásának kivívásán mesterkednek, s közben ők is szembe kerülnek egymással, úgy hogy ez a folyamat az ország testének hosszirányú széthasadásával fenyeget. A középkori nemzetegység érzése rendkívül megcsökkent. Csak homályosan él már a tudat, hogy mind e tartományokat és rendeket valami egységbe foglalja, valami, ami egyben el is különíti őket más hasonló egységektől. Ez az egység egyrészt érzelmi, az együtt átélt századok, közös hagyományok, harcok és dicsőségek legendás közösségérzete, másrészt gyakorlati, közös érdekek felismerése, s ez bizonyos ősinek vélt és hirdetett jogok egyetértő hangoztatásában nyilvánult az uralkodó ellenében. De mint ahogy a burgundi herceg elfordulása hűbérurától egy új nemzet születését idézte fel, ez a korszak általában a középkori nemzettestek szétbomlására vezetett volna, ha ellenhatásként meg nem születik a fejedelmi abszolutizmus erős központi hatalmával.

Az uralkodónak, hogy ingadozó helyzetét megerősítse, szembe kellett fordulnia ezekkel a partikularisztikus törekvésekkel és birodalma egységét kellett hangoztatnia. Ezt igyekszik megteremteni minden rendelkezésére álló eszközzel, – teljesen felszabadulva a középkori vallásos erkölcsi rend gátlásaitól, – letörni a hűbéreseket és rendek erejét s az ország és társadalom egységének szoros kerete és szilárd vázaként létrehozni a központi kormányzatot, közigazgatást, törvényhozást, jogszolgáltatást, hadsereget, az egységes birodalmat és abszolút monarchiát. Ő ugyan mindezt a maga érdekében teszi. Dinasztikus hatalmi szükségből harcol a hűbérurak önkormányzata és a rendi autonómiák ellen s igyekszik véget vetni a társadalmi ellentéteknek és a hitújítás következtében fellépő egyházszakadásoknak, – egyik vagy másik felekezetnek fogva pártját, – mindenképpen azon dolgozva, hogy az uralma alá tartozó népeket, rendeket, felekezeteket egységbe forrassa. De miközben így a hűbéres és rendi állam helyére az abszolút monarchiát állítja, a tartományok laza rendszere helyére az egységes, központosított birodalmat, eközben egygyékvácsolja a nemzetet, még szilárdabbá, mint annakelőtte volt. De nem elégszik meg ezzel a külső kerettel, hanem céltudatosan azon van, hogy szellemi tartalommal, nemzeti öntudattal is megtöltse, felhasználva az ősi összetartozási érzést és hagyományokat, miket az új irodalom fokozott és tisztított. Ez az irodalom most akaratlanul vagy tudatosan az uralkodó szolgálatába áll. Ez az irodalom már világi jellegű, s amikor az

államhatalom tőle veszi eszméinek rendszerét, jelzi elfordulását a középkori keresztény államacéloktól. Az állam most kezd nemzetivé válni.

A nemzeti társadalom vizályoktól és harcoktól szenvedő rétegei jó szemmel nézték, boldogan segítették az uralkodót központi hatalmának s az új államrendnek felépítésében. Nemcsak azért, mert életük, vagyonuk biztonságát jelentette, hanem azért is, mert az elvesztett keresztény egység helyett új közösséget kínált az árva emberi léleknek. Új hitet és küzdeni méltó célt adott. De ugyanakkor döntő fejlődés következik be a nacionalizmus történetében is. Az uralkodó, az államhatalom kezében egészen új értelmet nyer. Eddig mentes volt a politikától, s mint minden középkori jelenség, értelmét a vallással, a kereszténységgel való vonatkozása adta. Most világias érzéssé és politikai jelenséggé válik. A nemzeti öntudatot most már nem az élteti, hogy szelleme az egyetemes kereszténység egyik változata s értékét az annak egységében nyert hivatás adja. Ha esetleg hivatkoznak is még rá, az többnyire csak pusztá frázis. Most a nemzet felfedezi pogány hagyományait, gyökeres különbséget keres más nemzetekkel szemben, szellemének őseredetiségéről beszél, önmagában értékelendő értelméről, egyszóval teljes szellemi függetlenségéről táplál meggyőződést, s mindenképpen azon is van, hogy ez az eredetiség, önállóság, elkülönözöttség minél erősebb, minél élesebb körvonalakat kapjon. És most az uralkodótól politikai szint is nyer.

Az államhatalom a középkorban, mondtuk már, egyrészt keresztény, másrészt magánjelleű volt, az uralkodó magánhatalma, melyet az Isten által parancsolt társadalmi rend biztosítására gyakorolt. Külpolitikája is ilyen kettős jelleű. Egyrészt a keresztény missziót, a hit terjesztését szolgálja, másrészt dinasztikus, az uralkodócsalád jogainak – valódi vagy képzelt, illetve ürügyül felállított jogainak (mert hiszen a középkorban sem csupa szentek éltek) – érvényesítése. Most a belpolitikát és külpolitikát nemzeti célok irányítják. A belpolitika a nemzet jólétét és a nemzetiség erősítését hangoztatja céljaként, a külpolitika pedig a nemzet érdekeit és becsületét. Az uralkodó belső hatalmának erősítéséhez hozzátartozott külső tekintélyének növelése is, fölényserzés a többi uralkodóval szemben. Amint ebbe belekóstolt, természetesen nem volt megállás, a hatalomnövelés túlcsap a szükséges mértéken, a józan államérdeken s öncélú imperializmussá válik. Ezt az imperializmust ruházza át az uralkodó kétes adományként a nemzetre, melytől az eredetileg teljesen idegen. Mert a nemzet nem akar uralkodni, natal-

inaskodni, hódítani; ő nem akar egyebet, mint önmaga lenni, önmagát, nemzetiségét fenntartani, élni, fejleszteni. Az uralkodó hódításainak igazolásaként most már nemcsak háza jogaira, méltósága becsületére hivatkozik, hanem a nemzet érdekeire – nemcsak jogaira! érdekeire, hasznára is! – és dicsőségére. A nemzeti dicsőséget most már nem a keresztény szellem mélységében, a hit nagyságában, az egyetemes egyház szolgálatában végbevitt teljesítmények bőségében látják, hanem a nemzet erejében és hatalmában. Most jelenik meg a nemzeti szuverenitás gondolata is. Az idegen uralkodó, elsősorban a császár befolyásának visszautasításakor a fejedelmek a nemzet függetlenségére, szabadságára, jogaira hivatkoznak. A védekezés tehát a dinasztikus alapról nemzeti alapra helyezkedik. Csak egy lépés és a támadó is nemzete régi vagy fiktív jogával, de mindgyakrabban leplezetlen érdekével áll elő. Egy ideig ez a hivatkozás csak ürügy s leple az uralkodó önérdékének, de hamarosan király és nemzet egyaránt átérzi s valódivá válik. A dinasztia valóban a nemzet reprezentánsává lesz, s mint ahogy egykor az alattvalók azonosították magukat fejedelmük ügyével, most ő azonosítja magát nemzete érdekeivel, illetve azokkal az érdekekkel, melyeket ő nemzetieknek tart. De a nemzeti társadalom is könnyen rákap a dicsőségre és magáévá teszi azt az imperializmust, melyet a körülmények vállalára raknak. Egyszer csak elhiszi és meg van győződve róla, hogy azt ő akarta és akarja. Ezzel megszületik az újkori nacionalizmus.

Visszatekintve a fejlődésre, látjuk, hogy a középkori keresztény univerzalizmus felbomlása a nemzeteket önmagukba zárkózásra, önmaguk szilárdítására, határozott kiformalására, öntudatuk fokozására és létük legfőbb értékke emelésére kényszeríti, az uralkodókat pedig szuverenitásuk és hatalmuk minél teljesebbé tételére. így az országok élesebben ekülönülnek és önmagukban egységesebbé válnak, határaik határozottabban megvonatnak, de nemcsak földrajzilag és jogilag, hanem érzelmileg is. Egy differenciáció és integráció folyik le egyszerre. Szilárdabbá, egyeneműbbé válik a nemzet az uralkodó kezében s feloldódik benne a középkor uni verzál izmusa és annak partikuláris tagolása egyaránt. Végül a nemzet és államhatalom is eggyéolvad s a nemzetek államilag, szervezeten is elkülönülnek egymástól és szembe kerülnek. Európa nemzetállamokká bomlik és egyesül. Megszületik az újkori nacionalizmus, mely íme *bomlástermék*.

S ki kell emelnünk egy rendkívül fontos mozzanatot. Azt, hogy ez a nacionalizmus mindenütt ellenhatás és ellenállásként támad fel. A nemzetek nemzeti létükben veszélyeztetve veszik

fel védekezésül maguk is az új magatartást. Egymást kényszerítik rá. A »kezdőt« minden esetben külön kell megállapítani, – ha ugyan egyáltalában meg lehet állapítani. Sokszor nincsen is nemzetellenes éle a támadásnak, de eredménye nemzeti veszélyt rejt magában s a veszélyeztetett nemzetet nemzeti védekezésre bírja. Legtöbb esetben a császári imperializmus váltja ki a nemzeti ellenhatást, holott maga a császárság a Habsburgok kezében sohasem lesz nemzetivé, bármennyire is vágyott erre a németiség. Politikája anacionális, de mert az egyetemes keresztény célrendszer is lefoszlik róla s merő dinasztikus érdek és öncélú imperializmus vezeti, szükségszerűen antinacionális lesz. Kelet-Európa modern nacionalizmusának minden nemzet körében ő a kiváltója. De döntő szerepe van a francia vagy a spanyol fejlődésben is.

A fejlődés általános típusára azonban van egy kitűnő koronatanunk, *Machiavelli*, a nemzeti politika és az államérendekfelettsége tanának megalapítója. Híres és nagyhatású művét, az »Il Principe«-t azért írja, hogy Lorenzo Medicit kitanítsa, miként lehet Itáliát megszabadítani »a barbár franciák rabságából«. A nacionalista politika tehát itt a szemünk láttára születik meg egy idegen nemzet uralkodójának támadására. *Mint nemzet áll ellent a firenzei jegyző személyében Itália, önálló egységként, elhagyatva, kizárólag a maga erejére támaszkodva, de nem is tekintve egyebet a maga védelménél és önértékénél. Mert nem számíthat senkire és semmire. Nem hivatkozhat már a keresztény egységre és isteni törvényekre; egyedül a nemzeti lét érdekére hivatkozhat. »... a nagy fejvesztettségben, törvények nélkül, szétverve, lefegyverezve, sanyargatva, üzve-hajszolva... az emberi nyomorúságok legmélyebb fokán . . . mégis remélni merjük, hogy Isten rendelni fog valakit, ki ebből minket kiszabadítson, mert mintegy tetszalottként várjuk azt, aki sebeinkre írt fog szerezni, aki egyesíti Lombardiát, fejedelmi családot alafít és hatalmassá teszi Toscanát. . .«*

Az összes bemutatott elemek együtt vannak itt. A létében fenyegetett, magárahagyott, a középkori védettségéből kihullott nemzeti társadalom szorongó óhajtozása a fejedelmi hatalom védelme után, a széthulló ország egyesítésének vágya s a nemzeti nagyság, hatalom szomjúhozása. Így születik meg szükségszerűen a nemzeti egység, a nemzeti dinasztia és a nemzeti politika. S az újkor elejének legfontosabb történeti képződménye, az abszolutisztikus és imperialista nemzeti állam. Ennek az elméletét fejti aztán ki a firenzei hazafí, mert ebben látja a szabadulás és felemelkedés egyetlen módját. Ez a nacionalizmus tehát, látjuk, ellenhatásként támad fel az idegen támadás ellen. Az általános elvi-

lágiasodás idején, ismételjük, az államnak új célt és tartalmat kellett keresnie, s ezt abban találta meg természetszerűleg, ami akkor friss történeti képződmény volt, újság, vonzerő, a közgondolkodás középpontja felé tartó eszme és közösségformáló hatalom: a nemzetiségben és nacionalizmusban. Ez pedig örömmel fogadta az állam védő palástját és kardját.

Később ugyan a megújuló vallásosság, párosulva az egyházi megoszlással, egyidőre keresztelzi a politikai nacionalizmus erejét és a vallás kerül az ellentétek és politikai célok motívumai közt a főhelyre. Erejétől azonban nem tudja megfosztani a nacionalizmust, az a második sorban is gyarapszik és hamarosan átveszi uralmát ismét, hogy mindmáig meg is tartsa. Csak legutóbb jelentkezik az új áramlat, hasonló a vallásháborúk szelleméhez, a politikummá váló *világnézet, ez kezd* most felnyomulni a nacionalizmus mellett. A küzdő feleket nemcsak a nemzeti célok tüzelik, hanem az a missziós hit is, hogy az emberiséget az ő világnézetük boldogítsa, ne a másik felé.

Ez a fejlődés természetesen nem ment végbe Európa minden országában egyformán és egyazon időben, a végső állapot sem egyforma mértékben jött létre. A formák sem azonosak mindenütt. De az alapelv és a törekvés mindenütt ugyanaz: az ország érzületi és politikai egységének megteremtése bent s ennek az egységnek erőteljes hangsúlyozása kifelé. E művet, mint láttuk, az uralkodó hozta létre, az államhatalom. A nemzetállam első formája az abszolút monarchia. Ám mikor a mű teljessé válik, egyszerre elválik alkotójától, sőt szembe fordul vele. A nemzeti öntudat és a belőle fakadó igények az uralkodóval szemben emelgetnek. A nemzetállam egyben népállam is lesz. A folyamatnak ehhez a kiteljesedéséhez azonban még egy újkori mozgalom, a demokrácia mozgalma kellett. Ez pedig a felvilágosodás gyermeke volt.

A felvilágosodás és az abszolút monarchia kezdetben szövetségesek. A felvilágosodás racionalizmusa nagyon megfelelő világnézet volt az abszolút monarchia számára, mely maga is észszerű államcélokat követett. De már magábanvéve az állam központosítása, befolyásának szabályozó és irányító szerepének oly nagymérvű kiterjesztése az élet minden területére – az etatizmus – maga is a racionalizmus jelensége volt. így jött létre a felvilágosodott abszolutizmus. A fejlődés most már két vonalon folyt. Az egyik vonal magából a felvilágosodás irodalmából eredt, a másik pedig a felvilágosodott abszolutizmus politikai hatása.

Ez az utóbbi nemcsak közvetlen, hanem közvetett is, amennyiben szerepet játszott az az ellenhatás is, amit kiváltott az alattvalókból. A két fegyvertárs azonban csakhamar megváltozott. A felvilágosodás szükségszerűen szembefordult az egyeduralommal, hozzá a demokratikus alkotmányosság illet, s mikor ez kitűnt a francia forradalom példájából, a monarchia minden erejével igyekezett megsemmisíteni egykori szövetségét. Ekkor azonban már késő volt. A felvilágosodás ugyan átadta helyét az új szellemi mozgalomnak, a romantikának, de gyermekei már világra jöttek, neveltjei felnőttek. Többek között a nacionalizmus XIX. századi formája.

Egyike a legérdekesebb történeti jelenségeknek, hogyan bontakozott ki a felvilágosodásból a nacionalizmus. Első pillanatra a legélesebb ellentétei egymásnak. A felvilágosodás racionalista és kozmopolita, a nacionalizmus pedig a nemzetiséget állítja az egyetemes emberi helyére és az érzelemben gyökerezik. S valóban, a felvilágosodás éppen az ellentét által vált izmosítójává a nacionalizmusnak. A veszélyeztetett nemzetiség ráeszmélt a veszélyre s e veszélyben önmagára, s minthogy elmélet volt az is, ami megtámadta, öntudatos elméletet alakított ki ő is Önmagáról és a maga jogai védelmére. Eszközeit és érveit azonban ellenfelétől vette át: az individualizmus elvét és a szabadság gondolatát. Ezek a felvilágosodás gondolatvilága keretében a természet jogbán nyertek formát. Az egyénnek, mint egyénnek létjogát jelenti ez. S ami a felvilágosodás szerint az emberi egyént illeti meg, azt a nacionalizmus ráruházza a nemzeti egyéniségre.

A felvilágosodás abból az alapelvől indult ki, hogy az ész minden emberi egyénben azonos, az általános ész. Ezért, fűzte tovább gondolatmenetét, minden ember beletartozik az ész egyetemes közösségébe s ennek folytán bele is tagolható egy észalkotta egységbe, felruházzható ugyanazzal a gondolatvilággal, világnézettel, eszmékkel, ugyanazzal a közös emberi kultúrával, életformával. Vagyis megvalósítható az emberiség teljes egysége, belső egyformasága is. S nemcsak megvalósítható, hanem meg is valósítandó. Ez az egység az ész erkölcsi parancsa, minden különözés vétség ellene. S e parancs teljesülésének az útja a felvilágosodás, az észszerű gondolkozás felébresztése, az ész felszabadítása a sötétség bilincseitől és előítéleteitől. Mihelyt felvilágosodik valaki, hirdették, legott önként belátja e parancs jogosságát, helyességét és boldogító voltát s tüstént követi. Fel kell tehát világosítani az egész emberiséget.

A felvilágosodás tehát nemcsak hogy nem értékelt semmiféle különbséget, egyéni sajátosságot, akár nemzetit, akár vallásit,

akár politikait, erkölcsit vagy kulturálisát, de voltaképpen nem is tartotta ezeket realitásoknak, csak olyan véletlen tümenyeknek, melyek azonnal elenyésznek, amint az ész világsága rájuk vetődik, azaz az emberek észszerűen kezdenek gondolkodni s belátják az egyetemesség hallatlan magasztosságát és hasznát s a különözés végtelen káros és értelmetlen voltát. A felvilágosodás nem ismerte el a történeti fejlődés valóságát, jogát és leküzdhetetlen erejét, mellyel az az egyetemes ősanagból többé vissza nem fejleszthető, lényegükben meg nem változtatható alakulatokat hoz létre. Nem is volt érzéke iránta. Nem ismerhette el tulajdon alapjainak megsemmisítése nélkül. E racionalisták fanatikus lelkesedése előtt csak az lebegett, mennyi áldás származna az egész emberiségre, ha megszűnnének a különbségek és ellentétek s mindenki ugyanazt a filozófiát vallaná, ugyanazt a vallást hinné, ugyanazt a nyelvet beszélné, ugyanannak az egyetemes államnak a polgára lenne. Mert végső ideálként a világállam és világpolgár lebegett előttük, de nemcsak mint politikai forma, hanem összekötve a nemzeti és etnikai különbségek megszűnésével is. Ez volna az *észszerű*, hitték és hirdették e filozófusok, s szentül meg voltak győződve, hogy ez a valósággal és a történettel szemben is elegendő érv. Mert, felfedezve a szabadon vizsgálódó ész erejét a tudományok terén, első lelkesedésükben mélyen meg voltak győződve arról, hogy az emberben a legnagyobb dolog az ész, a belátó és következtető értelem, a logika, a számító, kombináló képesség. A matematika és geometria. Látták, mily simán következik egyik tétel a másikból a dedukció menetében, s nem tudták megérteni, mért ne következne a tételek sorának végén a valóság, engedelmesen követve az ész szavát. Annál is inkább, mert hiszen az ő lényege és alkotója is az ész. Látva az ész erejét, hatalmát arra is kiterjeszhetőnek vélték, ami nem észszerű. Helyesebben: nem hittek észszerűtlen valóság létezésében. S vakon hittek az észszerű szervezés hatalmában. A racionalizálás nem újkeletű jelszó. Mindig így volt a történet folyamán: mikor az ember rájött egy képességére, vagy felismert egy alapelvet, gondolkodása középpontjává tette s az egész valóság középpontjává, sőt egyetlen végső tényezőjévé erőszakolta. A lét és valóság természetesen sokkal bonyolultabb, összetettebb, gazdagabb, hogysen egyetlen fogantúval kezelhetnénk, s a valódi felvilágosodás ennek a belátása.

Ebből a meggyőződésből származik a felvilágosodás etatizmus is, az a meggyőződés, hogy az államszervezetbe belefoglalható, sőt bele is foglalandó az egész élet, annak minden területe és funkciója. Az állam mindenhatónak látszott előttük, hiszen

az ész alkotása, ha észszerű alkotmánnyal rendelkezik, – *alkotmánnyal*, alkotással, melyet ember alkotott, eszével hozott létre a zűrzavaros együttélés khaoszából! – s mely rendezni hivatott, mert rendezni képes, az egész társadalmi életet, köz- és magán viszonyaiban egyaránt. A helyes és észszerű államberendezés a legfőbb problémája és célja e kornak. Mindenki elméleti politikus. Bámulatraméltó elméletek jönnek létre, melyek teljes egészükben elvetik a történeti képződményként kialakult valóságos, adott helyzetet; egész rendszerük szigorú logikával, megalkuvás nélküli következetességgel van levezetve a legapróbb részletekig. És hősie kísérletek történnek a valóságban is, felvilágosodott uralkodók bátor kezdeményére, hogy ezek az elvek az egész addigi történeti fejlődés és valóságos helyzet sutbadobásával, egy rendelettel – a gyenge, ám oly hatalmas Toll parancsára – megvalósuljanak. A felvilágosodott állam, vélték, az a varázsszerek, mely az emberi boldogság titkát megoldja.

Ebben az etatizmusban talál egymásra a szellemi mozgalom és a politikai hatalom. Szövetségük alapja az állam egyforma imádata. Ennek a stádiumnak tanújele a nemzet legelső modern meghatározása *Diderot*-ék híres és nagyhatású Nagy Enciklopédiájában, 1750 körül. A nemzetet »tekintélyes tömegű népességet« ért, »mely bizonyos kiterjedésű tájon lakik, bizonyos határokkal körülvéve s ugyanazon kormányznak van alávetve«. Ez a közös kormányzat, mely földterületet és népet összefog, ez az állam és nemzet lényege ekkor. S az államnak oly nagy hatalmat tulajdonít ez a felfogás, hogy a nyelvhasználat jogát is tőle teszi függővé. Egységes kormányzatú államban egységesnek kell lenni a nyelvhasználatnak is. Az államban csak egy nyelvnek van helye. S a felfogás lényegére érdekesen vall rá az a különös engedmény is, hogy a tájszólások is csak olyan nép körében engedhetők meg, mely politikailag nem egységes, hanem kisebb államokra oszlik, mint Németország vagy Itália. Ennek a felfogásnak az alapja azonban nem valami szándékos nemzetellenesség, hanem egyszerű racionalista jószándék és naivitás, melyet az a meggyőződés vezet, hogy az emberi élet lényege az észszerű szervezetség, társadalmi életének egyetlen észszerű formája az állam s hogy mind a központi kormányzatot, mind a műveltség terjesztését, a felvilágosodást, elősegíti az egységes nyelv, észszerűtlen volna hát hurcolni Bábel terhes örökségét. Ami kétségtelenül igaz is, csak azon nem lehet változtatni, hogy az emberi életnek nem az ész a legnagyobb hatalmassága s vannak az észszerű dolgoknál nagyobb kincsei is.

Ez az észszerű számítás csak két körülményről feledkezett

meg, de e számítási hiba végzetesen megbosszulta magát. Az egyik a történeti fejlődés hallatlan ereje, mely alkotásaiban leküzdhetetlen szívósságként raktározódik el s mely kilátástalanná tesz minden kísérletet a múlt és az általa létrehozott helyzet eltörlésére és merőben új létrehozására. Azaz kilátástalanná tesz eleve minden radikalizmust. A másik egy magába a felvilágosodásban rejlő, mégpedig középponti elem: az egyéni szabadság gondolata. Ez oly ellentmondásban áll a konstrukció egészével, hogy végül is szükségszerűen szétrobbantotta.

Alapformája az ész szabadságának az elve volt. Még a renaissance gondolatban rejlik, hogy a tudományos kutatást szabadság illeti meg. A felvilágosodás racionalizmusa természetesen teljes szabadságot követelt az ész számára. Majd nemcsak az ész számára, hanem az ésszel felruházott emberi egyén számára. Ha minden ember meg van áldva a mindenkiben azonos ész adományával, akkor minden ember egyenlő, mindenkit azonos jogok illetnek meg, s legfőképpen megilleti az a jog, hogy a benne szunnyadó észet kifejlessze és mindazt létrehozza, ami abban lehetőségként rejlik. Az egyén, mint az ész letéteményese, szent létjoggal bír, s kifejlésének szabadsága hozzátartozik ehhez a létjoghhoz. Ez az individualizmus elve.

A felvilágosodás természetesen meg volt győződve, hogy az egyén ezt a jogát észszerűen fogja használni, s ha belátatják vele az észszerű célokat, legott elfogadja őket. Ezek közt pedig elsősorban az észszerű és központosított államszervezetet, mely az egész társadalmat és életet oly simán, pontosan, zökkenő nélkül működő gépezetté teszi, valamint a kozmopolitizmust, e társadalom és tagjainak teljesen egyforma civilizációját, nyelvét, szokásait, életformáját, a világ bármely táján éljenek, bármely nemzetéből származzanak. Mikor az ész világosságában ragyogó, tiszta, kimért vonalakkal rendezett célszerű világ kínálkozik, hogyan is gondolna arra az ember, hogy a régi sötétségben tévelyegjen tovább? Ám az individualizmusról csakhamar kiderült, hogy vele nem a racionalizmus van lényegszerint összekötve, hanem az irracionalizmus, amely nem hajlandó az észszerű rendért megsemmisíteni az észszerűtlen véletlen ajándékait, a puszta érzelm szépségeit, sőt ezeket a szabadon tenyésző virágokat többre tartja a logikával nyírt parkok hidegségénél. Kitént csakhamar, hogy az individualizmusból nem a történeti fejlődés megtagadása és a gyökeres átszervezés, hanem a historizmus szelleme, a történeti fejlődés és az általa létrehozott alakulatok értékelése s a hozzájuk való ragaszkodás következik. Az egyéni szabadság elvéből, az egyéni jelenségek értékének

elismeréséből nemcsak az észszerű radikalizmus alkotásainak, de sokkal inkább az észszerőtlen, az élet teljességéből fakadó történeti képződményeknek a létjoga is levezethető. Aminthogy e levezetés csakhamar meg is történt, többek közt a népegyeniségek és nemzeti különbségek lét jogára nézve is.

A nacionalizmus történetére legnagyobb jelentősége annak a belátásnak van, hogy az egyetemes, általános a valóság síkján mindig az egyesben, különösenben jelentkezik és mutatkozik. Maga az egyetemes merő metafizikai transzcendencia vagy logikai absztraktum, csak gondolható, de sohasem szemlélhető. A különösenben, egyesben azonban az egyetemes, maga az abszolútum lép a valóság síkjára. Ebből pedig az következik, hogy az egyetemet megillető méltóság átszarmazik rája. Sérelmével maga az abszolútum egyetemes egysége csorbul, mely éppen a sokféle egyedi jelenség gazdag egységéből áll. Ezzel a felfogással teljesül ki az individualizmus eszméje és mélyül el az egyéni szabadság jogának gondolata.

Ez a belátás még teljesen a felvilágosodás gondolkörébe illik, annak a terméke is, de belőle születik meg a preromantika és vele a modern nacionalizmus. Így születnek a gondolatok és korok egymásból. A történetben sohasem ugrik elő semmi egyszerre. Az új mindig tapogatózva indul útjára, nem is tudja, hova tart. Lassanként világosodik meg a homályos elégedetlenség és kívánczóság célja; sokáig még a régi úton látszik haladni, s maga is úgy véli, hogy azon halad.

A fejlődést az a hamar fellépő csömör készítette elő, melyet a felvilágosodás mesterkéltége váltott ki. Az észelvek örökös szemelöttartása, minden spontán, ösztönös lelki mozdulat elfojtása, a természetesség gúzsbakötése: mindez elviselhetetlen volt. A civilizáció csakhamar úgy tűnt fel, mint az emberi természet megrontója, s *Rousseau* kimondja a jelszót: vissza a természethez! Alapelvéből következőleg már az ő naturalizmusa értéket tulajdonít a nemzeti jellegnek, mint a természetes állapotnak a civilizáció mesterséges kozmopolitizmusával szemben, s a nemzeti nevelést sürgeti. Legnagyobb hatása azonban *Herder* történetfilozófiájának volt az egész modern népies nacionalizmus fejlődésére. Volt elődje s voltak társai, ő is kapott ösztönzést, de alig túlozunk, ha azt mondjuk, hogy ez a német gondolkodó volt az egész mozgalom megteremtője. S páratlan hatása nem csupán elméleti volt. A gondolatokon keresztül tetteket inspirált és történetet alakított. Elég ha csak arra a szerepre mutatunk

rá, melyet a szláv öntudat és mozgalmak megszületése körül játszott. S emellett alakjának érdekességéhez tartozik az is, hogy ritkán láthatjuk oly tisztán, mint nála, hogyan bontakozik ki egy új szellem a régiből, az ő esetében a romantika a felvilágosodásból. Mindenképpen méltó, hogy részletesen megismerkedjünk tanaival.

Herder elsősorban a historizmus úttörőjeként nevezetes. A historizmus a fejlődés és individualizmus gondolatán alapuló valóság szemlélet. A történeti jelenségeket mint a fejlődés mozzanatait a maguk egyszeriségében és egyediségében értékeli, nem csupán törvények példáit vagy moralizálásokat illusztrációit látja bennük, mint a racionalizmus. A múltat nem veti meg, mint kezdetleges, elmaradt, barbár állapotot a jelen haladtságának göggyével, hanem múltban és jelenben egyaránt a fejlődés, mégpedig nem *mechanikus haladás*, hanem *organikus kibontakozás* lényeges mozzanatait tiszteli bennük, melyek önmagukban is értéket fejtenek ki; bennük is a lényeg, a szellem, az abszolútum jelentkezik. Az individualizmus és fejlődés szempontjait alkalmazta Herder történetfilozófiájában, mely ugyanakkor, midőn a historizmus alapvető alkotása, egyben a modern nacionalizmus legbővebb forrása is. Nacionalizmus és historizmus annyira összetartoznak, hogy ez annak elméleti alapja és igazolásaként tekinthető. A nemzet organikus történeti képződmény, egyszeri és egyedi alakulat, melyben egy soha nem ismétlődő lényeg fejeződik ki, s létjoga és értéke ebben rejlik.

Herder »Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit« című nagy művében (1784–1791) az emberiség történetét egy hatalmas, eget és földet egybeölelő világképbe foglalja bele. A mindenséget a természet egységeként látja; a természetet és szellemet nem választja külön, hanem a természetet is átszellemíti. Az ember is tagja mindenestől a természeti mindenségnek, annak a legmagasabb megismerhető teremtménye. Bizonyosnak tartja ugyanis Herder, hogy az emberrel a fejlődés és tökéletesedés, mely a természet lényei sorában mutatkozik, nincsen lezárva; ő csak átmeneti képlet az anyagi és szellemi világ közt, csirája egy felsőbbrendű életnek. Herder világegyeteme már nem óramű, mint a felvilágosodásé volt, hanem szervezet; világszemlélete nem mechanikus, hanem organikus. Leggyakrabban használt kedvenc szava is az »Organisation, organisiert«, míg a felvilágosodás delén szívesebben éltek a »mechanismus«-szal. De e szervezet értelmét még egészen racionalista módra látja: az egész rendszer minden tagja egy cél szolgálatában függ össze, ez a cél pedig az ész kibontakozása. A kibontako-

zásra, uralomra törekvő ész egysége kapcsolja egybe az egész mindenséget. Ez az ész pedig nem más, mint a rend, az arány, az egyensúly, mely a természet sokféle erőit harmóniába köti, hogy a béke, a nyugalom s ezzel a boldogság, minden lény és az egész természet célja, megvalósuljon.

E mindenségnek az alaptörvénye az individualizáció. Az önmagával mindig azonos és minden részében azonos nagy Egész egyedi jelenségekre differenciálódik. Lényegileg tehát ezek mind azonosak. Ezt az egyedekre való megváltakozást az a szükség-szerűség hozta létre, hogy az abszolútumban rejlő határtalanul sokféle lehetőség csak individuumokban valósulhat meg. Ezért »szándéka és alaptörvénye a természetnek« – mint Herder mondja – ez a differenciálódás, mi által egészét és teljességét kifejezésre juttathatja. Ennek a módja a fejlődés, minnek folyamán a lehetőségek, a csirák kibontakoznak és megvalósulnak. Ez a fejlődés megszakítatlan folytonosságban hatja át a valóságot. A természetben minden ugyanazon fejlődési sorban függ össze, egyik állapot a másik felé tart s azt előkészíti. Ám mindennek megvan emellett a maga sajátos jellege is a nagy egészben, ez az ő lényege. Csak ez fejlődhet ki benne, de ennek ki is kell fejlődnie, hogy a terményeknek ez a sokfélesége dicsérje a Teremtőt. A dolgok és jelenségek tehát *organikus szükségyszerűséggel* jelennek meg.

Ennek a természetfilozófiának a keretébe van beállítva Herder történetfilozófiája. Az ember nem független szubsztancia, hanem összefüggésben áll a természet összes elemeivel; egyetlen megkülönböztető jele az ész. Ez azonban közös az egész emberi nemben, s Herder nagy nyomatékkal utasítja el, részletes megokolással, az egyetemes emberiség faji felosztását. A faji sajátosságok csak a helyi fejlődés képződményei, nem érintik a lényegét s az emberiség közös származását. Emellett rámutat a fajok összekeveredésére is. A materiális alapú különbségtévesztéssel szemben a szellemi differenciálódást hangsúlyozza, az emberiség nemzetekre oszlását. Az emberiség egyetlen faj, írja, s nagy freskóján a nemzetek a maguk sajátos műveltségével és nyelvével az árnyalatok. Az egységes emberi faj, Herder kifejezésével élve, »klimatizálódott« a föld különböző tájai szerint, ahol elszóródása után lakóhelyét lelte. így alakultak ki a népek. Az éghajlat hatását azonban óvatosan korlátozza Herder. Nem kényszerít az, írja, hanem csak hajlamossá tesz. A klímával szemben áll az, amit Herder »genetikus erőnek« nevez, mely minden műveltség anyja; az éghajlat csak közrehat a fejlődésben, barátságosan vagy ellenségesen. Ez a genetikus erő maga az

organikus élet ereje, melyben potenciálisan az egész később kifejlő szervezet benne van; benne van a szellem is, sőt ő maga is szellemi valóság, mint ahogy a természet lényege is szellem. Ez Herder spirituális, pantheista naturalizmusa. Az életerő azonban nem merül ki a teremtmény létrehozásával, hanem benne marad továbbra is, fenntartja és továbbfejleszti a benne rejlő individuális elv szerint, s feldolgozza, asszimilálja a kívülről, a környezettől kapott hatásokat. így alakul az élőlény a veleszületett, organikus, genetikus erő és környezetének kölcsönhatására, de mindig az eleve benne rejlő lényeg, principium irányába.

Az emberiség története is e szerint a törvény szerint folyik. Az eredeti általános emberi lényeg a klímához való viselkedése útján fejlődik ki és alakul individuálissá. Ehhez járul aztán az idegen népeknek egymásközi érintkezése. Hosszú fejezeteken át, hatalmas körképben tárja elénk Herder a népek történetét, hogy aztán e változatos, kavargó jelenségekből levonja a törvényszerűséget. A népjellem természetes képződmény, s rajta mesterseges eszközökkel változtatni nem lehet. Minden emberi, történeti jelenséget az eredeti nép jellem, a hely és az időpont határoz meg szükségszerűen. »Nagy Természet Anya, – kiált fel, – mily kicsinységekhez kapcsolad nemünk sorsát! Egy emberi fej és agyvelő megváltozott formájával, egy kis változással a szervezet és idegek épületében, melyet a klíma, a fajta s a megszokás határoz meg, megváltozik a világ sorsa is, mindannak egész summája, amit a földön az emberiség tett és az emberiség szenvedett.« A népeket eredetileg a véletlen veti ide vagy oda, de ott aztán organikus szükségszerűséggel fejlődnek ki és élnek életüket, kultúrájukban jelenítvén meg lényegüket. »Egy nép kultúrája létének virága, mellyel az bár kellemesen, ám mulandóan nyilatkoztatja ki magát«, mondja költőien Herder. Mint ahogy az egyes ember is tudatlanul jön a világra és tanulnia kell, úgy a népek is önmaguk gyakorlása vagy másokkal való érintkezés folytán emelkednek ki eredeti vadságukból. Ezt a fejlődést és elérhető csúcspontját pedig az eredeti diszpozíció s a helyi és időbeli adottságok határozzák meg. Minden kultúrának megvan tehát a maga köre, természete, ideje, helye, életperiódusa, mellyel áll és hanyatlik, előlegezi Spengler elméletét Herder, s a teremtett dolgok természetes végességével vigasztalja magát pusztulásukért.

Milyen világitást kap ebben a gondolatkörben az állam és nyelv? Hogyan érvényesül a felvilágosodás racionalizmusa és az új szellem organikus individuális szemlélete?

Az állam feladata polgárainak természetes boldogságra törekvését szolgálni. Míg a nép-nemzet a természet alkotása, addig az állam nem természetes képződmény, hanem mesterséges, szabad alkotás, s céljához képest szabad megegyezésen kell alapulnia. Az ember eszes lény, szükségtelen fölébe urat emelni. S minthogy az emberi boldogság mindig individuális, mert az a velünk született erőknek szabad kifejlése és harmonikus aránya, a boldogságot biztosítani hivatott államnak az individuális körülményekhez kell alkalmazkodni. Hogyan alkalmazkodhat? Az erre adott válaszban jelenik meg az új korszellem és itt válik Herder a nemzetállam gondolatának egyik elméleti alapvetőjévé. Mert: ha az emberiség egyeteme természetes fejlődés útján nemzeti egyedekre oszlik, akkor a természetes állam is az az állam, melyben egy ilyen egyéniség, egyetlen nép, de az aztán egészében, megosztás nélkül él együtt. Az ilyen nemzetállam oly természetes, mint a család. Viszont nincs természetellenesebb, mint egy egészségtelenül megnövekedett állam, népeknek és nemzeteknek kusza keveréke egy jogar erőszaka alatt. Nem győzi kárhóztatni a birodalmakat, mert ezek egyrészt különböző népeket zsúfolnak össze és fosztanak meg nemzeti jellegüktől, másrészt kormány formájuk a polgári szabadságot tipró, hódításon alapuló deszpotizmus. A birodalom elfajzás. A természetes az, hogy az állam a nemzetből hajtson ki, a nemzet tagjainak szabad megegyezéséből, s teljes egészében a nemzeti célok szolgálatában álljon. Az állam egészségét és tartósságát mégcsak nem is kultúrájának színvonalához köti Herder, hanem benső erőinek egyensúlyához.

A nemzeti elvet az államról a vallásra is kiterjeszti Herder, s a világegyházat éppen úgy elítéli, mint a birodalmat. »Volksreligion«-t sürget. A római egyház éppen olyan természetellenes szemében, minthogy a nemzeti sajátságok kifejlődését akadályozza, akár a német-római császárság. Herder romantikája távol áll a katolikus középkor imádatától, mely oly jellemző a későbbi évtizedekre; az ő csodálata és büszkesége a germán és szláv törzsi élet koraközépkori világa felé fordul, ott fedezi fel a nemzeti sajátságok és szabad fejlődésük csiráit, melyeket aztán a birodalom elsorvasztott. Itt az ideje, hirdeti, hogy helyrehozzák a torz fejlődést a szabad népi államok felállításával.

A nyelv jelentőségének a kérdésében is a felvilágosodás nyomait és az új szellem felfakadását szemlélhetjük.

A talaj elő volt készítve. Csak az imént indult meg a nyelvtudomány tevékenysége, s most bámulattal állanak meg a nyelv feltáruló csodái előtt. Az úttörőket – s maga Herder is közéjük

tartozik – megejtí a tárgy újdonságának varázsa. Hiszen már magában véve csoda a beszéd, a közlés lehetősége. De különösképpen megejtette őket a nyelv szép rendszeressége és organikus volta. Mert organikus a nyelv, ismerték fel, nem elemek mechanikus összetétele, hanem egyetlen csirából hajt ki alkata, mint a fa dús levélzete egyetlen magból. Nem mesterséges alkotás hát, hanem ott rejlik csirája a titokzatos anyaöl melegében, mely az egész csodálatos világot a maga dús sokféleségével, az emberiséget és a népek egyéniségeit is kihordta és táplálta, a Természet ölen. A teremtés szentsége sugárzik a nyelvből is. S mily csodás, hogy e nyelvek, noha oly változatos formában jelennek meg s önmagukban is egyéni rendszert alkotnak, saját külön törvényeiknek engedelmesskednek, mégis valamennyien bizonyos közös és általános elveket valósítanak meg. így mind egyéni voltak jogán, mind az Egész és Általános megjelenéseként, valamennyien egyforma létjoggal bírnak. Mint nemrég az ész csodás szabályszerűsége, most a nyelv természetes organizmusa ejtette meg a kor gyermekét a felfedezés újdonságával. Ebbe a hangulatba kell beleélnünk magunkat, ha meg akarjuk érteni, hogyan emelkedett a nyelv az egész nacionalizmus központi elemévé.

A nyelv – írja Herder – az emberi művelődés sajátos eszköze. Az összehangolt lények konszenzusának, melyen a műveltség alapszik, egyetlen módja. A művelődés az emberekre jellemző »organikus szimpátia« és utánzási vágy légkörében jön létre, s ennek az összehangolódásnak, a gondolatok és érzések átadásának, valamint a hagyomány, a művelődés folytonosságának egyetlen módja a nyelv. Az élőlények keletkezésén kívül ez a teremtés legnagyobb csodája. Micsoda rejtély, hogy íme egészen különemű dolgok összekapcsolódnak s színek és formák hanggá, a hang gondolattá, a gondolat pedig ismét színné és formává változik. Ezt a rejtélyt oldotta meg az istenség. Szánk egy lehelle a világ képévé, gondolataink és érzéseink lenyomatává válik egy másik lélekben. E »mozgó levegőskétől« függ, ami emberit valaha ember gondolt, akart, cselekedett ezen a földön. »Az emberiség egész története, kultúrájának és hagyományainak minden kincsével nem egyéb, mint következménye ennek a megoldott isteni talánynak.« A nyelv nyitja fel magának az észnek az ajtaját is. Voltaképpen azonos az ésszel, mert nélküle haszontalan volna egész értelmes alkotottságunk, mint-hogy az »észösszeköttetés« nem jöhetne létre. Ha egy ideára nincsen szó, nincsen is. A legelevenebb szemlélet is homályos érzés marad, míg a lélek egy jelt nem talál, hogy a szó által az

emlékezetbe, az értelemben s végül az emberiség értelmébe, a hagyományba ágyazza. »Tiszta ész, nyelv nélkül, utópikus ország a földön.« A nyelv tette az embert emberré, mert ő fogta érzéseinek roppant folyamát gátak közé és a szóban ésszel felfogható emiékjeit állított neki. A szájából kiáradó levegő teszi halhatatlanná az embert és alkotásait, érzéseit, gondolatait. »ő kapcsolja össze gondolkodó lelkemet az első s talán az utolsó gondolkodó ember lelkével: röviden – fejezi be ditirambikus értekezését Herder – a nyelv elménknél az az egyetlen jellemvonása, mellyel az alakot nyer és továbbplántálódik.«

íme így van összekötve, ily szorosán, organikusan, sőt genetikusan, a születés pillanatától kezdve – mégpedig az ész születésének pillanatától kezdve – nyelv és gondolat, érzés, szemlélet, egyszóval maga az ember mivolta, mely az ész birtokában rejlik. A nyelvvel, sőt a nyelvben él ez és fejlődik. S ha ez így van, akkor a népek is nyelvükben élnek. Nemcsak abban az értelemben, hogy a nyelv tartja fenn hagyományait, nemzeti jellemük értelmi elemeit, hanem önmagában is ő van legszerveesebben összenőve a nemzetiséggel, mert annak éppen ő az első és organikus legbensőségesebb megnyilvánulása. Mint az ember, úgy a nemzet is a nyelvvel kezdődik. Amint a nyelv nyitja meg egyáltalában az emberi érzést, ő bontja ki annak egyéni változatait, a népegyéniségeket is a differenciálódás folyamán. »Egy nép génusza sehol jobban meg nem nyilatkozik, mint beszédének fiziognómiájában.«

Ez a nyelvésztika, mely lelkesen azonosítja a szellemet a kifejezéssel s a kifejezést egyedül a nyelvvel, vált alapjává a modern nacionalizmus egyik leglényegesebb jegyének, annak a felfogásnak, hogy a nemzet és nyelv elválaszthatatlan egymástól. S egyúttal ösztönzőjévé vált a kihatásaiban oly nagy történeti horderejű nyelvmozgalomnak.

Amint a birodalom és egyház kérdésében, úgy a nyelvvel való vonatkozásban is már Herder megtámadja a kozmopolitizmus kiegyenlítő módszereit, élesen szembefordulva azzal a gondolatvilággal, melyből maga is támadt s melynek annyi maradványát hordta még. Súlyos szavakkal ítéli el a középkor latin irodalmi nyelvét, mert ez a nemzeti nyelveket s velük magukat a népeket is a nyers vadság állapotában tartotta. A latin nyelv általános uralma egyrészt elnyomta magát a nemzeti jellemet, mely Herder hite szerint csak a nemzeti nyelven fejlődhet és fejeződik ki, másrészt megakadályozta a népek művelődését, a felvilágosodás terjedését, – mert a kultúra még Herdernél is azonos az *Aufklärung*-gal s lényegét az észben és méltányosság-

ban, vagyis az erők és képességek harmóniájában ismeri fel, – minthogy az csakis az anyanyelven lehetséges. A mohammedánizmus nagy szerencséjének tartja, hogy világára a latin nyelv nem terjedt át s így nemzeti nyelvén művelődhetett. Arról lelkesedésében elfeledkezik, hogy a latin egyetemes uralmát ott az arab birtokolta.

Íme így társul a felvilágosodás racionalizmusa és a romantika organikus szemlélete a nyelv kérdésében. Műveltség csak anyanyelven lehetséges, s a nyelv a nemzetiség éltetője és őrzője. Márpedig – írja egy rendkívül fontos helyen Herder, s itt az ösztönösség véletlenével mindennél jobban összefoglalja az egész kor és mozgalom lényegét – »patriotizmus és felvilágosodás az a két pólus, mely körül az emberiség egész erkölcsi kultúrája mozog«. Ez az utolsó pont, ahol felvilágosodás és nacionalizmus még egyetértenek. De a felvilágosodásnak itt már kissé más értelme van, mint korábban. Mostmár az ész nem a merő intellektus, működése nem tiszta logikai mechanizmus, hanem a természet lényege, életteljes és organikus őslétező. A felvilágosodás éppen azt jelenti, hogy a természet és élet rendjét, törvényszerűségeit látom be és ismerem el s nem akarok rajta erőszakot elkövetni.

Ha mármost össze akarjuk foglalni e romantika nacionalizmusát, akkor a kép a következő. A nemzet organikusán szükség-szerű alakulata a természetnek, szent létjoga van tehát, mely megtámadhatatlan. Az egyetemes differenciálódás rendjében ő az általános emberi egyedül lehetséges megjelenési formája, természeti úton létrejött egyéni változata. A nemzeti jellem pedig a nyelvben születik meg és bontakozik ki, minthogy a nyelv a természet és a szellem legközvetlenebb megnyilatkozása, a gondolat hordozója, sőt maga a gondolat külső oldala s az emberek közti megértés és egység egyetlen eszköze. Szent lét jog illeti meg hát őt is. Nyelv és nemzet egyet jelentenek. A nemzet differenciálódása, kibontakozása adott természeti környezetben, tájon és égalj alatt megy végbe, sajátos volta ezekből fakad, tehát a nemzet lényegéhez ez a földrajzi környezet is hozzá tartozik, ezért *hazája* s egyetlen lehetséges lakóhelye e földön. Ez is elidegeníthetetlenül az ő birtoka. Végül a nemzet is, mint emberi társaság, csak szervezett viszonyok közt élheti életét, fejtheti ki önmagát, azaz állami formák között; ám, hogy e keretben valóban önnön lényegét fejthesse ki, ahhoz múlhatatlanul szükséges, hogy állama az övé legyen, idegen érdekeket ne szolgáljon, vagyis nemzeti állam legyen. Haza, nyelv, állam: ezek alkotják a nemzetet. S a nemzetiség lévén az általános emberi egyetlen és természetes meg-

jelenési formája, alkotó elemeivel együtt abszolút létjoggal bír, melyet semmi más érdek nem érinthet.

Ez az elmélet a kor filozófusainál szigorúan elméleti, dialektikus úton bontakozott ki bizonyos általános alapelvekből. De az elméleti mozgalommal párhuzamosan, azzal kezdetben minden érintkezés nélkül, egy teljesen rokonértelmű fejlődés folyt le a gyakorlatban, a társadalom életében. A felvilágosodás, s különösen a felvilágosodott abszolutizmus erőszakos kozmopolitizmusa, uniformizálási törekvése és centralisztikus etatizmusa természetes, ösztönös ellenhatást váltott ki. Merőben érzelmi magatartás volt ez, s az a gondolat, melyet nacionalizmusnak nevezünk, aligha nőtt volna ki belőle az irodalom elmélete nélkül. Mikor azonban találkoztak, – s ez szükségszerűen megtörtént, – az érzelmi ellenhatás egyszerre öntudatosná vált és örömmel vette magára a gondolatokat, melyekben önmagára ismert, az elmélet pedig az élet áramába került, amint egy hatalmas mozgalom zászlajára írta jelszót. Ezzel persze az elmélet sokat vesztett szabad tárgyilagosságából és fejlődőképességéből, a mozgalom pedig hajlékonyságából, mert törekvései dogmává és doktrínává merevültek. De ez a fordulat elkerülhetetlenné vált összes következményeivel együtt. Az elmélet mindig életté akar válni, az élet pedig elméletet keres öngigazolásul, s ezzel a törekvésükkel nem mindig járnak jól.

E fejlődés igen érdekesen folyt le.

A felvilágosodás idealistái hasztalan kínálták a boldog új világot, hol az észjogból levont alkotmány és törvények rendezik paradicsommá az államot s ez az állam az elképzelhető legnagyobb renddel és biztonsággal övezi polgárait, kik szabadon élhetnek követve az ész az egyre terjedő műveltség és haladó civilizáció áldásai közepett, miközben lehullanak a régi rossz szokások és előítéletek, melyek a polgárokat, valamint az országokat különbözőkké tették és egymás ellen ingerelték; egyformává válik nemcsak minden rend, de minden nemzet fia is, felvilágosodott emberré, úgyhogy végül a központi bölcs, észszerű kormány alatt amúgyis egyformára rendezett államok is szoros egységre lépnek egymással s ezzel megszűnik örökre a viszály és háború. Ez a paradicsom a népeknek nem kellett.

Az emberben természetes ösztön őrzi a régit, a megszokottat, a hagyományos, s azt nem szívesen veti el az új kedvéért. Így kezdetben nem is elvi nacionalizmusból, hanem ily elemi érzelmi okokból támadt fel heves ellenszenv a szépszóval és erőszakkal

egyaránt terjesztett új szokások, gondolatok, életforma iránt, az egész egyformásító, semlegesítő mozgalommal szemben, s szenvedélyes ragaszkodás támadt a régihez, az egyéni színükhöz, az ősi megszokotthoz. Ez az ellenhatásként fellángoló tradicionalizmus válik tartalmává annak a nemzetkeretnek, melyet a barokk és a felvilágosodás abszolút monarchiája hozott létre, midőn egységes országgá forrasztotta a rendeket és tartományokat.

Ez az érzelmi tradicionalizmus is azokon a pontokon tapad meg, amiken az elmélet. Nép, származás, nyelv, állam azok a jelenségek, melyek a nemzetiség alapjaivá válnak a közvéleményben is.

A kor szellemében amúgyis benne volt a rokonszenv a nép, az egyszerű, alacsonyabb kulturális viszonyok közt élő rétegek iránt s a nosztalgia az ő életformájuk után. Ez a bukolikus hangulat a felfokozott civilizáció magas feszültségébe és racionalizmusába belefáradtak csömöre volt, mely a primitív egyszerűség és nyugalom békéjében remélt gyógyulást, mert meggyőződése szerint ez volt a természetes állapot, szemben a mesterséges civilizációval. *Rousseau* naturalizmusa ennek a hangulatnak az irodalmi kifejezése, s egyben fokozója és terjesztője. Vissza a természethez: ez azt jelentette: vissza a néphez.

A népiesség értékeléséhez a nacionalizmus újabb motívumot szolgáltat. Amikor feltámad a reakció a civilizációnak nemcsak túlsága, – illetve a túlságnak érzett egyoldalú racionalizmus, – hanem uniformizáló hajlama ellen is, észreveszik, hogy a népnek nemcsak egyszerűbb a kultúrája, hanem etnikailag sajátos is, s így benne nemcsak a természetes, hanem az ősi sajátosat is kezdték értékelni s mint ilyet is szembeállították a magas műveltség új kozmopolita életformáival. A nép kultúrájában vélik felismerni azt a nemzeti sajátosságot, melyet a magasabb rétegek műveltségében a kozmopolitizmus a színtelen egyetemes civilizációban már feloldott. A népiest tehát ebben a hangulatban a nemzetivel azonosítják, sőt magát a népet azonosítják az *igazi* nemzettel. Ez pedig igen nagy dolog volt, mert eddig – bárha a szóhasználat meglehetősen ingatag volt – a nemzetet – *natio*, *Nation*, *nation*, stb. – a politikai jogú s egyben magasabb műveltségű rétegek összeségét értették, népet – *populus*, *Volk*, *people*, stb. – a politikailag jogtalan, primitív, a természeti állapothoz közelebb élő országglakósokat. Most éppen ez a primitívség, természetközelség válik e jogtalanok fölényének forrásává a kiváltságos rendekkel szemben, mert ez őrzi a nemzetileg sajátosat. Természetes tehát, hogy a népben kezdik a nemzet *igazi* képviselőit látni.

Így aztán érthető, hogy a nép politikai jogai követelésének

egyik motívuma, az általános elvi demokrácia mozgalma mellett, kimutathatólag az, hogy a nemzetileg közömbös – nemcsak civilizációjában és erkölceiben megromlott, de nemzetileg is elfajzott, elidegenedett – arisztokráciával szembe lehetett állítani a nacionalizmus érdekében az elnyomott, jogtalan, de nemzeti-ségét híven őrző népet. Ha a nemzet régi tagjai, a politikai nemzet elnemzetietlenedett, akkor most az igazi nemzet a nép. A nemzet kereteit vele kell megtölteni, megújítani. Már csak ezért is be kell fogadni az alkotmány sáncaiba. Igen érdekes, hogy midőn 1789-ben Franciaországban vita folyt afelett, hogy a nemzetgyűlést »assablée nationale«-nak vagy »représentant du peuple français«-nek nevezzék-e, azért döntöttek az előbbi mellett, mert a harmadik rend képviselőinek felfogása szerint ők képviselik igazában a nemzetet, tehát megilleti őket ez a magasabb jelentésű fogalom alkalmazása.

Ez a felfogás uralkodik az irodalomban is. Ez is az etnikumban látja a nemzetit. *Herder* például különbséget sem tesz a nép és a nemzet között. S ez távolról sem tisztázatlanság, hanem tudatos elvi álláspont kifejezése. A »Volk« az a lényeg, amely az egyetemes humánium differenciálódásával létrejön, ez annak a bizonyos »genetikus erőnek« a megtestesülése, hordozója, mely a többi hasonló történeti egységek között külön egyeddé teszi az emberek bizonyos csoportját, kultúrájával, szellemével együtt. A szellem individualitása a népiben jelentkezik. A »Nation«-t annak az állapotnak a megjelölésére használja, amikor ez a természeti-szellemi lényeg, a népiség, már kifejlett, szilárd, elsősorban politikai formákat öltött, önmagából merítve. *Fichte*, a nacionalizmus másik legnagyobb hatású alapvetője, hasonló értelemben használja a két szót, s a »Volk«-ot határozza meg úgy, hogy az egy oly társadalmi egység, mely folytonosan önmagát teremti tovább s az isteni lényeg fejlődésének egy sajátos törvénye alatt áll, s ennek a törvénynek a közössége az, ami ezt az ember-tömeget az örökkévaló és időtlen világban is egy természetes, önmagától áthatott egésszé egyesíti. A »Volk« tehát metafizikai szubsztancia.

Később – mélyen a XIX. században – egyre pontosabbá válik a nép és nemzet fogalmi elhatárolása, de a felfogás, hogy az igazi nemzetiség és a népiség azonosak, hogy a nemzet szellemi tartalma a népiség, vagy legalábbis azon alapszik, változatlanul megmarad. Nálunk például a nemzeti irodalom klasszikusnak nevezett korát egyenesen a két szó összekapcsolásával jelölik: nép-nemzeti. A mai nacionalizmus megint szívesebben használja a nép szót, sőt nemzetállam helyett népi államról beszél. A népen

pedig változatlanul az ősi, természeti, konzerváló állapotot értik, ellentétben a nemzet változó képződményével. Ez a szembeállítás nem mindig öntudatos és elvi tisztaságú, de annál intenzívebben érzett. A mai népies mozgalom összes motívumai és szólamai fellelhetők a nacionalizmus hajnalán. Következetes fejlődéssel van itt dolgunk.

Így például már akkor úgy tűnik fel a közvélemény előtt a nép, mint nemcsak az ősi kultúra őrzője, de a nemzet vérségi tisztaságának a letéteményese is.

Mert hogy a nemzet egységének alapja a vérközösség, az régi meggyőződés nyugaton. A durvább szemléletű közvélemény különben is szívesen látja a lényegét közelfekvő és szinte kézzel fogható materiális jelenségekben, mintsem hogy csak elmélyedő gondolati munkával kielemezhető szellemi finomságuk után kutasson. Hogy egy történetileg is folytonos társadalmi egység a nemzedékek megszakítatlan láncolatán alapszik, ez valóban a legkézenfekvőbb feltevés. A nemzet alapja a közös származás, vallották. S nemcsak a közvélemény, hanem még oly kritikus elmék is, mint *Kant*, ki ezt tartotta az egyik döntő tényezőnek a nemzet hivoltában, a másik, az egységes politikai szervezet mellett. *Herder*, a maga naturalizmusával, természetesen szintén a testi leszármazásban vélte felismerni a népi sajtóságok megmaradásának biztosítékát, mert szerinte e sajtóságok organikususan hajtának ki a természet testi-szellemi egységéből. A szellem örökletessége tehát a biológiai örökléshez van kötve, a nemzet szellemi közössége a vérségi közösséghez, úgyhogy – ezt hangsúlyozni kell – a nemzetet *természeti* adottságnak tartották. Ebben a felfogásban osztozott általában az egész irodalom. E szemléletnek rendkívül mélyre nyúló gyökerei vannak a nyugati népek ősi társadalmi életében. De erre csak később térhetünk rá. Most csak annyit, hogy ebben az időben a kérdés ilyen elintézése meglehetősen könnyű volt. A valóságos történeti helyzet nagyjából olyan, hogy csak oly szempontok és módszerek alkalmazásával merülhettek volna fel aggályok, melyekkel a kor tudománya még nem rendelkezett.

Mindenekelőtt, a nyugati országokban nagyjából rokon s főként ugyanazon kultúrkörbe tartozó, ugyanazon élet- és társadalmi formában élő népek keveredtek össze a népvándorlás folyamán, s mikorra a nemzettestek a középkorban a maguk archaikus formájában kialakultak, olyan fokú asszimiláció ment végbe köztük, hogy az etnikai különbségek már csak árnyalatok voltak s jelentéktelen mozzanatok a rendi ellentétek mellett. Maga a rendiség tovább folytatta az asszimiláció munkáját a

rendi szellem mindenható uralma által, melyet az egyazon ren-
 hez tartozó, bárminő származású egyének felett gyakorolt. Közbe-
 vetőleg azt is jegyezzük meg, hogy a középkor szemléletében,
 minden spiritualizmusa mellett, hallatlan fontossága volt a vérség-
 nek. Általában minden jogot, kiváltságot a vérszerinti leszá-
 rmazáshoz kötött, ahhoz kötött tulajdonságokat, gyakran egészen
 kivételes szellemi képességeket, esetleg szentséget is. Hogyne
 kötötte volna hát a nemzetiséget a vérszerinti leszármazáshoz?
 Nagy asszimiláló ereje volt a középkori univerzalizmusnak is,
 mellyel szemben egyszerűen hiányzott a mai értelemben vett
 nacionalizmus, az a törekvés, hogy a népek elkülönüljenek egy-
 mástól s etnikai sajátosságokat fejlesszenek ki és őrizzenek meg.
 Ennek akkor semmi fontosságot nem tulajdonítottak. Akkor a
 jogi privilégiumokra voltak csak féltékenyek. Az etnikai asszi-
 milációt szolgálta az abszolút monarchia és a felvilágosodás is,
 melyek mindketten a népileg is homogén állam kialakítására
 törekedtek politikai és racionális okokból, viszont ekkor még, a
 nemzeti öntudat modern formájának hiányában, nem találtak
 ellenállással. Az abszolutizmusnak megvolt a megfelelő hatalma
 az erőszakos asszimilációra is, s alkalmazását nem is mulasz-
 totta el.

Midőn tehát a közvélemény a modern nemzetfogalmat
 megteremtette, Nyugat-Európa mindenik országában azt a
 helyzetet találta, hogy élt az országban egy nép, mely az ország
 lakosságának majdnem egészét magában egyesítette, egyazon
 nyelvet beszélte és szokásokat követte. A még megmaradt népi
 töredékek oly kevesen voltak és oly jelentéktelenek, hogy gya-
 korlatilag figyelmen kívül hagyhatta létezésüket és az ebből
 adódó problémákat, elméleti aggálya pedig a széles közvélemény-
 nek nem szokott lenni. A nemzetet tehát azzal az egyetlen,
 többségi, uralkodó néppel azonosította. De azt is feltételezte,
 hogy e nép tagjainak ősei is mindig ugyanahhoz a néphez tar-
 toztak, a népet eredetileg is közös származásának vélelmezte.
 Felületes tekintete csak azt vette észre, hogy ezek az emberek
jelenleg mind egyazon ország lakói, egyforma szokásokkal élnek,
 egyazon nyelvet beszélnek. Hogyan volna ez lehetséges más-
 ként, ha nem volnának közös származásúak? A jelen állapotát
 aggály nélkül vetítették vissza a múltba s általánosították
 fogalommal és követelménnyé. A nemzet közös származásúak
 társadalma, vérközösség, ebben nyugodott meg a közvélemény
 és hirdette, hogy ilyennek is kell lennie. S mikor fellángol a
 nemzeti szellem szenvedélyes védelme, szükségszerűen fel-
 lángol az idegenek elleni gyűlölet, azok gyűlölete, akik a homo-

gén nemzet testébe furakodnak s oda idegen szellemet, kultúrát hoznak és az ősi nemzetet megrontják. Ezzel a származás, a vérség hatalmas érzelmi hangsúlyt kap. Ami eddig csak tény volt, most érték és követelmény lesz. Vizsgálják, kinek milyen tiszta a vére nemzeti szempontból, vére, mely a nemzeti szellemet is hordozza. Jól figyeljük meg, hogy most még csak a nemzeti származást nézik, nem a faji eredetet. A faji kérdés ekkor még nem merül fel. Láttuk, hogy Herder is, aki pedig a nemzetiséget a vérben örökletesnek látja s szemében a nemzeti közösség származási közösség, erősen szembeszáll azzal a gondolattal, mintha az emberiség nem egyfajú volna, minthogy valamennyi nép közös eredetű, közös őszülöktől származik, egyetlen faj ágai.

S ebből a szempontból megint a nép volt előnyben. Minél magasabb társadalmi rendet vesz szemügyre a nacionalista, annál több idegen házasságot, kevert vért lát. Könnyen ellenőrizheti is, minthogy az előkelők családfája ismeretes. De ki ismeri a nép gyermekének dédjét? Minél alantabb szállunk a társadalom létráján, annál nehezebb a származás kiderítése, de az is igaz, hogy annál ritkább a kívülről házasodás esete. A vérközösség nemcsak nehezebben ellenőrizhető a nép körében, hanem könnyebben fel is tehető. Ez a viszonylag endogám házasodás és vérközösség azonban távolról sem az ország egész népére terjed ki, hanem csak egy-egy zárt vidékre, sokszor falura, s így, tekintve a lakosság eredeti kevert voltát, nemcsak hogy fajilag tiszta népnemzetről, de még valóban közös, az egész országot egyesítő leszármazási, vérségi viszonyról sem beszélhetünk. Arról nem is szólva, hogy minden elzártág ellenére is számos »betörés« történt az évszázadok folyamán s történik állandóan. Vagy említsük-e a háborúk, ellenséges megszállások következményeit? Ezek az aggodalmak azonban nem merültek fel, s nélkülük mindenesetre könnyebb volt a nemzet eredeti vértisztaságát a népnél feltételezni, mint a könnyen ellenőrizhető családfával rendelkező előkelőknél. Ez egyfelől több okot szolgáltatott a nacionalizmusnak arra, hogy a nemzetet a néphez kösse, s nemcsak hogy lényeges elemének tekintse a népiséget, de egyenesen azonosítsa vele.

De támaszt nyer ettől a népies nacionalizmustól a nemzeti nyelv kultusza is. Egy embercsoport összetartozásának valóban szembeötlő jele a közös nyelv, s nem sok kell, hogy az egynyelvűeket azonosítsuk a nemzettel s a nyelvet ezért a nemzetiség legfontosabb jegyének, alkatrészének, sőt alapjának képzeljük. A nemzeti nyelv pedig, az a nyelv, melyet a nemzet nevével neveztek, nem a magas kultúra, az irodalom és az előkelők nyelve volt, hanem a népé. A nép őrizte azt is az idegen latin

nyelv évszázados uralma alatt, majd a francia nyelv divatja idején.

Ez a nyelv a középkoron át minden országban csak *lingua vulgaris*, nem pedig *lingua nationalis* volt. A műveletlen nép nyelve, a hétköznapi érintkezési formája, melyet a műveltek és előkelők valóban csak azért beszéltek, hogy műveletlenekkel, asszonyokkal, köznéppel érintkezhessenek. A nemzet tényezői közé odaszámítják ugyan a nyelvet is, de ezért különösebb becsét nem fűztek hozzá, kulturális értéket meg éppen nem, mint ahogy általában az egész nemzetiségnek sem tulajdonítottak valami magasabb jelentőséget a kultúra egyetemességével szemben. A nemzetiségnek és nemzeti nyelvnek az érzelmi értéke egészen magánjellegű volt, a köznapi meghittség, az otthonosság, a család, a gyermekkor, a szűkebb szülőföld népisége emlékeztetőjeként. Valóban anyanyelv volt, az édesanya nyelve. Akik ezen a nyelven költöttek, írtak, nem is tették másért, mint az anyák, nők kedvéért, hogy ők is élvezzék a költészet, a szellem áldásait, Az olasz, s tehát az első nemzeti irodalom megeremtője, *Dante*, önmaga által főműveinek tartott iratait latinul írja és az összes népeket egyesítő világcsászárságról álmodozik. »Commediá«-ját is latinul kezdi. Olasz művei bizalmas természetű, mintegy nemirodalmi játékok szemében, udvarló gesztusok. Mint ahogy *Petrarca* szempontjai is ugyanezek. A szonetteknek semmi jelentőséget nem tulajdonított, latin eposzaitól várta az örök dicsőséget. Amikor az újkori öntudatos nacionalizmus első jelentkezéseivel találkozunk, a nyelv megerősödve ott szerepel a nemzetiség ismertető jelei közt, gyakran a nemzetiség szinonimájaként is alkalmazzák e szót, de művelésének, irodalmi használatának, a latin helyébe állításának szükségét nem látják nemzeti feladatnak. Még mindig inkább vulgáris nyelv. Nem vezette nacionális érzés a renaissance későbbi korát sem a népnyelv használatában, nem a reformációt sem. Szempontjuk merőben hasznosági volt. Egyetemes, népek fölötti eszméik könnyebb, gyorsabb terjesztése céljából nyúltak a műveletlen rétegek nyelvéhez, s annak nemhogy különösebb értéket tulajdonítanak, de kissé le is nézik. Legfeljebb az a feltevés kockáztatható meg igen óvatosan és feltételesen, hogy talán az Egyház és a hagyomány iránti ellenszenv mozgatja öntudatlanul a klérus és a tradíciók nyelvével való szakítás mozgalmát. Nacionalizmus nem érvényesül természetesen a felvilágosodásban sem. A felvilágosodás belátja, hogy a népnyelven könnyebben terjeszthető a műveltség, szélesebb rétegekben. Merő utilizmus teremti meg és szaporítja a nemzeti nyelvű irodalmat. Ám ezzel olyan kincset gyűjtött egybe, melyre

később fedezetként hivatkozhatott a nacionalizmus, amikor a nyelvet a nemzetiség alapjának nyilvánította. Ugyancsak utilista szempontból, az államegység és az észszerűbb, egyszerűbb központi kormányzat érdekében sürgeti az egységes államnyelvet az abszolút monarchia is, de ezzel ő is hozzájárul a nemzet és nyelv azonosításának előkészítéséhez. Egyes országokban, mint hazánkban is, az állami nyelvegység erőszakolása más úton is szerepet játszott a népnyelv nacionális értékének felismerésében és a hozzá való ragaszkodás felébredésében: ellenhatást váltott ki, mint általában az uniformizáló törekvések.

Mindezek azonban csak közvetett útjai az előkészítésnek. A döntő fordulat akkor állott be, midőn a felvilágosodás individualizmusából megszületett a nemzet-egyénségek létjogának hitvallása, s a nemzeti jelleghez való ragaszkodás szabadságának és kötelességének az elve. Ekkor lesz a nyelvből is nemzeti klenódiум, s többé már nem utilizmusból, mint a köznép nyelvért értékeli, hanem nacionalizmusból, mint az ősi, édes anyanyelvet, a nemzetiség alapját és őrzőjét. Nyelvében él a nemzet, vallja ez a mozgalom, s ezért igyekszik általánossá tenni az élet egész területén. *Herder* a nemzeti génusz legelső és legfontosabb kifejezésének tartotta a nyelvet. *W. von Humboldt* szerint pedig már ő a »valódi haza«.

Ezzel a nacionalizmus benső tartalma is készen állt. S most egy különös fejlődés tanúi lehetünk. A nemzettest kereteit, láttuk, a központi kormányzat, az uralkodó teremtette meg politikai érdekből, s a benső tartalom alapvetésében is része volt. E benső tartalom aztán önálló fejlődésnek indul, s most egyszerre szembe kerülnek. A nacionalizmus egész alkata kialakult, s most alkalmas arra is, hogy a központi kormányzattól, az uralkodó személyétől elváljon s magának a nemzetnek a vállain folytassa életét. Kénytelen is ezzel a függetlenítéssel, hiszen a kormányhatalom, mely korábban alapjait létrehozta, most szelleme ellen fordul. Mert amily szükséges volt a hatalom számára az országlakosság egysége, annyira kényelmetlen volt, hogy most a nemzeti öntudat fölébe került a dinasztikus hűségnek és a nemzet önmagára alapozott létét és jogait hangoztatta. Ez az öntudat kezdte útját állani az abszolút kormányzat akadálytalanságának és az észszerűnek hitt radikális reformoknak. Az öntudatra ébredt nemzet féltékenyen ragaszkodott ősi érzett létformájához, hagyományaihoz, lényegéhez, s főként függetlenségéhez, szabadságához, az önrendelkezés elvéhez, melyet a felvilágosodás gon-

dotatköréből öröklött individualizmus és liberalizmus elvei igazoltak. A nemzet ráeszmélt, hogy nemzetisége szentség, s most hozzá látott szenvedélyes érvényesítéséhez. Eközben kénytelen volt tapasztalnia, hogy az érvényesítés akadály a politikai hatalom; tehát: kezébe kell ragadnia azt is.

A háttérben pedig ott van erősítésként a kor másik nagy gondolatának, a demokráciának, a népszabadságnak, s az autonóm, parlamentáris alkotmányosságnak az elve; annak a gondolata, hogy az állam az állampolgároké, az ország az országlakosoké, nem pedig az uralkodóé. A nép elidegeníthetetlen joga sorsának intézése, államának berendezése és igazgatása. A nemzet nem az *alattvalók* összesége, hanem a maga egységében ő a *szuverén*.

A felvilágosodás államtanának központi gondolata a társadalmi szerződés volt, a megegyezés a kormányzat és a kormányzottak között, az uralkodó és alattvalók között, melynek értelmében az állampolgárok lemondanak eredeti szabadságuk egy részéről, hogy ennek fejében az állam biztonságos kereteket nyújtson életüknek. De ez a megegyezés az államot is korlátozza, meghatározza kötelességeit és jogainak határait s polgárainak meghatározott szabadságjogait is biztosítja. E tan lényege tehát az, hogy az állam birtokosa eredetileg a nép. Nemzeti jellege az államnak e felfogás szerint azonban nincs, mert hiszen előtte az állam merőben adminisztratív és biztonsági szervezet. De nincs ekkor még a valóságban sem kapcsolata a nemzetnek mint nemzetnek az állammal még azokban az országokban sem, amelyekben – mint Franciaországban – az abszolút monarchia már megteremtette tulajdonképpen a modern imperialisztikus nemzetállamot. Nem is lehetett meg a kapcsolat, mert eddig az állam egyszerűen az uralkodó hatalmával volt azonos, az ő uralmi és kormányzati berendezése volt az, s korlátai, az alkotmány, nem a mai értelemben vett alkotmány volt, hanem rendi jogokat jelentett, privilégiumokat, kiváltságokat egyes alattvalók, vagy az alattvalók egyes csoportjai részére. Most a felvilágosodás államtanának és a nacionalizmusnak a hatása alatt azt, ami eddig rendi kiváltság volt, nemzeti jogként kezdik hangoztatni. Mert kezdetben csak azok a rétegek, a kiváltságos felsőbb osztályok, melyek eddig is alkották a nemzetet, kelnek az új, modern nacionalizmus öntudatára s követelik részüket az állam irányításában hogy a nemzeti érdekek megóvassanak. Csak később terjesztik ki a nemzet fogalmát az összes országlakosokra, hogy aztán végül egyenesen az eddigi jogtalanokkal, a néppel azonosítsák. S ekkor ajándékozzák az eredetileg nemzetileg közömbös demokratikus igényeket a nemzetnek. Mostmár az eddigi jogtalanok, a politikai

értelemben vett nép, nemcsak az általános emberi egyenlőség és szabadság jogán, hanem mint a nemzet közössége követeli az állam feletti uralmat, mely egyetlen biztosítéka annak, hogy alattvalókból szabad nemzetté váljon. Ekkor forr össze az állam és nemzet fogalma s lesz a közhitben az államiság a nemzet lényeges mozzanata. A felvilágosodásból táplálkozó forradalmak eszmerendszere már erre a gondolatra épül. Akár az északamerikai függetlenségi nyilatkozatot, akár a francia deklarációt tekintjük, mindkettőben a minden egyént megillető általános emberi jogok mellett a nép-nemzet joga hangoztatatik, mely szerint joga van államát szabadon berendezni, nemzeti sajátosságai szerint és nemzetisége érdekében. Ő a szuverén.

Bármennyire is nem tartozott össze eredetileg nemzet és állam, összenövésük természetes fejlődés eredménye volt. Elméleti és gyakorlati motívumai egyaránt megvoltak. "

A nemzeti öntudatra ébredt alattvalóknak meg kell védelmezniük nemzetiségüket a központi hatalommal szemben, mely nem követte nacionalizmusuk fejlődésének útját, kozmopolita volt, sőt nem egy országban egyenesen nemzetellenes. Természetes volt, hogy azon fegyver után nyúltak, melyet ellenük forgattak s az állam apparátusát igyekeztek kezükbe kaparintani. A nemzet már pusztá önvédelemből, létének megmentése végett kénytelen volt a szuverenitásra törekedni. Ez volt az önvédelem egyetlen módja. S meg is volt a joga hozzá, mert az állam valóban tartozik tiszteletben tartani a nemzetiséget, minthogy az magasabbrendű képződmény nála. Emellett ebben az időben – mint rámutattunk már – minden szellemi mozgalomnak szükségszerűen találkozni kellett az államiság eszméjével, a szervezett társadalom gondolatával. Etatisztikussá kellett válnia abban a már vázolt közgondolkodásban, mely az újság heves érdeklődésével vette körül az államot, egész gondolatvilágának középpontjába állította, mindent vonatkozásba hozott vele s vakon hitt mindenhatóságában. Racionalizmusában mindent csak szervezetként tudott elképzelni, mindent meg akart szervezni, természetes, hogy a nemzetet is. Ez az etatizmus azonban különös mód önzetlen volt. Akkor nem az államnak áldoztak fel mindent, nem ő nyelte el az egész köz- és magánéletet, – mint nem egyszer a történet folyamán, – hanem őt akarták mindenre felhasználni.

A politikai célok mindig gondoskodnak elméleti igazolásról, s ilyet mindig találnak is. Az elmélet amúgy is eljutott az állam

és nemzet összekapcsolásához a maga útján. Herder esetét láttuk. Nála is megvan mindkét motívum, melyek a nemzet politikai gyakorlatát is vezették. Egyrészt a társadalmi autonómia, a meg-egyeződéses állam elve alapján fordul szembe a birodalmi monarchiával, másrészt kozmopolita, nemzetileg semleges volta miatt. A természetes állam a nemzeti géniusból hajt ki, s a nemzeti élet ennek az államnak a megteremtésével válik teljessé. Herder itt következetesen levonja a maga elveinek következményeit, a való helyzet ellenére, s az állam és nemzet egységét állítja ideál és követelményként. Herder ezzel nagyon elől jár, mert a XVIII. század végén még igen sok gondolkodó elfogadja a tényleges viszonyokat s amellet vannak, hogy állam és nemzet nem tartoznak össze. Ebben persze jó adag rezignáció is van, mint például *Schiller*-nek egy 1797. évi iratában, mely szerint a német állam és nemzet »két külön dolog«; az állam a hatalmasoké, a nemzet a »jobbaké«, s a nemzet a méltósága nem a politikai hatalom sorsával függ össze, hanem kultúrájával és karakterével, mert ez a méltóság erkölcsi természetű. Maga *Humboldt* is, ki később a porosz-német nemzetállam egyik berendezője lesz, ekkor még a nemzetben merőben szellemi, kulturális közösséget lát, sőt inkább csak ideált. A németiség, mint a romanitás vagy a görögség, nincs egy államra korlátozva, írja *Novalis*, s *A. W. Schlegel* a németiséget egyenesen erős individualitással kevert kozmopolitizmusban látja, világállamiságnak mondja. Csak később, a romantika uralomra jutásakor hirdeti ő is, hogy az államot a népre kell alapítani, mert a magasabb rétegek elidegenedtek, nem képviselik a nemzeti szellemet. A másik *Schlegel*, Frigyes azonban már ekkor is Herder nyomán jár s a nemzet teljes kifejlésének alapfeltételét a szabad nemzeti államban ismeri fel. Tíz évvel később pedig az összes modern alkotó elemek együtt vannak nemzetfogalmában, közös származás tisztasága, nyelv-egység és állami szuverenitás. Mindez pedig a nép őseréjén alapszik, mert a nemzet szellemét a nép hagyományai és nyelve őrzik. Az igazi alkotás csak ezekből és a haza mélységes szeretetéből fakadhat. *Hegel* nagyhatású filozófiája is ezeket az eszméket élesztette, ő az egyes nemzeteket a világszellem megvalósulási fokozatainak hirdette, s a nemzeti lét, valamint a szellem kibontakozásának teljességét az államban látta. Az államiság létrehozása hivatása a nemzetnek. A ma különösen nagy tiszteletben álló *Moritz Arndt* már 1802-ben igen határozottan követelte az állam és nemzet egységét s az egységes és nemzeti német birodalmat. És a fejlődés egyre határozottabban erre vezetett. Itt azonban valamit meg kell jegyeznünk. Talán feltűnt,

hogy itt csupa német szerzőt ismertetünk. S valóban, nem is igen ismertethetnénk más nemzetiségűt, mert majd az egész irodalom német. Ennek megvan a maga oka. A nemzet-államok, illetőleg az államegység Nyugat-Európában már régen létrejött, midőn a németiséget még mindig az önálló államhatárok hálózata szabdalta részekre, holott nemzeti kultúrájának egysége már kialakult. Franciaország, Anglia vagy Spanyolország már régen egységes nemzetállam, ha a monarchia kezében is, tehát ott a nacionalizmus problémái elintéztettek. Csak Itália és Németország egysége nem született még meg. Ezért foglalkoztatják a német gondolkodókat annyira az ebből a helyzetből adódó kérdések. S ezért veszi ki valamivel később az olasz irodalom is a részét e vitából. A francia forradalmi deklaráció és megfelelő irodalmi előzményei inkább a politikai oldalt domborítja ki, az elnyomott nép és a zsarnoki állam viszonyának demokratikus reformját, nem pedig a nemzeties jelleget, mely addig sem hiányzott. Ugyanígy az északamerikai függetlenségi nyilatkozat is annak a helyzetnek a visszautasítása, hogy népüket az anyaország gyarmati sorban tartsa s nélkülük határozzon róluk. A meglévő viszonyokból érthető az is, hogy a nacionalizmus irodalma angol földön a legcsekélyebb. Ott már igen korán a nemzet kezébe kerül az államhatalom, mégpedig demokratikus-politikai és nacionális értelemben egyaránt, s így az állam és nemzet összeütközése rég lezajlott, mire Európa egyéb tájain egyáltalában problémává vált. A modern angol nemzeti öntudat nem abszolút, hanem alkotmányos monarchiát talált felébredésekor, nem állt előtte egy percre sem az állam ellenállása leküzdésének feladata. Hogy a nemzet és állam egységet alkotnak, az számára természetes volt. Az északamerikai angol kolóniák elszakadása is azt igazolta, midőn az állami függetlenség megteremtése új nemzetet szült.

Közismert a napóleoni korszak, különösen a Németország ellen vezetett diadalmas hadjáratok nagy hatása a nacionalizmus kifejlődésére. A forradalom által megvalósított és Napoleon által felemelt francia nemzetállam imperializmusa veszélyeztette a német nemzeti függetlenséget. S értékére akkor jött rá a németiség, midőn már-már elveszítette. Eddig, egy halódó univerzalisztikus-dinasztikus császárság és a nemzetet politikailag *széttagoló* kisállamok rendszerének árnyékában, a valóság nem igen győzhette meg a kultúrájában, szellemében mindamellett egységes németiséget arról, hogy a nemzet léte az egységes és nemzeti államisághoz van kötve. Különös elvi következetesség kellett a nemzeti állam követeléséhez, mint például *Herder* esetében,

Most azonban a francia megszállás és erőszakos politikai intézkedéseinek hatására, melyek az államot csakugyan a nemzetől teljesen függetlenül, sőt annak ellenére rendezték, belátták a hazafiak, hogy mily pusztító hatása van az államhatalomnak a nemzet életére, ha azt nem a nemzeti erők birtokolják, hanem idegenek, sőt egy idegen nemzet imperializmusa. A nemzeti imperializmusnak ugyanis ez a francia megszállás volt az első példája. Ekkor tökélték el a németiség jobbjai, hogy az államot a kezükbe ragadják és a nemzet szolgálatába állítják. Ez a törekvés a legerősebb német állam, Poroszország erejére támaszkodott, királyában, *IV. Frigyes Vilmosban* találta meg vezérét és végrehajtóját s az ő politikai-irodalmi körében elméletének kialakítóját. Közismert az is, hogy a kor legnagyobb filozófusa lett a mozgalom legnagyobb hatású gondolkodója és propagátora, *Fichte*, ki »beszédeiben a német nemzethez«, melyeket 1807–8. telén tartott, valósággal felrázta a németiséget. Herder és ő tarthatók joggal a mai nacionalizmus atyjainak.

Rendkívül érdekes megfigyelni, hogyan fejlődik ki a modern nacionalizmus Fichténél, csakúgy, mint Herdernél, egy univerzaliztikus filozófiából. Az ő alapja is a pantheizmus, de nála minden naturalizmus nélküli. Az istenség nem természet, hanem merő szellem, amely a valóságban önmagát állítja, vetíti ki. Állítani pedig csak individuális jelenségekben tudja magát, öntudatra ez a szellem az emberben jut, ezért az embernek kötelessége is a szellem állítása, annak egyetemes törvényei szerint, de a maga individuális változataiban. Univerzalizmus és individualizmus párosulnak a nemzetről alkotott felfogásában is. A nemzet is a szellem individuális formája, mégpedig az egyetlen realitás, melyben az egyetemes humánus közvetlen létet nyer. Mindenik nemzet különös isteni törvények alatt áll, melyek a maguk különössége, egyedisége által teszik a nemzetet is individuummá. A nemzet azonban nem önálló létező, hanem a létezés egyetlen módjához, az egyének tudatához van kötve: tagjainak szellemében áll fönt. Az embernek tehát kötelessége nemzetét is állítani, fenntartani. A nemzeti lét Fichte filozófiája legfőbb eszméjének, az erkölcsi szabadságnak reális módja. Az ember feladata ugyanis az érzékkiségből és egoizmusból kiszabadulni és erkölcsileg szabaddá válni. Ez pedig az önfeláldozással, az egyetemesbe való beleolvadással teljesül. S minthogy az egyetemes reális létformája a nemzet, az erkölcsi szabadságot a nemzet szolgálatában, énünknek a nemzet közösségébe való feloldásával érhetjük el. A nemzet tehát Fichte szerint szellemi közösség, ám szerinte is a közös nyelv tartja össze, s nagy szerepet tulajdonít a közös

származásnak is, de még nagyobbat a közös történetnek, sorsnak és uralkodóháznak. Az állam nacionalizálását követelményként állítja fel, de az egységes államot nem tartja nélkülözhetetlennek, beéri – a német fejedelemségek sokasága korában – az ugyanazon nemzetet országokra tagoló államok külön-külön nemzeti voltával. Végül hangoztatja, hogy az állam nem az uralkodóé, hanem a népé, sőt maga az uralkodó is a népé, tartozik a nemzet tagjának érezni magát, – ami akkor korántsem volt oly természetes gondolat, mint ma, – a népnek pedig beleszólást kíván biztosítani a kormány vitelébe, mert mechanikus lényektől, amivé az abszolutizmus az alattvalókat süllyeszteni szokta, nem várható erkölcsi magatartás s így öntudatos nemzeti élet, melyet pedig az állam szolgálni tartozik.

Ezeket a filozófiai kezdeteket rendszeres államtanná az olasz *Romagnosi* egyesíti és fejleszti 1815-ben megjelent »Scienza delle costituzioni« című művében. A közös alapelvek: a társadalom önkormányzatának tana; annak a hirdetése, hogy a társadalom sohasem semleges, hanem mindig nemzeti jellegű; az a gondolat, hogy az egész kultúra a nemzeti szellemből hajt ki, szükségszerű tehát, hogy az állam, az egész kultúra betetőzése és foglalata, szintén nemzeti legyen. A természetes állapot a szabad nemzetállam. Romagnosi határozottan kimondja, hogy nem elég az abszlút monarchiát megdönteni, hanem véget kell vetni a nemzetileg heterogén államoknak is. Minden nemzet saját ura legyen, szabad, egységes és nemzetileg kizárólagos államban. Ebben az éles fogalmazásban, melynek igen nagy és forradalmi hatása volt, már ott van elvetve a sárkányfog: a XIX–XX. századnak az a pusztító jelensége, melyet nemzeti-ségi kérdésnek nevezünk.

Az általános ideál ez: a népnemzet és nemzetállama. De a legtöbb államban nem egy nép él. Most a népileg heterogén államokban, melyek eddig a népek felett, nemzetileg semlegesen kormányoztak, két párhuzamos jelenség indul meg. Ezek a liberalizmusnak és nacionalizmusnak már a mi *Eötvösünk* által természetellenesnek kimutatott párosodásából keletkeztek. Egyik a többségi elv alapján az uralkodó nép asszimilációs hadjárata, másik a népi kisebbségek autonomista, szeparatista, kiválási mesterkedései. Mindez aztán, napjainkban láthatjuk legjobban, távolról sem Európa természetes, életképes és egyensúlyban élő államrendszeréhez vezetett, – mint ahogy kigondolói, például *Romagnosi* is remélte, – hanem a legteljesebb zűrzavarra, magának az államiságnak is oly válságára, – amint *Eötvös* ezt is megjövendölte, – mely napjainkban aztán csak abban reméli meg-

mentésének módját, ha nem ő áll a nemzet s általában a társadalom szolgálatába, hanem maga veti mindenhatósága alá az egész emberi életet, társadalmi és magánvontkozásaival egyetemben, köztük a nemzetet is, melynek nemcsak sorsát, hanem mibenlétét is hatalmi szóval dönti el. Úgyhogy bármily ellentmondásnak látszik a tényekkel szemben, az állam megint kezd, mert lényegének és létének megőrzése érdekében kénytelen, eltávolodni a nemzettől, valósággal felszabadítani magát ebben az újkori nyugati értelemben vett nemzettől. Az állam kezd türelmetlen lenni iránta. Párhuzamos jelenség ez azzal, hogy a liberalizmusnak is ellene fordul. A szélsőséges individualizmus khaoszával birkózik most, mint ahogy egykor ez támadt fel az ő deszpotizmusa ellen. S ha most megint ebbe esik vissza, aligha rendezi tartósan a khaoszt, mert azt csak egyensúly és harmónia rendezheti.

A XIX. századi nacionalizmusban uralomra jut a szabadság gondolata, illetőleg annak egy korszerű változata, az úgynevezett liberalizmus, mely bizony nem fedi teljesen a szabadság eszméjének helyes fogalmát, bármily fenkölt szándékokkal és ábrándokkal indították útjára. Ez nem a szellem benső szabadságát jelenti, mellyel az tulajdon lényegét követi, fölébe kerekedve a test és a külső világ kényszereinek, s az erkölcsi személyiséget alakítja ki, a szabad emberi szellem egyéni megjelenését. Ez a liberalizmus egyszerűen a cselekvés és érvényesülés, a verseny korlátatlanságát és gátlástalanságát s a politikai jogok szabad gyakorlatát, valójában csak a választójogot és pártalakítást jelentette. Mindez az embertárs és az összesség iránti teljes kiméltlenséget és zűrzavart idézett elő a gyakorlatban. Osztozva így minden nemes eszmének a sorsában, amely a tömegek kezére kerül, mert ez természetesen nem a szellemileg, eszmékre érettek tömege. Azok ugyanis nincsenek tömegekben, sajnos. Az eszmények a világ megdönthetetlen rendje szerint arisztokratizmust követelnek a megvalósításhoz, ezen semmiféle jószándék és gondolatjáték sem változtathat.

Ennek a XIX. századi liberalizmusnak a nacionalizmushoz társulva tehát az volt a következménye, hogy néptörödékek, melyek eddig békén élvezték egy nagy állam védelmét és jótéteményeit, most nemzetté deklarálják magukat és noha soha önálló államisággal nem rendelkeztek, most nemzetállamra vágnak, helytelenül szembeállítva magukkal az államot, mellyel pedig nem lenne ellentétük. Most kitépik magukat a nagy észszerű

államegységekből, azoknak is zavart okozna, magukat is szárazra vetve s így Európát egy hosszú földrengés állapotával sújtva. A szabad verseny és a többségi elv liberalizmusa másrészt azzal a joggal kecsegteti az állam többségi nemzetét, hogy valami módon megszüntesse állama nemzeti kevertségét, mert az az állam többsége és szabadsága jogán az övé. Államrezón és nacionalizmus keveredik itt össze. Ugyanabban az államban akárhány nép élheti életét, anélkül, hogy népiségét veszély fenyegetné, de politikai törekvéseket, államnemzeti és nemzetállami ambíciókat nem tűrhet el az állam, mert ezek menthetetlenül szétrobbantják. Az államérdek magasabbrendű és megelőzi a népi kívánkozásokat, már csak azért is, mert ő valamennyi ország lakó nép életének biztonságos kereteit nyújtja. A józan ésszel ellenkező és kivételében lehetetlen a többféle országló népeket külön-külön politikailag megszervezni, – amint erre időnként kísérletek történtek, – mert ezzel egyáltalában nem szabadulunk meg a nemzetállam terhétől, hanem megsokszorozzuk a közös államon belől s olyan helyzetet teremtünk, amelyben szinte lehetetlenné válik az államhűség, a társadalmi béke és egység, a társadalom szervezetének, vezetésének, igazgatásának az az egyszerűsége, egyöntetűsége, észszerűsége és célszerűsége, mely az állam legfőbb feladata, s melyhez éppen a társadalom, az állampolgárok összességének érdekében tántoríthatatlanul ragaszkodnia kell. Tehát ha már egyszer a nemzetállam elvének alapján állunk, az állam csak egy nemzeté lehet.

De nem vezet közelebb a kérdés megoldásához az a szélsőséges sovinizta törekvés sem, mely az állampolgárok népi-nemzeti egységét akarja elérni az asszimiláció útján. Bizonyos természetes asszimiláció mindenütt és állandóan végbemegy az együttlakók között kölcsönösen. De az erőszakos asszimilálás először is jogtalan megsértése az egyén szabadságának, az erőszakos felekezeti térítéssel egyforma jelenség, másrészt meddő és kilátástalan erőpazarlás, mert nagy tömegek népi átalakítása teljesen lehetetlen vállalkozás, kivált ma, a nacionalizmus ily magas lángolása idején. Erőszakos úton legfeljebb a pusztá nyelvi asszimiláláció érhető el, névváltoztatásokkal egybekötve, melynek az érzületre nincsen befolyása önmagában, s az így elért helyzet veszedelmesebb a nyílt nemzetiségi ellentétnél, mert félrevezeti az államhatalmat és olyan illúziókba ringatja, melyek alatt csak nagyobb biztonságban lehet uralmát aláásni. Ezt éppen a magyarság fájdalmas csalódással tapasztalhatta, s átkozhatja ábrándkergetőit.

A megoldás egy másik kísérlete volt a nemzeti kisebb-

ségek létesítése is. Ez azonban szükségszerűen a lealacsonyítás és méltatlanság érzetét, a gyűlölködést és az elégtételszerzés vágyát keltette, s a felszabadulás, a politikai függetlenség törekvését, ami mind az állam jólétét fenyegeti. Az erőszakos elnyomásról, az államhatalmat birtokló néptől idegen népek jogtalan rájasorba süllyesztéséről talán ne is beszéljünk. A területi autonómiák, ha azok központi állami funkciókat is magukhoz ragadnak, országos kisebbségek helyébe regionális kisebbségeket létesítenek, merthiszen tiszta lakosságú területek nincsenek, új népvándorlást pedig kegyetlenség szükségtelenül megindítani. Es ki biztosítja az esetleg így elért homogén lakosság megmaradását? Átléphetetlen határokat állítunk az országon belül is? Megint bevezetjük a szabad költözködés tilalmát? Felmerült már az ország-lakó nemzetiségek számarányának átvitele az élet minden terére, az államigazgatás, gazdasági és kulturális élet területén, minden foglalkozás körében. Erre komolyan gondolni sem lehet. Ez nemcsak erkölcstelen, de kivihetetlen is. Ebben a kínlódásban az állam ereje menthetetlenül felörlődne. Ez a torz falanszter-rendszer a társadalmat rend és béke helyett az általános gyűlölet állandó állapotában tartaná s egy elviselhetetlen – anyagilag és erkölcsileg egyaránt elviselhetetlen – bürokráciát kívánna. Emellett észszerűtlen is volna. Ki hinné el, hogy az emberi egyének személyes értéke, képességeik, alkalmasságuk a nemzetiségek számarányához fog alkalmazkodni? Márpedig nyilván az arravalóság és az ebből folyó társadalmi hasznosság dönt észszerűen arról, hová kit állítsanak.

Így hát a gyötrelmes kérdést csakis gyökeres változás oldhatja meg, mely a nemzet és állam viszonyának szemléletében áll be. Miután látjuk, hogy a korrekciók nem segítenek, mért nem ismerjük el, hogy elméletünk alkalmazhatatlan a valóságban, mert erőszak árán sem fedi azt, s mért nem keresünk olyat, amely az igazságot fejezi ki? Az államnak fel kell szabadítania magát, hogy valódi célját követhesse, feladatát teljesíthesse s egyedül az igazi államérdekre irányíthassa összes funkcióit. A nemzetiség pedig legyen egyéni és társadalmi ügy. Ez az egész társadalomnak, bennük maguknak a nemzeteknek az érdeke is.

A nacionalizmus és liberalizmus társulásával még egy másik jelenség is lépett fel, ez pedig a nemzetállamok egymásközötti viszonyát mérgezte meg és dúlta fel. Ez a liberalizmus a nemzetállamok közti szabad versenyt is bevezette természetesen, s ez aztán a verseny megnyerésének, a nagyobb erő »szabad«
érvényesítésének gáttalan vágyát is felkeltette. Az imperializmust. S ez távolról sem elégült ki a szellemi elsőbbség méltóságával. A kor-

szak nem spiritualista, hanem materialista. Az ember látható, megfogható, pénzzel mérhető sikereket akar. Anyagi hatalmat. A nemzet is. A nacionalizmus így nemcsak imperialista, hanem materialista is lesz. A nemzeti célok anyagiak, gazdaságiak, területiek. Nemzetfogalma is egyre materiálisabbá válik. A nemzetet biológiai képződménynek tartja, mely a maga biológiai adottságában hordja alkatelemeit, nemzeti sajátosságait, egész nemzetiségét, s annak igényeit, jogait, az örökletes természetes fölényt, uralmi hivatást, s természetes, hogy biológiai, fizikai eszközöket használ fel érvényesítésükre. Erőszakot.

A végén a nemzet lényegét már nem a nemzetiségben, nem is a népiségben, hanem a fajban látja, tehát egészen biológiai fogalomban. Az állam ennek a faji közösségnek az eszköze fajiságának fenntartására és életcéljai elérésére. A fajfenntartás ösztönében látja minden emberi közösség alapját, ezért az állam népi szervezet, mert a nép őrzi a fajiságot a maga tisztaságában és ösztönösségében, s csakis ő tudja az állam faji céljait is átérezni. Mert itt minden inkább az ösztönre, mint megfontolásra van bízva. Az emberi egyénben is ez a faji ösztön a legbecsesebb, ez adja nagyságát és történeti-jelentőségét, de ez adja a nép, a faji közösség legszerényebb tagjának a jelentőségét és értékét is. Az egyéni lét semmi a faj létével szemben, mindent fel kell áldoznunk annak fenntartása szolgálatában. Ez a nacionalizmus, mint említettük már, kollektivista. Annak a közösségnek a mindenkifölöttvalóságát emeli az emberi egyetemesség középkori keresztény gondolata helyére, amelyhez tartozik. A végén tudatában is van annak, hogy széttörte az emberiség egységét és nem is igyekszik helyretákolni. Bátran szembenéz a fejlődéssel, – ha persze nem is látja magát a menetét és motívumait világosan, – s Darwin tanítását használva fel, a fajok harcának elméletét teszi a nacionalizmus célrendszerének alapjává, amivel kétségtelenül következetesen lezárja a kört. A nemzet-nép-faj magatartását a létért való küzdelem irányítja, mely könyörtelen életelv, tehát könyörtelenséget diktál a részvevőknek is. A cél a faj minél nagyobb-számúvá, erősebbé és hatalmasabbá tétele, úrrá lenni a többiek felett, mert csak ezzel tudja fenntartani magát. Ez a legfőbb erkölcsi parancs, melynek teljesítése közben semmi más tekintet nem szabad ismerni. Az erősebb faj elsöpri a gyengébbet: ez természettörvény. S ez a természet humanizmusa, mely az erősebbnek adja a helyet a fejlődésre, s nem tűr mesterséges akadályokat, elméleteket, az úgynevezett humanizmus ábrándjait. Az erősebbnek természetes joga van a léthez, a földhöz és javaihoz. Az egykori eszmények maradék rongyai mostmár

csúfságként kerülnek a szemétre, az új erkölcs, mely a nacionalistát eltölti, egyetlen parancsot ismer: a létfenntartás parancsát. A »természetes humanizmus« értékrendszere tehát nem az igazság, jóság, szépség és szentség, hanem az önérdék, a haszon, a hatalom, s erényei a nyers testi erő és az ennek szolgálatában álló hideg értelem fölénye. Ez a humanizmus nem a természetten akar úrrá lenni, hanem a természetet emeli úrrá. A harcot nem rossznak tartja, aminek örökérvényű elaltatása egyik legfőbb célja az emberiségnek, hanem a természet és élet lényeges alkatrészének, mely egyenesen a nagyság iskolája az ember számára és természetes életformája, melyhez ragaszkodnia kell.

Az egész fejlődésre, de főként arra, hogy visszahatásként keletkezett s az is élteti, rendkívül jellemző, hogy ez az elmélet így végleges formájában Németországban alakult ki az első világháború utáni évtizedben. A győztes nemzetállamok akkor szerencsétlen módon igyekeztek kizárni a »szabad versenyből«, s ez a nemzeti társadalomban természetes elkeseredést szült. Ebből az elkeseredésből született meg a nemzeti szocializmus itt vázolt felfogása, mely csak annak adott leplezetlen formát, amit Németország tapasztalt. Az elkeseredettségből természetesen nem mindig születik igazság. S hogy ennek a felfogásnak mennyire ellenhatás jellege volt, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy most viszont Németországban, a felemelkedett Németországban hangzik fel ismét a nemzetek közti egyetértés és együttműködés, az európai egység és szolidaritás eszméje, az a törekvés, hogy a materialista imperializmus kiküszöböltessék és az erőszak törvénye helyére a méltányosság és észszerű rend nemzetekfölötti szervezete épüljön fel. Ez azonban csakis akkor lehet szilárd és maradandó, ha nem egyszerűen hatalmi körök elhatárolása, érdekek egyeztetése, egyszóval egymásnak feszülő erők közti alkudozások folytán kénytelen-kelletlen létrejött s az elégedetlenséget, féltékenységet továbbplántáló úgynevezett egyezmény, még kevésbé, ha egyszerűen hatalmi szóval teremtett rendszer. Meg lehet ismételni, de nyilván ma sem érne el áldásosabb eredményt, a húsz év előtti kísérletet, mely egy mesterkélt elmélet leple alatt alkalmazta az erőszakot. De maga az elv is, az államhatárokat az etnográfiai térképhez alkalmazni, merőben esztelen volt. E jelszóval Európa hosszú fejlődés folyamán kialakult és a viszonyok természetes rendjét rögzítő észszerű állami egységeit és határait rombolták le, ahelyett hogy továbbfejlesztették volna, s ijesztő példáját adták, hova vezet a pusztaság és rosszul értett nacionalis szempont alkalmazása, különösen oly nacionalizmus légkörében, mit a nemzetek féktelen nagyra-

gyása, önzése és gyűlölködése fűt. Az államrendezés alapja sem erőszak, sem elmélet nem lehet. A történeti fejlődést és helyzetet el kell fogadni alapul, mert abban a geopolitikai és egyéb adottságok benső logikája, a viszonyokban rejlő észszerűség és célszerűség fejtette ki magát.

Ehhez azonban bölcsesség és jóakarát kell. A szellem megváltozása. Csakis az segít, ha a nemzetek lemondanak politikai, hatalmi ábrándjaikról. Ha belátják, hogy lényegüktől merőben idegen funkciók terhét és átkát hordozzák, s hogy az emberiség életét, politikai megszervezését, gazdasági és kereskedelmi viszonyait sokkal hasznosabban, észszerűbben és nagyobb egyetemes jólétet nyújtó módon lehet berendezni, ha nem a föld etnográfiai térképét teszik fundamentumává, minthogy ehhez mindennek amúgy sincs semmi köze. Ez éppen olyan, mintha e rendezést az egyházak határai szerint végeznék. A politikai, gazdasági, kereskedelmi viszonyok az életnek egészen más síkjára tartoznak, mint a nemzeti élet. De hogy ez az elkülönítés ismét helyreálljon, ahhoz múlhatatlanul szükséges, hogy a nemzetek *egyértelműleg* lemondjanak birtoklásuknak, saját érdekükben történő kihasználásuknak makacs elszántságáról, s dicsőségüket ne más népek feletti uralomban, gazdasági és kereskedelmi főhatalomban leljék, – olyan területeken, melyeknek a nemzetiséggel párosítása egyenesen visszas, ha e viszony mélyére tekintünk, – hanem lényegükhöz illő szellemi érdemekben s a nemzetek nagy családjának, az egyetemes emberiségnek *tett* szolgálatokban.

A nemzeteszme – ne vonakodjunk most már kimondani – a modern nacionalizmus kifejlődése folyamán megromlott. Ezen az erkölcsi megállapításon az sem változtat, hogy láttuk és elismerjük e fejlődés történeti szükségszerűségét. Ha végigtekintünk rajta, világosan látszik útjának kikerülhetetlensége, mely a modern nacionalizmus legkitűnőbb kutatójának, Meineckének a megfigyelése szerint is »az emberiségtől a nemzeten keresztül az államhoz vezetett, amennyiben először az egyetemes nemzetivé és a nemzeti egyetemessé vált, s aztán az állam nacionalizálódott, a nemzet pedig politizálódott.« Am nemcsak ez történt. Materializálódott is. Fogalma a testiséghez kapcsolódott, céljai pedig anyagi javak lettek. Nem segít más, csak ha az egész korszellem spiritualisabbá, idealistábbá válik, s a nemzet céljait is ezen a magasabb síkon tűzi ki, lényegét pedig abban ismeri fel, amiben valóban rejlik: a szellemben.

III.

A MAGYAR NACIONALIZMUS

I. *Á r p á d népe*

Ez a nacionalizmus és nemzetfogalma Nyugat-Európában alakult ki, mindenesetre Magyarországtól nyugatra, s az újkor folyamán. Ezért nevezzük újkori nyugati nacionalizmusnak. Ezzel meg akarjuk különböztetni másfajta nacionalizmusoktól. Mert, mint bevezetőül is hangsúlyoztuk, nem ez az egyetlen történeti formája, még kevésbé az egyetlen lehetséges formája a nemzeti érzésnek és öntudatnak. Éppen így nem ez az egyedüli helyes fogalma a nemzetnek. Sőt, talán sikerül majd kimutatnunk, hogy egyáltalában nem a valóságot és igazságot megragadó fogalom.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a valóságnak bizonyos, az általános tapasztalatoktól eltérő jelenségei felhívták olykor az elfogulatlan szemlélők figyelmét más nemzeti fejlődésre, más nemzetalkotó tényezőkre, vagy a tényezők más arányára. Így igen jellemző az első amerikai elnök, *Washington* búcsúlevele, melyet az új s igazán nem a közös származáson alapuló amerikai nemzethez intézett: »Az amerikai név sokkal jobban felmagasztalja jogos nemzeti büszkeségeteket, mint bármely helyi különbségekből származó név. Csekély árnyalatokkal egy vallású, szokású, erkölcsű és egy politikai meggyőződésű nemzetet alkottok.« Így tehát minden naturális tényező hiányzik, a nemzet a függetlenségi nyilatkozat elveinek közös elfogadása által létesült racionális közösség, illőképpen a korhoz, a felvilágosodás korához, melyben született. De a XX. század második tizedében *Washington* utóda, az első *Roosevelt* elnök már türelmetlenül sürgeti a bevándorlók népi asszimilációját is, s – ugyancsak jellemző korára – a nyelvi asszimilációt teszi első helyre, öt év múlva pedig a felvilágosodás nagy államférfiának sokkal kisebb, de sajnos sokkal nagyobb hatalmú utóda szétűlja Európá

észszerű rendjét, egy merőben észszerű alapon létrejött, »csinált nemzet« fiánál vajmi csodálható elv, egyoldalú etnográfiai elv alapján, – sőt annak meghamisított alkalmazásával, – ahelyett, hogy levonta volna a nagy nacionális háború tanulságát, azt, hogy a nemzetek közti békét csakis az államiság és nemzetiség teljes szétválasztása hozhatja létre, amikor az egyiket észszerűen rendezzük, a másikat pedig szabad életnek és fejlődésnek engedjük át.

A Washingtoné mellett még egy nemzetfogalmat kell fel-
említenünk, melyet hasonlóképpen a tények bölcs felismerése
diktált száz évvel később. A porosz-francia háború után, az
elszászi kérdéssel kapcsolatban felmerülő jelenségeket számbavéve
állapítja meg *Renan* a nemzet mibenlétéről írt nagyhatású művé-
ben, hogy »az ember nem rabszolgája sem fájának, sem nyelvének,
sem vallásának, sem a folyók folyásának, sem a hegláncok
vonulásának. Az embereknek azt a nagy közösséget, amit nem-
zetnek neveznek, a szív melege, a szellem egészsége és az erkölcsi
öntudat teremtette. A nemzet lélek, szellemi princípium. . .
A nemzet léte egy mindennapos népszavazás, mint ahogy az
egyén léte az élet örökkévalóságának állítása«, – írja, s kifejti,
hogy a közös múlt megbecsülése s a közös jelen és jövő akarata
jobban összetartják ezt a közösséget, mint a faj vagy nyelv
azonossága.

Ezek a belátások azonban kivételek. Ilyen kivétel Széchenyi,
Kemény, Eötvös vagy Deák bölcsessége is; ezeket majd részle-
tesen megtekintjük. A közvéleményben az az eszmény vált
általánossá, mely egyfelől a néphez, másfelől az államhoz köti
a nemzetet s melyet újkori nyugati nacionalizmusnak nevezünk
el. Ez terjedt el egész Európában, sőt az egész civilizált világon,
olyan embercsoportok között is, kikre ez a nemzetfogalom egyál-
talanában nem alkalmazható s hol ez a nacionalizmus a legnagyobb,
sokszor végzetes bonyodalmakat idézte fel. S végeredményben a
fehér embernek kultúrája-, szellemadta hivatott fölényét fenyegeti
megsemmisüléssel, amikor a színes népekben is ezt a fajta na-
cionalizmust éleszti. Hazánk is azok közé tartozik, amelyekre
ez a mozgalom végzetes volt. E következmények részletes be-
mutatására és létrejöttük körülményeinek vázolására is sor kerül
még. De könnyen belátható, hogy a népnemzet nemzetállamá-
hoz kapcsolódó nacionalizmus szükségszerűen szétrobbant egy
soknyelvű országot. Annál csodálatosabb, hogy társadalmunk
nagy része még ma sem akarja belátni veszedelmét, s elvetni,
mint olyan gondolatot, mely a magyar viszonyok valóságának
egyáltalában nem felel meg.

Említettük, hogy ez a szemlélet, mely a nemzet lényegét a közös származásban látja, a nyugati népek ősi társadalmi formájának szívósan beivódott emlékéből táplálkozik. Ez az ősi forma a *család* és a belőle kinövő, a természetes szaporulattal keletkező *törzs* volt. Valóban *vérszerinti közösség* ez. Ez határozta meg a közösségről kialakuló képzeiteket. E népek lezárt kis csoportokban szervezkedtek és éltek, azokban érezték magukat otthon, így már eredetileg kifejlődött bennük az elzárkózás törekvése övéik körében. Erre nevelte őket egyrészt a szoros vérségi kapcsolat, másrészt a törzs kizárólagos hagyományai, szokásai, az etnikum csirái s nem utolsó sorban az ősök vallásos tisztelete, melyben természetszerűleg nem vehetett részt más, mint a vérségi kötelek tagja, az ősök leszármazottja. Ez a közösség tehát valóban megfelelt annak az ideálnak, – legalább is nagyjában, – amit a népről a romantikus kor felállított és áhítózott. Településük és életmódjuk is ebbe az irányba alakította közösségüket. Gyalogosok voltak, halászó-vadászó, földművelő népek, kik hegyek közt, erdőkben, folyóvölgyekben éltek, zárt, szűk tájakon, csoportonként, egymástól elkülönítve. A Kaukázus mély völgyeiben még ma is megmaradt viszonyok – szinte völgyenként más és más népiségű törzs él, kik elzártóságukban és elzárkózottságukban nem keveredtek össze – szépen példázzák ezt az őssállapotot. Életmódjuk, foglalkozásuk is olyan volt, hogy kis csoportokban elboldogulhattak, nagy embertömegek összefogására semmi gyakorlati szükség nem volt. Sőt az volt az érdek, hogy minél kevesebb embert kelljen eltartani. A hódítás vágya sem támadhatott fel bennük magától, mert szolgákra nem igen volt szükségük, sem új, nagy földterületekre, – a terjeszkedés csak a természetes szaporulatot követte szép lassan, – s kis egységekbe zárt szervezetük és gyalogos mivoltuk sem volt alkalmas a hódításra.

Csak később, a népvándorlás során támad bennük hódító szellem, – az is inkább zsákmányolási vágy volt és új haza szerzésének a törekvése, – de főként kényszerűségből, más népek által üzve, vagy idegen hatásra. Az, hogy birodalmat alapítsanak, nem volt természetes gondolat számukra. A népvándorlás végén nemzeteik is ilyen törzsi-népi alapon kezdenek kialakulni. Nagy Károly császársága és birodalma idegen, római hagyomány felújítása. Nem is a franknak jutott eszébe, hanem Rómának, az impérium hagyományai örzőjének, a pápának. Idegen is maradt a germán népek körében, idegen és ellenszenves. Birodalomban, melynek az a lényege, hogy sokféle népet tart össze egy nemzeti, hanem nemzetfeletti államkeretben s az egyes népeket meghagyja népiségük szabad élésében, nem érezték jól magukat.

Nem értették meg. Nem volt természetes életkeret számukra, kikíváncsoztak belőle. Herder birodalomellenességében ez az ősi germán szellem nyilatkozik meg. Nagy Károly császársága mesterséges képződmény, halála után legott szét is bomlik, s jellemzőképpen nem az egyeduralomért vívott harcban, hanem szétosztás, a birodalom megsemmisítése útján. A császárság, ami utána maradt, már nem földi birodalom, nem állam, hanem csak a kereszténység szellemi egységének a látható kifejezése, pecsétje. Az időnként felbukkanó tényleges uralmi törekvések már a középkor általános dinasztikus imperializmusának a jelenségei, átszöve a római hagyományok ábrándjaival. De sohasem a nép és nemzet szelleméből fakadnak. Itt a nemzetállamok csirái szunnyadtak.

Ezek a csirák megvoltak már eleve a törzsekben és a törzsi szellemben. A letelepedéssel, honfoglalással külső határok is ápták e szellemet, a főnöki családokból kifejlődő dinasztikiak pedig hatékony tényezői lettek a belső elkülönülésnek. A rövidéletű Karoling-birodalom után a törzsi-népi határok még jobban megszilárdulnak és királyaik ellentéteiben egyre hatásosabb politikai célzatot nyernek. A népek így szükségképpen önmagukban fejlődtek nemzetté, egyéniségekké s egyre határozottabban különbözövé a többiektől. Az ősi örökségként továbbélő törzsi partikularizmus szelleme újra megerősödött, a különbségeket ellentétékké fokozta s az ösztönös primitív idegengyűlölethez elvi nacionalizmus kezd kibontakozni. A nyugaton letelepült nemzetek közösségélménye alapján *biológiai* maradt. Mind a vérségi leszármazás s az ezt kifejező és megőrkítő etnikai-nyelvi alapon képzelték el a társadalom megszervezését, a közösséget, az országot és államot. Mert ebben a gondolatban nőttek nemzetté. S mikor már régen megváltozott a tényleges helyzet s vele a közösség megszervezésének életszükségei, eszményként az maradt, az ősi állapot. Nem a tényleges helyzet kívánalmaihoz alakították szemléletüket, hanem a tényleges helyzetet igyekeztek hozzáerőszkolni szívós eszmei hagyományaikhoz. Mindez természetesen anélkül történt, hogy tudták volna, milyen pszichológiai és szociológiai kényszer alatt állanak.

A magyar nemzet ősei nem ezeknek a népeknek a családjába tartoznak. Más kultúrkörbe, az úgynevezett lovas nomád népek közé. Társadalomszemléletüket s benne a közösségről és a népről s nemzetről alkotott fogalmaikat is ez határozta meg. Merőben más életformában éltek, mint a nyugati gyalogosok, hogy e fogalmaik is egészen másként alakultak ki. Ha e két kultúrkör – a lovas nomád pásztorok és a gyalogos zsákmányoló,

halászó-vadászó, földművelő népek – sorsát, történetét és az egyetemes történetben elfoglalt helyzetüket összevetjük, meggyőzően láthatjuk, hogy mennyivel sorsdöntőbb, alapvetőbb tényező a szellem s az általa teremtett kultúra és annak formája, mint a biológiai sajátosság. Az ősi népeket nem fajiságuk, hanem kultúrájuk formája különítette el és foglalta egybe s ez döntötte el szerepüket.

Egészen a legutóbbi időkig teljesen hamis képünk volt azokról a lovas nomád népekről és jelentőségükről, melyek Ázsia és Európa határán a Krisztus születését megelőző és követő évezredekben éltek. Vad barbároknak képzeltük őket, kik csak veszedelmei a Kelet és Nyugat civilizált népeinek, csak a rombolás és rablás bösz vágya élteti őket, erre a célra verődnek össze oly alakulatokban, melyeknek politikai jellegéről beszélni sem lehet. »Levetvén ázsiai vadságukat. . .« – a magyarokról is így kezdődtek az ősök miatt pironkodó leírások, melyek gyakran igyekeztek azt is bizonyítani, hogy a honfoglalók nem is voltak tulajdonképpen nomádok, hanem már inkább földművelők. A modern tudomány azonban felmentette őseinket és felszabadított bennünket a családi szegény alól. Ma már ismerjük e nomádok életét, kultúráját s történeti szerepüket. Ez a szerep a görögség és Róma mellé helyezi őket.

Ha valami végső értelmet akarunk tulajdonítani az emberiség történetének, aligha láthatjuk egyébben, mint benső lényegének kibontakozásában. Ha többnek akarjuk látni történetét – s nyilván okunk és jogunk van hozzá – egy magasrendű állatfaj pusztá vegetációjánál, értelmetlen, úgynevezett kulturális erőlködések és pusztító harcok közepett, egy fejlődést kell feltételeznünk és hinnünk benne. Ennek a fejlődésnek a benső hajtóereje pedig csakis lényege lehet, az emberi, a humánium. Ezt akarja kiteljesíteni az ember lényegében rejlő ösztön. Ezért a sokszor megcsúfolt erőlködések konoksága. Hova tart, milyen célok felé s mi lesz a végeredmény, ki tudhatja azt? Fajunk oly fiatal még! Hiszen maga az emberiség egysége is csak most van létesülőben. Mert hogy a humánium kiteljesülhessen, előbb magának az emberiségnek kell létrejönnie a maga tényleges egységében. Hogy mi volt az őállapot, közös vagy különböző ősoktól származnak-e a földkereket ellepő népek, nem tudhatjuk. De nem is ez a döntő. Az a bizonyosság a döntő, hogy létre kell jönnie e népek tényleges közösségének. Ez nemcsak ideális követelmény, – mert másként nem képzelhető egy egyetemes emberi szellemiség kialakulása, – hanem erre mutat történetüknek állandó tendenciája is. E történetben az elszigetelt népek érintkezésének, sorsuk össze-

fonódásának, kapcsolataik állandósulásának, kultúrjavaik kicserélésének, összefoglaló kultúrkörök egységének folytonos bővülése történik, úgyhogy egyrészt a népek tényleges összeköttetése és sorsközösségük, másrészt kulturális egységük és szellemi közösségük a történeti tapasztalat alapján nem merő ábránd. A tényleges egység alapja máris létrejött. Ezt a kalandos utazások, a felfedező expedíciók, a gyarmatosítások s a közlekedési technika találmányai megteremtették. A föld minden népe elevenen érzi a sorsközösséget, egyelőre, sajnos, inkább fájdalmasan, – a gazdasági élet jelenségei nem maradnak immár elszigeteltek, a háborúk legott világháborúkká válnak, a föld egyetlen zuga sem vonhatja ki magát az egészet behálózó érzékeny rendszerből, – s a kultúrkörök integrálódásának is olymértvű fejlődését tapasztalhatjuk, hogy *meggyőződésünket* alaptalanul támadja az általános gyűlölködés hullámának látványa. A fiatal emberiség nehezen szokik hozzá nagykorúságához. Most rettenve áll a szokatlan tágasság küszöbén. De majd hozzászokik és boldogan ismer rá művére.

Ebben a nagy színjátékban vannak kiosztva a szerepek. A népek történelmét tehát abból a szempontból is lehet nézni, hogyan keletkeznek köztük az érintkezések s az állandó viszonyok, hogyan jöttek létre a kultúrkörök s a közöttük fennálló kapcsolatok, végül a mai általános összeköttetés. S e szempont alapján úgy is meg lehet ítélni a népek és kultúrkörök, sőt egyes egyének történeti jelentőségét, miként és milyen hatással vettek részt ezeknek az összeköttetéseknek, az emberiség tényleges egységének létrehozásában. Az emberiség történelmét ebből a szempontból is meg lehet írni, sőt *ez az igazi egyetemes történelem*.

Ebbsn a történelemben előkelő szerep illeti meg a nomádokat a görögök és rómaiak, vagy az újkor nagy kolonizálói mellett. Mozgékony közvetítői voltak ők egymástól messze élő népeknek, birodalmaikban egyesítették őket s ők indították meg azt a nagy népvándorlást, mely a mai Európát megteremtette és Ázsia viszonyait is átalakította. Minderre pedig életformájuk, kultúrájuk, társadalmi szervezetük *tette őket* képessé, melyek csak *mások* voltak, mint az európai népeké, de *nem* alacsonyabb rendűek. Sőt a mi jelen szempontunkból majdnem magasabb rendűek. Társadalmi formáik és szemléletük mindenestre fölényesebb volt és alkalmasabb nagy szervezetek létesítésére és fenntartására, ősi szellemükből teljesen hiányzott az elzárkózás, a kizárólagosság és a türelmetlenség mások iránt. Nem szűk, lezárt, hanem tág és végtelenné tágítható közösségben gondolkoztak. A nomád társadalmi alapképlete a *birodalom*.

A nomád társadalom ismeretében új értelmet kell adnunk alapvető szociológiai fogalmaknak, mint a család, törzs, nép, nemzet, állam. Szokásos értelmükben egyáltalában nem alkalmazhatók a nomád társadalomra, tehát jelentésüket át kell alakítanunk, mert szűkkörű tapasztalatokból képzett fogalmainkhoz ragaszkodva, azt csak nem mondhatnók, hogy ezek a társadalmi alakulatok a nomádoknál nem voltak meg. Holott megvoltak. Egészen más volt azonban alkatuk, miután más módon jöttek létre, mint a gyalogos halász-vadász és földművelő népeknél. Náluk természetes módon keletkeztek a leszármazás és szaporodás folyamán, s csak később fogadtak be idegeneket; a nomádoknál azonban már kezdeteikben is mesterségesen, észszerű és céltudatos meg gondolás alapján szerveződtek, nem pedig a vérszerinti rokonság együttmaradása útján. Náluk tehát már ezek az elemi közösségek sem természeti közösségek, alapállapotukban sem, mint aminőknek általában tartják őket.

A nomád életmód a pásztorkodásból sarjadt ki. Állattenyésztők voltak, s ezért oly nagykiterjedésű tájakon voltak otthon, aminőt a gyalogosok elgondolni sem tudtak. Egyre növekvő állatállományuk új meg új legeltető területet követelt, vándorolniuk kellett, megszozták, hogy nagy térségekben gondolkozzanak. De a szaporodó jószág egyre több pásztort is kívánt. A tulajdonos természetes leszármazás útján létrejött családja nem tudta őrizni, gondozni. Idegeneket kellett befogadni, felvenni. Emellett a pásztor nem ért rá egyéb szükségletek ellátására. Erre is idegenek kellettek, iparosok és földművelők, kik a téli szálláshelyen maradván, ott a pásztorok gabonaszükségletét és szerszámaikat előkészítették. Mert e pásztorok csak nyáron, illetve az elviselhető időjárás alatt legeltették a buja szteppéken nyájukat, méneseiket; amint a zord idő beköszöntött, védetebb, főként folyómenti völgyekbe vagy ligetes vidékekre húzódtak, hol lassanként, az évről-évre megújuló megszállás folyamán valami telep alakult ki. Később nagy vásárhelyek, városok létesültek. De már primitívebb fokon is közelebb kerültek itt egymáshoz a nyájak és tulajdonosaik s állandóbb kapcsolatok alakulhattak ki köztük, noha eredetileg nem fűzte őket össze vérokonság. Itt együtt éltek a pásztorok és iparos, földműves, valamint prémvadász szolganépeik.

Amint látjuk, már a legkezdetlegesebb fokon sem a vérségi leszármazás természetes útja hozza létre a közösséget. A nomád család az úgynevezett »nagycsalád«. A nomád vagyona, állat-

állománya, mely egyre szaporodik, felkelti az együtttartás vágyát, mert így könnyebb legeltetni, meg imponálóbb is nagy tömeges nagyobb súlyt ad birtokosainak. Az örökösök tehát egyrészt gazdasági megfontolásból, másrészt a vagyon és hatalom kedvéért igyekeznek együtt maradni. Ez a két szempont természetes módon az élre állít egy főnököt, a családfőt. S ha egy-egy családfő eszével, ügyességével, erélyével, gazdagságával, tekintélyével kiválik, e szempontok csatlakozásra csábítják nem csak a szoros vérrokonságot, hanem a vöket, sógorokat, sőt távolabbi vérrokonokat is. Így alakul ki a nemzetség. De ugyanekkor már idegenek is csatlakoznak; akár azért, hogy kisebb vagyonukkal betársulva a nagy vagyon előnyeit élvezzék a közös birtoklásban s a maguké is biztonságosabb legyen a közös őrzetben, akár mint vagyontalan pásztorok, kik csak munkaerejüket, tapasztalataikat, ügyességüket hozzák. Az együttélés ezeket is csakhamar rokonokká teszi. Voltak bizonyos szertartások a nomádoknál, melyek közt e rokonnáfogadás végbement. Természetes, hogy a család, nemzetség, majd a törzs magvát azok a közvetlen leszármazottak adták, kik a hagyományokat őrizték és továbbadták. De ha a méltónak ítélt jövevény átvette a hagyományt, teljesjogú lett. A származásnak tehát szellemi jelentősége van: a hagyomány közvetlen öröklése, s így mintegy ösztönös birtoka. »Vérré vált.« De azért a vérségi összetartozás, amint duzzad a nemzetség, egyre inkább csak szimbólum, a valóságos közösség mestersegesen létrehozott egység. S ennek tudatában is vannak. Az öntudatosság fokán már írott nyomai vannak szemléletüknek, mely a »családot« egyáltalában nem a vérségi leszármazáshoz köti, noha még az eredeti biológiai közösséget jelentő névvel nevezi, holott már nem az. Az »atyafiak« az köti össze, hogy a közösségnek – melyben a rokonság tudatos fikcióját szertartások, tehát akaratú és gondolati formalisztikus eszközök létesítik – érdekeit szolgálják, ahhoz hűségesek, azzal valóban egynek érzik magukat, mint ahogy az is magáévá zárja őket. E nomád közösség tehát olyan, *mintha* vérségi közösség volna, de maga és tagjai is tudják, hogy nem az; lényegét, összetartó erejét nem is abban látják, hanem az érzület és akarat közösségében, amelyet *mintha* a vér hozott volna létre. A nomád tudja, hogy az ő családja, mely nem a véren alapul, éppen úgy család, mint a más népek vérrokon családja. A közös származást lelki, szellemi tényező pótolja már a közösség alapképleténél. Még inkább a tágabb közösség esetén, a törzsnél. A törzs a gyalogos népeknél csakugyan a vérközösségből fejlődik. Persze itt is kerülnek be idegenek, de ezeket maguk is kivételeknek tekintik.

A nomád törzs azonban a nagycsaládok, nemzetségek szövetkezése útján, tehát mindig politikai szervezetként jön létre. Ezzel természetesen együtt jár az is, hogy vérrokonok válhatnak szét, kerülhetnek más és más törzsekbe. Sőt más nemzetségekbe, vagy akár családokba is. A törzsszövetség még kevésbé egységes származás dolgában. Itt akár egészen más etnikumú, nyelvű népek fiai zárkozhatnak össze. így volt ez a magyar törzsszövetségben is. De már az egyes törzsekben sem egyfajta népet találunk. A fejedelmi törzsről például bizonyosan tudjuk, hogy benne török fajtájú harcosok és finn-ugorok egyaránt voltak. De erről később. Mert a törzsszövetségben már a törzsi beosztás is újrendezése az eredeti állapotnak, politikai és hadsereg-szervezési szükségletek alapján. A törzs tehát távolról sem jelent vérszerinti, még etnikai egységet sem. Jellegét mutatja, hogy »had«-nak nevezték.

A lovas pásztori élet a külső és belső magatartást is döntő módon fejlesztette ki. A vagyon, a jószág olyan természetű, hogy egyrészt állandó Őrizetet kíván, hiszen egyrészt oly könnyen odavész, szétszalad, vagy oly könnyű ellenségesen megsemmisíteni, szétkergetni, oly könnyű elragadni is, másrészt csábít is az elrablásra, a hódításra. Ugyanígy az alkalmas legelő is. Erről talán más birtoklót kell elűzni, a birtokosnak pedig védekezni kell. A nomád pásztor szükségszerűen harcosná fejlődik. A harcos pásztor nem ér rá mással foglalkozni, tehát elidegenedik minden egyéb tevékenységtől, azokat másokra, szolganépekre bízta. Kialakul benne az a felfogás, hogy a »munka« nem előkelő; szabad emberhez csak a harc illik. Úgyhogy később, különösen mikor feltámad benne a hódítás vágya s egész életét hadban tölti, már a jószág őrzését is szolgákra bízta. Eleinte azonban még úgy véli, hogy a pásztorkodás nem jár »munkával«, tehát méltó hozzá. Ellenben együtt jár egy csomó képesség kifejlődésével és szükségességével, melyek magasabb és a főlány önértékeléssel jutalmazó értelmi képességek.

A nomád érzésnek pásztori ősfarmáját igen érdekesen mutatja egy mai öreg gulyás nyilatkozata. Ezt nem lehet mellőzni, ha minden idők pásztornépeit meg akarjuk érteni. »Tudott élete csak a pásztornak van. Tapasztalata, magánpróbálata felér két gazdáéval. Ugyan mék gazdának van annyi a kis agya hátuljában, mint a pásztornak? Mer a gazda – ha megakad: a szomszéd, a koma, a sógor, mindenki itt van, hogy megbeszélhesse vele a maga dógát. Nincs a maga eszire utalva. De a pásztor mindennap más helyzetbe kerül. Nem lát maga körül senki mást, csak az egy jó Istent. Azt se látja, csak érzi – senki körülötte. Mégis el kell

határoznia egy szemrebbenés nem sok – kevesebb idő alatt, hogy mit csináljon. Nincs kívül tanácsot kérnie. Tennie kell. Mer bizony, sokszor ettől függ az élete is. Parasztembernek csak a vagyon. A pásztor meg csak neveti. Takarítván nem törődik vele, ha az szánt-vet, néki arra nincs gondja ... Az én sarkamat nem tapossa senki, mint a cseléd sarkát. Engem nem kell hajtani. Lám, eleresztenek 67 darab marhával egy idegen vármegyébe. Hetekig itt leszek. Egy vagyon van rámbízva. Meg is őrzöm. A pásztor nem áll szóba a pogrissal, mert különbnek érzi magát nála».

Mag\ar ember nem hallhatja meghatottság nélkül ősei lélekének ezt a kedves, egyszerű késői utócsendülését. Ez a lélek teremtette meg egykor a nagy birodalmakat, s ez teremtette meg ezeréves országát.*

S ez a lélek, ez az életérzés, ez a magatartás volt az, amit a nomád megkövetelt attól, akit »családjába« fogadott. Ez és semmi más. Ez pedig nem vérükből, vagy más biológiai természeti tényezéből fejlődött ki, hanem egyedül életformájukból. Ez az életforma múlhatatlanul megköveteli az állandó figyelmet, a viszonyok mérlegelésének és éles felismerésének képességét, a gyors és célszerű elhatározást, a végrehajtás következetességét, hajlékonyságát és ügyességét, az erélyt és parancsoló akaratot, a lankadatlan szellemi éberséget, egyszóval a felismerő, irányító, rendező *értelem* szakadatlan jelenlétét. Mindezt még fokozottabban megkívánta az, hogy a nomád nemcsak pásztor volt, hanem harcos is, kinek meg kellett védenie a nyáját, legelőjét, szálláshelyét, önmagát és »családját«. Nem egyszerű vitézkedés, verekedő kedv és hajlam volt hát ez a harciasság. E feladatokat pedig nem teljesíthette egyedül, a maga szakállára. A harcos pásztorok együttműködése kellett ehhez, szervezet. A társadalmi szervezkedés tehát e kultúrkörben nem késői termék, mintegy csak magasabb kultúrigény kielégítése, hanem életszükséglet, mely már kezdetleges fokon is fellép. A nomád nemcsak harcos, de fegyelmezett katona is. Nemcsak önmagában rendelkezik azokkal a képességekkel, amelyeket itt bemutatunk, hanem emellett célszerű szervezetben is egyesül. Ilyen szervezet létrehozásának, fenntartásának, a benne való szolgálatnak és mindenekfelett a vezetésének képessége is kialakul a nomádban.

Amint tehát gyökeresen más az élet- és kultúrformája a lovas nomádnak és halász-vadász, földművelő gyalogosnak, gyökeresen más társadalmi berendezkedése, társadalomszemlélete és olyan képességek fejlődnek ki benne, aminők a gyalogos törzsek életében nem fejlődhettek ki. A lovas pásztoroknak már társa-

dalmi élete és gazdasági élete sem oly egyszerű, mint a szűk törzsekben meghúzódott gyalogosoké, nem oly egyszerű hát az a szervezkedés és vezetés, kormányzás sem, melyben a politikai tevékenység kezdeteit láthatjuk. A szükség oly képességeket hív így életre bennük, aminőkre a gyalogos törzs egyszerű viszonyai közt nincs szükség. Széles látkört, szervező erőt, vállalkozási hajlamot. A gyalogosokban mindez csak később, eredeti életformájuk elhagyása után, külső ösztönzésre bontakozik ki. Mindezek végső eredményeként a nomád szemlélete, felfogása is egészen más, nagyvonalúbb, rugalmasabb a társadalom, a közösségek formáiról nem oly szűkkörű és merev, mint a vérszerinti leszármazásból kinövő, elvonultan élő, kis törzsek fiaié.

S természetesen fejlődik ki végül benne e tulajdonságok mindennél többre becsülése, a gyakorlatukon érzett gyönyörűség vágya, s mindezzel a fölény öntudata és az uralomra való jog érzete. A beszáguldozott táj határtalanságának állandó benyomása, a röghözkötöttség érzésének teljes hiánya, végül a fegyveres lovasnak az öntudata és diadalmas életérzete természetes forrásává vált a terjeszkedő hatalom, uralom, a birodalom vágyának.

S a nomád lovas uralkodott is. Ő uralkodott évezredekben keresztül Kelet és Nyugat határának határtalan tájain, sokféle népein. Ő szervezte őket politikailag. A viszonyok itt egészen sajátosak voltak, az uralmat s vele a politikai szervezetet is csak megfelelő módszerekkel lehetett fenntartani. A nomád lovast éppen e módszerek birtoka jellemzi. S e módszerek birtoka és gyakorlata adta meg nagy történeti szerepüket.

E tájakon, a népek szülőhelyén, mely rajait egyre bocsátotta nyugat felé, rengeteg különböző fajú, nyelvű, etnikumú nép élt összekeveredve, töredékekre bomolva, e térségeken, melyeket természetes határok sem tagoltak és osztottak zárt vidékekre. A népek örökös hullámban voltak itt, mint a tenger, s a viharok, a rájuk zúduló lovasseregek, egyre kavarták őket. E lovasok egymás közt is összecsaptak, hol egyik, hol másik csoport ragadta magához a főhatalmat a többi fölött s fogta össze a kavargó embertengert birodalommá. E birodalom aztán határtalanul terjeszkedett, míg a belső viszály, mely az uralkodó családban a trónutódláson kitört, vagy egy nagyobb külső erő szét nem pattantotta. Természetes, hogy az uralkodó réteg ilyen viszonyok között nem törődhetett alattvalói nyelvével, szokásaival, nem törekedhetett beolvasztásukra, népi átalakításukra,

mert e törekvés meddő vergődésben örölte volna fel erőit és idejét. Az uralom egyetlen módja az volt itt, hogy a különböző népek fölött helyezkedett el, őket pedig meghagyta népiségük szabad élésében. Valódi birodalomnak kellett lennie.

S az is volt. A szükség elvet teremtett, s ugyanabból a tisztán és egyetemesen emberi forrásból, mint például a római birodalomban, e nomád birodalmakban is kifejlődött a törekvés, hogy mintegy az egész emberiség, a maga sokszínű teljességében egyesíttessék bennük. E sokszínűség, teljesség válik önérzetük, büszkeségük alapjává.

A nomád uralom türelmes volt és könnyű, – szinte kívánkozik a nyelvünkre a felvilágosodottság és észszerűség szava. Távolról sem az a vad zsarnokság, aminek még nemrég is elképzeltük. Az uralkodás művészete élte. A hódítást e harcosok valóban kemény fegyverekkel hajtották végre, ebben nem különböztek a történet többi hódítóitól. A megfélemlítés, a rettenetes benyomás keltése taktikai szükségszerűség is volt, mert a terjeszkedés elején rendszerint kevesen voltak. Nem a szám erejével győztek. Hanem például azzal, hogy egyszer csak kötelet vagy szíjat kötnek a nyeregre, abba dugják a lábukat, így kényelmesebben ülnek a lovat; a kengyellel már a könnyű ügetés fortélyát is felismerik, meneteiket tehát nem kénytelenek csak lépésben végezni, mert így bírják a hosszú ügetést is, tehát sokkal hamarabb oda tudnak érni a tethelyre; a csatában pedig azzal ejtik rémületbe az ellenséget, hogy egyszer csak megfutamodnak, majd felemelkedve a kengyelben, hátrafordulnak és üldözőiket meglepetésszerűen nyilzáppal árasztják el. De amint a hódítás és hódolás lezajlott, a hatalom nem kívánt egyebet, csak annak a szolgáltatásnak a teljesítését, amit az államérdek parancsolt s az uralkodó előírt. Területén pedig rendet és békét teremtett. Megszervezte politikailag az addig ott uralkodó khaoszt. Priskos Rhetor egy görög származású emberrel találkozik a hun táborban, ki fogolyként került oda rabszolgasorba, de a háborúban kitüntette magát, felszabadították s nagy rangba jutott. A hun életet sokkal jobbnak tartja a rómainál. »A szkíta föld lakói – mondja – ugyanis háború után nyugalomban élnek, amennyiben mindenki élvezheti vagyonát és éppen nem vagy csak kis mértékben van terhére másnak, vagy más neki. Ellenben a rómaiak között lakók háborúban könnyen tönkremennek, mert másoktól várják megmentésüket, mivel zsarnokaik nem engedik meg, hogy mindenki fegyvert viseljen; azokra nézve pedig, akik viselhetnek, a hadvezérek rosszasága a veszedelmes, mivel ezek egyáltalán nem tudják megállni helyüket a háborúban.«

Ebben a nyilatkozatban benne van egy szilárd, jólszervezett katonai állam minden vonzereje ama felbomló kor és zűrzavaros viszonyai gyermekére.

De nem pusztították el ok nélkül a nomád hódítók a megszállt telepeket, városokat sem. Sőt használták őket. Nemcsak úgy, hogy maguk is letelepedtek, felvették az ott talált kultúrát és beolvadtak a meghódított népbe, annak vezetőrétegét alkotva. Mert ez is gyakran megtörtént. Nemcsak Kína az egyetlen példa. A mai történettudomány már kimutatta, hogy az összes ősi magaskultúrákat nomádok teremtették meg, amikor a földműves népek parasztkultúrájára rátelepedtek. Átvették a kész alapokat, de fölényes áttekintésükkel azonnal észrevették, mit lehet belőlük fejleszteni, s nagyszerű szervezőképességükkel kikényszerítették e fejlődést. A szerény elemekből hatalmas rendszert alakítottak ki. Sőt arra is hajlanak a történettudósok, hogy az egész európai őskultúrának lovas nomádok voltak a fellendítői. »Innenső Ázsiából átáramlott egy nép, mely a vad lovat az ember szükségleteihez idomította és a vas használatával meglelte az éles kard titkát. . . ezzel a két döntő előnnyel mint uralkodó tekintély kényszerítette rá akaratát a bronzkort élő Európára és új nagyjövőjű fejlődést idézett elő.« (H. A. L. Fisher.) De úgy is felhasználta a városokat, hogy ő maga megmaradt nomád életmódja mellett, a városokat pedig adóforrásokul és főként vásárhelyekül használta. Gondoskodott hát biztonságukról, fejlődésükről, sőt szükség esetén alapításukról is. A nomád nem lehetett maradi és elzárkózó: nem ismert korlátokat és megszokta a száguldást. A képzelőerő, a messzelátás, a nagyratörés, az élet teljességének szertelen vágya – melynek annyi megnyilatkozása lehetséges – hozzátartoztak a nomád lelki alkatához.

Szokásait, életmódját, kultúráját, hitét, erkölcsét senkinek sem érintette. Sőt szívesen tanult táglátkörű, eleven, fogékony, elfogulatlan és vállalkozó szellemével. Ez olyan feltűnő dolog, annyira köztudomású a népvándorlás világában, hogy még később is, például a Nibelungenlied is tudja és hangoztatja, hogy Attila udvarában mindenki megtartja nemzeti szokásait. De gondolnunk kell itt arra is, hogy az eposz szerzője ismerős volt az akkori – XIII. századi – magyar udvarban; ott ugyanezt tapasztalhatta. Valóban, Attila birodalmában csaknem az egész akkor ismert világ összes népei együtt éltek, mindenik a maga módján, s ez a király nagy büszkesége volt. Ő birodalmat akart. Ez a türelem a népek szokásai iránt, sőt azok ápolása, védelme, kiterjed a népek nyelvére is. Mint ahogy e nomád birodalmak

mind többnyelvűek, úgy Attilaé is az. De nemcsak maga a birodalom, hanem az uralkodó réteg, a nomád harcosok is. Természetes, hogy beszélték alattvalóik nyelvét. Ebből nem csináltak hiúsági kérdést, annál okosabbak voltak. Nekik volt gyakorlati szükségük – a hadi és polgári közigazgatás érdekében – népeikkel érintkezni, fölényesen áthágták tehát a többi akadály között a nyelvit is. Ez a fölényes türelem a nyelvi kérdésben egyik lényeges vonása a nomád jellemnek, így többek között a magyarságnak is. Politikai bölcsesség ez. De oly feltűnő, annyira idegen a származási, népi alapon keletkezett közösségek fiai számára, hogy például Priskos Rhetor »vegyülék népnek« nevezzi a szkítákat, hunokat, minthogy több nyelven beszélnek. S valóban, ez, hogy etnikailag nem egyfajták, lényegükhöz tartozik. Úgyhogy szinte azt kell mondanunk, ezeknek az uralkodó nomádoknak nincsen is anyanyelvük. Legalábbis nem ragaszkodnak hozzá. Az ősidőkben gyakori náluk a nyelvcsere. Így vette fel például a magyarság török nyelve helyébe a finnugor szolganépek nyelvét. Merőben gyakorlati szempontok diktáltak itt. Vagy említsük-e, hogy a nagy hún király neve, Attila (atyácska), gót eredetű? S ebben legtöbb előkelője osztozott. Más kulturális jelenségekkel is ilyen magatartást tanúsítottak. Dzsingisz kán örömmel fogadja a ferences szerzetest, mert az ő istenének még nincsen szentélye birodalmában. Géza fejedelmünk könnyedén nyit utat az akkori világ két hallatlan ellentétének, Bizáncnak és Rómának s a kétféle keresztén³ségnek. Szimbolikus jelenség az, hogy honfoglaló magyarok sírjaiban kétféle kardot találnak, a hajlott törökös szablyát és az egyenes normann kardot. Azt használták, amelyikre éppen szükség volt.

De bármennyit is tanult a nomád, bármily szívesen» és könnyen vett fel hatásokat, szívósan ragaszkodott ősei legbecsesebb hagyományához és töretlenül őrizte hadi és politikai művészetét. Ez volt életformájának lényege, legegységibb sajátossága, s nemcsak egyénisége jellegzetességének, hanem pusztán létének is biztosítója. Ezzel és ebben élt és halt. S valóban csak ezt vette komolyan, ezt becsülte; minden egyebet lenézett kissé és könnyen kezelte. A természetes úr és született harcos magatartása ez. Az élet legfőbb értéke a hatalom érzete, a diadal élménye, az uralkodás művészetének gyakorlása. Hozzá képest minden más emberi cél másodrendű, melyre fölényen lehet tekinteni. Attila fakupája és egyszerű hún öltözete pompázó udvara közepett nem puritánság, hanem a legteljesebb gőg kifejezése: a *húnság*-nak – ennek az életformának és szellem-

nek – az öntudata. A nomád akkor emelkedik az élet csúcsára, mikor kagánként trónol magasan »a négy világtáj összes népei felett«.

S a birodalom, a nomád olthatatlan vágyának célja, a családból nő ki egyenesen, persze a már jellemzett nomád családból, mely nem természetes vérségi leszármazás terméke, hanem szervezett civilizációs jelenség.

A családba és nemzetségbe tartozás formai jegye a családfő hatalmának az elismerése. A családfő abszolút hatalma nem jelentéktelen dolog a nomádoknál. Életmódjuk elkerülhetetlenül központi vezetést, parancsolót kíván. A vagyon biztosítását, a legeltetést, a vele járó harcokat, diplomáciai eljárásokat, az új »atyafiak« felvételét, a nemzetség képviselését, valamint az igazságtételt valakinek intézni kell, céltudatosan s a gyors döntést igénylő helyzeteknek megfelelően korlátlanul. A nomád élet csak a vak bizalom és engedelmesség alapján képzelhető el. A nemzetségek hatalma egyre növekszik. Alapja mindenesetre az egyéni kiválóság. De hozzájárul az is, hogy a generációk lassanként bizonyos szervezetet, szokásjogokat hoznak létre. Fennhatóságának köre is természetes és önkéntes módon kezd terjedni. A nemzetségek téli szálláshelyein híre megy köztük a bölcsőbb, tapasztaltabb, igazságosabb, gazdagabb, hatalmasabb s nem utolsó sorban szerencsésebb családfőnek, s természetes ösztönnel hallgatnak rá más nemzetségek is. A primitív emberek könnyen hajlandók csodaszzerű kiválasztottságnak tekinteni az ést és szerencsét, így hamarosan kialakul a legenda a bölcs és áldást-hozó főnök égi származásáról, kegyelmi állapotáról s boldogan egyesülnek vezetése alá, sorsukat az ő jósorsához kötve. Ekkor már akarattuk alávetését nem pusztán hasznossági szempont vezeti, hanem extatikus odaadás is. Vakon hallgatnak a vezérre, mint isteni sugallat birtokosára. Hamar megszületik az a hit is, hogy a sugallat, kegyelem pedig örökletes, s ezzel megjelenik a dinasztia. Most már csak egy merész vállalkozó kell a választott családból, kit megrészeget a hatalom érzete és csábít az uralom határtalanra növelése, melyre éppen kiválasztottsága folytán jogot érez, s a nemzetségek és törzsek elsöprő erővel törnek az ő parancsára, vezetése alatt a környező népekre, hogy a »családfő« hatalmát rájuk is kiterjesszék és birodalomná duzzadjanak.

Ez a birodalom azonban híven őrzi tovább eredetének nyomait, a nomád nagycsalád formáit. Alapja és összetartója maga az uralkodó személye. Az ő népei mindazok, akik hatalma alá tar-

toznak. A birodalom az ő tekintélyén nyugszik. De tekintélyen épül fel az egész társadalom is a nomádoknál. A vezetők és vezetettek viszonyát nem megegyezés hozza létre, hanem az értelmi és anyagi erők fölénye és az előttük való meghódolás. A tekintélyt tehát állandó erőfeszítéssel kell elevenen tartani, újra és újra kivívni. De ki is lehet vívni. Mindenki biztosíthat magának tekintélyt, ha vannak képességei s van ereje rá. Lépcsőzetesen emelkedik a nomádok társadalma a tekintély és parancsolás hatáskörének mértéke szerint, fel az uralkodóig. Emberréteg áll itt emberréteg fölött szilárd szervezetben. Ezért nevezi a tudomány »felülrétegzettnek« ezt a társadalmi struktúrát. A hódítások pedig egyre szaporítják a rétegeket lefelé. A régi hódoltak már fölébe kerülnek az újonnan meghódítottaknak. Ez a társadalmi rend tehát nem merev. Mint ahogy semmi sem merevül, csontosodik meg a nomád életben.

Társadalmának szünetlen mozgásban lévő dinamizmusa azonban nemcsak ebben jelentkezik, hanem abban is, hogy a felsőbb rétegek is egyre gyarapodnak az alsóbb rétegekből felemelkedettekkel. Priskos Rhetor egész csomó előkelő »hunról« ír, kik gót vagy bizánci származásúak. De erről nevezetes minden nomád uralkodó udvara. Az uralkodó réteg sohasem kaszt, áttörhetetlenül lezárva, hanem valóban vezető osztály, bizonyos minőséghez, tulajdonságokhoz kötve, s ezek birtokában bárki felemelkedhet körébe. Ez a felemelkedés a családon keresztül, a nemzetségbe való felvétellel történik. Ennek módjáról már beszéltünk. Feltételét pedig Mao-Tun hún királynak, az ázsiai hún birodalom alapítójának a kínai császárhoz intézett levele árulja el. Huszonhat birodalmat igazott le, írja, s »ezzel mindezek hunokká váltak és a népek, melyek íjat feszítenek, immár egyetlen családdá egyesültek«. Az íjfeszítés szimbolikus kifejezése, mely a nomád harcmódot jelenti, jelöli meg azt, ami méltóvá tesz valakit, hogy »hún«-ná emelkedjék. A család szavának említése pedig rámutat a hún birodalom formájára. Mint ahogy a család fő, úgy az uralkodó is befogadja családjába az arra méltókat.

A nomád birodalom határtalanul kitágított család, egész szervezete, uralmi rendszere annak az alkatát utánozza, de ez a birodalomcsalád is csak *mintha* a vérségen épülne fel. Tudatos fikció ez is; mindenki jól tudja, hogy a maga egészében nem közös eredetű. Természetesen a közösség magva, amint erre már a nagycsalád jellemzésénél is rámutattunk, itt is egy olyan réteg, melynek már ősei is együtt éltek és az öröklött hagyomány mintegy »vérükké válva« őrzik és adják tovább. Ilyen réteg nélkül természetesen hagyomány sem volna. De a lényeg nem a

közös vér. A vér és család emlegetése szimbólum, összetartó erejét szertartással létre lehet hozni.

A lovasnomád kultúrkörben nem beszélhetünk „nép”-ről abban az értelemben, amint azt a nyugati hatásra megszoktuk. A hűség, kazárság, bolgárság, törökség s így tovább nem olyan nép, mely közös méhből fakad és a maga továbbnemzéséből szaporodik, folytatódik, mégcsak nem is etnikai és nyelvi egység, hanem mesterségesen, szervezéssel jön létre mindazokból, »akik íjat feszítenek«. Hogy milyen népnévvel nevezik, attól függ, melyik király hatalma alatt él, kinek a népe. A »magyar« nevet akkor nyerték őseink, mikor Mogyer király ivadéka, a róla elnevezett törzs főnöke lett az egyesült törzsek fejedelme. Ezek közt lehetek faji, etnikai, nyelvi különbségek, egy néppé egyesítette őket az íj és a ló. A *nép* tehát e kultúrkörben mást jelent, mint megszoktuk. *Életforma* ez. A legelső feljegyzett adatot erre nézve Herodotos híres leírásában találjuk a szkítákról. A mai Dél-Oroszország szteppéinek nomád lovasairól elmondja, hogy ezek igen különböző származásúak, különböző nyelveket beszélnek, ám azért valamennyien szkíták, – magyarázza a közös származású törzsi formákhoz, társadalomszemlélethez szokott görög, – úgyannyira, hogy például görögök is csatlakoztak hozzájuk, fölvtették szokásaikat, *lóra szálltak és ide-oda vándorolnak jószágaikkal, sátrakban, nem pedig városokban lakva, »s ezért őket görög szkíták-nak nevezhetjük«.*

Herodotos kitűnően figyelte meg a lényegét. Különböző fajta szkíták vannak. A szkítaság életforma, a szkíták egy *kultúrkör* tagjai, – a lovas nomádoké, – de ez nem olyan közösség, mint a nyugati gyalogos értelemben vett nép. Nem is nyelvcsalád. Különbözőképpen beszélnek. Persze fajnak sem lehet nevezni. Nagyönis különböző fajták élnek e kultúrában. Még azt sem mondhatjuk, hogy ennek vagy annak a fajnak a sajátos életformája. Hogy mennyire nincsen a szellem a vérhez kötve, bizonyos kultúra bizonyos fajisághoz, arra e kultúrkör a legékebb példák egyike. Az a közvélemény, hogy a lovas nomadizálás az úgynevezett turániak, mongolok, hunok, török népek sajátja. Holott ma már tudjuk, hogy a történelem első ismert nomádjai az irániaknak tartott szkíták voltak, az addig gyalogos turániak tőlük tanulták el a »szittyaságot«. Nem, a »szittyaság« nem faji tulajdonság, nem is népi sajátosság. Kultúrkör, sokféle néppel, sokféle árnyalattal.

Természetesen nem is állandó politikai egység. Tartozhatnak időnként közös birodalomhoz, de legtöbbször számos egységben élnek. Ellenben jellemző, hogy az összes nomád közösségek

politikai, azaz célszerűen alkotott mesterséges szervezet útján jönnek létre. Láttuk, hogy már a családot így alakítják ki. így a nemzetséget és a törzset is. A »nép« is politikai művelettel keletkezik náluk, nem természetes úton, ezért van a nomád »nép«-nek egészen más értelme, mint a nyugatinak, vagy általában más kultúrkörök hasonló egységének. A fejlődés nem az, hogy a politikai szervezetet a nép hozza létre, tehát előbb van már egy nép és aztán szervezete. Itt a nép egy hatalmas politikai szervezet, a birodalom abroncsába forr össze. A »nép« a nomádoknál eredetileg nem etnikai egység, mert a birodalomban igen különböző etnikumú törzsek egyesítettek; csak később jön létre köztük etnikai egyformaság, s válnak nyugati értelemben is néppé, majd nemzetté, ha ugyan elég hosszú életű a birodalom ahhoz, hogy erre idejük legyen. A törzs – mégpedig a nomád értelemben vett nem természetes fejlődés, hanem szervezett módon létrejött törzs – és a birodalom közt nincsen középfokú közösség. A birodalmat egy törzsfő hozza létre. A különböző törzsek aztán úgy lesznek a birodalomban »néppé«, hogy mind *ugyanannak az egy uralkodónak a népivé váltak, az uralkodó személye, ki összefogta és megszervezte őket s úrrá tette, gazdaggá és hatalmassá, kitől a birodalom áldásai származtak rájuk: ez forrasztja őket össze. Személyes sorsközösség ez, egyedül a dinasztia karizmáján, az égi származáson és kegyelmen alapul.*

S nem is tart tovább, csak míg a kegyelem és áldás. A szerencse elfordulásával a nép is elfordul urától, részvétlenül nézi hatalmának megsemmisülését és a birodalom szétbomlását. A közös vezetés megszűnik, a törzsek ismét szétválnak, irányításukat ismét a törzsfőnökök veszik kezükbe. Megszűnik a »nép«, a nemzet elvetél. Az »egyetlen család« felbomlik, az íjafeszítő lovasok nem »hunok« többé. S így várnak ismét, míg születik egy új király, új szervező, birodalomalapító, kinek aztán megint népévé válhatnak. Ám akkor már nem hunok e törzsek, nem hún a nép, hanem avar, vagy bolgár, onogur, türk vagy magyar.

Aki e népek történelmét szemléli, zavartan veszi észre, hogy egyszercsak nyom nélkül eltűnnek, a források soha többé nem említik őket, helyükön új népek nevével találkozunk. Ma már tudjuk, hogy ez távolról sem megsemmisülésüket jelenti. Ugyanazokkal a törzsekkel állunk szemben, csak más név alatt. Csak nomád értelemben tűnt el a »nép«, de nem nyugati értelemben, – ha ugyan alakult már ki valaminő nyugati értelmű, etnikai népegység. A név ugyanis nem az embercsoporté, hanem azé az időleges politikai hatalomé, mely éppen összetartja őket.

Ezért változnak neveik. A változó politikai hatalommal egyre új meg új név alatt bukkannak fel a századok folyamán ugyanazok a törzsek. Mint az áldást, a nevet is uruktól kapják, annak a törzsetől. Ahogy például a magyar nemzet neve is eredetileg csak a fejedelmi törzsé volt, amint már említettük. De nem árt ezeket a dolgokat többször hangsúlyozni és megvilágítani, mert valóban szokatlan újságai a tudomány mai felfedezéseinek.

A nomád »népre« tehát az a jellemző, hogy mint etnikai egység mesterséges úton, egy politikai szervezet, a birodalom keretében alakul ki s neve is erre a politikai egységre utal. Amikor már kialakult ez az etnikai egység, akkor természetesen miben sem különbözik azoktól, melyek természetes módon fejlődtek ki a vérszerinti családból és törzsből, egészen olyan, szilárd és egységes, *mintha* ő is a leszármazás útján keletkezett volna, nem pedig egy uralkodó kemény keze alatt. S nagy tévedés volna azt hinni, hogy például a magyarság mindvégig csak különböző népek leszakadt elemeinek hordaléka volna. Van egy réteg, mely a származás szellemi jelentősége folytán a nemzetiséget hagyományoszerűen őrzi és adja tovább. De e réteget ősi urai kovácsolták össze. A közösség ilyen személyes alkotottságával azonban szorosan összefügg egy másik, nem kevésbé végzetes vonás. A közösség szelleme, öntudata, hivatástudata, célgondolata nem az ő körében alakul ki, hanem azt is az uralkodó ruhazza rá. Karizmája és ezzel mítosza s hivatástudata a dinasztianak van, nem a népnek. Az égi származás és különös elhivatottság csak a dinasztiaé, népei nem osztoznak benne, ők csak a küldetés végrehajtásának eszközei és az égi áldás élvezői. Ez a passzív mozzanat a közösség alapja, nem pedig a cél, a hivatás és végrehajtási akarat közössége. A küldetést a kagán, a király, az uralkodó kapta az égtől. Ezért bomlanak fel a népek egységei, »a hunok, bolgárok, kazárok, avarok nemzetei«, mielőtt a dinasztia valami okból elveszti hatalmát. A család azonban megőrzi a mítoszt, a küldetéstudatot, a birodalom akaratát, s mi sem állja útját, hogy alkalomadtán újra az élre lendüljenek, hatalmukat kiterjesszék és új birodalomban fogják össze a ijatfeszítő lovasokat. A birodalom dolga a király dolga. A népek mit sem tesznek benne, mert hitük szerint nem is tehetnek. Ehhez kiválasztottság kell, karizma. Ez pedig csak egy-egy család adománya. A népeken semmi sem áll. Ők csak várják az áldásthozó urat, a menny fiát.

Ilyen kiválasztott család volt az Árpádok háza, a magyar nemzet ősi, természetes urai, a nemzet megteremtői.

Mert e nép, majd a nemzet tipikus nomád módra keletkezett, különböző eredetű, nyelvű és szokású csoportokból egy birodalom abraoncsában, a magyar királyi jogar – az ősi nomád fejedelmi buzogány – uralma alatt. Nemzetünk őstörténete, eredete, kialakulása szakasztott úgy ment végbe, ahogy azt mondáink megörökítették. A múlt század végének túlzott kriticizmusa és racionalizmusa, melynek nem volt érzéke az adatokban rejlő bensőbb igazság megsejtéséhez, pusztá meséknek tartotta őket. A mai megértő tudomány azonban igazolta, hogy bennük őstörténetünk minden lényeges mozzanata fellelhető. E mondákban hiteles és szívós hagyomány éli életét s a hagyománynak kemény valóság-magja van. Maguk a források, újonnan felfedezett adatok s elsősorban az Eurázia és népei őstörténetére vonatkozó új keletű kutatások eredményei sugárzó fényvel világították meg mindazokat a történeti tényeket, melyek e mondákban hagyománnyá váltak.

Ez azonban – a lényegét tekintve – csak másodrendű kérdés. Ezeknek a hagyományoknak akkor is éppen olyan hallatlan történeti jelentőségük lenne, ha nem is volnának igazak, még olyan mértékben sem, amint tényleg azok. Mert e hagyományok a nemzeti szellem forrásai. Belőlük fakad nemzetünk egész érzésvilága és öntudata, büszkesége, bánata, hivatásának hite, sorsának érzése, minden, ami egy embercsoportot valóban nemzetté emel.

E hagyománynak három döntő eleme van: Álmos vezérré választása s a vele összekötött vérszerződés, Álmos családjának Attilától származása, s végül a magyar-hún rokonság. A mai tudomány mind szilárdabban támasztja meg eredményeivel a monda alapjait. Bár – ismételjük – jelentőségüket az sem érintené, ha nem így volna. Mint ahogy viszont semmi történeti következménye nem lenne például az Árpádok Attilától származásának, bármennyire is tény volna, ha nem marad fent tudata eleven hagyományként és nem adja azt az öntudatot, amit adott.

Mikor a Kr. e. I. század derekán Kína lerázta a hunok uralmát és nyugat felé üzte őket, ezek útjukban rendre meghódították a szteppék népeit, Európa közepéig érkeztek és végül megszületett Attila roppant birodalma. E hunok egy törökfajta töredéke az északi erdőhatáron egy halász-vadász, de már földet is művelő s emellett a lovat is ismerő és tenyésztő finn-ugor törzsre akadt, őket uralmukba hajtotta, tartósan magához csatolta, felhasználva mindarra a munkára, amire neki nem volt ideje s nem is volt hajlandó. Két különböző kultúrkörbe, különböző emberfajhoz tartozó más és más etnikumú, nyelvű, szokású embercsoport

találkozása történik itt. Együttélésük folyamán aztán megindult az a keveredés, melynek útját a nomádok általános jellemzésénél láttuk. A gyalogos ugorok közül az arra méltók felemelkednek a lovas török-húnok közé. Azt azonban ne képzeljük, hogy valamennyien felszívódnak a harcosok úri osztályába, hiszen mint szolganépre is szükség van rájuk, s még a honfoglaláskor is élesen megkülönböztethető a két réteg, sőt – legalábbis tisztán szociális állapotukat tekintve – még sokkal később is. Mindvégig vannak magyar jobbágycsaládok, vagyis olyanok, melyek az őshazából kerültek ide uraikkal s azt az etnikumot és nyelvet hozták magukkal, melyet aztán magyarnak neveztek el és neveznek ma is. Természetesen ebbe az etnikumba is rengeteg törökös-húnos elem vegyült. A fejlődést úgy képzeljük el, hogy a meghódított ugorok, kik már amúgyis értenek a jószághoz, lóhoz, előbb csak segítenek a pásztorkodásban, majd mikor uraik a nagy hódító vállalatok folyamán kizárólag harcosokká válnak, maguk lesznek a pásztorok, ha nem is mind. De a földművelést elsősorban az újonnan meghódított területek őslakói végzik, így a »fömlül-rétegződés« az ugorok társadalmi rangját egy fokkal emeli. Még inkább emelkedik ez a honfoglalás után, amikor természetes módon megnő fölényük azokkal szemben, akiket uraik itt találtak és meghódítottak. Hiszen ők együtt jöttek velük, segítségükre voltak, talán fegyveresen is. Az új hazában is ők a pásztorok, ők a szabad földművesek is, szemben a hadifogoly rabszolgákkal. A harcosok sorait közülük pótolják szükség esetén, kivált lovas pásztoraik közül. Különösen akkor emelkednek tömegesebben katonává, mikor Szent István a maga királyi hadseregét megszervezi. Ezek aztán a XIII. századi mozgalmuk eredményeként nemesekké válnak. De azok is sokáig megőrzik jobb társadalmi helyzetüket, akik földművesek vagy pásztorok maradnak, esetleg városokban, várak alján telepednek le; mindaddig, míg ki nem alakul az egységes jobbágyság, melybe aztán lesüllyednek.

A keveredés szükségszerűen végbemegy kulturális téren is. Persze helytelen volna feltenni, hogy urak és szolgák kultúrája teljesen egyformává vált. Hogyan kerülhetett volna például szolga a harcosok lóáldozatához? Vagy mért vett volna fel a harcos olyan kultikus cselekményt, mely a földművelők munkájának megáldását akarta kikényszeríteni az égi hatalmaktól? Számos elem azonban kicserélődött és kialakult az egész közösség jellegzetes kultúrképe. Ebből azonban nem alakult ki egységes etnikum, amint nem alakult egységes életforma sem. A hún harcosok és ugor szolgák kultúrája is »fömlülrétegezetségekben« helyezkedett el. S így a közösség kultúrképének *egészében* a döntő

– természetesen – az uralkodó réteg életformája, etnikuma. Mikor a *honfoglaló* ősmagyarok kultúrájáról, etnikumáról, életformájáról *általában* beszélünk, a harcosokéra gondolunk. A szolgákéra csak akkor, ha az ő mesterségükről van szó. S ez így is van rendjén. A *nemzeti* kultúra és szellem alapja a harcos uraké volt.

Lábrakapott ugyan nálunk is az a romantikus szemlélet, mely az *igazi* magyarságot a »népben«, az »elnyomottakban«, a hún-török urak rabságát nyögő ugorokban látja. Kérdés azonban, hogy a társadalmi alávetettségen kívül mire alapítja felfogását. A később magyar néppé és nemzetté váló közösséget nyilván nem ezek a derék földművesek és pásztorok tartották össze. A hazát nyilván nem ők foglalták el, az országot nem ők alapították, a társadalmat, az államot nem ők szervezték meg, a nemzeti öntudat nem körükben ébredt fel s nem ők őrizték meg. A nemzet jellegzetes magatartása, a vitéz és büszke magyar nemzet híre – akár örülünk neki, akár se – nem az ő lelkükben sarjadt ki. Az ősi mondák, a büszke hagyomány, a nemzeti szellem alapja, nem az ő rétegük hagyománya. Uraik nélkül nem »magyarok« lettek volna, hanem ki tudja mi néppé. Az ő szerepük az volt, hogy a nemzet anyagi életfeltételeinek egy részét – azt se mind – ők szolgáltatták, s ők szolgáltatták részben a vezető osztály, a nemzet utánpótlását kitűnő emberanyagokkal. Mindez nem csekély érdem. De nem változtat azon a tényen, hogy a nemzeti szellem nem az ő alkotásuk. Az mindig, szükség-szerűen a vezetőké. A magyarság esetében meg éppen nem a »nép«-ből sarjadt ki, ha a népen az alárendeltek osztályát értjük, annál is inkább nem, mert itt urak és alávetettek nem azonos etnikumúak voltak, mint némely más nemzet esetében, tehát az *ő népiségük ezzé a nemzetiséggé* nem válhatott volna.

Sajnos, a társadalmi egyenlőség hite merő babona és ezen semmiféle szentimentalizmus sem segít. A társadalomban különböző funkciók vannak, s ezek bizony nem egyforma értékűek és jelentőségűek az egész életére. Magunkat csaljuk, ha visszariadunk attól a megállapítástól, hogy minden társadalomban van vezető réteg, arisztokrácia. Az igazi demokrácia nem ennek a tagadását, ilyen réteg kialakulásának a megakadályozását jelenti, – ez egyszerűen minden társadalmi élet lehetőségét tenné eleve lehetetlenné, anarchiát teremtve, – hanem azt, hogy ez az arisztokrácia nem lezárt örökletes kaszt, a felemelkedés nincs elzárva a vezetett osztályok fiai számára. Jó azonban itt is figyelemmel lenni valamire. A környezet, a családi hagyományok fontos nevelő erejére. Senki sem tagadhatja,

hogy bizonyos mesterség titka, hosszú tapasztalatok ügyessége, az úgynevezett rutin könnyebben megszerezhető a »gyermekszobában«, vagyis úgy, ha ez a mesterség örökletes a családban s művészete apáról fiúra száll. Ugyanígy alakul ki egyes családokban a társadalom vezetésének rutinja is. Nagyobb valószínűsége van annak, hogy egyenlő képességek esetén jobban, mintegy ösztönösebben kezeli a politikai ügyeket egy olyan család sarja, amelyben évszázadok politikai gyakorlatának hagyománya halmozódott fel, mint olyan valaki, akinek a családja, mondjuk, a kereskedelem terén tett szert hasonló gazdag tapasztalatra, ő maga is ebben a szellemi környezetben nőtt fel, a politika pedig újdonság számára. A rang hivatás és felelősség.

Így kell néznünk a nomád népeknél is a vezető és vezetettek viszonyát, s főként így kell nézni *nemzeti jelentőségüket*.

A magyar nemzet a török-hún lovas harcosok műve. Ha a két elem közül valamelyiket az *igazi* ősmagyaroknak akarjuk nevezni, akkor feltétlenül őket illeti ez a nevezet. A tudósok egy része ugyan éppen az ugorokat nevezi »előmagyaroknak«. Pusztán azért, mert az ővéké lett a nemzet nyelve. Holott ennek a nemzet lényegére, szellemére semmi döntő jelentősége nincs. Elavult nyelvészi formalizmus ez a felfogás. Ez az ősmagarság kétnyelvű volt. A szolgareteg a maga finnugor nyelvét beszélte, az urak pedig török idiómájukat. Emellett beszélték szolgáik nyelvét is. Ez általános szociális jelenség. Törvényszerű. A szolgák sosem tanulják meg uraik nyelvét, s ehhez az urak nem is ragaszkodnak. Ez nem nacionális kérdés. Viszont a hún harcosok sem hagyták el a maguk nyelvét, márcsak azért sem, mert azután is szüntelen török népek között éltek. Ez a helyzet arra is rávitte őket, hogy a magukén kívül még más török nyelvet is megtanuljanak. E vidéken ebben az időben minden nép többnyelvű. A mai hazába költöző magyarság például még kazáru is tudott, minthogy legutóbb a kazár birodalomban élt és egy kazár törzs, a kabarok vele jöttek. Török nyelvét csak itt hagyta el, az új hazában, mikor végkép kivált a törökös nomád kultúrkörből s így megszűnt ismeretének gyakorlati szüksége. Nacionális értéket íme nem tulajdonított neki, mert akkor megőrizte volna. De ugyancsak merő gyakorlati szempont tette aztán az előkelők anyanyelvévé is a szolgák nyelvét. Ez volt a vulgáris nyelv. A műveltség nyelve amúgyis a latin volt. Ha ellenben megmaradtak volna ősi vallásuk mellett, bizonyosan megmarad kultikus nyelvként a török, így azonban ők is elhagyták ősi nyelvüket, mint a rokon bolgárok, kik szláv népeik nyelvét vették fel. Mindenesetre nagy szerencse volt, hogy nagyszámú ugor szolgáik kedvéért egy e tájon idegen,

önálló nyelvet őriztek meg, mert ez nagyban hozzájárult nemzeti különállásukhoz is, s nem váltak szlávokká, mint a bolgárok. A nyelvnek tehát – itt igazán a legélesebb világításban láthatjuk – eredetileg nincsen semmi nemzeti jellege. A nemzeti jelleg nem belőle nő ki. A magyar nemzet jellegét, életformáját a török-hun harcosok adták, kiknek eredetileg nem a mai magyar nyelv a nyelvük. Ők az igazi »előmagyarok«. Ők adtak aztán szolgálk nyelvének is nemzeti karaktert, miután kialakították a nemzetet és annak nyelvét nem a magukét, hanem szolgálkét tették. Nemzetünk őselemeinek fontosságát, nemzeti értékét tehát nem a vele járó nyelv dönti el. Gondoljunk arra, bármily meglepőnek is tűnik fel, hogy Árpád apánknak az anyanyelve nem a »magyar« volt. Anyanyelve az előkelők török beszédje. S mégis ő a nemzet mitikus atyja, ő tette lehetővé azt is, hogy ez a mai magyar nyelv valóban a nemzet birtoka és kifejezője legyen, amikor megvetette e nemzet létének alapjait és családja dicső hagyományait áthagyományozta népére.

Az északon keletkezett új közösség sorsát a harcos vezetők szabták meg. Ők mozdították ki az erdőzúgából és tették részeseivé a népvándorlás eseményeinek. Nélkülük a nyelvészek »előmagyarjai« rokonai, a vogulok, osztjákok sorsában osztoztak volna. Ez a közösség ettől kezdve állandóan a nomád lovasok között él s az ő sorsuk részese. Sodorják a népek hullámai a széles pusztákon ide s tova, s új meg új nevek alatt tűnik elének a századok folyamán, amint új meg új birodalmak keretében, új meg új király »családjában feszíti iját« a többiek között.

Ismerve a nomád közösségek életét, nem hihetjük azt, hogy az a közösség, mely Krisztus születése körül a két ősi alapegységből keletkezett és aztán végigsodródott a népvándorlás viharán, – melyet más képpel élve már régóta a népek nagy olvasztó és keverő tégelyének szoktak nevezni, s joggal, – változatlan épségben, egységben – a közös leszármazás fikciójára alapított szemlélet »nép«-eként – vándorolta végig hosszú útját a mai magyar hazáig. Mint láttuk, már eredetileg nem egység sem vérségileg, sem etnikailag, sem társadalmilag, sem kulturálisan, sem nyelvileg. S amint hányódik-vetődik egyre csorbul »tisztasága«. Töredékek szakadnak le róla, az urak és szolgálk osztályából egyaránt, majd töredékek csatlakoznak hozzá más harcosok közül s új szolgálkelemek kerülnek fönnhatóságuk alá. Ha pedig birodalom abroncsába kerül, akkor politikai, sztratégiai önkény is beleavatkozik a keverésbe. Hiszen a törzs egyben katonai kötelék is, had.

És mégis társadalmi-történeti egység ettől kezdve ez a közös-

ség! Van egy megsemmisíthetetlen magja, egy csoport, mely minden porlódásban megmarad s melyhez az új elemek is hozzáragadnak; ennek az összetartozási tudata és együttmaradási akarata a mag. Ez közös hagyományokban és a főnök személyében fejeződik ki. A főnök családja és a hagyományok ebben a magyar vonatkozásukban csak egy késői, de döntő órában jelennek meg előttünk, ám ekkor egy messzi, gazdag múlt tárul fel mögöttük.

A Fekete-tenger északi partvidékén él akkor e törzsszövetség a kazár kagán birodalmában, időszámításunk nyolcadik századának közepén. A kazár birodalom most van bomladozóban, népeinek már nem nyújt biztonságot, s e törzsszövetség is elhatározza, hogy nyugaton keres új szállást. A kazár kagán közigazgatási és hadi megbízottja felettük a »kende«. De – írják a források – »királyként« mégsem őt, hanem a »gyulát« tisztelik. Mintegy főpapjuk ő, s vitás ügyekben is hozzá fordulnak, ő a nép bírója. E »gyula« az egyik törzsnek, a mogyer vagy megyeri törzsnek a feje. A kagán – a források szerint úgy látszik – szerette volna, ha kendéjének vezetése alatt marad a törzsszövetség és úgy vonul nyugat felé, vagyis tovább is megmarad a birodalom kötelékében. A kende azonban maga is ismeri a helyzetet, s az egykorú híradás úgy szól, hogy maga is azt javasolja, hogy ne őt, hanem a gyulát tegyék közös vezérré, minthogy az előkelőbb nála. A gyula Álmos; a törzsek közül tehát heten, majd a csatlakozó kabar törzs, az új hazában pedig a székelyek, vezérsége alá bocsátják magukat. A törzsfők általános nomád szokás szerint vérüket bocsátják egy edénybe, borral keverik és mindnyájan isznak belőle. Ezzel vérrokonokká válnak, Álmos családjába tartoznak, népeik az ő népeivé lesznek. »A te sorsod a mi sorsunk«, fogadják neki bizalommal, mert menyei származású család fejének, karizma birtokosának ismerik. Tőle várják boldogulásukat.

Tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy itt formális szabad választás történt. Még az sem, hogy az egyenrangú törzsfők közül a legtekintélyesebbet választották meg. Itt a gyula régi uralmát állították helyre, annak a családnak a hatalmát, mely azt ősidők óta birtokolta, kisebb vagy nagyobb keretek közt, a sors forogdósága szerint. Szorongatott helyzetükben ahhoz a családhoz fordulnak a törzsek, melynek égi kegyelmét már oly régóta ismerik, helyreállítják uralmát és sorsukat kezébe helyezik. Három törzs, úgylátszik, nem bízott a család karizmájában, vagy valami más okból visszamaradt s nem csatlakozott a nyugatra költözőkhöz. Ezek az ottmaradtak azonban pár század alatt nyom nélkül elenyésztek, míg a család és karizmája beváltotta a benne bízók

várákozását és elvezette népét ősi örökségére, ősei földjére és ott örökös hazát adott neki.

Mert Attila unokájának kezére bízták magukat hunjainak ivadékai.

E törzsekben minden jel szerint elevenen élt a tudat, hogy atyáik egykor a hatalmas hun birodalom harcosai voltak, s Európa népei is a régi veszedelem felújulását látták lovas, nyilas seregekben, mikor megjelentek határaikon. Nemcsak a magyar krónikák, hanem a külföldi feljegyzések is »a hunok második bejövetelének« nevezik Árpád honfoglalását, vagy »a magyarok első bejövetelének« Attila megjelenését a Duna-Tisza mellékén. A forráskritika kimutatta, hogy a krónikákban *megrögzített* hun-mondák egy része nyugati eredetű, őseink itt hallották először, új szomszédai között, de magát azt, hogy apáik a hatalmas hun birodalom diadalmas seregében harcoltak, sohasem felejtették el. Ilyesmit lehetetlen is vérbeli harcosok népéről elképzelni.

Ez azonban magábanvéve nem lett volna elég a későbbi fejlődéshez. Sokkal fontosabb, hogy vezérét, Almost, majd Árpádot Attila ivadékanak tudta. A magyarság Attila-mondaköre is az új hazában, a nyugati legendák befolyására alakult ki a maga egészében, ám magva, a leszármazás ténye ősi hagyomány, illetőleg sohasem ment feledésbe. Hogy a genealógia milyen formában őrződött meg a családban és népe körében, azt ma már nehéz volna megállapítani, de azt a források legszigorúbb értelmezése is kétségtelenül bizonyítja, hogy Mogyer és Gyula hun királyoknak, a Kr. u. VI-VII. századbeli birodalmak urainak ivadékai, a Megyeri-törzs főnökei tudták, hogy ősatyjuk Attila király volt, tudták ezt róluk népeik is. Ezért állították vissza uralmukat, mihelyt úgy fordult a sors, hogy ez lehetővé vált. Élt a család egykori hatalmának, Attila roppant birodalmának emléke is, s arról is tudtak, hogy a király egyik fia a birodalom felbomlása után nyugatról tért vissza keletre népével s itt a család eme ágának megalapítója lett.

Aligha merész feltevés tehát, hogy »a hétmagyar« urának örökségét készült visszafoglalni, mikor a Kárpátok gerincét átlépte. Itt figyelembe kell venni azt is, hogy nem akkor szereztek tudomást először e tájról, azzal régi kapcsolatban állottak, fegyveresen is megfordultak a császár szövetségeseiként e sikon és a nagy folyó túlszéljén hullámzó dombvidéken. Attiláról és a hunokról itt is éppen úgy hallottak, mint odahaza. Általában nem szabad azt hinnünk, hogy »Kelet« és »Nyugat« olyan mereven, érintkezés nélkül volt elzárva abban az időben. Hazánk

földje, legalábbis a Dunáig, szervesen beletartozott abba a kultúrterületbe és kereskedelmi hálózatba, mely a Baltikumtól a Fekete-tengerig húzódott a mai Nyugatoroszország területén s mely – amint ezt a régészeti és egyéb adatok bizonyítják – egyik irányban sem volt teljesen elzárva a szomszédoktól. Állandó kereskedelmi, diplomáciai érintkezésben – háborúban vagy szövetségben állottak – e terület urai, a lovas nomádok, a különböző »törökök« észak felé a normanokkal, délre az arabokkal, perzsákkal, bizánciakkal, nyugatra pedig az új germán országokkal, elsősorban a császársággal. Itt nem mentek fontos történeti események feledésbe, mindenki tudott egymásról, hiszen a kapcsolatok kezelésében számolni kellett a tényekkel, vonatkozásokkal és érzékenységekkel.

Láttuk, hogy a kazár birodalom főtisztviselője is tisztában volt Dsila-Gyula király unokájának jogaival, igényeivel, noha ekkor már a király neve méltóságnévvé általánosult, vagy éppen azért. A magyar királyok sorát az egész középkoron át Attilával kezdték, őket Attila unokáinak nevezték. Salamon király anyja a fiát segítő bajor hercegnek egy szablyát ajándékoz s erről azt mondja, hogy Attila-kardja volt, a legendás isten-kardja. Ma a német császári koronázási jelvények közt foglal helyet Nagy Károly kardjaként a honfoglaláskori magyar iparművészet e remeke, mely minden bizonnyal a fejedelmi kincsek közül való, talán Árpádé volt. Így hát a legnagyobb sajnálkozással kell gondolnunk rá, hogy a hűtlen családtag kiadta kezéből eredetünk és hivatástudatunk ősi szimbólumát, melynek méltó helye a másik ősi fejedelmi jelvény, a kristály buzogány, a mai királyi jogarunk mellett volna. Arról a királyi kincsről, melyet IV. Béla leánya Csehországba vitt magával, a király visszakövetelő levele azt írja, hogy e kincseket a magyar királyok Attila óta gyűjtötték. Ebből ma már csak egy darab ismeretes. Ez is kard, ez Szent István kardja volt. Ezt meg a prágai Szent Vid székesegyházban őrzik. Már a kereszténység első századában azt írja első nemzeti krónikáirónk, hogy »a hét fejedelmi személy« azért választotta Pannónia földjét hazául, mert »a szállongó hírekből azt hallották, hogy az Attila király földje, akinek az ivadékából Álmos vezér, Árpád apja származott.« Mikor aztán – írja a krónikás – »a föld lakosai megérkezésükről értesültek, szörnyen megijedtek és önként meghódoltak Álmos vezérnek, mivel hallották, hogy Álmos vezér Attila király nemzetségéből származik«. Ez a fordulat a honfoglalás elbeszélése folyamán állandóan visszatér. »Ezért aztán senki sem hitte, hogy másként is élhessen, mint Álmos vezér fiának, Árpádnak és nemeseinek

kegyelméből.« Midőn az Alföld peremére érnek, Árpád ezt az izenetet küldi Zalánnak: »Az én ősapámé, a nagyhatalmú Attila királyé volt a Duna-Tisza közén elterülő föld . . .« S jussát követeli. Mikor pedig Zalán el akarja üzni őket, így beszél követeihez: »Megparancsoljuk uratoknak, hogy hagyja el a mi földünket s amilyen gyorsan csak tudja, hordja el magát oda, ahonnan ősapja ide telepedett a mi ősapánk, Attila király halála után.« S legbüszkébben ott zendül meg a krónikás egyszerű hangja, mikor azt adja elő, hogyan vonultak be Attila egykori székvárosába, aminek Óbudát tartották. »Kimondhatatlanul fölvidultak, mivel érdemesek lettek arra, hogy elfoglalják Attila király városát, kinek véréből származott Árpád vezér.« íme a keresztény király udvari történelemírója is azt tartja legnagyobb érdemnek, ha a magyar Attilához méltó. Kun László már egyenesen Attilát választja példaképül és birodalmának visszaállításáról álmodozik. Historikusával, Kézai Simonnal megírta a hunok történelmét. Ekkor alakul ki a magyar hunmonda s Attila végérvényes képe a magyar köztudatban. Nem érdektelen itt megjegyezni egy jellemvonását ennek a képnek. »A világ végéről is hozzá özönlöttek a különféle nemzetiségek, ő pedig támogatta őket.« Mátyás király sem veszi rossz néven, ha hozzá hasonlítják, s a magyar renaissance nemzeti tartalma a hun ősök szittyia dicsőségéből táplálkozik. Mátyás halála és a birodalom hanyatlása idején is őt emlegetik az unokák. Árpád alakja homályba vész. István, a szent király mellett, ki a keresztény Magyarország alapjait megvetette, őt emlegetik, azt a világbíró őst, kitől a kereszténység szolgálatába állított hatalmat és erőt örökölte.

Ezt a származás-legendát a tudomány egyre biztosabban támasztja alá. Az Árpádok közvetlenül – úgy látszik – Attila Imik nevű fiától származnak, ki atyja halála után az elvesztett nyugati tartományból a Fekete-tenger északi partjára húzódott vissza s a vele jött és ott talált hunokkal kisebb és rövidéletű birodalmat alapított. Közöttük volt az a törzs is, melyet később megyerinek, majd magyarnak neveztek. Imik országa is széthullott, de az a törzs hű maradt fejedelme utódaihoz s ettől kezdve ők a törzs főnöki családja. Neve is összefüggésben van azzal a főnökével, Mogyerrel, ki nemsokára ismét birodalom királya volt. A törzs és urai osztoztak egymás sorsában, mely e századokban itt igen forgandó. Hol egyik, hol másik törzsszövetség feje került a többi fölé. Attila ivadékai is azok közé tartoztak, kik e forgandó sorsot intézték. Mindvégig fölszínen tartották magukat. Álltak idegen fönnhatóság alatt is, de vol-

tak maguk is birodalom urai. S hatalmuk mértékétől függött, hány törzs kerül szorosabb viszonyba örökös törzsükkel. Utolsó és immár több mint ezer éves államukat aztán a nyolcszázas évek közepén alapították s áttelepítették Attila egykori birodalmának központjára, a Duna völgyébe, a Kárpátok medencéjébe.

Miután ismerjük a nomádok szellemét, nem csodálkozunk, hogy ezekben az első időkben, még a kereszténység első századában sem halljuk a magyarok hun rokonságának hangsúlyozását, inkább csak fejedelmük Attilától való származását. Tudjuk, hogy a népnek magának a nomád kultúrkörben nincsen tulajdon öntudata, hivatástudata, mítosza, nincsen karizmája. Ez az uralkodó családé. Amint látjuk, az Árpádok családjában teljes öntudattal élt birtokának tudata, s köztudomású volt a szteppék harcosai körében is. A család hivatástudatát csak később veszi át a nemzetté fejlődött nép uraitól. Nemzetté válását éppen ez az átvétel, a hivatástudat – vagyis a nemzeti öntudat – felébredése jelenti. Most még mindössze annyi a közösség összetartó tudata, hogy ők Álmos és Árpád, tehát Attila népe. De ez a legnagyobb méltóság a lovas nyilasok szemében, hiszen a legdicsebb királyhoz tartoznak, kit valaha a szteppe adott.

Ez a magyar nemzeti öntudat fundamentuma. Ez a szellemi alap, mondhatjuk, készen várt a nemzetre az Árpádok családjának hagyományaiban. Úgyhogy azt is mondhatjuk, hogy a magyar nemzet ideálisan és potenciálisan már előbb létezett, mielőtt a reális közösség megszületett. Szelleme készen várta. Ha végsőkig folytatjuk e következtetést, arra kell jutnunk, hogy volt idő, mikor a magyarság, a szellemi magyarság csak egy család volt: Attila unokái, az Árpádok. Majd a közvetlenül hatalmuk alatt álló törzs vette át ezt az öntudatot, az Attilához tartozás büszkeségét. S e törzset már magyarnak hívták. A tudat aztán lassan terjedt, átvették a hivatást is, a kiválasztottság hitét, s azt a maguk hun származásához kötötték. Nyilván ezért a magyar az egyetlen nomád lovas nép, mely együttmaradt, fennmaradt s ősi jellegét megőrizte akkor is, midőn a karizmatikus uralkodó családot már elvesztette. Azért él máig, mert egyedül ő vált közülük nemzetté. De most, mikor Attila unokája ismét egy nagy, nyugati foglalásra induló sereg élére lendült, e törzsek még nem váltak ki egyéniségként abból az embermasszából, mely Etelköz térségein élt jószágaival, lovon vándorolva és harcolva, ijjal és nyíllal, a többi szittyia törzsek között. Még nem voltak *magyarok*. Most még csak egy család tudta és érezte

hogy különös, kiválasztott hely jutott neki e hullámzó néptengerben. Az a szellemi jelentés, mely egy embertömegből nemzetet alkot, még csak őt jelentette.

A magyar nemzet a vezérválasztás aktusában fogantatott. Nem a természet hozta létre, hanem a szellem. Nem a vér, hanem a hagyomány és a belőle fakadó hivatástudat közössége. *A magyar nemzetbe nem lehet beleszületni: csak vállalni lehet és vállalni kell.* Eredetileg az a magyar, aki Árpád népéhez tartozik. Majd az a magyar, aki a szent királyok hivatástudatában osztozik. Csakis az. De aki osztozik, az bárki fia, magyar. S azt jelenti-e ez, hogy eszerint magyar *nemzet* nincsen is, csupán egy mesterségesen létrehozott, politikailag összetartozó laza képződményt szeretnénk e névvel felruházni? Aki nem látja be, hogy ez a közösség valódi nemzet, az nem tud megszabadulni a materializmustól, nem tud megszabadulni egyrészt a népnemzet, másrészt az államnemzet fogalmától, s nem tudja megérteni, hogy nemcsak olyan nemzetalakulás és nemzetfogalom van a világon, mint aminőt az újkori nyugati nacionalizmus gondolköréből tanult. Pedig ez a példa meggyőzően világít rá, hogy a nemzet másképpen is kialakulhat, mint a biológiai leszármazás útján és az etnológiai értelemben vett népből, s arra is, hogy lényegét nem ezek a tényezők jelentik. De aki belátja, hogy a nemzet szellemi közösség, lényege magasabbrendű szubsztanciában gyökerezik, mint a test zavaros ösztönei és a vérörökség kényszerű hatalma, az boldogan és büszkén gondolhat nemzetünk eredetére.

2. *Szent István nemzete.*

A népvándorlás elsöpörte a római birodalom politikai limes-eit, de egyben kitérítette szellemi határait. Hatalmát megdöntötték, alattvalói mégis mérhetetlenül megszapordtak. A keletről és északról özönlő barbárok elsöpörték az impérium politikai hatalmát, de magukra vették kultúrájának áldásos jármát. E barbárok előtt két sors állott: vagy átveszik a meghódítottak kultúráját, vagy eltűnnek a történelem színpadáról. Ez a szellem, hatalma az erőszakon. Választaniok kellett e fiatal népeknek. S választásuk folytán a régi Róma helyén megszületett az új Róma, egy szellemi Róma: Európa.

A lét vagy nemlét e sorskérdését nagyon ki szokták emelni a magyarsággal kapcsolatban. Pedig ő is csak a többi európai nép sorsában osztozott. De mire ő is megérkezett a jövevények sorában a régi Róma lime s-ei közé, itt már nem a régi birodalom c i v i s-eit találta, hanem a megújított császárság polgárait, ő már

tőlük vette át az ősi örökséget. Ennek megvolt a maga következménye.

Nagyon tévedett az a régi történelmi felfogás, mely azt hitte, hogy a népvándorlás népei, mikor átvették a római civilizációt és keresztény kultúrát, teljesen meztelenre vetkőztek régi barbár műveltségüktől, szokásaiktól, intézményeiktől. Ősi népi örökségüket igyekeztek megmenteni, illetve ösztönösen őrizte szellemük, s az beolvadt az új magas kultúrába, átformalódva, átszíneződve. Lassanként ötvözetek keletkeztek így, melyekben oly egyneművé olvadt a két elem, hogy csak a mai tudomány elemzése tudja őket szétválasztani. A régi gyakran új köntösben jelenik itt meg, vagy az új szellem tölti el a régi formát. A hagyományos jelenségeknek megváltozik az értelmük ezekben az ötvözetekben, melyek az európai nemzeti kultúrák alapjává válnak. A magyarok és a germánok között az a különbség, hogy mi nem közvetlenül az eredeti római elemeket kaptuk nemzeti kultúránk alapanyagának összeolvasztásához, hanem azokat az ötvözeteket, melyeket félezer év európai fejlődése hozott létre. Ezért úgy látszik, mintha egyrészt csekélyebb volna a latinság ereje, másrészt teljesebb lett volna a keleti örökség kiirtása. Ez azonban csak látszat, mit a modern tudományos kutatás már eloszlatott. Első királyunk nagy reformja távolról sem törte össze a keleti magyarságot, hogy helyébe egy vadonatúj épületet emeljen idegen anyagból és idegen mintára. Megtartotta ő azt, mégpedig nem csak országában, de önmagában is, csak éppen az új eszmények útjára irányította és azokkal is igazolta. Nem volt ő hűtlen őseihez, sőt ő képviselte csak igazán azt a politikai bölcsességet, mely őseinek is legjellemzőbb vonása volt. Államműve, társadalmi intézkedései, külpolitikája, egész magatartása félreismerhetetlenül magán viseli a nagy nomád uralkodó, Attila unokája jellegzetes formáit a keresztény európai palást alatt is. Nem volt ő »idegenes«, ki ellen méltán támadtak fel a pogány vezérek a nemzeti értékek védelmében. Ő volt akkor az igazi magyar és ő védte meg a nemzet zsenge palántáját.

Az ősi hagyomány és szellem megőrzésének s igazolásának az új világban legfényesebb példája éppen az az alapvető magatartás, melynek legdöntőbb következményei voltak magának a nemzetnek s az önmagáról alkotott fogalmának és nacionalizmusának alakulására.

Szent István politikai végrendeletében, fiához intézett »Intelmei«-ben van egy szakasz, melyet csaknem olyan sokan értenek félre, magyaráznak önkényesen és használnak ki nem

egészen tiszta szándékokkal, mint amily sokszor emlegetik. »Gyenge és törékeny az egynyelvű és egyszokású ország.«

Alig van politikai felfogás, mely megdöbbsentőbben hangzanék ma, mikor nemcsak a modern elméletek, de a történeti események is azt látszanak igazolni, hogy éppen ellenkezően van: a nemzetiségekkel terhelt országok küzdenek örökös zavarokkal, válságokkal, sőt a föloszlás rémével. De a valóság minden jelensége a valóság fölötti eszmerendszerektől kap jelentést és azoknak a mágikus erőterében fejt ki azt a hatást, amit az adott pillanatban éppen kifejt. A soknépű ország csak a mai államfelfogás mellett törékeny. Szent István idejében azonban a királynak volt igaza.

Közvetlen céljairól ezzel az intelemmel kapcsolatban maga a nevezetes szakasz teljes szövege tájékoztat bennünket. »A vendégekben nagy haszon vagon . . . Mert amint különböző tájakról jönnek a vendégek, akként különböző nyelveket, szokásokat, fegyvereket és mesterségeket hoznak magukkal, melyek mind a királyságot díszítik, felmagasztalják az udvart és elriasztják az idegenek vakmerőségét. Bizony gyenge és törékeny az egynyelvű és egyerkölcsű ország. Ezért meghagyom neked, fiam, hogy őket jóindulattal és tisztességgel tápláld, hogy szívesebben legyenek nálad, mint ahogy másutt lakóznak.«

Gyakorlati cél vezeteti tehát a királyt. Segítségét, tanító-mestereket vár nyugatról nagy civilizáló munkájához, kik népét, a nomád pásztorokat és harcosokat az európai földművelők és város lakó kézművesek meg kereskedők életére szoktatják s ezekkel a mesterségekkel szolgálják. Emellett a nyugatiak nagy száma már önmagában európai szint ad országának, fegyvereseik pedig haderejét növelik. Természetesen az volt István művének érdeke, hogy minél többfajta európai jöjjön, minél nagyobb változatosságban áradjon az európai kultúra. Mert ő nem ahhoz vagy ahhoz a nemzethez akarta népét idomítani, nem akarta sem olaszjá, sem németté, sem szlávává tenni, hanem csak európai kereszténnyé. Országába és népébe az összes nemzetek erényeit akarta beoltani.

De nincs az az észszerű és hasznos gyakorlati cél, mely követsére számíthatna, ha nincs mögötte a kor szelleme és a társadalom fogékonysága. Mai ember előtt ezt aligha kell bővebben magyarázni. Szent István sem nyúlhatott volna ehhez a politikai eszközhöz, ha talán eszébe is jut, ha egyrészt nem illik bele a kor általános gondolatvilágába, másrészt idegen a magyar szellemtől. Maradandó semmi esetre sem lett volna a hatása.

Az »intelmek« fogalmazóját alighanem csak az általános európai felfogás ösztönözte. Mert az természetes, hogy nem maga a király szerkesztette meg ezt az iratot. Udvarának valamelyik

idegen származású papja. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy nem a király gondolatait, céljait, politikáját fejezi ki. Nemcsak akkor, de máig szokásos, hogy az államfők kormányzati elveiket bizalmasukkal íratják meg. Az ő dolguk a gyakorlati megvalósítás. Az így létrejött írásmű azonban az ő nevük alá tartozik, –aminthogy az ő nevükön is maradt fent, – mert valóban az ő politikájuknak elvi alapvetését örökíti meg. Ezen az sem változtat, ha ezeket az elveket talán nem is maga az uralkodó állapította meg, hanem külső ösztönzést kapott. Mindenesetre magáévá tette őket és kormányzati tevékenységét ezek motiválták. Így az »Intelmek« is Szent Istvánt képviselik teljes mértékben, s az események azt mutatják, hogy cselekedeteit valóban az itt rendszerbe foglalt elvek irányították.

A soknyelvű ország gondolatának korszerű háttere az antik, római hagyományoknak akkori felújulása volt, az úgynevezett Karoling-renaissance. Az új Európa, mely az immár civilizálódott barbár népekben magára eszmélt, fel akarta újítani ősi hagyományait, s köztük egykori egységét, a római birodalmat is.

A birodalom lényege az, hogy sohasem nemzeti, hanem nemzetekfeletti állami kötelék. Birodalommá egy ország akkor válik, mikor többféle népre terjed ki uralma, anélkül, hogy azokat a népeket népi mivoltukban elnyomná, megsemmisíteni törekedne. Amint ezt a nomád birodalom vizsgálatánál is láttuk. Ez a belátás volt minden birodalom alapja. Ez volt az antik Rómáé is. Az impérium »Pax Romana«-jának nemcsak a légiók ereje, nemcsak a nagyszerű közigazgatás volt a biztosítéka, hanem az a bölcs és egyedül lehetséges nemzetiségi politika is, ma így mondanánk, mely szigorúan tartózkodott attól, hogy a birodalom népeinek etnikai sajátosságait, vallásait, szokásait, nyelvét, sőt politikai berendezkedését is egy bizonyos, a közös birodalmi érdeket nem sértő határig, durva kézzel érintse, azokat az egyéneket pedig, akik a megfelelő civilizáció fokára emelkedtek és a birodalom iránti hűségükről tanúbizonyságot tettek, felvette a birodalom méltóságát, de terheit is hordozó rétegbe, polgárjogot adott nekik származásra való tekintet nélkül. A birodalom tehát soknépű volt, a vezető osztály, a római *nemzet* pedig nem származáshoz volt kötve, hanem egy feladat, egy hivatás vállalásához.

Amikor a germán népvándorlás megdöntötte ezt a birodalmat, – mert a nemzet elernyedtt és nem vállalta hivatását, – olyan nemzeti országok kezdtek kialakulni területén, melyek népi ala-

pon határolódtak el, minthogy – amint láttuk – a germánság körében a közösség, az együttélők és a közös akciókra egyesültek köre a vérszerinti leszármazás szerint csoportosult s így itt a családtól a törzsön keresztül a népig és nemzetig *látszatra* egyenes út vezet a nemzedékek során, a *gondolkodásban* pedig minden- esetre. Az új Európát e népek törzsenkénti letelepedése kezdte kialakítani. A régi egységnek az eszméje csak az egyházban élt. Ám ennek az ereje egyidőben oly hatalmas volt, hogy fel tudta támasztani az egység valóságát is, mikor Nagy Károlyt, a frankok királyát császárrá koronázta Rómában. Ez a koronázás a régi római birodalom megújítását jelentette, nem egy új frank császárság létesítését. Megalkotói éppen olyan egyetemesnek és nemzettekfelettinek szánták, mint aminő a régi volt. A pápaság a maga világi párjául és védelmezőjéül tervezte. Mint ahogy a pápa egyházi főhatósága alá tartoznak az összes keresztény népek, úgy tartoznak világi tekintetben a császár alá. Birodalmába ezek mind beletartoznak, fejedelmeikkel, királyaikkal együtt, ám éppen ezért a császár nem nemzeti uralkodó, hanem az összes népek pártatlan feje. Isten rendeléséből és az ő nevében úr felettük, ki azért bízta az egyházi hatalmat a pápára, a világi vezetést a császárra, hogy az egy akol és egy pásztor eszméje megvalósuljon. A keresztények amúgy is mind testvérek Krisztusban, illő tehát, hogy valóságosan is egy családban egyesüljenek. Ebben a középkori univerzalizmusban tehát a hangsúly nem a nemzeti egységen van, hanem azon, ami közös, a keresztény humanitáson. A nemzeti királyságokat is összefoglalja a birodalom, tehát bizonyos mértékben politikailag is összetartoznak az egyes nemzetek fiai; seholsem egészen idegenek Európában. Ez az úgynevezett Róma-eszme. Az a gondolat, hogy Róma és birodalma az összes népeket egyesíti, összes szokásaikkal, ismereteikkel, erőnyeikkel, egész sokszínűségükkel, hogy így valóban az emberiséget képviselje, sőt egyesítse, a maga egészében, gazdag változatú teljességében.

A Nagy Károly és III. Leo által alapított és ezer éven át fennállott császárság és birodalom tehát *elvileg* nem nemzeti császárság volt, alapítói nem annak szánták. *Nem frank és nem német* birodalom volt ez, hanem *római*. Károly a koronázásra nem frank öltözetben jelent meg, hanem római patriciusi díszben és a régi imperátorok koronázása alkalmával szokásos szavakkal üdvözölte őt a római nép. Uralmának jogait, igényeit nem nacionális forrásokból merítette, hanem éppen abból, hogy univerzális akart lenni. Imperializmusa nem egy nemzet uralmának terjeszkedését jelentette, hanem a keresztény-római

egy akol egy pásztor nemzetekfeletti gondolatát. Ez volt az elv és az eszmény, ha nem is mindig a valóság. Ha a császárság ellenszenvet keltett maga iránt, annak mindig éppen a nacionalizmus volt az oka. Vagy úgy, hogy ő állt nemzeti érdek szolgálatába, elfeledkezve egyetemes hivatásáról, vagy úgy, hogy nemzeti aspirációk elégedetlenkedtek univerzalizmusával. Mint ahogy maga Károly is úgy állt népei előtt, mint nemzetellenes, idegen szellem képviselője, áruló. Ebben osztzott kora más nagy uralkodóival, kik népüket a szellemi Európába is be akarták vezetni, így Szent Istvánnal is.

Mert a császári udvar nyomán az összes királyi udvarokban ez a Róma-eszme válik uralkodóvá. Mindenik király univerzalizstikusan fogja fel a maga uralmát és azon van, hogy az ő királysága is a népek fölé emelkedő, összefoglaló hatalom legyen s hogy mint a birodalomban, úgy országában is mintegy az egész emberiség együtt legyen kicsinyben. Amint István írja, különféle nyelvűekkel, szokásaikkal, fegyvereikkel, tudományukkal, melyek mind a királyságot díszesítik és az udvart magasztalják fel, mert mindenik nép valaminő olyan ismeretet, mesterséget, képességet, vagy csak merőben szellemi kincset birtokol, aminővel másik nem rendelkezik. Ezért erős a soknyelvű és sokszokású ország, s ezért az ily ország az eszmény. A király ekkor éppen oly kevésbé nemzeti uralkodó, mint ahogy a császár sem az. Keresztény király ő, Isten rendeléséből egyformán atyja összes népeinek. S így az állam is, mely ekkor a király magánhatalmán nyugszik, sőt azzal egy, távolról sem nemzeti állam; mint a király, ő is nemzetekfölötti, egyformán védelmezője mindenik népnek.

Ezt az elméletet vette át Szent István is a pápai koronával és keresztény királysággal. Az akkori keresztény politikának ez lényeges tartozéka, egyenesen középponti eszméje volt. Ez – az univerzális keresztény, nem nemzeti, hanem nemzetekfeletti központosított állam – ez a *szentistváni birodalmi gondolat*, melyet annyit emlegetnek ma, s oly sokszor igazi tartalmának meghatározása és tudomásulvétele nélkül. Az »Intelmek« a kor úgynevezett király tükreinek mintájára készült, mikben az uralkodás elvei, a kor keresztény politikájának szabályai foglaltattak össze. Ide illik ez a nevezetes szakasz is. A forráskritika kimutatta közvetlen forrásait s e források közt egyenest latin szerzőt, Sallustiuszt. Tőle való maga a »regnum imbecille«, a »gyenge ország« kifejezés s nála olvashatjuk azt a megállapítást is, hogy »alapításakor két, fajra, nyelvre és szokásra külön böző nép a concordia, az egyetértő akarat erején« for-

málta ki a Tiberis partján az erős és nagyrahitott államot. Ez lesz az egész császári Róma politikájának az elvi alapvetése; az a meggyőződés, hogy a népi sokféleség termékeny államfenntartó tényező.

Ha azonban összehasonlítjuk az »Intelmek« szövegét a nyugati mintákkal, valami finom, ám mégis feltűnő egyéni saját-ságot veszünk észre benne. A nyugati minták előírják az idegen jövevények, vendégek védelmét keresztény testvériségükre és hasznos voltukra való hivatkozással, de oly nyomatékkal nem hangsúlyozzák mindezt, mint István; az egynyelvű és egyszokású ország gyengeségének ily határozott állítása meg éppen nem található fel bennük. A neofita túlbuzgósága volna ez? Vagy csak arról volna szó, hogy az első keresztény magyar király számára sokkal nagyobb jelentőségűek voltak a nyugati jövevények, mint már kereszténnyé civilizált országok számára egymás polgárai? Esetleg az »Intelmek« idegenből jött írója akart erélyesebb védelmet biztosítani a maga és társai számára ezzel az éles fogalmazással?

Hogy helyesen lássunk, számba kell vennünk az »Intelmek« egy másik szakaszát is. Ez arról szól, hogy a király kormányzatában elődeit kövesse, azok hagyományait, mert minden nemzetet a saját törvényei szerint kell kormányozni. Persze benne van ebben az atyák rendelkezései követésének általános patriarchális parancsa is, de egyben több is annál. »Mert nehéz neked ennek a királyságnak országlását tartani, hanemha az előbbeni királyok szokásainak utánzója nem leszel. Melyik görög kormányozná a latinokat görög erkölcsök szerint? avagy ki latin kormányozná a görögöket latin erkölcsök szerint? Senki. Azért kövesd az én szokásaimat hogy a magadéi közt kiváló-nak, mások között pedig dicséretesnek tartassál«.

Bármit is gondolt ehhez a szöveghez írója, a külföldi pap, bármennyi általános korabeli keresztény európai világnézeti elem kísérte magának a királynak a lelkében is, lényegében azokból az ősi, atyai hagyományokból hajtott ki, melyek követésére intette fiát is, s melyekről e nagy államszervező tudta, hogy csakis velük lehet kormányozni »ezt az országot«, Magyarországot. Mert »ki kormányozná a görögöket latin módra«? Nem, Szent István nem semmisítette meg népében Attila és hunjai örökségét, dicsőséges atyáinak hagyományát és semmitsem vett át Nyugatról, amit nem lehetett volna harmóniába hozni vele. Ő csak a pogányságot törölte el s a pogány erkölcsöket cserélte fel a keresztény szokásokkal, renddel, formákkal. Ám nemcsak nem érintette, de gondosan őrizte azokat a tulaj-

donságokat, melyekre országát felépíthette, »ezt az országot«. A keresztény királyság formájában nomád birodalom volt ez, sokféle nép hazája, felettük a vezetők népileg elfogulatlan osztálya s egy mindenható, erős központi uralom, az övé. Ő maga is megmaradt a kegyes keresztény király palástjában Attila unokájának. Ezt bizonyítja egész uralkodói gyakorlata. Uralma a régi karizmán nyugodott s a régi módszerekkel tartotta fent. Mint ahogy a függetlenségét megtörni készülő császárt a hagyományos hun harcmodorral verte vissza, oldalán viselt kardja – a prágai kard – sem nyugati fegyver volt, hanem az a normann gyártnmány, melynek nem egy párja került elő honfoglaló magyarok sírjaiból mai és etelközi hazánkban egyaránt.

Nem fogadta volna el a Róma-eszmét sem, ha az nem illik össze az atyai hagyományokkal. De ez az eszme ugyanazt fejezte ki, amit a család sok századon át a birodalom alap gondolatának tudott már és mellyel elődeinek hosszú királyi generációi kormányoztak nagy nomád birodalmakat. Attila s elődei és utódai ugyanígy gondolkodtak. Semmi új nem volt ebben a magyar számára. Sőt sokkal otthonosabban hangzott az ő fülében, mint a vérségi közösség, a népi kizárólagosság szemléletéhez szokott germánok fülében, ő értette meg csak igazán, hogy miért kell összegyűjteni a különböző népeket az országban s miért gyenge és erőtlén az egynyelvű és egyszokású ország. Az államszervezés feladata ugyanaz maradt itt is, mint a keleti pusztákon. Itt is olyan területen szállt meg, mely népek gyűjtőmedencéje, itt is néptörmelékeket talált, itt is jövevényeket kellett szolgálatára behívni, itt is számos etnikumot kellett állami közösségbe foglalni: *itt is soknyelvű és sokszokású birodalmat lehetett és kellett alapítani és fenntartani*. S ő ebben találta dicsőségét is. Az ő számára nem volt új, nem volt idegen az a formula, amit a királytükrökből olvasott fel a jámbor nyugati pap, ezért fogalmaztatta »Intelmében« olyan élesen és határozottan, mint senki más. Mert tudta és hirdette, hogy ez az az »erkölcs«, mely szerint »ezt az országot« kormányozni kell, ha saját szokásai és az atyák hagyománya szerint akarják kormányozni.

Így kell látni Szent István különös intelmét. Csakis mindennek ismeretében fogjuk fel valódi jelentését a sokat emlegetett szentistváni gondolatnak, szentistváni birodalomnak. Ezek a motívumok testesültek meg a szűkszavú pár mondatban, ezeket a gondolatokat kell hát kibontanunk belőlük magyarázatul.

S ennek az ősi keleti hagyománynak nyugati formulázása hallatlan jövőre hivatott. Ez volt az a vezércsillag, mely az

igazi magyarok nemzeti és nemzetiségi politikáját – ma így mondanánk – s egész államvezetését, az állam és a társadalom viszonyának egyensúlyban tartását irányította. De másrészt *ez az a csira is, melyből a magyar nemzet és a magyar nemzetfogalom kinőtt*. Ez a nemzetalakulás nem abba a típusba tartozik, mint a nyugati nemzeteké s nemzetfogalma is alapjában eltér azokétól. A közkeletű fogalmak mindig a tapasztalat ösztönzéséből alakulnak ki. A nemzetfogalom is szükségszerűen azokat az elemeket foglalja össze, melyeket a tapasztalatban találnak e fogalom megalkotói. Az ősi hagyományos közösség szemléletén alapul. Ma is azt tartjuk igazi nemzetnek, a nemzet ideáljának, aminőben mi élünk. A magyar nemzet, láttuk, a nyugatiakétól annyira eltérő közösségi alapformákból sarjadt ki s annyira más módon, hogy őseink egészséges ösztönében nemzetfogalmának alakulása is teljesen más irányba indult, mint Nyugaton. Más volt természetesen ennek megfelelően nacionalizmusa is, más értékeket, célokat, vágyakat melengtetett. E nemzetfogalom és nacionalizmus lehet furcsa a nyugati előtt, lehet érthetetlen is, korszerűtlen és képtelen, akár meg is tagadhatják tőle azt, hogy igazi nemzetfogalom és nacionalizmus, ám minket éltetett ezer éven át s vezette a nemzet lelkiismeretét és életét, jobbjaiban még akkor is, midőn a nyugati nemzetfogalom és nacionalizmus betört hazánkba, megszállta »ezt az országot« hagyományaival ellentétben és megzavarta a közvéleményt e haza összes népeinek kimondhatatlan kárára.

Egész történetünkön végigvonul az ősi csirából Szent István által kibontott s bölcs és nagy utódok kezén felnevelkedett magyar nemzetiség és a nyugati fejlődés termékének küzdelme. *E küzdelem a magyar nacionalizmus története*, öntudatos, kemény, elszánt, gyakran kétségbeesett küzdelmet folytatott és folytat egy szellemmel, mely idegen ezen a tájon, mely nem alkalmas megszervezésére s mely egyfelől a nemzet létét fenyegeti, másfelől egész Európát végzetes zavarokkal sújtja. S mindennek tetejében ez az idegen szellem nem is a tiszta igazságot ragadja meg. Annál csodálatosabb, hogy még mindig vannak, akik ragaszkodnak hozzá. Pedig az igazi magyarok mindig tudták, melyik oldalon kell állaniuk, melyik oldalon küzdenek nemzetükért és országukért. Ez a két oldal nem esett össze a politikai pártok megoszlásával, ezt a világot sem szabad állítani. Az igazi magyarok tábora, kik világosan tudták vagy ösztönösen érezték, milyen zászlót kell követniök, fölötte húzódik a mindennapok politikai csoportosulásainak. A nemzeti közösség fölötte áll mindezeknek. Össze-

foglal a hűségben olyanokat, akik talán szablyával kezükben állanak szemben és nem biztos, hogy testvérré avat olyanokat, akik kart karba öltve haladnak múltó céljaik felé. Mindenekfölött ott lebeg az örökkévaló nemzet, tiszta, egyszerű lényegében, amint névtelen messze ősi lovasok s Attila, Árpád és Szent István király kiformálták, s parancsa, a magyar nacionalizmus sürgetve szól híveihez.

Ez a közösség – láttuk már – kezdetben egyszerűen a fejedelem népét jelentette. Az a magyar, – hívták bár előzőleg bármi néven, beszéljen bármi nyelven, – aki seregébe tartozik. Ezt fejezi ki az, hogy a törzsek valamennyien felveszik népnévként a fejedelmi törzs nevét. A közösségérzés tehát sem ekkor, de még a királyság első századában sem az *egymáshoztarlozás* tudatában nyilvánul meg, hanem abban, hogy valamennyien a fejedelem, majd a király személyéhez tartoznak. Az ő népe mindnyájuk. Az a vérszövetség és hűség tartja őket össze, melyet a fejedelemmel kötöttek és hozzá fűzi őket. Hozzá, nem egymáshoz. Az a magyar, aki a magyar király *alattvalója*. A közösség céljáról, hivatásáról magának a közösségnek még nincsen kialakult tudata, ilyenrel csak a karizmatikus uralkodó család van felruházva *égi* eredeténél fogva. Csak a XIII. században következik be – sok egyéb változás mellett, melyek általában a társadalom önállósulási folyamatának a jelenségei – annak a gondolatnak a felmerülése, hogy az alattvalók összesége *a királytól függetlenül is* egység és közösség. Ugyanekkor kezd kibontakozni a »haza« szerete is. A nomádok előtt ez az érzés természetesen ismeretlen volt. Ők, akik megszokták, hogy nincsenek röghöz kötve és a szükséghez képest változtatták szállásaikat, semmiféle érzelmi értéket nem fűztek a tájhoz, pusztán a hasznosság szempontjából nézték. Most, évszázadokon át együttélve, közös fő alatt, állandó birodalomban s állandóan ugyanazon a tájon, nemzedékek sírjaival megpecsételt földön, felismerik, hogy összetartoznak és hozzájuk tartozik a föld, »hazájuk«.

Ennek az új egységnek a hun származás hagyománya ad szellemi tartalmat. Nemcsak Attila unokájának népe ők, hanem maguk is világverő hunjainak ivadékai, nemcsak a király öröksége ez a föld, hanem az övéké is. Kialakul a vérszerződés szövetségének a mondája is, mely a szövetkező törzseknek és vezéreinek szabad, önkaratú társulását állítja a középpontba, vagyis egy a maga egységének és minden más tényező nélkül is meg-

álló létének tudatára eszmélt közösség vetíti vissza magát a múltba, noha csak most született meg ilyen formájában. Ugyanez az első krónikás beszél arról a büszkeségről is, mely elfogja a honfoglaló magyarokat, midőn Attila örökségébe beülnek. Mostmár a nemzet is magáénak érzi ezt. Nem pusztá eszköz fejedelme kezében. Közösségi tudatának ez a büszkeség a középpontja: a világbíró Attila hunjainak ivadékaik ők. Hunok. Az a magyar, aki erre büszke s ezt vállalja. Kézai Simon krónikáját, ennek a középkori magyar nemzeti öntudatnak a legélesebb kifejezését, ez lelkesíti. S ugyanez egyre erősebb és melegebb hangon szólal meg a »haza« emlegetése is, melyet hűségesen védelmezni kell.

S ennek a hazának a dicséretében a táj változatossága, termékenysége, gazdagsága mellett mindig ott van a népek sokfélesége is. A magyar nemzet előtt hazájának képe boldogító bőséggel díszesítve jelenik meg, s ez a nemcsak természeti kincsekben, hanem emberi változatosságokban is bővelkedő gazdagság volt büszkesége az utolsó száz esztendeig. Talán Jókai Mór regényei az utolsók, melyekben még ennek a régi Magyarországának a hangulata megőrződött. Itt zendül még irigy fülönkbe a régi magyar szív elgyönyörködése, amint szeretettel rajzolgatja a közös édes hazának oly sokféle gyermekeit, a különböző népek sajátosságait, erényeit és furcsaságait, mik a nagy magyar egységnek gazdagságát és színességét elővarázsolják.

Az első nyilatkozat, melyben az alattvalók és az ország nemzeti egységének tudata hangot ad, az az 1298. évi törvény, mely a király feladatává teszi, hogy az országtól elidegenített területeket visszaszerezze, hogy »a magyar királyság mint jogi egység örvendezhessen tagjai teljességének«. A királyság ekkor már nemcsak a királyé, hanem a nemzeté is, ügye nemcsak a király ügye, a nemzet is felelősséget érez érte, sőt a királyt is ő szólítja fel a közös királyság szolgálatára. Ettől kezdve hasonló nyilatkozatok törvényeinkben egyre sűrűbben jelennek meg s a királyi oklevelek pedig a megadományozott érdemei között nemcsak a királynak tett szolgálatot említik, hanem a hazának és nemzetnek tett áldozatokat is. Nagy Lajosnak egy korai oklevele aztán egyenesen a nemzetet jelöli a királyság birtokosaként, »hungaricae nationis regnum«-ról beszélve. A nemzeti összetartozás érzetének rendkívül érdekes korai példája Julianus domokosrendi barát híres expedíciója, melyet az őshazában maradt magyarok felkutatása végett járt meg a tatárjárás előtti években. Hogy a kazár birodalomban együtt élt tíz törzsből három ott maradt, ennek az emléke a kiköltözött magyarság körében sosem enyészett el, sőt úgy látszik, valami elveszett

korai históriai iratban meg is volt örökítve. De sohasem törődtek velük. Most azonban felébredt a testvéri érzés és »megszánván a magyarokat, kiktől elszármaztak, hegy még hitetlenségben tévelyegnek«, elküldték hozzájuk hittérítőiket, amint mindezt a Julianusék útjáról ránkmaradt jelentés elbeszéli.

Ennek a nemzeti társadalomnak az egysége, a király személyétől függetlenül is, sőt vele szemben is állva, valamivel korábban kialakult, természetesen kezdetben nacionális színezet és tartalom nélkül. A királyi vitézek mozgalma ez, mely rendi jogok és kiváltságok biztosítása végett indult meg és az aranybullában rögzítette meg követeléseit. Most nem tartoznak ránk ennek a mozgalomnak összes motívumai, kihatásai, még kevésbé részletes eredményei. Bennünket az érdekel benne, hogy ekkor mutatkozik meg annak a társadalmi csoportnak a közösségi tudata, mely aztán azzal a fikcióval, hogy eredetileg ők is a nemesek, a független földbirtokos urak osztályához tartoztak, de a királyok később jogaiktól megfosztották őket s most e jogokat követelik vissza, ezzel az ősi előkelőséggel valóban összeolvadt, s így e közösségi öntudattal megteremtette azt a réteget, mely maga a magyar nemzet volt aztán évszázadokon keresztül. Mikor ez a nemzeti öntudat megszületik, ennek a tartalma – mint rámutattunk már – a hun rokonság hagyománya.

Ám szilárdan hozzá van kötve az uralkodó személyéhez is. A nemes a király szolgája. A nemzet még mindig Attila és Árpád unokáinak a népe, a szent királyok jobbágysai. A családot változatlanul körülveszi a karizma glóriája s ugyanaz a nomád ragaszkodás, mellyel az ősök is kitartottak mellette. A szentség az egész családot övezi. A szent királyok kifejezésen nem csupán Istvánt vagy Lászlót értik, hanem az Összes Árpád-házi magyar királyokat. S ez a szentség a pogány karizma új köntösben. Kevés nemzete van a világnak, amely annyira össze lett volna forrva dinasztijával, mint a magyar. A jelenség oka egyébként minden ilyen esetben teljesen azonos. Az isteni származás, égi kiválasztottság mítosza, mely aztán a dinasztia nemzetteremtő aktusában nyilvánul meg. A nemzet érzi, hogy dinasztijának teremtménye. Éppen ezért voltak az Árpádok nemzetünk egyedüli természetes és feltétlen urai, amilyené soha többé nem emeltünk senkit. Holott ez a nemzet vezető után kívánczik, mert ősi életformájának kiirthatatlan emléke ez. Ezért volt minden egyébnél súlyosabb katasztrófa ennek a karizmatikus és valóban páratlanul kiváló dinasztianak a kihalása. Megtörtént, hogy a nemzet elégedetlen volt Árpád-házbeli királyával is, fel is lázadt, de szálait sosem szakította el vele végképp,

beérte azzal, ha a király hajlandó volt a jogosnak vélt igényeket elismerni vagy »a régi jó szokásoknak« – mint mondták – megfelelő útra térni. Az összetartozást mindig mélységesen érezték s az egész magyar életnek csodálatos biztonságot nyújtott az a tudat, hogy ott van közöttük Attila és Árpád s a szent királyok unokája. Mikor az utolsó sarj is sírba száll, »az ország főpapjai, bárói, nemesei és minden rendű lakosa Ráchelként siratván Szent István első magyar király nemzetségének, vérének, törzsökének atyai ágon kisarjadt utolsó arany ágacska ját, sokat tépelődve gondolkodának, Isten kegyelméből hol s miképp találnának maguknak a szent királyok véréből sarjadt új királyt«, amint az oklevél egyszerű szavai a nemzet megrendülését kifejezik.

A reményt hamarosan fel kell adni. De ereje megteremti a nemzet új fogalmát, mely ha talán mint jelenség nem is, de jelentőségében valóban példa nélkül álló, eredete pedig – akár a soknépű ország, a szentistváni birodalom gondolata – az általános európai köntös alatt az őshazába nyúló hagyományt őrzi. Mert ugyanannak a jelenségnek más és más lehet a jelentése és jelentősége, még inkább történeti szerepe.

A középkori Európában széltében elterjedt volt az a szimbolikus szemlélet, mely a közösségekben, testületekben, így például az egyházban vagy az országokban is, organizmust látott, szerves testet, melynek részei a közösség tagjai. A Szent Korona tanának kialakulására egészen természetesen hatással volt ez az általános európai szemlélet, mint ahogy hatással volt a Rómagondolat Szent István birodalmának kialakulására. De mint ahogy akkor is csak az ősi gyakorlat új köntösét adta Nyugat, most is csak az ősi érzület új formájával állunk szemben. A forma európai, a lényegét azonban nem újonnan szerezte a nemzet, hanem a magával hozott életformából sarjadt szervesen. Ez a jelenség, a Szent Korona tana – éppen úgy, mint a »soknyelvű ország« gondolata s még annyi más a magyar életben – egyik legmélyebbre mutató jele annak, hogyan jött létre a *magyar európaiság*, s bizonyítéka annak, hogy e keleti jövevények nem egyszerűen átültették a maguk tarlóvá takarított lelkébe Nyugat szellemiségét. Nem, ők hűségesen megőrizték, ami addig is megtartotta őket, ami sajátos egyéniségüket jelentette új hazájukban, új szomszédaik között, egész új világukban, amikor beilleszkedtek, helyet foglaltak ebben az új világban, a keresztény Európában.

Az egyetlen nomád nép volt a magyar, amely úgy vett fel

egy magas világkultúrát, hogy nem sorvadt el benne teljesen az, ami a nomádságban lényegként kristályosodott ki. A magyar európaivá vált minden ízéig, nem utolsó építőmunkásává kultúrájának, de a *magatartása*, az a mód, ahogy megáll az életben, az élet feléje áramló vagy rázúduló hatásai közepett, s ahogy viselkedik velük szemben, ahogy visszahat rájuk, az a magatartás az ősi nomád lélek magatartása. Európaivá vált, de nem lett más néppé. Nem olvadt fel, nem vezett bele a népek tengerébe, melyek közepén magas helyét elfoglalta. így lett és maradt *nemzet*, sajátos egyéniség nemzetársai között, s egyedül az »ijatfeszítő népek közül«. Ezért rokotalan is. Ebbe a rokotalanságba bele kell nyugodni. Akár csüggedt bánattal, akár hivalkodó büszkeséggel: ki-ki vérmérséklete szerint. De ne álltassuk magunkat. Nincs rokonunk sehol a föld kerekén. A nyelvrokonság mit sem számít, ha a lélek más. A származás közösségét hasztalanul fedezik fel olyanok, kiket az élet messze vetett egymástól és oly nagyon különbözővé nevelt. Hiába, az egyetlen lovas nomád nép a mienk, amely európaivá vált, anélkül azonban, hogy ősi életmagatartását lelkében elvesztette volna. *Magyar* ő: ez a szó *ezt* jelenti. Ezért maradt meg, ezért él, s ebben és ez az ő történeti küldetése is, mert azt csak ezzel a magatartással teljesíthette és teljesítheti.

S mindebben felmérhetetlen szerepe van a Szent Korona tanának. A lovas nomád népet, tudjuk, az uralkodó személye tartja össze és tartja fent, az ő uralmának megszűnésével a feloszlás vár népére is. Ha nemzetünk fejlődésének korábbi stádiumában hal ki az Árpádház, ez a sors következett volna be az ő népükön is. Ám a magyar ekkor már nemzet volt, a közösség, az összetartozás, az egység és eme egység hivatásának tudatával; meg akarta tartani önmagát, egységét, hivatásközösségét. De az ősi nomád érzület szívósan ragaszkodott közösség szemléletének emlékéhez, ha az már csak szimbólum is volt. A valóságnak olyanféle átfinomulásával állunk itt szemben, mint amit a vérségi kapcsolat átszellemülésénél láttunk. A közösség, a család eredetileg a leszármazottak közössége. A nomádoknál azonban olyan csak, *mintha* vérségi közösség volna, de valójában idegeneket is magába foglal, kiket szimbolikus cselekményekkel avatnak tagjává. Most e hajdani nomádok nagy közössége, a nemzet válik olyanná, *mintha* még mindig maga az uralkodó élő személye tartaná össze. Amikor a nemzet elveszti ősi uralkodó házat, annak hatalmát, karizmáját, melyet soha többé senki el nem nyerhet, – Emese ágyékából, a Turul nemzetségből, Attila véréből csak ők származtak! – a nemzetet összetartó erejüket átszár-

maztatják uralmuk szimbólumára, a szent királyok koronájára, mit így mintegy misztikus személylé avatnak. Ettől kezdve a korona nemcsak a királyi hatalom birtokosa, hanem a nemzet és ország egységének fundamentuma is. A nemzet és ország a Szent Korona tagjainak egysége. így lett a magyarság nemzet Szent István koronája alatt. Valóban Szent István nemzete ő.

A Szent Korona tana egy csomó jogi elemet foglal magában, ám egészében és végső jelentésében sokkal több egyszerű közjogi elméletnél, sokkal több a hasonló nyugati jelenségeknél is. Mélységes irracionális szorongás és szükségérzet fejeződik ki benne: a nomádok rettenete az árvánmaradottságtól, a szét-hullástól, a pusztulástól. Itt a keresztény királyság palástja alatt is egy keleti szultánátus él tovább, egy szimbolikus, örökkévaló, személy feletti főség uralmának kegyéből. Az Ég mintegy közvetlenül, immár emberi egyén közvetítése nélkül oltalmazza népét.

A Szent Korona s amit megtestesít, az ország, Nagy Lajos korában már a király fölé emelkedik. Udvari történelemírója megörökíti azt a gondolatmenetet, mely a király uralkodói tevékenységét vezette: »emlékébe idézte azt a sok derék vitézt, akik előtte ajánlották fel életüket a *hazának* . . . Elkezdett elmélkedni, miként tudná helyreállítani. . . *országa* hatalmát... és mit a *Szent Korona* sérelmére az országból egyes árulók és pártütők elfoglaltak ... « íme a király bizonyos szempontból egy sorban áll a többi hű vitézzel a hazával, az országgal szemben, s közös uruk a Szent Korona. Arra már rámutattunk, hogy »a magyar nemzet országát« is ő emlegeti először.

Ez a szimbolikus szemlélet tehát természetes, sőt szükségszerű módon fejlődött ki a magyarság körében. S ezért nem fejlődhetett ki nálunk a hűbériség, holott éppen akkor virágzott Európában ez a társadalmi forma, amikor beléptünk civilizációja körébe. Az ország egyedül a királyé, majd a koronáé, itt mindenki közvetlenül az ő alattvalója. Függő viszony természetesen alakul ki gazdagabb, hatalmasabb urak és szolgálatukba szegődő emberek között, –hogy jobbágyokról ne is beszéljünk, – de e kapcsolatok magán jellegűek, a király közvetlen hatalmát és az illető szabadságát nem érintik közjogi tekintetben, nem válnak oly társadalmi szemlélet és berendezkedés alapjává, mint az igazi nyugati hűbériség. Az ilyen kezdemények mindig csirájukban elsorvadnak. Az ország és a nemzet központositott egysége érintetlen marad. A közösségnek, mely a királyság első századaiban lassan nemzeti öntudatra ébred, alapja az a tudat, hogy ők Attila unokáinak népe, majd az, hogy a Szent Korona tagjai, melynek egysége megsérthetetlen. A Szent Koronában tartoznak össze oly szoro-

san, mint egykor uraik hatalma alatt, ösztönösen megőrizte hát a nemzet az Árpádok kemény központi uralmát. Ezért nem leltek talajra nálunk a társadalmat atomizáló hűbériség vagy az országot felbontó partikularisztikus helyi patriotizmusok, városi és tartományi közösségtudatok, oly merev és kizárólagos formában, hogy széttagolták volna a nemzetet és országot. A nagy uralkodó család karizmája, mely hazát adott és nemzetet teremtett, most még holtában is megmentette őket az enyészettől. Ha a partikularizmus nálunk lábrakap és megerősödik, – ha a Csák Máték a hűbéres fejedelmek módjára önállósulnak vagy város-államok alakulnak ki, – Mohács után bizonyosan, de talán még a Hunyadiak előtt, ha nem éppen az Árpádok kihaltával, szétszakad a nemzet, elporlódik és megsemmisül, mert ezekben az időkben nem volt az a tényleges központi hatalom, mely a széthúzó erőket, ha fellépnek, megzabolázza, viszont éppen elég külső ellenség várt a pillanatra, hogy kinyújthassa karját e táj után.

A Szent Korona tanában fejeződik ki a magyar rendi nemzetfogalom, s ez a fogalom marad uralmon az egész rendiség alatt, tehát egészen az utolsó száz évig. A nemzet a Szent Korona tagjainak összessége. S bármennyire is hasonlít e fogalom külsőre a Nyugat rendi nemzetfogalmához, jelentése – most már tudjuk – egészen sajátos. Nem is a rendiség teremtette meg; a rendiség is csak az ősi közösségfogalmat zárta benne most új formába s őrizte meg. Mert e nemzetnek valóban nem tagja mindenik országlakó, csak bizonyos kiváltságos rendhez tartozók, a nemesek. Fogalmát azok alakítják ki, akik e rendben egyesülnek, a honfoglalók előkelőinek és harcosainak ivadékai, továbbá a közrendű, királyi szolgálatban álló katonaság feltörekvő és az aranybullát kiharcoló rétege, végül a jövevény külföldi lovagok családjai. S mmtán nemcsak a jövevények, de maguk a honfoglalók és a királyi katonaság is különböző népi eredetűek voltak, e tekintetben tehát egy igen heterogén társadalommal kell számolnunk.

Ha a középkori nemzetségek eredetét a ránkmaradt hiteles adatok alapján vizsgáljuk, Európa és Ázsia minden népét és fajtát felismerhetjük elemzésünk nyomán. És mégis egységes ez a nemzet, mint egyetlen nyugati társa sem. Tökéletes, hézagatlan *szellemi egység*. S egysége bizonyítja, hogy a szellem erősebb kapocs a vér kötelékénél is. Egy lélek ez a nemzet, tehát egy test is, akkor, amidőn szomszédainak közös vérségű nemzeteit észszagattják belső ellentéteik és új nemzetekre bontják. Mert a

magyar nemzeti közösségtudatnak van egy páratlanul szilárd formai és egy hasonlóan szilárd tartalmi eleme. A forma szerint a magyar nemzet az Árpád és Szent István családjából származó királyok országának, majd a Szent Koronának tagjai, a nemzeti szellem tartalmát pedig a magyarok hun származásának hagyománya határozza meg s mindaz, ami ebben a hagyományban adva van.

Mi sem volna természetesebb, – ha a mai közkeletű felfogást vetítenénk vissza, – mint az, hogy e nemzet, a hunok unokáinak nemzete, nem fogad be senkit a maga körébe, nem tekint magyarnak, aki nem dicsekedhet hun össel. De ők *szellemükben is hunok* voltak, az ősi »mintha« szemléletének körében fejlődött ki a hunok magyar nemzetének fogalma, s mint egykor őseik a szteppén befogadták családjukba, nemzetségükbe, törzsükbe azt, aki alkalmas és méltó volt rá s nem keresték származását, vagy mint ahogy hun számba ment mindenki, aki Attila harcosai közé tartozott s »az ijatfeszítő népek közös családjába«, úgy most hun ivadékká, magyarrá hasonlóképpen az alkalmasság, érdem és a királyi kegy, a Szent Korona karizmájának rásugárzása emelte a csatlakozót. Ezt a látszólagos ellentmondást, a nemzetnek egy fiktív származáshoz kapcsolását és az idegenek változatlan befogadását, csak akkor érthetjük meg, ha ezt a nemzetet mint a lovas nomádság hagyományának örökösét és megtartóját nézzük, s ismerjük e nomádság társadalmi szemléletét és berendezkedését. Ha azonban ismerjük, akkor belátjuk azt is, hogy ez korántsem ellentmondás ebben az esetben, hanem természetes és szükségszerű jelenség, mely éppen a hun származásból következik. A magyarság hun eredetének döntő *szellemi bizonyítéka* ez: valóban hun módra viselkedik.

A nemzethez való tartozás tehát nem népi származáshoz van kötve, hanem rendi eredethez. A nemzet azok összessége, akik képesek, módjukban áll viselni a hagyománnyal járó kötelességeket, hivatást, a nemzet szellemét: a szabad magyarok, a nemesek. Ezek a honfoglalás korában a száznolc nemzetség. Etnikailag, nyelvi tekintetben – tudjuk – már ők sem egységesek, aminthogy ilyen egységről a magyarság esetében sohasem beszélhetünk. Csak életformájuk közös s vezérük, valamint az egységbenmaradás akarata. Megtelepedésük után az itt talált népek harcosai mihamar közéjük kerülnek. S ne csak a rokon avar és bolgár töredékekre gondoljunk. Az északi szlávok püspöke elpanaszolja Rómában, hogy hívei e pogányok módjára megnyírták fejüket, közéjük állottak s most velük irtják a keresztényeket. Szent Istvántól kezdve megint egy csomó jövevénnnyel

gyarapodik a magyarság, mégpedig oly rohamossággal, hogy például az a Katapán, azaz Koppány nevű prépost írta – Hóman Bálint feltevése szerint – Szent László korában az első, elveszett »Gesta Ungarorum«-ot, nemzetünk történeti tudatának talpkövét, ki a pogány Koppány vezért leverő Vencelin német lovagnak volt az unokája. A példák váltig szaporíthatók. A XII. század nem egy hű és tüzes magyarjának dédje költözött be idegenből. Az ezerkétszázas években aztán egy egész népes társadalmi osztály, a király fegyveresei válnak nemesekké, vagyis a nemzet tagjaivá. Köztük pedig nemcsak a honfoglaló harcosok elszegényedett és királyi szolgálatba állott ivadékaik vannak, nemcsak az ugor szolganép gyermekei, hanem itt talált vagy beköltözött népek fiai is. A nemzetbe való felvétel ezután is a nemesítés marad. Ennek pedig sohsincszen népi eredethez kötött feltétele. Királyaink mindig bőkezűen bántak vele; sehol Európában nem történt annyi nemesítés, mint nálunk, sehol oly népes nem volt a nemesség, ily nagy százalékát az egész lakosságnak nem foglalta magában. Eltekintve egyes korrupkt korszakoktól, vagy nemzetellenes politikát folytató királyainktól, kik természetesen más érdemeket jutalmaztak, alig jelentett e nemesítés egyebet, – különösen birtokadomány nélkül, – mint a nemzet-hűség elismerését és bélyegét. Aki már a nemzetbe emelkedett lélekben, arról e tényt a Korona kinyilvánította és tagjai közé fogadta. A magyar nemességet helytelen úgy nézni, mint más országokban; nem kaszt ez a nemzeten belől, hanem maga a nemzet, szemben azokkal az országlakosokkal, akik nem emelkedtek fel körébe, akik nem alkalmasak szellemét, hivatását hordozni, vagy nem vállalják.

Hogy a nemzethez tartozás alapját mennyire nem a népi eredetben, hanem az érdemben látja a középkori magyar szemlélet, annak világító bizonyítéka a krónika egy helye. A szolga-rendűek közt is vannak magyarok, állapítja meg, ezek azonban büntetésként jutottak ebbe a sorba, mert nem engedelmeskedtek a hadbahívó parancsnak, nem akartak fegyverrel szolgálni. Aki tehát méltatlan, kitzaszíttatik a nemzetből. A nemtelenektől, szolgálktól vagy félszabadoktól semmiféle *nemzeti* feladatot nem kívánnak. Nem kívánnak tehát életforma-változtatást sem. ők a *népek*, – élesen megkülönböztetve a nemzetttől! – bátran alkothatnak külön-külön etnikai egységeket.

Van egy felfogás, mely szerint az itt talált és beköltözött telepes népek a királyság első két századában teljesen asszimilálódtak, beolvadtak a magyarságba, sőt első királyaink tervszerűen hajtották végre a beolvasztást, úgyhogy az országlakos-

ság etnikailag egységes lett és az is maradt volna, ha a tatárjárás nagy vérvesztésége újabb jövevények tömeges betelepítését nem követeli. Ezt a felfogást az adatok nem támogatják. Az adatok azt bizonyítják, hogy az itt találtak és beköltözöttek etnikai jellegét senki megváltoztatni nem akarta, – gondoljunk a legfeltűnőbb példára, arra, hogy a magukkal hozott ugorokat sem törökösítik el, nyelvük csorbítatlanul fennmarad, sőt uraik is felveszik és a magukét hagyják el, – a népek inkább autonómiákat kapnak asszimiláló erőszak helyett. Ez felel meg az első király intelmeinek is, melynek intenciója nyilvánvalóan az idegen etnikum megtartása volt, bármily nehéz is ezt ma elképzelni. Utódai a népi önkormányzatok és szabadalmak egész sorát adják ki. Nagy Lajosról azt említi magasztalóan a krónikás, hogy elődei nyomán »a tőle függő népeknek szabadságát, szokásait és törvényeit jó békében és nyugalomban megőrizni törekedett«. Ebben is első királyunkat követik az utódok, ki, mint láttuk, azt köti lelkére fiának, hogy minden népet a maga törvényei szerint kell kormányozni. Ez az elv marad a kormányzati gyakorlat vezérlője. A bessenyők, székelyek vagy kunok a maguk törökös nomád módján, a maguk politikai szervezetében telepítettnek le, külön tömegekben, ugyanígy a városlakó németek, olaszok vagy franciák, flamandok is a maguk módján s a magukkal hozott törvények szerint élnek Magyarországon. A beszivárgó vlachok is megőrizhetik kezdetleges életformájukat, szervezetüket. S a honfoglalókkal jött ugorok is nagy tömbben élnek például a Csallóközben és Kisalföldön.

Ellenmond azonban a középkori asszimiláló politika feltevésének főként mindaz, amit egyrészt a kor szelleméről, másrészt az államalkotók politikájáról tudunk. Ilyesmi e két gondolatvilág egyikébe sem illik bele.

A középkorban még ismeretlen az öntudatos imperialista nacionalizmus, az állam pedig nem nemzetállam. Szent István és utódainak állama sem az. Ilyesmit a középkori magyar birodalomról állítani képtelenség. A birodalom, az állam a királyé. Ő kormányoz, ő védi és igazgatja a társadalmat. Mindenki közvetlenül neki van alávetve. A magyarországi népek »autonómiái« is azt jelentik, hogy ezek nem valamelyik, mai kifejezéssel »államalkotó népnek«, vagy a nemzetet megtestesítő nemeseknek vannak alárendelve, hanem közvetlenül a királynak. De még később sem, amikor az ország feletti uralomban a nemzet is részt kap, akkor sem válik Magyarország oly nemzetállammá, amint ma értjük, mert ez a nemzet nem a népiségen alapul, nem abból nőtt ki, hanem egy merőben szellemi princípiumon –

az Árpád-ház hagyományának kiterjesztésén – nyugszik. Ennek a birtokosa is a király, illetve a Szent Korona. Ő tehát a létesítője az államnak és nemzetnek egyaránt, maga pedig felette áll mindkettőnek, még inkább felette áll az ország lakó népeknek, annak is, mely az etnikai értelemben vett magyar nép magva lett, az őshazából hozott szolganépnek. A király egyikhez sem tartozik, ellenben egyaránt ura, kormányzója és védelmezője valamennyinek. Ebben az államban a jogok és kötelezettségek nem a népi hovatartozástól függenek. Nincs tehát semmi érdek, amely asszimilációra, *népi* asszimilációra sürgetne. Azoknak a közembereknek, akiknek atyái a honfoglalás harcosaival jöttek be s így etnikailag is sokkal közelebb állanak uraikhoz, – kivált mióta azok nyelvüket is átvették, szükségtelenné válván új környezetükben a török beszéd, – származásuk, népiségük semmi előnyt nem jelent a jövevényekkel szemben. Előnyt, kiváltságot csak akkor élveznek, ha katonák, tehát magasabb rendbe tartoznak a társadalmi hierarchiában, mint a földműves vagy iparúzó. De *ezt* a kiváltságot idegen származású katona is éppen úgy élvezi. Nyelvüknek sincsen magasabb rangja. Ez is egyik a többi népnyelv között. Az állam nyelve a nemzetekfeletti latin nyelv. Királyai és urai pedig, mint szeppei elődeik, öt-hat nyelvet beszélnek a szükséghez képest, alattvalóik kedvéért. Ebben a szükségben ők semmiféle sérelmet nem látnak, méltóságuk megcsorbítását legkevésbé. Bölcsen tudják, hogy a magasabban állónak kell lehajolni az alantabb valóhoz s hogy ez a lehajolás politikai érdek, a társadalom igazgatásának, a kormányzatnak az érdeke. Fölényes öntudatból fakad és fölényt biztosít. Esztelenségnek tartották volna, hogy szükségtelen, sőt káros erőszakoskodással ellenségeket neveljenek tulajdon portájukon. Ez volt a magyar politika, ezen alapult a birodalom *Pax Hungarica*-ja. Ebben a Hungáriában nem volt *népi* kisebbség, mert nem volt *népi* többség sem. A *nemzet* nem *népi* volt; a népek fölött állt.

Sok gondot ad Délkelet-Európa mai újrarendezésénél az a körülmény, hogy a régi magyar birodalom területének »népi viszonyai igen szövevényesek és így nem könnyítik meg olyan határ megvonását, amely egyformán megfelel a népi követelményeknek és a gyakorlati szükségnek«. Ez természetes. Magyarország sohasem volt egy nép-nemzet állama. Urait sohasem vezette népi elv, mindig csak a gyakorlati szükség. Már a megszállás és betelepítés szempontja sem az volt, hogy etnikailag egységes legyen az ország, márcsak azért sem, mert maga a megszálló törzsszövetség sem volt etnikailag egységes. Ez a szempont

– nem lehet ezt eleget ismételni, hogy a mai világban hozzá-
szokjunk ehhez az oly fontos igazsághoz – tökéletesen idegen
és ismeretlen is volt előttük. Ők egy páratlanul tökéletes geo-
gráfiai egységet s az ezzel adott tökéletes stratégiai és gazdasági
egységet, melyet korábbi portyázásaikból jól ismertek, szálltak
meg, mégpedig egészen tervszerűen végezték e megszállást.
S ha talán a pillanatnyi mai helyzet kritikát csal az utódok
ajkára, alaposabb meggondolás után beláthatjuk, hogy a kép-
zelhető legnagyobb politikai és stratégiai bölcseséggel jártak
el. Tudnunk kell, hogy ez a terület igen gyéren lakott volt és
nagyon fogyatékosan civilizált. Ezt be kellett telepíteni. A har-
cosok törzsei nem maradhattak egy tömbben egy védtelen síkon,
tehát megszállták az egész geográfiai-stratégiai-gazdasági egy-
séget, nemcsak töredékét, okosan elosztva önmagukat, s a fenn-
maradt hézagokban jutottak elhelyezéshez a hódított vagy
betelepített népek, a gyakorlati szükségnek megfelelően. A
magyarság nagy keretébe szigetekként kerültek. Ezt az ősi
állapotot a magyar királyok természetesen nem *akarták* megvál-
toztatni, a későbbiek pedig nem *tudták*. *Magyarország sok népi
hazája*, nemcsak a magyaré. Ezért nem lehet ősi területén *népi*
határokat megvonni. Itt csakis *gyakorlati* határok vannak, s
e határok a *történetiek*.

A régi Magyarországnak azokat a viszonyait, melyeket
ma népi viszonyoknak nevezünk, nem érthetjük meg szociológiai
szempont alkalmazása nélkül, vagyis, ha nem vesszük tekintetbe
a társadalom egészének szerkezetét, alkatát, mely az etnikai
rétegződésen áttörve emelte fel gerendázatát. A társadalmi
osztályok, rendek közösségérzete sokkal erősebb és főként döntőbb
volt, mint az etnikai összetartozás érzése; ez mindig győzött
az előbbi fölött, ha keresztezték egymást. Ha pedig ma úgy
látszik, hogy a szociális alkat a népi adottságokat követi, ez
nem a népi szempont, az etnikum értékelésének érvényesülése,
hanem ama gyakorlati szempont követése merőben, mely például
bizonyos mesterséget értő embercsoport itt vagy ott történt
letelepítését diktálta, de távolról sem azért, mert e csoport etni-
kailag is egységes. Máskor megtörténik, hegy különböző eredetű,
de egyazon foglalkozású emberek kerülnek egy telepre, s ilyenkor
az osztályközösség a különböző eredetűeket is összehangolja.

Társadalmi jelenség végeredményben a nemzeti öntudat
is: egy osztály, a nemesség öntudata; nem etnikumon alapul,
holott tudjuk, hogy ennek az öntudatnak egy származási hagyomá-
ny a tartalma. Elismerjük, hogy nem könnyű ezt mai szem-
mel világosan belátni. De feltűnő bizonyítékunk van rá. A

magyar nemzet akkor sem zárkózik el jövevények befogadásától, hanem seregestül avatja magyarrá őket, amikor a származás öntudata már erős és mély. Pedig ekkor már nyugaton megváltozott a felfogás. Itt a középkor második felében újra lábra kap az elzárkózás ősi törzsi ösztöne, fellép az idegengyűlölet, nem örülnek az idegen jövevényeknek, beköltözésüket károsnak tartják. Az újabb király tükrök már nem tanácsolják az idegenek védelmét, befogadását, sőt inkább ennek veszedelmes következményeire figyelmeztetik az állam vezetőjét. A skolasztika Aristoteles államtanát fogadja el, mely a görög városállamok szemléleti körében keletkezve, a kis, nemzetileg, etnikailag egységes és minden tekintetben autarkiára berendezett államokat ajánlja. *Aquinói Szent Tamás* határozottan a jövevények befogadása ellen nyilatkozik. Éles ellentétben Szent István Intelmeinek szövegével ő azt hangoztatja, hogy az idegenek a maguk szokásaival, törvényeivel, életmódjával, melyek mások, mint a hazaiak, megzavarják az állam harmóniáját. Ugyanakkor a magyar nemzet és királya nem zárja le határait, hanem tovább is vallja a soknyelvű és sokszokású ország előnyét s hajlandó bebocsátani azokat, kik idegen szokásokat, ismereteket, erényeket hoznak. És hajlandó felvenni a hun-magyar nemzethez mindazokat, kik »íjat feszítenek«, bárhonnan is származzanak. Az íjnak persze már lejárt az ideje, Attila népének unokái nyugati lovagpáncélban harcolnak. Az »íj« most az utódlás hagyományának öntudata és vállalása, a nemzeti öntudat, önérzet és büszkeség. Ezt kell magára öltenie annak, aki magyar akar lenni. Ezt és semmi mást. S aki tudja, magára öltheti, nem zárják el előle. Vonzóereje pedig igen erős és széleskörű volt, mert egy rendkívül férfias, előkelő és ragyogó életforma járt vele együtt.

A középkori Magyarország tehát hű utóda az eurázsiai lovas nomád birodalmaknak: soknyelvű és sokszokású, gazdag etnikumú; a különböző népek pedig békén élnek egymás mellett a nomád kagán utódainak jogára alatt. Alapja ugyanaz a nemzetiségi politika, – hogy megint a mai kifejezéssel éljünk, noha akkor, ismételjük, nem ismerték ezt a szempontot, – melyen azok is nyugodtak. Nem vették tudomásul az alattvalók népi különbözőségét, hanem egyformán kormányozták őket, a közös állam érdeke szerint, népiségük dolgát rájuk bízva, csupán társadalmi rétegződésként tekintve ezt a helyzetet is. Természetesen nehéz volna eldönteni, hogy a középkori magyar politika tudatában volt-e annak, milyen eredetű, vagy elfeledte keleti eredetét s nem mint ősi örökséget gyakorolta tovább, hanem

csak mint az új kultúrkör követelményét, a keresztény univerzalizmust. Bizonyítani nem tudjuk, de tagadni sincs okunk. A tények ezek: Szent István Intelmeiben a jövevények kívánatos volta szokatlanul erős hangsúlyt kap, mintáival szemben egészen eredeti módon, s ez a felfogás fennmarad nálunk akkor is, midőn nyugaton már elejtik; a krónikák pedig mindig súlyt vetnek arra, hogy Attila birodalmában mily sokféle nép egyesült és élte szabadon szokásait.

Minden nemzet sokféle elemből vegyül. Nyugaton ez mihamar feledésbe merül, az ősi szemléleti mód megakadályozza felismerését, s megszületik a közös származás egységére alapozott nemzetfogalom és az elzárkózó nacionalizmus. Nálunk a sokféle eredet iránti közömbösség, a türelem és fölényes elnézés ősi bölcsessége sosem hunyt ki. Élt az érzés, hogy a nemzet valami egészen más, mint a verség.

Kifejezésre jut ez igen érdekesen már a szóhasználatban is. Anélkül, hogy az összes adatokat összegyűjtöttük és részletesen összehasonlítottuk volna, a legfontosabb forrásokban bizonyos következetességet figyelhettünk meg a *natio* és *gens* szavak használatában Magyarországon.

A »natio« a »natus«-szal függ össze, mint a »nemzet« a »nemzés«-sel s vérségi származás az első jelentése. A rómaiak »natio«-nak valóban csak a kisebb néptörzseket nevezték, melyekről feltehető, hogy csakugyan közös származás útján keletkeztek. »Natio«-k élhettek többen is egy országon belől. A birodalomnak voltak például »natio«-i. A mai »nemzet« fogalomnak náluk a »populus« felelt meg. »Populus Romanus.« Az idegen népeket pedig, melyek politikai és szellemi önállóságot mutattak, külön kultúrával rendelkeztek és független államiságban éltek, »gens«-nek nevezték. A középkori Nyugat eleinte ezt a szóhasználatot veszi át a késői keresztény latinitástól. A »populus« az egész birodalom népe, a császár alattvalói, a kereszténység. Ezen belől élnek a »natio«-k, a nemzetekké most szilárduló és növvő törzsek. A »gentes« a pogányok. A keresztény hitre térő »gens«-ek egy ideig megtartják még ezt az elnevezésüket, de mihelyt keresztény voltak átmegy a köztudatba, »natio«-vá lesznek ők is. De a »natio« eközben kinőtt a pusztá néprajzi fogalom köréből és már a mai értelemben vett nemzetet jelenti. Nyilvánvaló, hogy a közös származás mítosza, a közösség ősi, szűkösön biológiai szemléletének kiirthatatlansága teszi lehetővé, hogy ez a vérségi összetartozást jelentő szó jelentse a közösséget akkor is, midőn az már

túlfejlődött a természeti állapoton és magasabb szellemi síkra tevődött át. Viszont a szóhasználat, a szóhoz tapadt biológiai jelentés erősíti azt a hitet, állandó csendes szuggesztíójával, hogy a »natio« körébe még mindig csak a közös származásúak tartoznak.

Magyarországon más a helyzet. A külföld természetesen »gens«-nek nevezi el a megjelenő pogány magyarságot. De ezt a szót ő megtartja a maga megjelölésére később is, akkor is, midőn már régen keresztény és Európa szemében »natio«. Emellett, ha politikai értelemben beszél önmagáról, akkor »populus«. A politikai nemzet egészen negyvennyolcig »populus«, »populus Werbőczianus«. De egyébként a nemzetet Magyarországon változatlanul a »gens« jelenti. A »natio« szűkebb körű fogalom. ő a »gens«-en belül azt jelenti, amit ma nemzetiségnek nevezünk, tehát a népet etnikai értelemben, azaz a valóban, vagy feltehetőleg közös származású és – természetesen – közös nyelvet beszélő néprajzi egységet. A »natio« Magyarországon néprajzi fogalom marad. Megőrzi ősi római jelentését és *nem* nemzetet jelent, hanem népet. Van persze »natio hungarica« is, mint »natio slavica« vagy »natio teutonica«, mert hiszen meg kell jelölni a magyar etnikumú országlakosokat is a többi népekkel szemben, valamint azokat a magyarokat, akik nem tagjai a nemzetnek, a nemességnek. »Gens« és »natio« tehát ellentett fogalompár.

E szóhasználat alól alig van kivétel. S ami van, alighanem külföldi hatás. Feltűnő, hogy éppen egy idegenből jött királyunk oklevelében találjuk a »gens«-nek a »natio«-val való felcserélését, amikor Nagy Lajos nem »hungaricae gentis regnum«-ról, hanem »hungaricae nationis regnum«-ról beszél. De például még Laskai Ozsvát, a XV. századvégi prédikátor is, mikor a nyelvre és szokásokra különböző országlakó *népekről* szól, azokat »nationes«-ként emlegeti, az uralkodó magyar *nemzetet* pedig »gens«-nek nevezi. Werbőczy is a tótot, oláht, stb.-t érti »nationes«-en. A »gens«-nek és »natio«-nak ugyanilyen értelmű használatával találkozunk abban a rendkívül fontos 1505. évi okmányban, melyben a rendek éppen a nemzeti önvédelem érdekében az idegen királyok ellen foglalnak állást. A magyar nemzet itt »gens Hungarica«, a külföldi nemzetek pedig »natio«-k. Amikor azonban az etnikai értelemben vett magyarságról szól, azt már szintén »natio «-nak mondja s ugyancsak ezt a szót használja, amikor a népiséget a nyelvvel hozza vonatkozásba. A »natio«-nak van külön nyelve, a »gens« azonban nincs ehhez kötve; ő ekkor a latint használja. Azzal, hogy tagjai hogyan beszélnek, nem törődik; a »gens« többnyelvű. Még Rákóczi kiáltványa, a »Recrudescunt« is az »inclytigentis Hungáriáé« sebeit panaszolja. Külföldi hatásra aztán

, egyre jobban elmosódik a két szó közti fogalmi különbség, s marad a »natio« használata, mely szükségszerűen sajnálatos zavarokat kelt, holott annak a tudata, hogy idegen eredetűek, idegen népiségűek, idegen nyelvet beszélők is tartoznak a »natio Hungarica«-hoz, a változott szóhasználat idején is cl.

A magyar névnek tehát kettős jelentősége van, mint ahogy eredetileg is volt, amikor jelentett egy törzset a nyolc közül, de jelentette az egész törzsszövetséget is, mely a magyar törzs főnökét uralta. Most van egy magyar *nép*, mint ahogy van tót vagy szász, amely etnikai-nyelvi egység, s van egy magyar *nemzet*, mely *nem etnikai* egység, *nem nyelvi* egység, hanem merőben szellemi, befelé, kifelé pedig politikai egység, amely mindazokat foglalja össze, kik az ősi hagyomány és a vele járó hivatást vállalják. Mint ahogy mondtuk már, *a magyar nemzetiséget vállalni kell és csak vállalni lehet. Beleszületni csak a magyar népiségbe lehet. De a nemzetek tagja lehet olyan is, aki nem a magyar népből származik, s nem szükségszerű, hogy a magyar nép gyermeke fel is emelkedik a nemzetbe.* Ez a rendi Magyarországon a nemesítés által történt, ma természetesen egy még finomabb, szellemibb úton megy végbe: a nemzeti öntudat személyes átélése folytán. »Barbár« nemzetünk még gyermekkorában megszabadult a közösséget jelentő szónak materiális jelentésétől, alantas biológiai értelmétől.

Mindent összefoglalva, az ország berendezése, a társadalom alkata, a kormányzat szelleme mind azt mutatják, hogy itt a nyugati formák alatt egy nomád birodalom élt és erősödött. Uraiban változatlan épségben él az ősi örökség, a nomádok politikai művészete, mely érti a módját a sokszokású, soknyelvű birodalom kormányzásának. S Európa e határrészén, annyiféle nép törmelékeinek gyűjtőhelyén nem is lehetett volna más módon országot alapítani és fenntartani, társadalmat szervezni és igazgatni. Ez az egyetlen forma, melyben itt szilárd, tetterős és az egyetemes kultúrát és civilizációt szolgálni tudó államalakulat létrejöhetett és fennállhat. S erre egyedül az a nemzet volt képes, mely nem tekintett származásra és nyelvre, hiszen maga sem abból nőtt ki, hanem sokkal magasabbrendű fundamentumon épült fel, s mely ebben a szimbolikus vérségben hozta magával őseitől örökölt örökségként a sokféle nép összetartásának és kormányzatának művészetét. Ő volt az egyetlen Európában, ki ehhez értett s kitől nem kellett félteni senki nemzetiségét. Most már tudjuk, miért volt éppen ő az s miért éppen neki kellett

ennek lenni szükségképpen. Felhasználta az eszközöket, melyeket a középkori keresztény Európa univerzalizmusa nyújtott, de az igazi varázserőt nem nyugatról kapta, ő hozta magával keletről. Felmérhetetlen veszteség az egész civilizált világra, hogy a kormányt kiütötték ennek a bölcs szellemnek a kezéből, nem is egyszer az ezer év folyamán, az egyetlen kézből pedig, mely képes és így hivatott is itt kormányozni. Ez volt az a lényeges képesség, ami abban, aki a nemzet tagja kívánt lenni, fel kellett hogy ébredjen. Mert ez volt az a nemzet, melyről *Laskai Ozsvát* a XV. századi nagy prédikátor feledhetetlen szavait írja, mikor áttekint az országban lakó sokféle nép felett, »melyek nem csupán nyelvükben, de szokásaikban és erkölcsükben is felettébb különböznek egymástól. Ó mennyi népet táplál ez az ország! – kiált fel, – s az összes többiek ura a hunok egykor szittyja nemes nemzete, melyet ma közönségesen magyarnak neveznek, igazhítű, nagylelkű, erős és szintoly bátor, s ezért a fegyverforgatásban fáradhatatlan, számának és méltóságának érdemével méltán áll élén az összes népeknek«.

3. Kelet népe Nyugatón.

Így alakult ki a magyar nemzet és ilyenek született nacionalizmusa. A nemzet nem a vérvörösségből hajt ki, nem is az tartja össze, hanem szellemi elemek, öntudat, hagyomány, magatartás, hivatás közössége. Ezeket foglalja össze nacionalizmusa is s ennek egyik fontos mozzanata, öntudatának, büszkeségének forrása, hogy a sokféle országlakó nép védelmezőjének és szabadsága biztosítójának tudja magát. Az is akar lenni. Ez a magyar politika. S hogy valóban az, nem pedig csupán a királyok kormányzati bölcsessége, azt bebizonyítja a nemzet olyankor, midőn részt nyer a kormányzásban vagy pedig trón válság idején egészen maga intézi. Amikor a nemzet kezében van az állam, akkor sem válik mai értelemben vett nemzetállammá, nem támad neki a népeknek, a másnyelvűeknek az úgynevezett államfenntartó *nép* Önös érdekében. Minthogy ilyen nincsen is. E *nemzet* független az etnikumtól. S bár ekkor minden bizonyíték szerint a magyar nyelv a legelterjedtebb az országban, senkire sem kényszerítik, sőt inkább a magyar urak tanulják meg nemzetiségi szolgálk nyelvét. Ez aztán később, mikor a nyelv és nemzetiség szorosabb kapcsolatba kerül, sok eredetileg magyar nemes család elszávosodására vagy eloláhosodására vezetett, a városokba telepedett magyarok pedig elnémetesedtek. Mindennek megvan a visszája ezen a világon. De ez a sajnálatos következmény nem változtat

azon, hogy mint az őshazában, itt és most, a diadalmas magyar középkor idején is soknyelvű ez az ország és nemzet. S bárha nem hiányzik az az érzés, sőt lassan kezd erősödni, hogy a népi hovatartozás egyik fontos külső jele a nyelv, – gyakran ezzel jelzik a »natio«-t, a népiséget, – a nemzet lényegét kétségtelenül nem benne látják, merthiszen akkor nem tartották volna meg hivatalos és irodalmi nyelvnek a latint még akkor is, mikor más nemzetek már régen elhagyták, vagy legalábbis pusztán a nemzetközi érintkezés használatára szorították vissza. Később, mikor úgy vélik, hogy a nemzetiség a nyelvében él, nyomban ellene fordulnak a latin nyelv uralmának és a nemzeti anyanyelv jogaiért küzdenek. Ekkor azonban még merőben szellemi közegben él a nemzetiség: hagyományban és hivatástudatban s az ezeken alapuló önrészben.

Ennek másik eleme – a sokféle nép lakta birodalom büszkesége mellett – az a tudat, hogy az ő hivatása biztosítani a krisztusi békét a kereszténység e keleti határán, védeni és terjeszteni a szent hitet, s védeni az egész keresztény Európát a pogány Kelet ellen. A kereszténység és egész Európa java a magyar pajzson fordul meg. Ő a védbástya. IV. Béla királyunk írta le ezt először 1252-ben a pápához intézett levelében, mikor újabb tatár támadás fenyegeti országát és egész Európát s ő haszntalan kereset segítséget, szövetséget nyugaton. Magyar szem ismerte ezt föl és magyar kéz írta ezt le először, mert magyar lélek szánta e hivatásra magát.

Ebben látta az európaivá vált magyarság nemzeti hivatását. Ez a szentistváni örökség, mely hozzájárult Attilához, hogy ötvözetükben jelenjen meg a magyar nemzeti szellem. Attila ivadékai és a hunok unokái a nagy őstől örökölt földet a sokféle nép békés hazájává és a keresztény Európa védvívárává avatták; az örökségként rájuk szállt nagyra termettséget, kiválóságot, harcos erényeket és politikai bölcsességet pedig ugyancsak e keresztény Európa szolgálatába állították. *Ez a magyar nacionalizmus tartalma: ez a hivatástudat.* Es ez a nacionalizmus nem visszahatásként születik meg, nem támadásra való feleletként. A középkori magyar nemzet oly erősnek és fölényesnek tudta magát, hogy nem érzi szükségét védekezésnek, ezért nincsen benne a szembefordulás lényeges elemként. Nem negatív ez a nacionalizmus, hanem pozitív minden ízében. S tartalma, a kereszténység áldozatos szolgálata formájában, íme az *univerzalizmus*.

A nyugati nacionalizmus fejlődésrajzában láttuk, hogyan bomlik fel ez a keresztény univerzalizmus a középkor végére,

s helyét a partikularizmus, a nemzetek, népek és államok szembe fordulása és a szentséggé emelt önérdek foglalja el. A nemzet magába zárkózik és kezébe ragadva az államhatalmat, mely addig a krisztusi béke és hit védelmezője volt, most aggály nélkül használja fel a maga érdekeinek biztosítására, valódi vagy vélt jogainak érvényesítésére és mindenekfelett hatalmának terjesztésére.

Hogyan viselkedett a magyar nemzet és a magyar nacionalizmus e megváltozott viszonyok közepett? Hogyan reagált ez a nyugati társaitól oly különböző alapokon és oly eltérően alakult, más alkatú nemzet a neki merőben idegen, erőszakos és türelmetlen, származásra és nyelvre s egyetlen népiség államára alapozott imperialista nacionalizmus és hordozói felől jövő támadásokra? Most dől el, milyen erős e nemzet egyénisége. Követi-e a fejlődést azon az úton, mely önnön lényegétől eltértené, hivatása teljesítésére képtelenné tenné, sőt végtére bomlására, megsemmisülésére vezetne, vagy pedig kitar eszményei mellett, melyekben legsajátabb léte testesül meg, s ezzel egyben őrzi azt az igazi európaiságot, keresztény univerzalizmust, melynek Európa többi gyermekei kezdenek hátat fordítani?

Páratlan látványnak vagyunk most tanúi. A magyar nemzet hűségesen kitar önmaga és Európa mellett. Amikor Európa összes államaiban kezdik elnyomni, üldözni, kiirtani az uralkodó néptől idegen országglakosokat, nálunk autonómiákat kapnak; amikor nyugaton már senki sem törődik a keresztény egység ügyével, mi nemcsak odavetjük testünket az egyetemes kereszténység ellen fellépő oszmán hatalom fegyverei elé, de egyedül lépünk fel támadólag is ellene, hogy kiűzzük Európa földjéről. Amikor nyugaton hamvába roskad a keresztesháborúk lángja, a mienk akkor kezdődik. Az a mélységes bizonyosság, hogy a nemzet léte Európa biztosítéka s hogy kötelessége az európai közösség, annak eszményei, szelleme szolgálatára minden áldozatot meghozni, mert ebben áll isteni és történeti küldetése, ez létének igazolása, ez a nemzet szellemi értelme: ez a mélységes bizonyosság sohasem rendült meg a magyar szívekben. S ezt nemcsak szavaik, de bőven ontott vérük is tanúsítja. Ha a mártír az, aki halálával is bizonyosságot tesz hite mellett, a magyar bizonynal az. Szolgálni Európát és őrizni a Dunatáj népeinek békéjét: ez jelenti a magyarságot változatlanul a megváltozott Európában is.

Beszéltünk már arról, hogy a népek és nemzetek közt voltak

ellentétek éppen népiségükből vagy nemzetiségükből kifolyólag már a középkor ama századaiban is, amikor mai értelemben *vett* nacionalizmust még nem találunk. Ez a primitív idegengyűlölet természetesen fellelhető Magyarországon is. De – és ez a lényeges vonás itt – egyrészt nem az idegen másfajtasága miatt támad, vagyis a vérségi-törzsi szemlélet szűkkeblűségéből, mely iszonyodik a másik vértől, másrészt nem válik politikai intézkedések motívumává. A Szent István uralkodása alatt kelt idegengyűlölet egyszerűen hatalmi féltékenység jelensége volt. Amikor a pogány urak a király nyugati lovagjait támadják, a hangsúly nem az idegenségen van, hanem azon, hogy ezek a jövevények a király emberei, tanácsadói, biztatói abban a politikában, melyet az ő hatalmuk ellen folytat a központi uralom megteremtése érdekében. Ezek az urak évszázadok óta szokva voltak ahhoz, hogy idegenek keverednek közéjük, ez nem volt újság számukra. Még az sem, hogy nem törökös, nomád kultúrájúak, hanem germánok. Tudjuk, hogy sok alán csatlakozott hozzájuk, a legendás Hunor és Magor lányrablási mondája is alán házassági kapcsolatokat örökített meg. A honfoglaláskori sírok antropológiai leletei pedig normannokról tanúskodnak Árpád népében, kikkel különben élénk kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatban állt e nép. A nyugatiak keresztény volta sem zavarta őket. Köztük is sok keresztény volt már. Nem egy család Etelköz óta. Az erdélyi Gyula, az egyik lázadó vezér meg éppen nagy pártfogójuk volt. Ellenben nyilván felháborította őket az erőszakos térítés, melyben a nekik oly idegen türelmetlenséget ismerték meg. De legfőképp az vezette őket, hogy a jövevények az ő régi helyüket foglalták el. A rendszerváltozás természetes és szokásos kísérő jelensége ez.

Soha semmi nyomát nem látjuk azonban annak, hogy egyszerű emberek, akár szlávok, akár nyugati telepések legyenek, pusztán idegenségük miatt pusztítsanak, amint pedig ez nyugaton gyakran megtörtént. Persze kereskedő karavánok kirablása és legyilkolása előfordult. Ebben azonban senki sem láthat bármi kezdetleges nacionalista jelenséget. Királyaink különben keményen büntették is. Az egyik Szent István-legenda elbeszél egy esetet, mikor egy katonai csapat megtámad kereskedőket, kirabolja és meggyilkolja őket. A király maga elé idézi a csapatot és miután gonoszságukért megrója őket, az út mentén felakasztatja valamennyit. S ehhez nem érdektelen hozzátenni, hogy a kereskedők pedig nem keresztények, hanem mohamedán böszörmények voltak. Mohamedánok egyébként éltek még ekkor a magyarok közt, a kazárok pedig, kiknek egy törzse velük jött, amint tudjuk,

Mózes vallását követték. Tudjuk azt is, hogy a bizánci kereszténységnek is voltak itt hívei bőven. A római egyház általános uralma nem egyszerre következik be.

De hogy a középkori idegengyűlöletnek nem nacionális, hanem praktikus jellege volt elsősorban, jól bizonyítják a törvények idevonatkozó pontjai. Ezek az olyan idegenek ellen irányulnak, akik csak rövid időre, nyereszkeskedés céljából szállnak meg az országban, aztán eltávoznak, mert ezek csak »kifosztják az ország kincseit«, amint az Aranybulla megerősítése írja. Ez az ok az egész középkoron át szerepel. A XVI. század fordulóján is beszámol egy követjelentés a külföldi kereskedők elleni országos ellenszenvről, mert ezek kiviszik Pannoniából az aranyat. Különösen idegen eredetű királyaink alatt hozott törvények mutatják a magyar urak felháborodását azok iránt, akik a király hazájából csak vendégségbe jönnek udvarába, meg nem honosodnak, megszedik magukat adomány vagy ideiglenes hivatalviselés útján, aztán odébb állnak. Így kell értenünk a törvény intézkedését, mely szerint »külföldi ember nem kaphat birtokadományt«. A honosításra, sőt hivatalviselésre is megvan azonban a mód, ha a nemzet képviselői is jónak látják. Ugyancsak az Aranybulla úgy intézkedik, hogy »ha előkelőbb jövevények jönnek az országba, az ország tanácsa nélkül nem nyerhetnek méltóságot«. Tehát ugyanakkor, midőn például az angol Magna Charta kiüzi az idegeneket az országból, nálunk csak a »külföldiek« ellen lépnek fel, akik nem akarnak a Szent Korona alattvalóivá válni, de nem a megtelepedni szándékozó idegenek ellen. István király intelmének szelleme nem hamvad ki. Fényesen bizonyítja ezt ugyanezen alapvető törvényünknek a korabeli, idegengyűlölettől tajtékozó Európában oly feltűnő cikkelye: »a különböző nemzetű jövevények fenntartandók a nekik kezdettől fogva megadott szabadságban«.

Hogy ebben az időben mennyire nincs még mai értelemben vett nacionális színezete az idegenek iránti magatartásnak, fényesen mutatják a körülmények, melyek közt a szászok Erdélybe kerültek. A német lovagrendet az előnyomuló törökök Jeruzsálemből, majd Acconból is kiszorítják. II. András menedéket ad nekik és az ország legkeletibb szögletében a kereszténység és civilizáció terjesztését bizza rájuk 1211-ben. De tizenöt év múlva már kénytelen kiűzni őket, mert független államiságra törekednek, noha maga a pápa inti őket, hogy ne viselkedjenek a magyar királlyal szemben keblén melengedett kígyó gyanánt. Ekkor megy a rend a lengyel király vendégeként a mai Poroszországba, s abból szakít magának független országot. Andrásnak

új telepesekről kell gondoskodni. S ekkor azt a területet az ugyan-csak német szász jövevényeknek juttatja, oly autonómiával, mely máig megőrizte népiségüket.

Nincs messze azonban az idő, mikor Magyarországon is megjelenik az a fajta újkori nyugati nacionalizmus is, mely nem gyakorlati érdekből, haszonvágyból támad, hanem pusztán másfajta népisége miatt tör a másik fél ellen s ezzel abból a hasonló jellegű, immár határozottan nacionális értelmű védekezést és viszonttámadást váltja ki. Azt mondtuk, nehéz eldönteni, melyik fél kezdte az ilyen hadakozásokat. Van azonban néhány eset, ahol eldönthető, s hazánké ezek közé tartozik.

A magyar külpolitika kezdetől fogva arra törekedett, hogy nyugati szomszédaival jóbarátságban, szövetségben éljen, mint ahogy először is Arnulf császár segítségére jelent meg itt. Nyugat felé sohasem voltak aspirációi. A császárság azonban nem érte be a szövetségi viszonytal; sosem mondott le arról, hogy Pannoniát új lakóival egyetemben ismét a birodalomhoz csatolja. Leszámítva azt a rövid őszinte barátságot, mely Szent Henriket sógorához, Szent Istvánhoz fűzte, – s mely meggyőzte a bölcs császárt arról, hogy a független Magyarország amúgy is hűséges tagja a főségé alatt álló nagy szellemi egységnek, s hivatását, a hit terjesztését és a kereszténység védelmét, szabad szövetségi állapotában is teljesíti, tehát fölösleges, sőt káros merő hatalomvágyból e viszonyt megrontani, – a császárok nem hagytak fel a meghódoltatás tervével, s így csaknem állandó hadi állapotot létesítettek a két ország közt, mindkettő végtelen kárára. A Habsburgok is hamar elfelejtik, hogy trónjukat a magyar király segítségének köszönhetik. Sajnos, a viszály nem maradhatott pusztán politikai jellegű. Az elkésztető ellenségeskedések nem maradtak a két uralkodó ügye, hanem átterjedtek a két szomszéd nemzet viszonyára is és ellenségekké tették őket. A helyzetet súlyosbította aztán az is, hogy az újkori nacionalizmus kibontakozásával a császárság német jellegét kezdik hangoztatni német nemzeti és császársággá alakítják át, s akkor már nemcsak az imperiumot, hanem a németiséget is igyekeznek kiterjeszteni az egész Dunamedencére. IV. Béla még csak azt panaszolja a pápának, hogy osztrák szomszédja, kitől a tatár ellen annál inkább várhatna segítséget, mert a védekezés közös éidek, szorongatott állapotát kihasználva fegyverrel zaklatja és birodalmából várakat szakít le. Mátyás király azonban már azzal kénytelen hadba hívni a nemiséget, hogy a császár »el akarja törölni a magyar nyelvet«, azaz a nemzetet.

Magyarország esete nem áll egyedül a korabeli Délkelet-

Európában A cseh és lengyel nacionalizmusokat éppen így a császári imperializmus és a nyomán fakadó németellenesség izgatta fel. A lengyelek például még az olasz eredetű magyar királyt, Nagy Lajost is olyan feltétellel emelték trónjukra, hogy ügyeikbe németeknek nem enged beleszólást. »Tudd meg, – nyilatkoztatják ki a magyar János minorita krónikája szerint, – hogy azon a napon és órában teszünk le téged az uralkodásból, amikor német várnagyot küldesz a nyakunkra.« Pár évtizeddel korábban keletkezik Csehországban a Dalimil-féle verses krónika, melyben tajtékozó gyűlölettel fordul a szerző a németek ellen, kik szerinte ki akarják irtani a cseheket és el akarják németesíteni az országot, a császárságban pedig nem az egyetemes kereszténység nemzetekfeletti birodalmát látja már, hanem a német imperializmust.

A sok magyarországi példa közül csak azt említjük, mely első adatunk modern típusú nemzeti ellentétre, s egyben rendkívül jellemző a hazai viszonyokra, elsősorban a magyar magatartásra. 1339-ben a pápa megint a toplicai ferences rendház főnökét, mert a magasabb iskolába csak német szerzeteseit küldi, a magyarokat és szlovákokat mellőzi. A pápai levél egy egészen modern nationális elfogultságot és pártoskodást leplez le, melyet a rendfőnök az ő népétől idegen népek fiai iránt tanúsít. A dolog Magyarországon történik, de ime *nem magyar* sovinizmus jelentkezik benne; *a panasz*, melyre a pápai intés érkezik, *magyar*, ám *nemcsak a magyarságot* ért sérelmet panaszolja, hanem másik ország lakó nép érdekét is védi, amint a sérelem sem csak a magyarságot érte. A korai nacionalizmus e jelensége kitűnően jellemzi a magyar magatartást, önvédelem ez, de nem önös és elzárkózó. Nemcsak magára gondol; gondol arra a népre is, mely itt védelme alatt él.

Úgy látszik, hogy az a magatartás viszont, melyet a toplicai rendfőnök viselkedése árul el, szintén tipikus. Aligha volt elszigetelt, mert egy századdal később a pécsi karmeliták azért nem akarják befogadni az új perjelt, mert az német. Számos jel mutat arra, hogy a közvélemény az ilyen magatartást tipikusnak tartotta. Szapolyai János például, midőn a bártfaiak az ő pártján álló plébánosukat elűzik, rögtön arra gondol, hogy ezt a németek a magyarság elleni gyűlöletből tették, holott a polgárok Habsburg-pártiságával vagy lutheránus hajlandóságával is magyarázhatná. Úgy látszik, hogy ez a szellem nem csupán a császári imperializmusban jelentkezett, hanem általános, a nép körében is megnyilatkozó természetes és szükségszerű termése volt annak a fajta nacionalizmusnak, mely a germánság vérségi-törzsi közösség-

szemléletéből sarjadt ki, s melyet már sokszorosan jellemeztünk.

Ezzel a fajta nacionalizmussal állt szemben a magyar nacionalizmus. Úgyhogy ennek története a két típus küzdelmének története a békét és egyetértést annyira sóvárgó Hungária országában. Ami nyugati vonás, tehát türelmetlenség, erőszak, asszimilációs törekvés, bármi ritkán, rövid időre és csekély mértékben, a magyar szellemben mutatkozott, az – nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk – mindenkor e két annyira ellentétes, mert oly különbözővé fejlődött nemzetfogalom és nacionalizmus összeközöséséből fakadt, s mindenkor nemzetünk önvédelmi reakciója volt.

Az idegen nyugateurópai szellemet a németiség képviselte velünk szemben, természetesen, mert hiszen ő a szomszédunk. Ebből a helyzetből fakadt az a sajnálatos viszony, mely lassanként és koronként kölcsönös gyűlöletté fokozódott a két nemzet között, úgyhogy az áldatlan ellentét átszővi egész történetünket, amint ez közismert, noha mindkét fél jobbjai annyiszor igyekeztek megszüntetni és abba a természetes szövetségbe hangolni az európai feladatok megosztásával, mely a két szent uralkodó, Henrik és István rokoni barátságában egykor fennállt. Nemzetünk nagyjainak életrajzai hosszú, egymásba kapcsolódó sorát tüntetik fel azoknak a megható igyekezeteknek, melyekkel megalázó sérelmeket és véres bántalmakat feledve buzgólkodnak az annyira természetes és egész Európa érdekében oly áldásos egyetértés megteremtésén. Sajnos, éppen közös uralkodóink idején találtunk legkevesebb megértésre. Az az alig érthető magatartás és valóban meglepően csekély politikai belátás, mellyel Habsburg királyaink tulajdon hatalmuk legfőbb eszközét évszázadok kitaró fáradozásával megsemmisítették, méltán kelti fel csodálkozásunkat. Pedig ők is felismerték, hogy Magyarország nemcsak egész Európa, de elsősorban a birodalom, s főként örökös tartományaik védőfalja a török ellen. Ebből a szemszögből nézték is az országot, melyet egy szörnyű nemzeti szerencsétlenség és gyenge nemzedék egy végzetes órán kezükre juttatott. Miksa császár már 1510-ben, amikor még csak áhítozott a magyar trónra, tehát eszélyesebb lett volna tapintatosabb nyilatkozatokkal hatni a közvéleményre, nyíltan kijelenti a birodalom rendéi előtt, hogy az ország örökös királyságát a birodalom védőfegyvereként akarja megszerezni. Ebben, valamint megismétlődő hasonló nyilatkozataiban csak annak a politikai gondolatnak ad kifejezést, mely már apjában is élt. Annál érthetlenebb, hogy például még 1442-ben azzal a fenye-

getéssel igyekeznek ennek küldöttei uruk hatalmát a magyar urakra erőszakolni, hogy »ti közénk és a török közé vagytok beékelve: vigyázzatok, hogy keletről és nyugatról egy időben támadás ne érjen benneteket!« Ilyesmire a magyar politika sohasem gondolt, holott neki is módjában lett volna akárhányszor áttérlni a török támadást.

A példákat váltig szaporíthatnánk. De az egész törökkorszak bizonyítja, hogy királyaink mindössze a törökkel vívott harcaik csatamezejének tekintették az országot, népét pedig könnyű szívvel áldozatul dobható auxiliáris csapatoknak. Ebből a nemcsak az európai keresztény világ legfőbb világi fejéhez nehezen illő, de lelketlen alapelvűl következett makacs politikájuk, mely arra irányult, hogy Ősi alkotmányát, szabadságát, önállóságát megsemmisítve a középponti birodalmi, illetve dinasztikus kormányzatnak vessék alá az öncélúságától amúgyis megfosztott országot és kimerült, megfogyatkozott nemzetét. Tulajdon királyai, kiknek kezébe bizalommal helyezte sorsát, akarták súllyesztani az idegen érdekek szolgálatába vetett eszköz alantas szerepére. Csoda-e, ha ennek az ősi uralkodó nemzetnek a méltóságérzete tiltakozott? Tiltakozása még a jogos emberi felháborodás mértékét is alig érte el kitöréseiben és tetteiben. Inkább deklarációkban élte ki; a »rebelliók« végső kétségbeesésének kényszerű gesztusai voltak. És sohasem csapott át – egyetlen korai kivételtől, Mátyás királynak alább jellemzendő politikájától eltekintve – radikális, támadó megoldás kísérletébe. Az ország határát nem sokkal a honfoglalás után kitűzték urai, s ettől kezdve sohasem törekedtek annak kiterjesztésére. Annál szívesebben ragaszkodtak hozzá, mert jól tudták, hogy természetes stratégiai határok azok, s csak birtokukban tudják megvédeni a nemzetet s tudják teljesíteni az ország védőbástyái hivatását. Amikor hatalmuk köre túlterjedt e határokon, mindig idegen országok bizalmából történt, kik koronájukkal tisztelték meg őket, vagy pedig védelmük elnyerése céljából ajánlották fel a szorongatott és kezdetleges államiságban élő népek országukat a hatalmas magyar királynak hűbérül.

A nemzet nacionalizmusa pedig változatlanul türelmes maradt. A »németet« persze szívesen vágta a harcokban. Már a Nagy Lajos-kori János minorita leír egy ilyen jelenetet krónikájában, amikor magyar segédsapat veri le az osztrák herceg lázadó svábjait. De e »német« mindig a császári katona volt, a »külföldi«, mint ahogy az Aranybulla idejében is csak az ilyenek ellen dül az idegengyűlölet, nem a hazai másfajta népek ellen. Rendkívül érdekes, hogy a két nemzet közti viszály sohasem vezetett a hazai

német telepések és polgárok elleni gyűlöletre. Nálunk sosem tört ki olyan németüldözés, mint más szomszédos országokban. A hazai németiség nagy része hűséges is volt, ez kétségtelen. A kuruckor »labancai« sem németiségük miatt voltak gyűlöletesek, mert a magyar »labanc« éppen oly gyűlöletes volt. Mátyás király azzal buzdítja harcra embereit, hogy »a császár el akarja törölni a magyar nyelvet«, de a német nyelv ellen semmi megtorlással nem él, német alattvalói bátran élhetnek vele, sőt maga is természetesen használja a velük való érintkezésben, méltóképpen régi elődjéhez, a nomád fejedelmekhez, kik természetesnek tartották, hogy ők tanulják meg alattvalóik nyelvét.

Mindebből az derül ki, hogy a magyar nacionalizmus *támadó látszata*, látszólagos idegenellenessége csak védekező reakció, s arra jobb szándéka és érületének természetes türelmessége ellenére kényszerítették mások. Mindig a nemzet létét fenyegető támadások váltották ki, s nem tartott tovább, mint maguk a támadások és nem irányult mások, csakis a támadók ellen; széleskörűvé nem vált soha, még kevésbé általánossá. Nem alakította át, nem torzította el a sajátos magyar nacionalizmust.

* * *

A magyar nacionalizmusnak új korszaka következik el *Mátyás királlyá választásával*.

Mátyás, magyarok királya! így szólította meg Vitéz János püspök a fogságból kiváltott ifjút a határon üdvözlő küldöttség élén. S valóban, a nemzeti király alakját mindig az ő személyében tisztelte a magyar. Csodálatos, hogy oly időkben is, mikor az Árpádok középkori hatalmát és dicsőségét senki sem emlegeti, az ő alakja ott lebeg a megnyomorított utódok előtt. Mátyás király és a magyar király fogalma egyet jelent.

Nincsen történeti jelenség, melynek csak egyetlen oka volna. Ennek sem egy oka van. Mindenesetre hozzájárul, hogy ő volt a régi magyar birodalom utolsó ura, utána hirtelen és szörnyű bukás jött. ő volt legközelebb a régi dicsőségből, rá kellett s rá lehetett is emlékezni a mélyben. E mellett renaissance udvarának historikusai gondoskodtak arról, hogy dicsőségének emléke sokszorosán megörökíttessék, s ez aránytalan előnyt nyújt neki a középkor szűkszavú krónikáiban megörökített elődökkel szemben. Mátyás idején szinte varázsütésre duzzadnak fel a történelmi források. Mindig róla tudtunk legtöbbet, az ő alakja és élete jelenhet meg lelegevenebben az utókor előtt. Trónrajutásának és egész életének regényes körülményei is szerepet játszottak.

Egyes népmondákban úgy jelenik meg, mint egyszerű, szegény, paraszti emberek nagyraihivatott gyermeke, – táltosfiú, – ki rendkívüli képességei, csodás körülmények és Isten kiválasztása folytán jut a trónra. Nemcsak a nemzet, de egyenest a nép sarja. S pályájában csakugyan van valami mesés, bár távol áll tőle az a modern érdem, hogy »teljesen a maga erejéből« emelkedett fel. Napóleonnal, vagy más újkori diktátorokkal nem vethető össze. Királysága családi felemelkedés kiteljesülése volt, s kellően megalapozott és előkészített. De az bizonyos, hogy ő az a király, aki a nemzet kebeléből emelkedett, a nemzet akaratára folytán s nemzeti célok megvalósítására választva a trónra. Az Árpádokkal más volt a nemzet viszonya, őket égi kegy ajándékozta, s előbb volt az ő uralmuk, mint a nemzet, mely éppen az ő jogaruk teremtő erejére született meg, forrt össze az elkülönült törzsekből, idegen elemekből, s az ő családi hagyományukból merítette eszményeit, öntudatát. Az Árpádok tehát mindig bizonyos távolságban álltak a nemzet fölött. Mátyás a nemzet fia volt, kit éppen ezért emeltek a trónra, megelégetve az idegenből választott királyok uralmát.

Tiszteletében ez a döntő elem. Királyságának ez a hangsúlyozottan nemzeti jellege, melyet már fogantatásában egyenesen ellenhatásnak szántak. A nemzeti királyságot és az idegenek kizárását az országos tisztségekből Zsigmond után kezdik sürgetni, mikor a Habsburg császár ismét kinyújtja kezét Magyarország után. Úgyhogy az »idegen királytól« való óvakodás hallgatólagosan vagy nyíltan mindig a császári háznak szól, az »idegeneken« pedig az ő embereiket értik. Vagyis az idegen fennhatóság, az idegen módra való kormányzás és az idegen érdekek szolgálatába állítás az, amit el akarnak kerülni. Az ösztönös érzelmi tiltakozás tervszerű nemzeti politikává fejlődik ekkor. Bonfini írja, hogy Mátyás megválasztása után örömmámorban járták a magyarok az utcákat és nemcsak az új királyt éltették, s nemcsak Hunyadi János fiaként, hanem a magyar urakat is, kik így határoztak és egész Magyarországot. Az új királytól pedig ezt várták: »Ő fog bennünket megszabadítani az idegen uralomtól, ő fog győzedelmeskedni, mint atyja, a törökön, ő fog megmenteni bennünket a csehek rablásaitól és fosztogatásaitól, ő fogja visszaüzni a lengyeleket, ő fogja megtörni a németek gögijét!« De már Szilágyi Mihály azzal ajánlja Mátyást a királyválasztó gyűlésben, hogy »a magyar faj becsülete« kívánja, hogy magyar embert ültessenek a trónra. Hivatkozik Csehország példájára is, hol szintén maguk közül választottak királyt Podjebrád György személyében. Megvetéssel emlékezik arról,

hogy »a szent királyok áldásos nemzetsége Máriában kihelván, idegen országoktól kellett királyt koldulnunk«. Majd így érvel: »Továbbá, hogy szegény hazánkat az önkényeskedő német uralom vissza ne kapja s meg ne ronthassa, gondolatok csak arra, mennyi veszedelmet, méltatlanságot, gazságot, áskálódást kellett a Hunyadi-háznak elszenvednie.«

Mert a magyar nacionalizmus ebben az órában egyet jelent a Hunyadi-ház érdemeinek elismerésével és a hozzá való hűséggel. Az újkori magyar nacionalizmus együtt születik meg a Hunyadiak dicsőségével. »Emlékezzetek – szól Szilágyi Mihály a rendekhez – Hunyadi János érdemeire, ki egymaga háritotta el Magyarországról a törökök támadásait, a nemzetre dicsőséget árasztó fényes győzelmeket vívott ki, s mindezekért hálátlanságot aratott. Most az ő emlékezetének megdicsőítésére alkalom nyílik, ha az általa megmentett ország trónjára fiát emeltek. Ne engedjétek, hogy ezentúl idegen viselje a koronát!« S a választás után, amint a velencei követ jelenti, pártjának tagjai, az egyetemes köznemesek »emelt fejjel«, büszkén járkálnak, s a választásról az ország rendjeihez és külföldi hatalmakhoz intézett diplomáciai okmányok »a felmagasztalásról, dísztől és üdvösségről« beszélnek, »melyben a magyar nemzet részesült«, »csodás isteni kegyelemnek« nevezik az eseményt, mely »a mi magyar nemzetünknek rég letűnt boldogságát visszaállította«. Kiválasztott családot lát íme a Hunyadi házban a nemzeti közvélemény, mint egykor az Árpádokban; Vitéz az ősi uralkodóház mintájára »a szent Hunyadi nemzetségről« beszél, és méltán. Valósággal azonosítják a nemzettel: »A Hunyadi-ház, mely oly sok esztendőn keresztül megvédett bennünket a török és szomszédaink ellen, egymaga szenvedé el mindazt a sok nyomorúságot, mely hazánkra szállt, s minthogy Magyarország megmentésére van hivatva, most is feláldozza magát a közjólét érdekében.«

Akár ezt mondta Szilágyi szószerint, akár nem, – több mondatát egykorú követ jelentések is idézik, – Bonfini a köztudatból merített, s a lényeg az, hogy Mátyást nemzeti jelentőséggel választották királlyá, mert »közöttük született és nőtt«, s atyjának nemzeti érdemeiért; tőle magától is a nemzeti érdekek szolgálatát, »oaltmát« várták. A Hunyadi-párt nemzeti párt volt. Bármennyire is párt volt, a nemzet lelkiismeretét valóban ez a párt képviselte.

Bármily ragyogó Mátyás uralkodása, bármily világraszóló uralma és dicsősége, a történelem legtragikusabb életei közé

tartozik. Ő teljes erővel és egész lélekkel igyekezett megfelelni annak a várakozásnak, mellyel a nemzet uralkodása elé nézett. Nemzeti király volt. Ő volt az első, – s az utolsó is, – ki első-sorban magyar király volt, nem más, akár keresztény király is. Egész politikája nemzete érdekeit állította maga elé legfőbb célul. E politika azonban olyan utakra kényszerítette, melyeknek szükségességét senki nem látta be rajta kívül. Terveit senki nem értette meg, tetteit senki nem helyeselte, sőt mindenki ellene fordult, a nemzeti közvélemény megvonta tőle bizalmát. Halálakor már általános ellenséges légkör vette körül, s alig tették a sírba testét, szelleméhez máris hűtelenek lettek emberei, kiket – egyikük kijelentése szerint – »a sárból emelt fel«. És nemcsak céljait ejtették el, de eredményeit is kiengedték kezük-ből, s a méltatlan utódok kezén nemcsak egész életműve, de a nemzet jövője is a legszörnyűbb romlásba hullott.

A közvélemény azt hitte, hogy Mátyás trónraemelésével s így nemzeti dinasztia megalapításával a császár felől fenyegető veszély örökre megszűnt; nyugat felé legfeljebb védekezés lesz utalva az országra. Az igazi veszélyt dél felől látták, a törökben. Ez a veszély valóban nagy volt, s valóban nem hárihatta el más, csak az, amit nemcsak a nemzet, hanem egész Európa is várt a magyar királytól: a török kiűzése a Balkánról.

Mátyás első idejében a leghatározottabban csatlakozik a hagyományos középkori magyar politikához. A magyar középkor nem előtte, hanem uralma alatt ér véget, fokozatos átmenettel. Ez az átmenet biztosan felismerhető a külső látszat alatt, bárha ez szinte villámcsapásszerű átváltást mutat. Nemcsak a szavak, hanem a tettek is azt mutatják, hogy a fiatal király elsősoiban a pogány török elleni küzdelemben látja a maga és országa feladatát. Régen nyilvánvaló volt azonban, hogy a magyar erő egyedül nem elégséges a kérdés gyökeres rendezésére, mindössze arra, hogy az ország közvetlen határait megtartsa, – bár e betörésektől már ekkor sem tudta megoltalmazni, – s a törökök európai előnyomulását meglassítsa. Európa segítsége kellett e déli határ megszilárdításához, még inkább a Balkán felszabadításához. Mátyás külpolitikája is ennek az európai összefogásnak a megszervezésére törekedett. Élete végéig nem hagyott fel azzal a makacs fáradozással, hogy ennek szükségességéről meggyőzze uralkodó társait, noha fáradozását a legesekélyebb siker sem kísérte, s valószínűleg maga sem remélte már. Az európai szolidaritás, a keresztény univerzalizmus érzése ekkor már annyira meggyengült, annyira csak a szavakban élt, hogy lelkes ígéreteken kívül sem Magyarország, sem a pápák, kik minden eszközzel

igyekeztek összehozni a nagy szövetséget a keresztes háborúra, nem nyertek egyebet. Sőt a kereszténység világi feje fel sem hagyott az ország zaklatásával, noha a pápa szigorúan intette erre. Ez volt a helyzet Hunyadi János idején s Mátyás trónraléptekor is.

A másik középkori örökség az a törekvés volt, hogy békében éljen az ország Germániával, mindamellett önállóságának, függetlenségének teljes megóvásával. Mátyás is azon volt, hogy a császár elismerje megválasztását, mondjon le képzelt jogairól az országra, kössenek békét, sőt szoros szövetséget és a kereszténység világi feje teljesítse kötelességét a kereszténység védelmében, segítséget bocsátva a védőbástya rendelkezésére. Ugyanezt szerette volna elérni a másik két szomszédos országgal, Cseh és Lengyelországgal is; sőt ezt az összefogást Itáliára is ki akarta terjeszteni, hogy így egy egész Közép-, Dél- és Kelet-Európára kiterjedő hatalmas szövetséget létrehozva biztosítsa ennek a területnek a békéjét, s erőiket teljesen a közös ellenségre fordíthassák.

Ez a szövetségi terv a második kísérlete volt a magyar politikának a Dunatáj hatalmi egyensúlyának megteremtésére és erői összefogására a török ellen. Mátyás előtt néhány évtizedig úgy akarta a magyar politika ezt az összefogást megvalósítani, hogy a szomszédos országok urai közül kerestett királyt, ki aztán a hazai erőket egyesítve a magyarral, megvédi és megszabadítja az országot és a kereszténységet. Az ország függetlenségét és a nemzet létét természetesen ebben a helyzetben is meg akarták őrizni. A kísérlet nem sikerült. A nemzet vezetőinek be kellett látni, hogy a két szempont nem egyeztethető. Kísérletük, sajnos, kimondhatatlanul káros, sőt végzetes volt következményeiben. Jogigényeket támasztott külföldön, bent pedig kedvet ébresztett bizonyos rétegekben, hogy a biztonságért áldozatul vessék a függetlenséget. Számításuk ugyan nem vált be, mert az idegen igények elismerése a biztonságot nem igen növelte, viszont bebocsátott egy oly uralmat, mely századokon át emésztette a nemzetet válllvetve az ellenséggel, melynek fenyegető nyomása segítette itt trónra. Mátyást azok választották királlyá, akik az első kísérletek után belátták ennek a politikának a céltalan, sőt helytelen voltát. A fiatal király és tanácsadói megpróbálták legalább az együttműködést elérni. Süket fülekre találtak. A császár és a lengyel király a formális béke leple alatt nem szüntek meg uralmának megdöntésén dolgozni, a cseh Podjebrád György, érthetetlenül egy ily lángeszű politikustól, szintén nem értette meg egymásraulaltságukat s nagyratóró tervei kedvéért áldozatul dobta szövetségüket, mely hivatva lett volna kijegecesedési pontul

szolgálni. Legtöbb megértésre Itáliában, elsősorban a pápai udvarban talált. A pápák pártfogását mindig élvezhette, – kivéve azt a késői esetet, mikor egyre bonyodalmasabbá váló külpolitikája összeütközésbe került velük, – de ez magában véve nem volt elég. Itália pedig felbolygatott méhkasként zaj lőtt ebben az időben, s csak akkor fogott össze a magyar királlyal, mikor őt is közvetlen török veszedelem fenyegette. Az együttműködés deklarációja az a mozzanat volt, mikor Otrantóból magyar csapat verte ki a megszálló török sereget.

Mikor Mátyás hasztalan várta a Kelet-Középeurópát dúló zavarok csillapultát s a Magyarországot érő támadások megszűnését, s belátta az együttműködés, sőt a béke és megértés megvalósíthatatlanságát, másrészt ott meredt a növekvő török veszély a déli határon: kénytelen volt visszatérni ahhoz a koncepcióhoz, mely e táj országainak uralmi egységében látta a megoldást, a szóbanforgó országok koronáit egy fejen egyesítő, egy kéz által kormányzott birodalomban. E főnek és kéznek természetesen a magáét szánta. A Habsburgok szerepét akarta átruházni magára, s feltette, hogy ő valósítja meg azt, amire azok törekednek. Ne foglalozzunk azzal, milyen személyes, hatalmi vágyak, hódítói hajlamok is ösztökélték. El kell ismernünk, hogy az adott körülmények között ez volt az egyetlen reális megoldás. Valósággal erre kényszerítette a helyzet. Ha Magyarország ereje magában nem elegendő a török ellen, viszont önkéntes segítségre nem lehet számítani, a segélyforrásokat egy kézbe kell ragadni. Ha az önálló államok nem jutnak békére egymással s Magyarországgal, egyesíteni kell őket. Ez vagy úgy lehetséges, hogy az ország aláveti magát a császárnak, vagy úgy, ha az ország királya lesz a császár. S ügylátszik, Mátyás első terve nem az volt, hogy a Habsburgok kezéből kicsikarja birtokaikat, örökös tartományaikat, mint ahogy Csehország meghódítására sem készült politikája első stádiumában, hanem ellenségeskedés nélkül, diplomáciai úton igyekezett közvetlenül a császári koronát elnyerni. Csak midőn a békés út nem sikerült, házassági és meg egyezési tervei visszautasításban részesültek a császár és a német uralkodók német nacionalizmusa részéről, mely éppen oly féltékenyen óvakodott idegen uralkodótól, akár a magyar, vagy bárminő más nacionalizmus, akkor folyamadott az *ultima ratio*-hoz, s világosan látszik, hogy a sikerek bátorították mind nagyobb merészségre, végül a Habsburgok teljes megtörésére és tartományaiknak magához ragadására. Mátyás terveinek végső formája az egész Kelet-Középeurópát egyesítő magyar birodalom, erre támaszkodva a császári korona, s akkor a török

kiüzése, majd utána az egész Balkánnak birodalmához való csatolása. Sőt arra is van adat, hogy megvillant benne a középkori magyar királyok aspirációja a keleti császárok trónjára. Úgyhogy tervei megvalósulása esetén nem tartozott volna az utópiák közé a két császárság egyesítése.

S ez valódi, klasszikus értelemben vett birodalom lett volna, benne a nemzetek épen maradnak, nemzeti önállásuk, saját-ságaik sérelmet nem szenvednek, mert *magyar* lett volna a birodalom. Mátyás birodalma nem vétett volna Európa sokszínűsége ellen akkor, midőn biztosítja egységét. Ez lett volna egyetlen kibékítése és egyesítése a két szempontnak. S hogy mit jelentett volna e táj jövője, fejlődése, s egész Európára kiható jelentősége szempontjából, arra a középkori magyar birodalom Pax Hungaricájából következtethetünk.

Mátyás álma korántsem volt olyan képtelenség, mint a mai magyar képzelné. Nemcsak ő, hanem a francia király, a burgundi herceg és a cseh király is aspirált a császári trónra, s köztük a magyar király ereje éppen nem az utolsó volt. Törekvését Európaszerte természetesnek találták. Eleinte sokan kívánatosnak is. Bár inkább írók, mint politikusok. »Bár virradna föl mielőbb a nap, – írja egy olasz humanista – mikor Mátyást mint római királyt és császárt üdvözölhetjük!« Egyidőben melegen pártolták a gondolatot, hogy a császár fogadja fiává és tegye örökösévé. Hogy ez természetes gondolat volt, bizonyítják a császár erre tett ígéretei, melyeket ugyan ő sohasem vett komolyan s csak időnyeres kedvéért tette őket, de mégis elhangzottak. Választófejedelem is akadt, ki lekötötte szavazatát Mátyásnak. De bármily hanyatlóban is volt akkor, a középkori univerzalizmus világnézetének bukásával, a császári hatalom s jóformán semmi reális erővel nem rendelkezett, – ezt csak később, a barokk idején szereztek vissza a Habsburgok, – a kor másik áramlata, a nacionalizmus nem kedvezett a mostmár németnek tartott császári méltóság utáni idegen nemzetbeli törekvéseknek. Mikor a magyar király hadai Ausztriát hódoltatják, a császár azzal kér a német rendektől segítséget, hogy »ellenséges idegen nemzet alá kerül a szent birodalom és a német nemzet«. »Mátyás király folyton gyarapodó hatalma azt az aggodalmat kelti, hogy az egész német nemzet hatalmába keríti«, írja máskor. A fejedelmeket egyre riasztja, hogy »szíve és elméje a szent birodalom és a német nemzet fölötti uralomra sóvárog«. A birodalom és a németség tehát azonosítatik; a császár nem római, hanem német császár már. S ez nyílt kifejezésre jut a birodalmi gyűlés állásfoglalásában is, melyet a mainzi érsek így fogalmazott: »idegen nemzetiségűek a biro-

dalom fejedelmeit támadva és megosztva, a német birodalom tisztességét, méltóságát és fenségét a német nemzetből elvonni és saját hatalmukba ragadni törekednek«. S hogy ez mégsem sikerült, az első pillantásra igen kevesen múltott. A szemlélő hajlandó azt hinni, hogy csak Mátyás korai halálán. Ám a valódi ok mélyebben rejlik.

Amikor Mátyás fegyverrel indult nyugat felé s meghódította Csehországot, – amire egyébként a pápával, sőt a császárral is egyetértve maguk a katolikus cseh rendek kérték fel, megelégetve a huszita Podjebrád uralmát, s csak akkor, midőn a lengyel Kázmérhoz hiába fordultak ezzel a kéréssel, – majd kiegyezett a később mégis fellépő Jagellókkal, s végül kénytelen volt a fondorkodó császárt kiűzni Ausztriából és azt uralma alá hajtani:– ekkor már úgy látszott, hogy semmi sem állja útját. Mint Mátyás életrajzírója, Fraknoi Vilmos tette, nyilván mi is tanulsággal idézhetjük a nagy német történész, Droysen helyzetképét, ki megállapítja, hogy Mátyás ekkor a legnagyobb veszedelemmel fenyegette a német birodalmat.

»Mátyás Ausztriában tönkretette a császári hatalmat, számíthatott Franciaországra, szövetségben állott Svájccal, melynek ifjú népe örömet szolgált neki, híven támogatta a Szentszék, mely által remélte a török hatalom leküzdését és az eretnekek kiirtását, hozzá csatolta reményeit Velence, Olaszország új műveltségének kedvence ő volt, mert munkásait bőkezűségével árasztotta el. Sőt számos német fejedelem, a pfalzi, a bajor, a szász, vetélkedve kereste kegyeit. Német költők mint egy új keresztes hadjárat hőseit énekelték meg. így a közvélemény által magasra emelve, s még nagyobb dicsőségre szomjazva, Merész Károlynál (a burgundi hercegnél) is veszedelmesebb, mert simulékonyabb és óvatosabb volt. Immár Németország keleti részében is uralkodói állást foglalt el. Többé senki sem állhatott ellen, csak Albrecht örgróf. Nélküle a birodalom felett az idegen uralom hullámai összecsaptak volna.«

A Hohenzollernek historikusa kissé túloz, amikor a brandenburgi örgróf ellenállását így kiemeli, mert ő sem maradt ki abból a kacérkodásból, mit a német fejedelmek folytattak Mátyással, részint megfélemlítve, részint önhasznukat keresve a gazdag és bőkezű úrtól s az általa felidézett zavaroktól. De túlozza a többiek magatartását is. Kegyeit keresték, igaz. De ebben semmi őszinteség nem volt, hűségükre pedig kár szót vesztegetni. Mátyás terveit nem hogy nem segítették, de mindent elkövettek ellene. Amily kitartással, erővel és ravaszsággal törekedett Mátyás Nagy Károly koronájára, oly makacsul, annyi ravaszsággal,

semmitől vissza nem riadva álltak ellent a német fejedelmek. Császárukot nem segítették, tartományai elvesztését részvétlenül nézték, visszaszerzésében egyenest meggátolták saját önző érdekeik kedvéért, úgyhogy a korona birtokosa, mindnyájuk ura hazátlanul, elhagyatva bujdosott a részvétlen Germaniában, hatalmas ellenfelének érte nyúló karjától rettegve. De koronáját nem adta át Germania a magyarnak.

Érdemes volt itt az eseményekben is kissé elmélyedni, mert az elénk táruló látvány tipikus jelensége a kezdődő újkori nacionalizmus világának. Mátyás imperializmusában a magyar nemzeti reakció csap magasra, a német fejedelmek magatartásában pedig az ő nacionalizmusuk állja útját a király aspirációinak. De világosan kitűnik, hogy Mátyást imperializmusára a császár magatartása kényszerítette, az tehát valóban reakció volt. S ugyanitt, a magyar nemzetállam és imperializmusa rövid életéből arra is bizonyítékot szerezhethünk, hogy úgy van, amint már megállapítottuk: ez a korai nemzetállam szükségből jön létre, jobb híján, a középkori univerzalizmus bomlásakor. Mint mondtuk, bomlás-termék. Ez a megállapítás természetesen csak a középkorhoz viszonyítva érvényes, mert ezzel valami új kialakulása is elkezdődött. De a korábbi állapot, a régi egység felbomlott és belőle születtek a nemzetállamok. Az állam nem hivatkozhatik már a keresztény nemzetek egységére, mert az immár komolyan nem vett frázis; kénytelen más érzelmi alapra, más közösség érzületére alapítani politikáját: a nemzetre, arra, ami tényleges erőt jelent, s nem utolsó sorban a még töretlen eszmény vonzerejét. A nemzet tisztessége, jogai, dicsősége, hatalma: ezekkel a gondolatokkal mozdítják meg a lelkesedést és igazolják politikájukat. A kormányzat tehát kénytelen szellemi és anyagi határait élesen megvonni, *szemben* más hasonló egységekkel, melyekkel a korábbi keresztény közösség tevékeny ereje immár nem köti össze. Emellett az erejétől a közelmúltban megfosztott központi királyi hatalom most ismét erőre kap, mert ha létét egyáltalán fenn akarja tartani, kénytelen vele, s kapóra jön neki az új egység, melyre hivatkozhat törekvéseinek igazolásául, a rendek, a nagyurak, birtokosok oligarchizmusával vívott küzdelemben. Mátyás belpolitikájában ez a jelenség is megfigyelhető.

Ezt is a hagyományos középkori politika folytatásával kezdte, nem pedig rögtöni rendszerváltoztatással. Úgylátszik, jlyesmi nem is volt szándékában. Ám kénytelen volt ezzel is.

Két-három országos nagyúr megalkuvása folytán került a trónra, s ezek azt hitték, hogy a gyermekkirály mögött továbbra is ők kormányoznak, saját érdekeiket követve. Természetes, hogy ez az állapot – hasonló a nyugati helyzethez, hol a hűbéres tartományurak egyre függetlenebbekké váltak – nemcsak a királyi hatalmat, de az ország érdekeit is súlyosan veszélyeztette. Mátyás pedig vérbeli uralkodó volt, féltékeny jogaira és mélyen érezte felelősségét a rábízott országgal szemben. Meg kellett hát törnie e pártok hatalmát, melyek nem értették meg a nemzet érdekében folytatott politikáját, vagy nem akarták elfogadni. Kénytelen volt azt az erős, gyakran erőszakos központi uralmat bevezetni, melyet kortársai zsarnokságnak éreztek, mi pedig, mint az abszolút monarchia egyik korai, de tökéletes példáját csodálhatjuk. Közé hely, hogy Machiavelli »Principe«-jét az ő udvarában is megírhatta volna. Igen, ő autokrata volt, aki erőszakkal, fondorlatokkal alkotmányon és törvényen könnyedén túltéve magát kormányzott és uralkodott. De mindezt a nemzet érdekeinek oly tiszta felismerésében, mint korában senki, s a legmagasabbrendű erkölcsi felelősség érzetében. Másfelől pedig nem programmszerűen, nem valami korszerű elméletet követve, hanem kénytelenségből. Mutatja az a fokozatosság, mely kormányzatának fejlődésében mutatkozik, s melynek folyamán az egyes állomások mindig olyan akciókat – országgyűlési tiltakozásokat vagy összeesküvéseket, lázadásokat – követnek, melyek el akarták gáncsolni terveit. Az ő eszménye a középkori lovagkirályok patriarchális alakja volt. De mint ahogy természetesen és szükségszerűen fejlődött ki külpolitikájában a keresztény lovagkirály helyébe a machiavellista renaissance imperátor, úgy fejlődött ki természetes szükségszerűséggel belpolitikája is, mellyel egy időre még megmentette az országot.

Ehhez persze olyan egyéniség kellett, mint Mátyás. A magyarok felett uralkodni sosem volt könnyű dolog. Éppen azokért a tulajdonságokért, melyek egyben legbecesebb tulajdonságai a nemzetnek. Kemény, szilaj, a személyiség méltóságát és szabadságát féltékenyen őrző s egyéni kezdeményre hajlamos. Nem szolgának való. Már Bölcs Leó megírta a honfoglalókról, hogy erővel és retteggetéssel kormányozzák őket. Mert az erős kézben önmagára ismert és annak engedett, amit legtöbbször tartott. Legnehezebb pedig éppen ebben, a hatalmas oligarchák idejében volt az uralkodás, kik királyukat is fogságra vetették Zsigmond személyében. Ugyanebben az időben Nápolyi László vonakodott a felajánlott trónt elfogadni, mert – amint Heltai XVI. századi krónikájában írja – »eszén Ion és meggondolá a magyarai birodala-

lomnak terhös voltát... és a magyaroknak csoda erkölcsöket...« A maga primitív módján nagyon találóan mutat rá Heltai a viszonyokra, mikor ugyancsak László szájába adva, így jellemzi e korszak nagyurait: »Nincsen kedvesb dolgok a magyaroknak, mint hogy sok új király legyen. Akkoron vagyon önekik nagyobb vigasságok, mikoron egybeveszést szörözhetnek a királyok közt. Abból keresik ők az ő hasznokat.« Ugyancsak az ő krónikájában olvashatjuk, hogy a II. Ulászlót királyul üdvözlő küldöttség arra kéri, »keményen viselné magát a királyi birodalomban, mert a magyarok semmi jót nem művelnének, ha nem vaspálcával hajtogatnák őket«. Egy külföldi követjelentés azt írja, hogy e nemzet »csak az erőt és gazdagságot tiszteli«. Mátyásról azt emelik ki udvari historikusai, hogy »megtörte a magyarok szeretlen büszkeségét, Attila óta ő volt az első, ki a kemény nyakú magyarokat engedelmességre kényszerítette, s a lázadókat régi igájuk alá szorította«. Maga a király élete végefelé, harminc évi uralkodás tapasztalatainak rezignáció jávai írja egy levelében: »Bizonyára soha senki nem ismerte úgy a magyarok természetét, mint én, ki őket sok esztendő óta tartom féken.« De e nemzet fényes tulajdonságaival történelmének legragyogóbb teljesítményeit hajtja végre, minthogy ő is közülük való s ő is éppen olyan »csoda erkölcsű«, mint azok, kiken uralkodik.

De ezzel az erőszakos központi kormányzattal nemcsak az ország épségét menti meg, hanem – mint külföldi abszolút monarcha társai – megteremti azt a *nemzettestet* is, mely azután az újkorban a magyar nemzeti öntudatot, szellemet, nacionalizmust hordozta. Itt is olyan jelenséggel állunk szemben, aminőt már a nacionalizmus fejlődésének általános jellemzésénél vázoltunk. Az uralkodó, hogy hatalmát megerősítse az oligarchákkal szemben, kénytelen az alsóbb társadalmi osztályokat erősíteni, hogy bennük támaszra leljen. Az a szellem pedig, mely közösségüket összeforrasztja, érzelmi egységüket létrehozza és öntudattal, célrendszerrel, eszményekkel tölti meg, nem lehet más, mint a kor ideája: a nemzetiség. Az uralkodót tehát nemcsak az alsóbb osztályok, a középrendek, hanem a nacionalizmus erősítésére is ráviszi saját érdeke.

Mátyás egész belpolitikája a nagyurak gyengítését és velük szemben a többi osztályok erősítését munkálta. Már magában az erős központi közigazgatás, melyet ő vezetett be, valamint másik nagyfontosságú alkotása, a törvénykezés központosítása, a gyengéknek kedvező jogbiztonságot szolgáltat. A hatalmaskodásoknak és a felvidéki cseh rablófészek garázdálkodásának véget

vetett, a nagybirtokosok szolgálatában álló kis nemesek, úgynevezett »famiálisok« osztályát védelmébe vette uraik ellen és jogviszonyaikat tisztázta. Ugyanígy szívén viselte a jobbágyság sorsát. Az ő ideje alatt még szó sem lehetett olyan elnyomásukról, mint nyomban halála s még inkább a szerencsétlen Dósa-féle lázadás után. Vigyázott a jobbágyok szabad költözködési jogára, szabályozta szolgáltatásaikat, terheiket, úgyhogy idejében a magyar jobbágyság helyzete igen jó volt, nyomorúkról semmi adat, sőt a források inkább bizonyos jómódról beszélnek. Ha a fejlődés az ő nyomdokain halad, nálunk is kialakul a gazdag parasztság nemzetileg oly fontos rétege.

A források a polgárság jómódjáról is beszélnek. Erős, gazdaságilag és kulturálisan magas színvonalú városi élet alakul ki ezekben az évtizedekben, Mátyás békéjének áldásos oltalma alatt. Oly erős és magas színvonalú, hogy a rákövetkező hányatott idők sem tudják megtörni, s szép városaink, telve műemlékekkel, és a magyar művészet alkotásaival, legnagyobb részben ekkor veszik fel azt az alakjukat, mely máig fennáll. Mint ahogy a külföldi uralkodók, Mátyás is azon volt, hogy a főnemességgel szemben a polgárságban is olyan erős társadalmi osztályt teremtsen, mely alkalomadtán támasza lehet a központi hatalomnak, segélyforrással pedig állandóan kéznél van. Am ugyanekkor a nemzetnek is egy pillért épített.

Legnagyobb gondja azonban a kisebb birtokú, vagyonos középnemesség sorsára volt, kik sem a nagyuraknak nem álltak szolgálatában, sem a királynak nem voltak familiárisai. Már magának uralmának biztonságát is leginkább ők élvezték, hiszen őket a nagyok hatalmaskodásai ellen ezen kívül semmi sem védte, mert erejük csekély volt az önvédelemre. Ekkor erősödik meg ez a független helyzetű és független szellemű osztály, a magyar közép-nemesség, »a bene possessionati, a tehetősek, potiores« rétege, akik a vármegyében egyesültek s annak autonómiájában éltek nemzetileg oly fontos közéletüket. Mátyás törvényei szabályozták és biztosították döntő szerepüket a megyei autonómiában. ő rendelte el, hogy az alispánokat mindig közülük kell választani, ne pedig saját familiárisát, ki kész eszköze, tegye alispánná a főrendű főispán. A szolgabírák is csak közülük kerülhettek ki. A XIX. század közepéig ez a réteg a magyar középosztály; ez hordozza a magyar nemzeti gondolatot éppen úgy, mint az európai műveltséget, ez adja nagyrészt az értelmiséget is, főuraink j#va is innen emelkedik fel, általában legjobbjaink nagy seregét ez az erős törzs sarjasztotta. Nem egyszer hűségükön és erejükön múlik a nemzet élete.

Általában azt mondhatjuk, hogy Szent István óta senki sem gyakorolt oly döntő hatást a nemzeti társadalom kialakulására, mint e nagy király. Második ötszáz évének szociális alkatát pedig határozottan az ő művének tekinthetjük.

De ő alatta és az ő tevékeny közreműködésével izmosodik meg a magyar nemzetiség tartalma is, az a szellem, mely e nemzeti társadalmat megtöltötte. Ez is a középkori kezdetekből hajt ki szervesen. Így születik meg a magyar renaissance. Ugyanakkor, midőn az olaszok antik őseikhez, a rómaiakhoz fordulnak vissza, a magyarok is a maguk antikvitását újítják fel s őseikhez, a hatalmas szittyá hunokhoz és nagy királyukhoz, Attilához járulnak példaképért. A magyar renaissance szittyá renaissance. S ahogy az olaszok a latin-római legendát, úgy költik a magyarok a szittyá legendát. Az eszmény, melyet a nemzet most, a modern nacionalizmus hajnalán önmagáról önmagának alkot, Attila és hunjai, a szittyaság.

A korszak irodalmában lépten-nyomon a nagy hún király emlegetésével és a magyarok hún származásával való büszkélkedéssel találkozunk. Mátyás céltudatosan ápolja ezt a szellemet. Ő is megírhatja a hún-magyar történelmi egységét és fejleszti Attila kultuszát. Csak az olasz humanista hízelgő ötlete volt római származásának erőszakolása, ő bizonyára arra volt büszke, hogy »második Attilának« nevezgették s párhuzamokat vontak közte és a nagy hún király közt. (Nem érdektelen itt megjegyezni, hogy bizonyos jelek szerint származása alighanem visszanyúlík lovas nomád ősközhöz, talán a középkori mongol-tatár birodalom urainak családjához.) Ezek a párhuzamok persze nem mindig hízelgők.

Ekkor alakul ki a nemzetben az a közvélemény, hogy a magyar katonanemzet, hozzá csak katonai erények illenek s hogy ezekben ő a legelső az egész földtekén. Láttuk *Lasko Ozsvát* jellemzését a szittyá-magyarok »nagylelkű, erős, bátor, a fegyverforgatásban fáradhatatlan« nemzetéről. *Bon fini* ezt emeli ki: »A magyar nemzet megszokta, hogy a saját földjén, sőt a másokén is szélteben uralkodjék, ezért nem tűri a jármot, s háborúban győzhetetlen lévén, nem egykönnyen lehet leigázni.« A magyar katonaságról a legnagyobb rajongással beszél. Mátyás maga is ezekre az erényekre a legbüszkébb, akár saját magáról, akár nemzetéről van szó, melyet ő is a legkülönb harcos népek tart. A polgári foglalkozásokat lenézte. A tiszteletben álló erények megtestesülése a szittyá, ő az ideál. A szittyaság tehát most sem

nép, hanem egy életforma neve most is, mint egykor Herodotos idejében. Laskai Oszvát idézett jellemzésében a »szittya« szó jelző, »gens inclyta olim scythica hunorum, nunc vulgariter hungarica vocitata«. Ez az ideál aztán bensőleg kapcsolja össze a nemzetet, erősebben minden külső szervezetnél. Mikor ez összetörik, a benső egység nem omlik már össze. Ez az, ami most, a modern nemzeti öntudat ébredésével, élesen elválasztja a magyart az összes többi európai nemzettől és egyéni jellemét megadja. A külföld előtt persze, bárha vitézi érdemét kénytelen elismerni, ez a nemzet barbárnak tűnik fel, s ho.sy melyik jelzőt alkalmazzák, az éppen attól függ, szükségük van-e rá pillanatnyilag, vagy se. Sokszor egyenest a gyűlölt keleti ellenséggel vetik össze, a törökkel. Európának feltűnik a magyarság törökös jellege. Ebben az időben, mikor általános gyűlölködés veszi uralmába Európát a felbomlott szolidaritás helyett s a nemzetek vadul acsarkodnak egymásra, a leggyűlöltebb ez a legidegenebb jövevény, ki most királya személyében a főhatalom magáhozragadásával is fenyegeti őket.

Pedig ezt a jövevényt örök időkre eltöltheti annak a teljesen elfogulatlan tudata, hogy egyedül ő ártatlan ennek a gyűlöletáradatnak a megnyitásában, s ő az egyetlen, aki még ekkor is össze tudta egyeztetni nacionalizmusával a keresztény univerzalizmust. Sőt! Nacionalizmusának tartalma, nemzeti szellemének lényege továbbra is az egyetemes kereszténység önfeláldozó szolgálata marad.

A külföldi szemlélő álmélkodva veszi észre a magyarság keleties, törökös életmódját, megjelenését, szokásait, s csodálkozik rajta, hogy ellenségek: »A magyarok a törökökkel mindenben megegyeznek, de mégis nagy ellenségeik *keresztény hitük miatt*» »Isten – mondja *Bonfini* – azért rendelé a keresztény világ határára a szilaj szittyá fajt, hogy az igaz vallás birtokában makacs védelmezője legyen az igaz hitnek minden hitetlenség ellen.« *Laskai Oszvát* pedig szárnyalóbb szavakkal ismétli: »Ezt az erős nemzetet, melynek vére és csontjai a különböző országok hegyeit és völgyeit borítják, rendelé Isten pajzsul a Nagy Török ellen, hogy bátorságuk és derekasságuk révén a szent Kereszténység az óhajtott békét élvezhesse.« S az idézetek váltig szaporíthatók. Ez volt a szittyá-magyar nemzeti öntudat tartalma: az ősi vitézség a kereszténység szolgálatában. Ebben nincs változás, nincs törés a középkor és újkor között. I. Ulászló 1442-ben kelt levele IV. Béla kétszáz évvel azelőtti levelét ismétli: »Mínth a mi rendeltetésünk csakis az volna, hogy áldozatul vessük magunkat oda és ezzel a vést másokról elhárítsuk. Vállalkozásunk-

ban egyedül Eugenius, Róma szent főpapja és Fülöp, Burgundia fejedelme támogat.« Három év múlva Hunyadi János panasolja a pápának a szerencsétlen várnai csata után: »Isten ítéljen azok fölött, kik segílyt ígértek és azzal kecsegtettek, hogy a diadal kiküzdésére minden elő van készítve, azután pedig ígéreteiket nem teljesítvén, cselt vetettek nekünk. A vallás, a kereszténység szolgálatában az életet és halált egyaránt megvetem. Erőfeszítésemmel, míg a lélegzet bennem tart, míg a hazán ejtett sebeket meg nem gyógyítom, róla a gyalázatot le nem törölöm, föl nem hagyok.« E nagy szívben tehát egy a haza és a kereszténység ügye. Ez az egység tűnik elő abban a pápához intézett levélben is újabb öt év múlva, melyben békekészségét jelenti az országot háborgató császárral szemben. Ha e béke létrejön, – írja, – »akkor azután én is azoknak a feladatoknak szentelhetem magamat, amiket a kereszténység és országunk javára megoldani kötelességem is, hő vágyam is.« Végül ott van Vitéz János ragyogó beszéde, melyet a császár előtt, az európai uralkodók kiküldötteinek általa összehívott és a török ellen indítandó nagy hadjárat megbeszélésére rendelt bécsújhelyi gyűlésén 1455-ben mondott. Ebben a háborút szent feladatnak nevezi, s hivatkozva arra, hogy eddig Magyarország áldozta magát a közös ellenségért, most az is álljon segítségére a közös ellenség ellen. »Ne engedjétek azokat elesni, kiket, miután elestek, nehéz lesz felemelni, – emeli fel szavát, melyet az idők oly keservesen igazoltak, – Magyarország mások segítsége nélkül magát fönn nem tarthatja és másoknak sem használhat; az ellenséget – halljuk a páratlan jellemző szavakat – sem megszalasztani, sem előle megszaladni nem képes; az ellenállással föl nem hagyhat, de vájjon azt sikerrel folytathatja-e, kétséges ...« Ám aztán mégis magának kell ellenállni és győzni Nándorfehérvárnál.

Ez az elszántság és ez a hivatástudat töltötte el a nemzetet, mikor Hunyadi János fiát királlyá választották, s ennek a vállalását várták tőle. De ezt várta a kereszténység is, ezt várta feje, a pápa. Ezért pártolta az ő jelöltségét s megválasztását ezért üdvözölte örömmel.

»Midőn éppen a török zsarnok fenyegető készülétei és a keresztény fejedelmek vészteljes hanyagsága a legnagyobb aggodalommal töltötte el lelkünket, akkor virradt fel az a szerencsés nap, melyen magyar királlyá választásodról tudósítottak bennünket. Bekövetkezését előre megjósoltuk és erősen hittük. Mert nem lehetett föltenni, hogy az igazságos Isten, kiért és kinek híveiért boldog emlékezetű atyád oly dicsőén és vitézül harcolt, az ő házat a viszontagságok súlya alatt elmerülni engedje ...

Felséged felmagasztalásában imádságaink és könnyeink gyümölcsét látjuk, Felséged személyében pedig Istennek emberét ismerjük föl, kit nemcsak Magyarországnak, hanem az egész keresztény világnak küldött s azért emelt virágzó korában trónra, hogy a belső viszályok leküzdése után a mohamedán felekezet kiirtására irányuló dicsőséges küzdelemnek szentelhesse erejét . . . Felidézve atyádnak, Krisztus győzhetetlen vitézének örök dicsőséggel övezett emlékét, azon meggyőződést tápláljuk, hogy az ő gyászos halála után Magyarország benned újabb oszlopot nyert, melynek szilárdságát növeli az, hogy előtted áll atyád dicsőségének példája. Biztos hitünk, hogy ezt te nemcsak eléred, hanem igyekezeteddel felül is fogod múlni... Mindezeknél fogva Felségednek, saját magunknak és az egész kereszténységnek szerencsét kívánunk. Egyúttal buzdítunk, hogy az igaz hit védelmét és a hitetlenek kiirtásának vállalatát azon buzgalommal karold föl, melyet tőled el lehet várni, mint akit Isten mintegy különös rendelkezése teremtett úgy, hogy az egész kereszténység beléd vesse bizalmát.. «

Ez a szárnyaló üdvözlő levél nemcsak az ifjú uralmát erősíti meg az Isten előtti kedvesség bizonyításával, de egyben elébe írja uralmának és egész életének célját is. A kettő össze van kötve. Az uralom feladatot jelent. De a viszonyokkal ismerős pápa arra is céloz, minek kell szükségszerűen megelőzni a nagy vállalat elkezdesét.

Ezzel a kérdéssel nem fölösleges itt bővebben foglalkozni, ismét visszatérve rá. A régi, még életében kezdődő és máig tartó nagy pör, hogy vájjon komoly szándéka volt-e Myátyásnak a török kérdést gyökeres módon elintézni, vagy pedig lemondott róla s ezzel hűtlenné vált az ősi magyar hivatáshoz, döntő jelentőségű nemcsak az ő személye, hanem nacionalizmusa s királyi személyének fontosságát tekintve, az egész korabeli magyar nacionalizmus kérdésének megítélésében. Vájjon csakugyan merő hatalomvágyból fordult nyugat felé hódító szándékkal, s csakugyan nem is gondolt arra, hogy erejét, bárhogy is megnövelné, a török ellen fordítsa? A török elleni fogadkozásai valóban nem őszinték, csupán diplomáciai fogások, melyek valódi szándékait leplezik, s elsősorban arra valók, hogy egyrészt az elégedetlen hazai közvéleményt megnyugtassa, másrészt a pápa rokonszenvét megtartsa s végül, hogy bármikor hivatkozhassek a védőbástya szerepének díszére és visszaélhessen vele?

Uralkodása első éveit azzal telnek el, hogy véget vessen azok-

nak a »belviszályoknak«, melyekre III. Callixtus pápa fentebbi levelében céloz, s megvédje magát a lemaradt királyjelöltek, a császár, a lengyel király, sőt a Dalmáciára áhítózó Velence támadásai ellen s megfékezze a huszita Giskra hadait a Felvidéken. Emellett mégis vezet eredményes hadjáratokat dél felé is, a Korona hűbéres tartományait hűségére téríti. Mindezt jóformán teljesen a maga erejéből, részvétlenségtől, sőt rosszakaratától körülvéve. Így telik el hat esztendő.

Egyetlen nagysúlyú szövetségese, ki lelkén viselte trónja és országa biztonságának megszilárdítását, a pápa volt. Pedig az új pápa, II. Pius, korábban a császár kancellárja, a nagy humanista, Aeneas Sylvius, s a császár nem alaptalanul számított rá Mátyással való viszályában. De az egykori kancellár is felszabadította magát a lekötelezettség érzése alól, s mint a kereszténység feje, szigorúan felelősségre vonta hajdani urát. A császárhoz intézett felszólítása teljes súlyában mutatja országunk jelentőségét. »Gondolja meg Felséged, hogy a törökök, ha nem állnának ellent a magyarok, már sok keresztény országot elpusztítottak volna. Es a mostani viszály végső romlással fenyegeti a kereszténységet. Ezek után kérem Felségedet, ne bántsa ezt a királyt, kit ő Szentsége a pápa, ha szükség kívánna, fegyver hatalmával is kénytelen lenne megvédeni, mert elmozdítása a kereszténységre hátrányos következményekkel járna.« Ugyancsak a pápa követe lépett közbe a hazai pártosoknál is, hogy engedelmességre bírja őket az általa oly nagyra tartott király iránt.

Mert II. Pius is elismerte Hunyadi János fiának és a magyarok királyának kivételes helyzetét Európában. E nagy pápa az egész kereszténységet összefogó hatalmas kereszteshad élén személyesen akart döntő csapást mérni a pogányra s kiűzni Európából. E vállalatban a magyar királynak vezető szerepet szánt. »Ambár – nyilatkozott – a római egyház a keresztény királyokat és fejedelmeket különbség nélkül tisztelni és támogatni köteles, kiváló kedvezésekhez van joga Krisztusban szeretett fiunknak, Mátyás királynak... Az ő nemes és nagykiterjedésű országa több mint hetven esztendő óta a keresztény hitnek kelet felé védpajzsul szolgál...« Dicsőítve emlékezik meg Hunyadi János teljesítményeiről, valamint fiának már elért sikereiről, mikkel »atyja dicsőségének magaslatára emelkedett. Méltó tehát az apostoli szentszék kegyére, melyben őt szívesen fogjuk részesíteni. A mantuai gyűlést – utal a kongresszusra a pápa, melyen a nagy hadi vállalkozást akarta előkészíteni – főként azért hívtuk egybe, hogy a szenvedett súlyos veszteségektől meggyöngült Magyarországnak segítséget nyújthassunk, hogy a küzdő magyaroknak

biztosítandó támogatás iránt a keresztény fejedelmekkel értekezünk. Minden erőnkkel azon leszünk, hogy a magyarokat és a többi keresztény népeket a törököktől megszabadítsuk. A belső viszályokat pedig, amik a magyarok és más népek körében dúlnak, alkalmas eszközökkel meg fogjuk szüntetni. A népeket, melyek a közös ellenséggel szembeszállni hivatottak, belső sebeikben elvérezni nem engedhetjük.«

Mátyás eddig már két kisebb hadjáratot vezetett a török ellen, s nemrég tért vissza a harmadikból, – mert a csehek Felső-Magyarországot megint zaklatták, – mely Boszniát felszabadította. Ekkor volt Jajca híres ostroma, hol a király nem egy példáját adta személyes vitézségének, s szállóigévé váló s őt oly mélyen jellemző nyilatkozatát is ekkor tette. Jajca török parancsnoka felajánlotta a vár megadását, ha szabad elvonulást nyer, úgy azonban, hogy keresztény foglyait is magával vihesse. A király válasza azonban így szólt: »Emberekért, nem falakért küzdünk. A legutolsó szolgát sem hagyhatom kezeitek közt. Megszabadításukért utolsó csepp véremet kész vagyok ontani.« A keresztények védője ő, ezt mélyen átérezte. Ez derül ki abból a remek levélből is, melyet nevében a nagy magyar humanista, Janus Pannonius írt a királyi kancelláriából a pápához 1464 január 27-én.

Ebben beszámol Mátyás a pápának hadjáratáról. »Megtörténtem, – írja Boszniának a török általi meghódításáról, – mekkora, mily nagy sebet kapott ezzel a keresztény világ, beláttam, hogy az orvoslás szükségessége nem engedi, hogy a gyógyítást halasszam, hanem gyorsan, azonnal cselekednem kell.« Mintha IV. Bélát hallanók: nehogy gondatlanságot, hanyagságot vessenek szemünkre ... Ez a seb, mondja, »nemcsak Európa zugait, oldalait érte, hanem már nemesebb részeit is megtámadta s gyorsan és gonoszul minden részeiben elharapózhatott volna?«. Ezért hát sereget gyűjtött és kész további, nagyobb-szabású vállalatra, »de mivel – folytatja – az eszközök elégtelenek, arra van szükség, hogy Szentséged cselekedjen és támogasson . . . Úgy vélem, nem mellőzhetem, hogy el ne panaszoljam röviden azokat az akadályokat, melyek ezen gondomban és szándékomban megzavarnak.«

A következő szakaszban, amint gyermeki bizalommal járul a Szentatyához az ifjú, koronázása előestéjén, visszatekintve a korai gondokra és küzdelmekre, mik árán eddig eljutott, megható módon jut kifejezésre ugyanaz a keserűség, – ha itt a nagyobb erő és a siker nyújtotta biztonság öntudatával enyhítve bár, – melyet a tatárjárás korának magyar királya is kiöntött ugyanezen

atyai szék előtt »a háború tövisei« miatt, melyekkel »a segítség gyümölcsei« helyett zaklatják azok, kikért áldozatait hozza.

»Hiszem, hogy nem ismeretlen Szentséged előtt, hányszor és minő fáradozalmakat viseltem el az időtől fogva, hogy engem ennek az országnak a kormányához szólítottak és én azt felvállaltam, azokban a dolgokban, melyeket az ország rendbehozása kívánt meg, s hogy mily széttépett, zavarokkal teli, elnyomorított, minden tagjában széteső állapotban vettem át. Ernyedetlen gonddal munkálkodtam sebeinek gyógyításán, a romok eltakarításán, mert a belső pártharcok és a külső ellenség nemhogy megrongálta, de úgyszólván romba döntötte. Ügy tetszett Istennek, hogy kegyelmes legyen gondjaim iránt, s végtére sok fáradság és veríték árán eljutottunk oda, hogy először elcsendesedtek a belháborúk, aztán megtisztult az ország a kívülről jött ellenségektől, s én a belső viszályok és szomszédi nézeteltérések lecsillapításával annak az egy gondnak szenteltem magamat, mely a keresztény hit ellenségeivel szemben számomra örökség volt és örök kötelesség marad. Hogy egyéb gondjaimtól immár megszabadulva erre vettem magamat, hogy ennek feküdtem neki, hogy minden törekvésem, minden cselekedetem ennek szolgálatába állítottam, arra ott vannak bizonyosságul az elmúlt napok tettei. Nos, míg én ezekkel voltam elfoglalva és a kereszténység ellenségeit a kereszténység határaitól visszavertem, hitet nem tartó keresztények betörték országunk felső végein, számos fészket és búvóhelyet foglaltak maguknak rablómesterséghez, amelyekből hasznothajtó távollétem alatt temérdek kárt és ártást okoztak, okoznak és szüntelenül halmoznak, úgyhogy akiknek hitéért és közös megmaradásáért a hitetlenekkel viaskodom, azok csalárd módon megtámadnak és megzavarnak. Ilyeténképpen, higgye el Szentséged, semmi sem eshetne inkább nehezemre, mint hogy visszalépjek megkezdett tervem folytatásától és a győzelemnek most oly nagyon alkalmas kihasználásától. Igazán megérné a fáradságot, hogy előnyomulásunkat folytassuk, amit szerencsésebb fegyverrel nyitottunk meg, mint ahogy el volt zárva, s azt, amit megszereztünk, még éberebben megőrizzük és nagyobbítsuk. Ezért elhatároztam, hogy ezeket a dolgokat megírom Szentségednek, kellemes hírekkel kellemetlen dolgokat; s vegyítve, hogy mindkét körülményt számba vehesse s egyrészt gyermekeinek sikerében együtt örülhessen, másrészt nekiláthasson a hiányok orvoslásához. Ugyanis ielenleg ez a két ügy kívánja meg Szentséged figyelmét és gondoskodását, hogy az előnyomulás maga folytatható, a hiányok és akadályok pedig megszüntethetők legyenek. Bizonyosan tudja Szentséged, hogy nekem eltökélt

szándékom, miszerint a katolikus hitnek és a hívők védelmének minden tevékenységgel, gondoskodással szolgáljak, kiváltképpen, ha megvan rá a költség és így a lehetőség, akadályok pedig nem állják útját. Ha az előbbiek hiányoznak, az utóbbiak viszont elébem állnak, gondoskodásomat, bár akaratom ellenére, kénytelen leszek másra fordítani, mint amire terveztem. Sőt, ünnepélyesen kijelentem, hogy a mai naptól fogva minden olyan esetben, amikor szükséges lesz, hogy a hitetlenek ellen felvett fegyvert sérelmekről indítva a hitetlen hívők ellen fordítsam és országom háborgatóit háborgassam: azt jogos fájdalommal megteszem. És Szentséged ne nehezteljen rám és ne nekem tulajdonítsa, ha a közösség fennmaradását nem szolgálhatom, mivel hazám külön veszedelmeinek megszüntetése érdekében kénytelen vagyok távol lenni. Mindazonáltal még közbeléphet Szentséged tekintélyével, ami nekem elég lesz és visszaadja a lehetőséget, hogy folytassam, amit kezdtem, s az akadályokat is megszüntetheti, nehogy oda fordítsam erőmet, ahova nem akarnám. Ezt kívánja Szentségedtől az én mélységes tisztelem, s tartozik vele a hitnek is.«

Nem haszontalan elmélyedni ebben az államiratban, mert itt van Mátyás egész politikájának, egész élete művének tervrajza. Erre kell emlékeznünk, ha Mátyás felett ítéletet akarunk mondani. S emlékeznünk kell nemcsak a pogány elleni fogadkozásokra, hanem – még inkább – »a hitet nem tartó hívők« elleni vádra, a hivatkozásra, az alkalomra, melyet ezek nem engednek kihasználni, a keserű és szemrehányó kézmosásra, hogy a pogányok helyett a hívők ellen kell fordítani a fegyverét, – ám lássák a következményét, – a fenyegetésre, hogy ilyen részvétlenség, sőt rosszakarat közepett elébe fogja helyezni országa érdekét és javát a keresztény közösség ügyének, s végül a felelőségnek a pápára való háritására, minthogy ő »tartozik a hitnek« azzal, hogy a kereszténység bástyáját megerősíti és háborgatóit távol tartja. Ebben a levélben az egész Mátyás előttünk áll. Ez már nem a középkori király levele, bármily sok hang felcsendül itt is a IV. Bélából. Ezt a nemzeti király írja már, a nacionalista, ki ugyan hajlandó az egyetemesség szolgálatába állítani országát, – hiszen nacionalizmusának éppen ez a tartalma, – de áldozatul dobni és akár veszni is hagyni semmi célért sem hajlandó. De erre is van igazolása: maga a pápa ismerte el, hogy Magyarország pusztulása az egész kereszténység szerencsétlensége volna. Ha pedig azt kérdezzük, miért fordult Mátyás nyugat felé, ezekre a keserű mondatokra kell emlékeznünk.

Egyelőre úgy látszott, a régi kereszties hadak nagy napjai

tértek vissza. A mantuai kongresszus, ha nem is valami túlságosan, de mégis felkarolta az ügyet. A költségekre nagyobb összegeket ajánlottak meg. Az volt a terv, hogy Mátyás szárazföldön, a pápa pedig hajóhad élén az Adriáról támadja meg a törököt. Főként az olasz államok járultak hozzá a vállalathoz. Hiszen elsősorban őket fenyegette a török terjeszkedés. Midőn azonban tette került a sor, Mátyás egyedül indult délnek. Már Boszniában is hasztalan várta a csatlakozókat. »Az ellenség – írja innen bosszúsan a pápának – immár fölismerte, hogy a keresztények mozgalmaiban több a tüntetés, mint a komolyság.. . Ha tehát hajóhad vagy sereg egyáltalában van, ám mutassa magát s az eddigi hanyagságot buzgalommal, a késedelmet gyorsasággal pótolja. Én részemről mindenesetre teljesítem kötelességemet hazám és hitem iránt.« Nagysokára valóban összegyűlt Anconában a hajóhad, de mielőtt elindult volna, az agg pápa hirtelen meghalt, s erre a hajók hazaszéledtek. Mátyás maga harcolta végig hadjáratát, siker nélkül ugyan, de veretlenül. Majd még egy hadjáratra készült a következő – 1465. – évben, de minthogy minden segély elmaradt, az útból visszatért, közölve az új pápával, hogy magára hagyatva támadó hadjáratot nem kockáztathat, míg ha elegendő segítséget kap, jövőre hajlandó újra megindulni, s a Hellespontusig űzi a törököt. Ha azonban nem kap segítséget, »ég és föld színe előtt kinyilatkoztatja, hogy a török kiűzése Európából másokon múlt, nem rajta«.

Igazán ezzel a csalódással lett a férfikor küszöbére lépő Hunyadi Mátyás magyar királlyá. Ekkor kellett végképpen belátnia, hogy egyedül van, részvétlen, sőt ellenséges szomszédokkal környezve, egy egész részvétlen Európa határán, melyet neki mégis védenie kell, mert hozzá tartozik. Ekkor tért rá annak a külpolitikának az útjára, melyet fentebb ismertettünk, s melynek kénytelenségére talán sikerült újabb bizonyítékot bemutatnunk. Nem volt más hátra számára, ha pusztulni nem akarja hagyni országát, mint uralmába venni a nyugati erőket.

De vajjon valóban a török ellen akarta-e ezeket felhasználni? Van-e bizonyíték arra, hogy mindvégig készült a törökkel való végső leszámolásra?

Való, hogy az első évek s főként a II. Pius-féle vállalkozás meghiúsulása után inkább csak védekezésre szorított, bár többször megmutatta Magyarország erejét az ellenségnek. De hogy az ősellenségnek mindvégig a törököt tartotta, arra már az az egyetlen tudósítás is fényt vet, amit Galeottonál olvashatunk,

hogy a király lakomáin az énekmondók a török-harcokról zengtek legtöbbször. S még Heltai is úgy tudja, hogy egy török követ-ségnek kijelentette, »olyan törvénye van Magyarországnak, hogy soha a magyar király frigyet nem tehetne a törökkel, mert-hogy természetszerint való ellenségek volnának a keresztyén-ségnek«. Igen jellemző az a levél, amit akkor intéz a pápához, mikor az a huszita Podjebrád megfenyítésére szólítja fel. Mátyás voltaképpen ezzel keveredett a végeérhetetlen nyugati bonyo-dalmakba. »Én magamat egészen felajánlottam a római szent-széknek és Szentségednek. Mindazt, amit Isten és az ő földi helytartója nekem parancsol, bármilyen nehéz vagy veszedelmes legyen, mint üdvöset és szentet, félelem nélkül fogom végre-hajtani; főképpen mikor szent hitünk oltalmáról, a, hitetlenek megfenyítéséről van szó . . . Akár a csehek, akár a törökök ellen legyen szükség Mátyásra, őt és országát mindenkor készen találja Szentséged.« »Ezt a háborút nem kevésbé szentnek tartjuk, mint azt, amit régtől fogva a törökök ellen viselünk«, jelenti ki a hadjárat kezdetén kibocsátott kiáltványában.

A cseh-kérdést négy év múlva, 1475 elején zárta le az olműci békével, s ekkor bejelenti az országgyűlésnek, hogy teljes erejével a török, »a mi és országunk természetes ellensége« ellen fordul. E királyi irat őszinteségében annál kevésbé van okunk kétel-kedni, mert valóban a tényleges helyzetet jellemzi, mikor hivatkozik arra, hogy a háborút a pápa felszólítására és tanácsosai biztatására indította meg s abból már régen szívesen kibonta-kozott volna. A rákövetkező tettek is ezt igazolják.

Minden eddigit felülmúló hadi készülődésekbe kezd, s a rendek is áldozatkészek. A pápai udvarba küldött követe arra hivatkozva kér segítséget, hogy a török Itália, Róma ellen készül, s biztosan eredményt ér el, ha az egész kereszténység össze nem fog. Itália sem meghódíthatatlan. Kéri a pápát, hasson oda, hogy mindenki megbéküljön vele s együtt induljanak a közös ellenségre. A készülődésnek kellő lélektani hatása is volt. A moldvai vajda kész ismét elismerni a magyar korona főhatóságát, Perzsia fejedelme szövetséget ajánl és a török császár hosszú fegyver-szünetet javasol előnyös feltételekkel. Ha Mátyás valóban vona-kodott volna a török kérdés rendezésétől s erejét nem akarta volna dél felé pazarolni, most kényelmesen megtehetette volna, tisztességes külszín alatt. Ha csak éppen biztosítani akarja az ország közvetlen határát, ezt most minden áldozat nélkül elér-hette volna. Ám ő azt a választ adj a szultánnak, hogy »harcolni fogok, ha életemet kell is feláldoznom. Tudja meg a világ, hogy a kereszténység megmentése nem rajtam múlt«, ismétli a tíz év

előtt a pápának küldött keserű izenetet. Segítséget azonban nem kap; azon pedig nem lehet csodálkozni, ha a maga ereje nem elegendő olyan nagyarányú vállalatra, mint amelyet tíz éve a pápával tervezett. Most csak Szabács várának megvétele a cél, de ezt el is éri, s ezzel alkalmat szolgáltat az első ránkmaradt magyar nyelvű epikus mű megszületésére. Ilyenek lehettek azok az énekek, melyeket lakomáin hallgatott, mint a »Szabács viadala«. 1476 márciusában azzal tért vissza Budára, hogy kormányzati ügyeinek elintézése után folytatja a hadjáratot. Ebben semmi okunk kételkedni. Szándékát azonban nem hajthatta végre, mert Frigyes császár fondorlatai, miket megbuktatására szőtt, ismét nyugatra kényszerítették, s ezzel kezdetét vették osztrák hadjáratai.

Ezeknek az éveknek, amikor *úgy látszott, teljesen szakított* a hagyományos magyar politikával és lemondott a török megtöréséről, van egy nagy figyelmet érdemlő mozzanata. 1483-ban felajánlja, hogy az általa elfoglalt osztrák területeket a pápa kezére bocsátja, s ő tartsa addig, míg a császár megfizeti régi tartozását és kieszközli a birodalmi gyűlésben tízezer lovas kiállítását a török ellen. Akkor pedig a területek visszaszállhatnak a császárra. A feltételek íme igen előnyösek voltak a szorongatott császárra nézve, s túlzás volna arra gyanakodni, hogy Mátyás a tényleg bekövetkezett visszautasítás reményében tette ajánlatát. A jelek inkább arra mutatnak, hogy hajlandó minden előnyét feláldozni, ha össze tudja hozni a török elleni szövetséget. Ez pedig csak úgy érthető, ha elhisszük, hogy előnyeit is a végső cél, a török leküzdésének érdekében kereste.

Mellőzve Mátyás apróbb vállalatait a török ellen, mellőzve a szakadatlanul megisméltendő hangoztatását a török elleni hadjárat tervének, még azt az esetet is mellőzve, mikor 1481-ben az ő seregei szabadítják fel a délitáliai Otrantót a török megszállás alól, – s ez igazán nem az ő országát fenyegette közvetlenül, – most csak a Dsem-ügyet nézzük meg közelebbről.

Dsem II. Mohamed ifjabbik fia volt, s mikor a szultán meghalt, az udvar egy része vonakodott legidősebb fiát, Bajazidot elismerni örökösül, azzal, hogy Mohamed nem volt még szultán, mikor ő született. A testvérháború Bajazid győzelmével végződött és Dsemnek menekülni kellett. A zavarok kitűnő alkalmat kínáltak és Mátyás azonnal lecsapni készült. Erre a török herceg párthíveinek küldöttje is felhívta, ki közölte vele, hogy ha Dsem sereg élén a birodalomban megjelenne, nyert ügye volna. Dsem maga is segítséget kért az európai uralkodóktól, így Mátyástól is. Mátyás azonnal felajánlotta segítségét. Nyilatkozatai szerint

nemcsak hálájára számított, ami a további támadásokról és hódításról való lemondásban nyilvánulhat meg, hanem arra is, hogy sikerül a keresztény hitre téríteni, s ilyen módon szüntetni meg a pogány veszedelmet. A régi magyar királyok missziós hivatását élesztette fel. Terveit elősegítette egy különös és a korbéli viszonyokra rendkívül jellemző körülmény. Mátyás azt közli egy levelében a pápával, hogy a szultánfi az ő unokatestvéreimért a törökök egy erdélyi beütés alkalmával elrabolták nagyanyjának testvérét, ezt a szultán feleségei közé vette s tőle született Dsem herceg.

A herceget udvarába hívja, ez azonban nem tehet eleget a meghívásnak, mert a johannita lovagok egy franciaországi várában őrzik. A menekülő ugyanis Rhodos szigetére futott a johanniták védelme alá, s innen intézte segélykérését az európai udvarokhoz, így Mátyáshoz is. Ám a velencei köztársaságnak kellemetlen lett volna a háborús bonyodalom a Földközi-tengeren, Bajaziddal sikerült biztosítani a békés állapotot, ezért rávette a rhodosiakat, hogy Dsemet Franciaországba szállítsák és veszélytelené tegyék. Mátyás kérése, hogy »vérrokonát« udvarába bocsássák, süket fülekre talál. Az meg éppen nem lett volna ínyére Velencének, ha ez a nagy ütőkártya Mátyás kezébe kerül. Az olasz államok közül egyedül Velencével volt rossz viszonyban. A köztársaság nemcsak Dalmácia és az Adria birtokáért vívott hagyományos harcot a magyar birodalommal, hanem most északi határain is a magyar király súlyát érezte Mátyás osztrák hódításai folytán. Velence mindent elkövetett egész uralkodása alatt tervei meggátlására és megbuktatására. Ez annál terheesebb volt Mátyásnak, mert Velence jóviszonyban volt a pápai udvarral, s ezzel, tudjuk, ő is szilárd barátságba akart maradni minden körülmények között. Velence most is elérte, hogy Dsemet nem adták a magyar király kezébe, hanem Rómába szállították, hogy ott maradjon mindaddig, míg az összes keresztény hatalmak közös háborúja visszaviszi Isztambulba. Ez a szövetséges háború természetesen sosem indult meg, de Mátyást elütötték a szultánfi személyében kínálkozó alkalomtól, úgyhogy ő megegyezett Bajaziddal öt évi fegyverszünetben, közölve a keresztény hatalmakkal, hogy a maga erejére hagyatva támadó hadjáratra nem vállalkozhat, tehát addig, míg Európa észretér, kénytelen ilyen módon óvni magát a török támadásoktól.

Ám Dsemmel kapcsolatos terveit élete végéig nem adta fel. Van egy rendkívül fontos szóbeli nyilatkozata, mit egy évvel halála előtt, 1489 januárjában tett a pápai követ előtt, ezt a követ nagy szerencsénkre legott írásba foglalta. Ebben az időben élte át

egyetlen súlyos nézeteltérését a pápasággal. VIII. Ince Velencét pártfogolva keveredett abba a helyzetbe, hogy a magyar király ellen foglalt állást. Mátyás őszintén kereste a megbékülést, s ennek megteremtése után »életének és erejének hátralévő részét örömmel fordítja a szent vállalatra, melyért éppoly szép élni, mint meghalni«. Még egyszer felhangzanak e nagyszerű szónok áradó szavai, telve indulattal és keserőséggel, egy csalódásokkal teljes élet végén, amint a pápa követéhez beszél.

»Valamint egykoron boldog emlékezetű atyám, úgy én is kora ifjúságom óta a kereszténység és a szentszék buzgó oltalmazásában nőttem fel. Hadjárataim alatt, a temérdek pénzáldozatról nem szólva, számos jóbarátomat, rokonomat, nagybátyámat is elvesztettem. Sebek borítják testemet, s csak én tudom, mennyi fájdalmat okoznak azok most, törődött koromban. Az egész világ előtt köztudomású tény, hogy mit tettem, milyen harcokat vívtam a kereszténységért. És míg mindig kész voltam fegyvert ragadni a török ellen, bármikor szólítottak fel a szentszék és követei, békességet beleegyezésük nélkül sohasem kötöttem. Ha kitarással a török előnyomulást meg nem akadályozom, több tartomány még mindig az átkozott ellenség kezén volna. Biztosíthatom, követ úr, a magyarok önfeláldozó vitézsége nélkül Olaszország és a szentszék sorsa rég el volna döntve.«

Hivatkozik a csehországi vállalatra, melyet a pápa óhajára indított s mely szintén nagy áldozatokkal járt: »veszedelmek, fáradsalmak, költségek, továbbá magyar királyságom dicső férfiai oly áldozatok, mikkel tíz Csehország értéke sem ér föl«. Ennek fejében a pápa nem tartotta meg ígéretét és a lengyel Ulászlót ismerte el cseh királynak, holott ígéretet tett, hogy csak őt ismeri el. »Következett a törökök betörése Itáliába és Otranto megszállása. Ezen alkalommal is, öszentsége Sixtus pápa egyszerű levelére haladéktalanul válogatott vitézek csapatát küldtem Otranto visszafoglalására, s csak akkor hívtam vissza, midőn Itália békéjét biztosítva láttam. Ezen vállalat összes költségeit saját erszényemből fedeztem. Pedig ha Otrantót az ellenség kezéből ki nem ragadom, s ha azonfelül a török császár halála be nem következik, Otranto elfoglalásának következményei súlyosan nehezdedek volna a szentszékre és egész Itáliára.« Hivatkozik arra az esetre is, mikor a pápa egy fellázadt vezére a törökkel szövetséget kötött és behívta Itáliába. Ekkor is felajánlotta segítségét, s »ennek pusztá híre elegendő volt a veszély elhárítására; a török hajóhad, mely erős sereggel megrakva készen állott a támadásra, rögtön felhagyott tervével. Ennyi veszedelem

kiállásáért, ennyi fáradtság és költség viseléséért vajjon mi volt jutalmam? – veti fel a kérdést. – A jutalom ez volt«, kezd hozzá keserűen, fokozódó indulattal.

»Öszentsége tudta jól, milyen hő vággyal óhajtom, hogy a török császár testvéröccse, Dsem herceg kezeimbe kerüljön. Ezt mind ő maga, mind számos török országnagy kívánta, ő ugyanis vérrokonom, mert nagyanyám testvére török rabságba jutván, a török császár felesége lett s tőle származik a mostani császár és Dsem herceg. Ennek hívei biztosítottak afelől, hogy velük karöltve a mostani császárt könnyű szerrel a Kaukázusba szoríthatom vissza. Azt a reménységet is táplálhattam, hogy a törököket a keresztény hitre téríthetem, vagy legalább kedvező mederbe vezethetem az ügyet. Mindezek ellenére törekvéseimben Öszentsége nem támogatót, kérésemet nem hallgatta meg. Sőt ellenkezően, úgy járt el, mintha tekintélyemet és dicsőséget irigyelné. Nem érte be azzal, hogy ellenségeim ösztönzésére a francia királyt a török herceg kiszolgáltatásának megtagadására intette. Saját követemet, a váradi püspököt, akit Franciaországba küldöttem, árulásra készítette, arra bírván őt, hogy a török hercegnek a szentszék részére leendő kiszolgáltatása érdekében működjék. A francia király legelőkelőbb tanácsosainak leveleiből ismerem Öszentsége eljárásának indító okait. A szegény török herceget a velenceieknek akarja átadni, mert néhány százezer aranyat kínálnak érte.

»És ne higgye, követ úr, hogy a velenceiek a kereszténység közös javára akarják felhasználni. Éppen nem. Át akarják adni bátyjának, hogy ezen az úton egyetmást visszaszerezzenek, amit pulya asszonyok módjára elvesztettek, azután pedig engem bizonyos kellemetlen dolgokkal lephessenek meg.

»Ügy látszik, – folytatja a helyzet ismerőjének fölényével, – mintha öszentsége azt állítaná, hogy a velenceikkel szövetségbe a török ellen háborút akar viselni. De tenger felől a törökök megtámadhatatlanok. És a velencei hajóhad ugyan miféle dicsőséges, kiváló tetteket mivelt eddig a kereszténység javára?« – kérdi gúnyosan. Lepantóig még száz év van hátra! S amit most mond a király, az éles fényt vet korára, arra, mire vitte a keresztény államok egy részét a keresztény univerzalizmus helyébe lépő nacionalizmus akkori éretlensége: »Kizárólag a velencei érdekek szolgálatára áll és arra használtatik, hogy fegyvert, szerszámot és egyéb árucikkeket szállítson a kereszténység ellenségének. A velencei bevételből a törökök több hasznot húztak, mint fél birodalmuk jövedelméből.«

Majd belőle is kitör a nemzeti önérdek keserősége, jelét mu-

tátva a többször látott igazságnak, hogy ez mindig reakcióként lángol fel.

»Azonban ám cselekedjék Őszentsége tetszése szerint, folytassa ellenséges magaviseletét. Nekem az mindegy. Biztosítom, hogy királyságom érdekeit a kellő eréllyel és tapintattal megoltalmazom. Ám tagadja meg tőlem Őszentsége mások kedvéért a török herceget, én kötelességemet teljesítem. Ha majd a velenceiek megkapják áldozatukat, s a veszedelmek tüze fellobog, megmutatom, hogy nem tartozom a föld legutolsó hatalmai közé. Akkor aztán a szentszék, Itália és az egész kereszténység érezni fogja a török herceg feláldozásának következményeit. En egész biztossággal állíthatom, hogy a törökök senkivel sem óhajtanak inkább békét kötni, mint velem, s hogy a békekötésből senki annyi hasznot nem húzhat, mint én. Ezekből Őszentsége megértheti, mi következik be, ha majd a török herceget Velencének kiszolgáltatta.«

A legátus igyekezett a felindult királyt higgadtan megnyugtatni. Kijelentette neki, hogy a pápa senkit annyi kitüntetéssel nem halmozott el, mint őt, mert tudatában van a nagy teljesítményeknek, melyeket dicső atyja és ő is a kereszténységnek tettek, megmagyarázta a felpanaszolt cselekedeteket, igyekezve kimutatni, hogy azok nem irányulnak Mátyás ellen, közölte, hogy a török herceget a pápa senki kezébe nem akarja adni, mert úgy tartja illőnek, hogy mivel az egész kereszténység által megindítandó háborúban hivatott nagy szerepre, az ő, a kereszténység fejének kezében legyen. Ily módon az irigységnek és egyenetlenségnek is útját vágják. »Ha pedig utóbb a háború folyamán kívánatosnak mutatkoznék, hogy őt más valaki vegye át, ez csakis Felséged lehetne, kit hadvezéri képességei, kivívott győzelmei és Magyarország helyzetének előnyei a hadi munkálatok vezetésére leghivatottabbá tesznek.« Majd tiltakozik az ellen, mintha Velence valami különösképpen lekötölte volna a pápát, s azzal zárja, hogy »legyen nyugodt Felséged, Isten, ki őszentségét a kereszténység élére állította, képessé fogja őt tenni a kereszténység egységének és összetartásának megszilárdítására«. Ebben a nyilatkozatban az a legfontosabb, mert legjellemzőbb, hogy a pápa követe azzal igyekszik kibékíteni a magyar királyt, hogy neki, mint a kereszténység védőjének kijáró különös pápai kedvezést hangsúlyozza és azt, hogy össze fogja fogni a kereszténység erejét a török ellen, a vállalat vezére pedig a király lesz. Egészen úgy tűnik fel a dolog, mintha a magyar királynak még a pápát is joga volna felelősségre vonni a keresztény univerzálizmus nevében.

Ő azonban, úgy látszik, szilárdan hitte, hogy a pápa Velence

kezére akarja adni Dsemet, s nem hagyott fel tervével, hogy ő kapja meg. A legátus Beatrixhez fordul, de a királyné meddőnek tart minden közbenjárást, míg Mátyás gyanúját el nem oszlatják tettekkel, mégpedig Dsem kezéradásával. A királyné szerint férje egészen búskomor, s annyira fel van zaklatva, hogy »se nem alszik, se nem eszik«. »Az Istenre kérem, – mondja a királyné – óvakodjanak a török herceget Velencének kiszolgáltatni. Ha ez megtörténnék, nagy botrány keletkezhetik. Ismerem a királyt, tudom, mire viheti a kétségbeesés. Ellenben ha ő kapja meg a herceget, három hónap alatt kiűzi a törököt Konstantinápolyból.«

Mikor erőszakos fellépése, mit a legátus előtt még többször megismételt, nem vezetett célhoz, engedékenységet mutatott, s követet küldött a pápához, mégpedig nem főpapot, sem külföldi humanistát, kiket előszeretettel alkalmazott diplomáciai szolgálatban, hanem világi magyart, személynökét, Drágyi Tamást. Ennek feladata volt, hogy a pápát elhajlítsa Velencétől és szoros szövetségbe vonja a magyar királlyal egy nagy török elleni vállalat érdekében. Közben a pápa is elküldte választát Mátyás szemrehányásaira, melyeket legátusa közölt vele, s bár a pápa fenntartotta, hogy az ő részén van az igazság, Mátyás az, aki jogtalanságokat követett el, míg ő semmiben sem vétkes Mátyással szemben, a király lemondott a vitáról, sőt kinyilvánította, hogy »most is újból kész vagyok öszentsége parancsára a kereszténység oltalmára fegyvert ragadni. Minden időben hön óhajtottam, hogy a törökök ellen nagy hadjárat létesüljön. És ha ellenségeim nem állanak utamban, a keresztény világ meglátta volna, mit tudok tenni. Nem tagadom, gyakran sürgettem, hogy a kereszténység közjára érdekében szolgáltassák ki nekem a török herceget, de hálával tartozom öszentségének azért, hogy a közjó és az egyetértés érdekében magánál tartja. Teljes hitelt adok a követ úr előterjesztésének«, jelenti ki. Hajlandó Velencével is megbékülni, noha az a magyar korona tartományait bitorolja és zaklatja, ha Velence is jószomszédként viselkedik. A végén a pápa minden kívánságát kész teljesíteni és a legátus elragadtatottan jelenti urának, hogy bölcsessége »dühöngő oroslánból a pásztor szavát követő jámbor báránnyá változtatta Magyarország királyát«.

A pápa ráveszi Velencét az egyetértésre, s a signoria követe közbenjárását is felajánlja a császárnál, hogy azzal is helyreálljon a béke és végre megszülessen a keresztények egysége. A király terveit és egész gondolkozását fényesen igazolja az, hogy kapva kap az ajánlaton. Szószólója keserűen és vádolóan sorolja

el a császár ellen vádjait, de végül mindent elfogad: »Őfelsége, mivel csakis a békeség biztosítására indított a császár ellen háborút, őszentsége és a velencei szenátus biztatására kész mindent visszaadni a császárnak, amit tőle elfoglalt, ha viszont a császár az utolsó békekötés feltételeit pontosan betartja ... Azután békeségben kíván vele élni és atyja gyanánt fogja tisztelni. Mert királyunk Őfelsége a szenvedett sérelmeknél és károknál még inkább azt fájlalja, hogy megfosztatott a kedvező alkalomtól, mely a törökök ellen indítandó háborúra nyílt. Amint a császárt legyőzte, a törökök fölött is diadalmaskodott volna. Bocsássza meg Isten a császárnak, hogy míg önmaga romlását is előidézte, a királyi Felségnek dicsőségét irigyelve, mintegy kezéből ragadta ki a diadalt a kereszténység ellensége fölött.«

Örömmel veszi a császár fiának, Miksának közbenjárását. Miksával kölcsönös meleg rokonszenv fűzte őket össze, két lovagkirály csodálata és tisztelete egymás iránt. Meg is egyeztek, sőt szövetségi tervet dolgoztak ki, mit házasságok is megpecsételték volna. Végre úgy látszott, Közép-Európa vihara elsimul és a király gyermekkori, atyjától örökölt terve, az ősi magyar politika hagyatéka teljesül: Közép-Európa független államainak szövetsége a török ellen fordul. 1489 július 18-án, Úrnapiján templomi szószékről hirdetteti ki a készülő békét és a török elleni háborút. Ebben a helyzetben fokozott érdek volt, hogy Dsem udvarába kerüljön, s dühöngő fenyegetést és panaszos szelidséget egyaránt latba vet, hogy a pápa teljesítse óhaját. Mintha érezné a közeledő véget, oly türelmetlen. Szeptemberben érkezett a pápa levele az ígérettel, hogy mihelyt a francia király és rhodosi nagymester beleegyezését megkapja, a herceget hozzá küldi. A legátus jelenti, hogy a király kitérő örömmel fogadta a közlést, de kéri az ígéret gyors teljesítését. »Olyan sereget állítok ki, – fogadkozik a legátusnak boldogan, – amelyet a keresztény világ még nem látott. Igazolni fogom, hogy valóban a kereszténység érdekében kérem a török herceget.«

Ezalatt a török szultán követe is Budára érkezett a béke meghosszabbítása végett. A király ezt is felhasználja, hogy nyomást gyakoroljon a pápára és a császárra is. A pápai legátus kérdésére közli, hogy kénytelen lesz újabb öt évre meghosszabbítani a békét, mert »ha régebben kiszolgáltatják nekem a herceget, minden áldozatot szívesen meghoztam volna, de a hosszú halogatás kétségbeejtett. És azóta változott a helyzet az egyiptomi szultán és a török császár viszonyában. Nem vagyok elég erős, hogy ilyen két hatalom ellen háborút kezdjek. Most már Őszentsége ám tartsa meg a herceget, vagy adja át annak, akinek

tetszik.« De a török követség pár hónap múlva bekövetkező haláláig csak egyszer jut színe elé, a tárgyalások nem indulnak meg, ellenben decemberben Kassa városához intézett levelében hangoztatja nagy örömmel, hogy a római királlyal megkötendő béke az egész kereszténység hasznára lesz, mert akkor egész erejét a kereszténység ellenségére fordíthatja. Miksával való tárgyalásokra fordítja minden figyelmét és noha a császár igyekezett az eredményt meghiúsítani, fia nem adta föl szándékát, hogy Mátyással megegyezzen, s Mátyás utolsó útjára Bécsbe az ő követeit fogadni is indult. Halála aztán mindennek véget vetett. Alakja összeomlott, s Dél és Nyugat fogóként szorult egymásra tartó vázától megfosztott birodalma összeroppantására.

»Ha ellenségeim nem állanak utamba, a keresztény világ meglátta volna, mit tudok tenni!« Ezt mondja Mátyás a pápa követének, mikor Dsemet kéri, hogy megindulhasson vele a török ellen, s keserűen fakad ki a császár ellen, ki »mintegy kezeiből ragadta ki a diadalt a kereszténység ellensége fölött«. S Mátyás panasza jogos s igazolt mentsége a vádnak. Ha végigpillantunk a török elleni kísérleteinek hosszú során, végzetesen ott látjuk nyomában az üldözőket, akiknek támadásai védekezésre és visszafordulásra kényszerítik.

Már uralkodása első évében a déli határról kell visszatérnie a Garai-Ujlaki-Szilágyi liga összeesküvése miatt. Garaiék, kik Frigyeszt akarták a trónra ültetni, s maga a császár is, a következő években sem engedik nyugalomhoz jutni. Követe, Kosztolányi György fel is panaszolta 1461 február 13-án a Nürnbergben összegyűlt választófejedelmeknek, hogy Magyarország, melyet ha a török elfoglal, Európa többé nem tud ellenállni, hasztalan kér segítséget nyugatról, most épúgy, mint Hunyadi János idején, ki ennek ellenére is, egymagában folytatta dicsőséges küzdelmét. Pedig elsősorban a császár volna hivatva a kereszténység védelméről gondoskodni. Ám ő ahelyett, hogy legalább a török ellen küzdő Mátyást segítené, vagy legalább nem gátolná, még ellene is támad féktelen hatalomvágyában. Nem kezdhet támadást a Balkánon, míg bent az országban és a nyugati határon éppen erre várakoznak, hogy távollétét felhasználva, elvegyék országát. De volt dolga a Felvidéken garázdálkodó csehekkel is. Miattuk volt kénytelen visszatérni 1464-ben eredményes boszniai hadjárataiból. Meg is írta a pápának: »Én el vagyok szánva, hogy egész erőmet a katolikus vallás és híveinek oltalmára szentelem, csak szabadságom legyen meg és akadály ne tartson vissza. De ha ez megvan és amaz hiányzik, akaratom ellenére másfelé kell fordítanom figyelmemet. Már most kinyilatkoztatom óvásképpen

Szentséged előtt, hogy ha sérelmek által kényszerítve, a hitelenekre irányzott fegyveremet, szívem fájdalmára, a hűtelen hívők ellen kell használnom, s az országom ellen támadókra kell támadnom, ezt senki se vegye rossznéven.« S kéri a pápát közbelépésre, mit »mind az én hódolatom, mind pedig a hit érdeke követel«. A magyar király, mint egykor IV. Béla, most is elismeri, hogy felelősségre vonható az Európa-védelem elhanyagolása címén, s mint elődje, ő is előadja ugyanazt a mentségét. A II. Pius által indított kereszteshadjárat kudarcáról és Mátyásnak azt követő nagy külpolitikai fordulatáról bőven beszéltünk. A Vitéz-féle nagy összeesküvés a Szávától kényszeríti vissza, s öt év múlva, 1476-ban Szabács megvételével kezdett hadjáratát kell félbeszakítania Frigyes császár miatt, pedig a pápa különös védelme alatt állt ekkor, ki például a Jagellókat átokkal fenyegette meg, ha Mátyást támadásukkal a török elleni háborúban akadályozzák. A császárnak egyáltalában nem lett volna előnyére, ha Mátyásnak sikerül döntő csapást mérni a törökre, mert az egyrészt felszabadítja a déli határokra súlyosodó nyomást és szabad kezét ad a királynak nyugat felé, másrészt példátlan módon megnövelné tekintélyét és hatalmát; még kevésbbé lett volna előnyére, ha Mátyás Ázsiába úzi vissza a törököt, mert akkor övé Konstantinápoly, helyreállítja a keleti császárságot saját jogára alatt, s ennek következményei beláthatatlanok. Vagy nagyon is beláthatók. Ezért gáncsolta fiának egyezkedését is, ki pedig *őszinte* csodálatot érzett Mátyás iránt, ez is kedvelte őt, s az »utolsó lovag« és Hunyadi János fia könnyen megérthették volna egymást és nagyszerű közös vállalatokba kezdhettek volna. Erre meg is volt a szándék mindkét félben. Éppen így állandó gáncsvető Velence is, mert ő is félt Mátyás keleti hatalmának növekedésétől. A magyar hatalom a Balkánon kivette volna kezéből a levantei kereskedelem monopóliumát, visszavetette volna Dalmáciából, egyszóval megszüntette volna tengeri egyeduralmát. Velencének a császár volt a természetes szövetségese, annál is inkább, mert a gyenge császár nem volt számára fenyegető, így hát szívesen járt kezére Mátyás ellen. Dsemnek a magyar udvarba jutását is szívósan, minden rendelkezésére álló módon akadályozta mert ő éppen úgy komoly fegyvernek tartotta a török trónkövetelőt a török hatalom megtörésére, mint Mátyás. S Európában ebben az időben jobban félték Mátyástól, mint a töröktől, nagyobb veszedelemnek vélték az ő hatalma növekedését, mint a török előnyomulást. S talán igazuk volt. A török végül mégis kitakarodott, mindössze a Balkánt »balkanizálta«, s pusztán Magyarországot tette tönkre, a diadalmas Mátyás azonban, s ha méltó utód

kezébe került volna nagy öröksége, ki tudja, merre irányították volna Európa fejlődését. Az államok sokféleképpen látják érdekeiket és sokféleképpen védik, szolgálják azt.

Mint előláróban mondtuk, a magyar nacionalizmus fejlődésének ezen a pontján el kellett mélyednünk az események részleteiben és a nyilatkozatok szövegében is, mert kimerítően kellett illusztrálnunk általános megállapításainkat. Láthattuk, hogyan igyekszik a magyar király megőrizni a keresztény univerzalizmus eszméjét s miért kénytelen a nemzeti imperializmus reakciójának útjára térni, amint légből foszlik az univerzítás ténye. Ebbe a szétfoslásba is közvetlenül beletekinthettünk. S végül feltárult előttünk Mátyás király tragédiája. A nagy realista voltaképpen chimérákat hajszolt. Lehetetlen célokat akart elérni. A nacionalizmus hajnalán keresztény összefogásról álmodozott, a nemzetállamok vajúdása idején birodalmat akart teremteni. Csupa középkori ábránd! De van másik nézete is a sötét képnek. Mátyás nemzeti király, a nacionalizmus embere. A nacionalizmus emelte trónra és az ő egész életét a nacionalizmus irányította. Nemzeti politikát űzött. Am ez a nemzeti politika beleütközött egyrészt idegen nemzetek, másrészt a maga nemzetének nacionalizmusába. Csak ő ismerte fel nemzetének valódi érdekét s a követendő politikát; azok, kiknek javára terveit kigondolta és cselekedeteit végrehajtotta, nem értették meg, a nemzet elleni merényletnek fogták fel tevékenységét, ellenálltak és amint teheték, feladták az ő törekvéseit. A császári koronát nem nyerhette el a németek nemzeti öntudatából fakadó tiltakozás miatt, de ugyanez a nemzeti érzés tiltakozott saját országában is nagyra törő terve ellen, mert azt tartotta az ország, hogy ezek veszedelmére vannak, nem egyeznek a nemzet valódi érdekeivel s miattuk ezeket a valódi érdekeket hanyagolja el a királyuk. Módszereit, melyekkel terveit végbe akarta vinni, s melyekkel az egységes, erős magyar nemzetet ki akarta formálni, szintén félreértették, zsarnokságnak s a nemzeti akarat és méltóság megcsúfolásának érezték. A nemzet ellenségesen állott szembe legnemzetibb királyával; mikor erős keze kihűlt, éppen az ellenkező irányba fordították a kormányt és végveszélybe vezették az országot.

És mégis, van ebben a drámában valami fölemelő is. A nemzet azért fordul királyra ellen, mert azt hitte, nem követi az ősi hivatást, atyja örökségét. Nem értette meg, hogy Dél és Nyugat összetartozik, hogy éppen a déli kérdés megoldását keresi Nyugaton. A magyarok csak azt látták, hogy míg a király nyugaton, idegen

országokban keresi a dicsőséget és hatalmat, súlyos adóik árán, a török császár a szegény védtelen Magyarországot dűlja. Az adókat csak úgy hajlandók megszavazni, ha a török elleni háborúra fordítják őket. Él bennük a pogány elleni gyűlölet, ez a keresztény érzés, s nyoma sincs bennük az imperializmus vágyának. A magyar ekkor sem áhítozik más országok feletti uralomra, idegen koronákra. Mátyás nemzeti ellenzéke ezt igazolja.

A legfontosabb bizonyíték pedig a Vitéz János-féle összeküvés.

Ez a nagyeszű, nagyműveltségű, kitűnő képességekkel megáldott főpap, a magyarországi humanizmus megalapítója, rokona volt anyai részről Mátyásnak, apjának legbizalmasabb híve, barátja, tanácsadója, fiai nevelésének irányítója. Nagy szerepe volt Mátyás megválasztásában, s uralkodása első tizenkét esztendejében ő volt legbizalmasabb segítőtársa, tanácsadója, sokszor ösztönzője. Nem egyszer ő mentette meg, midőn az ország ellene fordult. Kiegyezéseket hozott létre, lecsillapította tekintélyével az elégedetleneket. Aminek helyességét nem látták be a fiatal király szavára, elhitték a « ősz bölcs beszédére, kiben vakon bíztak, kit olyannak tartottak, mint aki az ország szívével érez, eszével gondolkodik.

Együtt látták be, a király és barátja, a déli veszedelem miatt szükséges nyugati politika megfordításának kényszerét. Vitéz helyeselte a császári trón megszerzésére irányuló szándékot, bátorította a királyt, hogy vállalja a pápa, a császár és a katolikus rendek felszólítására Podjebrád megfenyítését, mellyel az egész akció elkezdődött. Ő küzdötte le a magyar urak ellenkezését s biztosította a hadjárat céljaira szükséges pénzt és belső békét, ő vezette a király és a császár közt folyt 1470. évi tárgyalásokat is. S nyilván, mikor ezek a tárgyalások meghíúsultak, – nyilvánvalóvá vált, hogy a német császár hozzájárulásával, sőt segítségével a magyar király pozíciót nem nyerhet a birodalomban, nyugati hódításait nemcsak hogy nem pártfogolja, sőt minden módon ellenük van, s még kevésbé adná segítségét a római királysághoz, – s ugyanekkor az is kiderült, hogy magában a birodalom közvéleményében sincs talaja Mátyás terveinek, a német fejedelmek a német hazába be nem engedik, ekkor ejtette el Vitéz tisztánlátása a fantasztikus álmot. Mátyás azonban makacsul ragaszkodott hozzá, nem adta fel, mielőtt minden képzelhető módot ki nem próbált megvalósítására. Ha járhatatlanoknak bizonyultak, mindig újabbakat kutatott fel fáradhatatlan leleménnyel. Emellett ezt tartotta immár a nemzeti politika, az ország megmentése egyetlen módjának, s egyben

annak az egyetlen módnak, mellyel örökölt hivatását, a keresztény világ védelmét és megmentését, teljesíthetné.

Hogy Vitéznek mi volt koncepciója, mit a Mátyásé helyébe akart állítani, nem tudjuk. Tisztán a védekezésre akart szorítkozni dél és nyugat felé egyaránt, várva, hogy a nyugati szomszédok belenyugszanak egyszer Mátyás magyar királyságába és Magyarország önállóságába, s idővel belátva a török veszedelmet, mégis csak megadják azt a segítséget, melyet eddig hasztalan kértek s melynek erőszakos kikényszerítéséről, úgy vélték, le kell mondani? Mindenesetre le akart mondani a hódító politikáról, vissza akart vonulni teljesen a nyugati problémákba való avatkozástól is. Attól félt, hogy a végén annyira felbőszíti Mátyás a nyugati szomszédokat, hogy azok összefognak, mind rámennek s így a törökkel együtt véget vetnek az országnak, ennek a kellemetlen idegen testnek közöttük, s földjét meghagyják amolyan »senki földjének«, hol a török elleni védekezés zajlik. S hogy félelmük nem volt alaptalan, azt a későbbi történelem igazolja. E félelem valóra válásának természetesen útját lehetett volna állni, ha Vitézek s velük a nemzet követi uralkodóját.

De úgylátszik, Vitézben éppen barátjában és királyában vetett hite rendült meg. Nem fogadta el érvelését, mert nem értette meg, s mikor a király sem fogadta el az övét s nem volt hajlandó feladni makacs tervét, melynek teljes kilátástalanságáról ő viszont meg volt győződve, befészkelte magát lelkébe a gyanú, hogy Mátyás – talán jobb meggyőződése ellenére, leküzdve magában a lelkiismeret és belátás szavát, de mindenesetre a józan ész ellenére – merő nagyravágyásból, vétkes önzésből tör a hatalom után, miközben pusztulásba veti az országot. Ezt nyíltan a király szemére is lobbantotta a tanácsban. A király – a hír szerint – erre arcul ütötte. Őt is meg kell érteni. Mily keserű csalódás lehetett neki, hogy legbizalmasabb barátja sem érti meg immár és bizalmatlan iránta. A helyzet annyira elmérgesedett, hegy az udvarból is eltávolított érsek végül elhatározta a király letételét, sőt megölését. Összeesküvést szőtt ellene, melyben két országnagy és pár vármegye híján az egész ország részes volt. Kétségtelennek látszik, hegy Vitézek maguk akarták kezükbe venni a kormányt, ezért ajánlották fel a trónt a tizenkétéves lengyel Kázmérnak, de már az eddigiekből is világos, hogy nem merő hatalomvágy, nem sértett büszkeség vezette Hunyadi János ősz barátját. Ő a nemzet érdekében akart kormányozni. Természetesen nem mindenkit önzetlen érzések vezéreltek, de egészében s főként fejének személye miatt ez az összeesküvés Mátyás korának nagy nemzeti mozgalma volt.

A mérkőzésben a király maradt a győztes, s a kormányon levő összes embereket kicserélve, folytatta helyesnek hitt politikáját. Ám tragédiájának legsötétebb mozzanata mégis az, hogy ez a politika, melyet országának jól felismert érdekei szerint, a legcélravezetőbb eszközökkel folytatott, a maga befejezetlenségében, valóban országa ellen fordult. Ha be tudja fejezni, vagy van, aki folytassa, Európa jótevőjeként emlegetik. De így, félbemaradva, a nagy kritikust, Vitéz Jánost látszik igazolni. Valóban, összes szomszédjai Magyarországra rohantak és gyűlöletüket töltötték rajta, mit az imperialista király keltett ellene. S miközben az eszközi jelentőségű nyugati vállalatai foglalták le, oly nagyraőtt délen a legnagyobb ellenség, a török, ki ellen a nyugati politikát is felvette, hogy harmincöt év múlva ellenállás nélkül nyomul Magyarország szívébe és a birodalom, melyért minden történt, tehetetlenül semmisül meg. Mátyás halála és utódtalansága egész életművét visszajára fordította, a félbemaradtság irtózatossá válik. Ez az ő valódi tragédiája.

A Mátyás-kori nemzeti reakciónak keresztény univerzalizmusa mellett van még egy feltűnő vonása: a régi magyar nemzetfogalom belső univerzalizmusa is töretlenül megmarad. Most sem helyezkedik a származás alapjára és nem száll szembe a meghonosodott jövevényekkel. Magyarnak tovább is azokat tartja, akik szellemileg és cselekedetek révén tartoznak »a szittyák nemes nemzetéhez«. Legfeltűnőbb jele maga Mátyás nemzeti királysága, kiről szélteben köztudomású volt idegen eredete, bármelyik verziót is fogadta el a közvélemény. Udvari történelemírója római eredetét hirdette, ő mégis büszkén vallhatta magát magyarnak, aminthogy valóban az is volt, egyik legragyogóbb példánya e nemzetnek és örök példaképe.

Brandolini, a firenzei származású olasz humanista, ki a király életének utolsó évében élt udvarában, egy államtani művet adott ki. Ez a korszerű, nacionalista jellegű mű a skolasztika és Szent Tamás álláspontját követve hangoztatja, hogy a jól szervezett államot megbontja az idegenekkel való érintkezés, az idegen erkölcsök megrontják az ifjúságot, az idegen nyelv meghamisítja az anyanyelvet, az idegenek pénzével ármány, kapzsiság, törtetés, élvezethajhászás tör be: »A népeknek és szokásoknak elegyedése és kavarodása egy államon belül mily nagy kárára van az államnak! ... A nyelveknek ily változatos-sága nem hamisítja és rontja-e meg a hazai nyelvet?« Mindezt pedig Brandolini Mátyás szájába adja. Úgy látszik, kevésbé ismerte.

Hiszen országa többnyelvű, sokszokású ország volt, a népek háborítatlanul éltek népiségüket, használták nyelvüket, élvezték régi autonómiájukat. Feljegyezték, hogy a király mindenkivel anyanyelvén beszél, bámulatos nyelvismeretét mindenki csodálta. Az országgyűlésen nem követelik meg a német városi követektől a magyar beszédet, holott ott többnyire a magyar nyelv járja a tárgyalások folyamán. Hunyadi János kormányzóvá választásakor magyar nyelven esküsznek föl a rendek, s a pozsonyi követeket erre sem kényszerítik. Hogy I. Ulászló a császár követeihez magyarul szól, az inkább csak érdekesség, s különösen azért, hogy ezt a túlbuzgalmat olyan király tanúsítja, ki csak akkor jött az országba s tanulta meg nyelvét. Mátyás például mindenik követtel a maga nyelvén beszélt, amint ezt nagy csodálattal és elismeréssel írják. Amikor tehát ő »a magyar nyelvről« beszél, mint amit a császár el akar törölni, vagy Szilágyi Mihály öccsével kapcsolatban a »magyar fajt« emlegeti és »a vér kapcsát«, mellyel a nemzethez van kötve, ne gondoljunk a modern fajelmélet vagy a nyelvnacionalizmus előhangjára. Ez itt csak szimbólum. A nemzet irodalmi és hivatalos nyelve tovább is a latin, »a magyar faj « tagjai pedig mind ismerik egymás származását, mely nem mindig nyúlik vissza Attiláig. Ám mégis mind szittyák! Azok az intézkedések, melyeket a rendek a Mátyás-kori első országgyűlésen hoznak az idegenek ellen, – hivatalok ne ruháztassanak »idegenekre és külföldiekre, főképpen olyanokra, kik az országnak kárt okoznak«, – egyben azt is megmondják, kiket értenek magyarok alatt, amikor – a régi szokás szerint – »a magyar korona alattvalóiról« és »országalakosokról« beszélnek. A »károkozásra« való utalás nyilvánvalóan a közvetlenül megelőző időkre céloz, mikor az idegen király idegenekkel kormányzott. Itt a Cillei-féle esetek megismétlődése ellen védekezik a nemzet. Maga a király pedig, kinek szájába Brandolini az abban oly idegen nyilatkozatot adja, bátran fogadja országába, udvarába az idegeneket, kik új ismereteket, szokásokat, erkölcsöket, egy egészen új szellemet hoztak, s nem féltette tőlük a nemzet karakterét. Udvara tele volt jövevényekkel. A szokásoknak és nyelveknek elegyedését egyáltalában nem tartotta oly veszélyesnek, mint humanista vendége, sőt rajta volt, mint nagy elődei Szent Istvántól, sőt annak őseitől kezdve, hogy minél több és minél többféle idegen kulturális eredmény olvasztassék be a nemzet szellemébe. Hogyan lett volna elzárkózó az egykori nomád uralkodók utóda, ki a nagy nyugati birodalom trónjára vágyott, mely az ő jogara alatt, hagyományainak szellemében igazán nemzetek felettivé, anacionálissá, igazi imperiummá vált volna!

S az idegen hatások valóban nem rontották meg a nemzet szellemét, sőt kifejléshez segítettek. Sajátos magyar renaissance és magyar humanizmus keletkezik Mátyás áldásos kormánya alatt, mindmáig alapja a nemzet kultúrája második ötszáz évének. Nemzetiségének lényegét, az ősi örökséget pedig – láttuk – nem érintette, öntudat és hivatástudat változatlan marad, sőt most nyer határozott formát. Nacionalizmusunk alapmotívumai a Mátyás-koriak maradnak. Korszaka mindenképpen oly forduló-pontja történelmünknek, mint Szent István óta egy sem.

* * *

Mátyás halála után kénytelen megint hevesen védekezővé válni a nacionalizmus az ország függetlenségét veszélyeztető új császári támadással szemben. S jellemző e nemzeti reakció okára és céljára, hogy ugyanekkor a lengyel Ulászlót választják a trónra. Tőle nem féltik a nemzetet, sőt szövetségesre számítanak az ő révén. A magyar politika visszatér a Mátyás előtti vonalra, anélkül, hogy számítása bevált volna. Említsük meg itt azt is, hogy mint Mátyásról, úgy Zápolya Jánosról is ismeretes volt idegen eredete, mégis »nemzeti király« volt. Mikor pedig a rendek 1505-ben a nevezetes rákosi végzést hozták, hogy többé nem választanak idegen királyt, három »nemzeti király« dicső példájára hivatkoznak; közülük egy való Árpád véréből, a második Nagy Lajos, a harmadik Mátyás. Mátyás, a nemrég még gyűlölt »zsarnok«. Mert halála után hamarosan ráeszméltek, ki volt ő és kit veszettek benne, de akkor már hasztalan fizették volna akár hétszeresét is gyűlölt adóinak, amint sóhajtoztak.

Ulászlót megesketik, hogy »a magyar királyi tanácsba idegenek be nem bocsájthatók«, de mindkét Jagelló alatt állandó a panasz, hogy az udvarban idegen befolyás érvényesül, különösen Brandenburgi György ellen nagy az ellenszenv. S hogy e panaszok nem ok nélküliek, azt a külföldi megfigyelők is tanúsítják. A törvények sorozatosan ismétlik meg a védekező intézkedéseket, de a törvényszövegekből világosan kitűnik, kiket értettek idegenen és miben látták a magyarság kritériumát. 1524-ben például úgy határoz az országgyűlés, hogy »sem a király, sem a királynő ne tartson maga mellett semmiféle tisztségben németet, kivéve, ha az a magyar vagy cseh korona alattvalója«. Egy közvetlenül Mohács után kelt lengyel diplomáciai irat megörökíti, hogy »a magyarok nem bánták volna azt sem, ha Lajos hamarabb pusztul el, mert gyűlölték őt, mivel a németek szokása szerint élt, a németeket szerette, a magyarokat pedig megvette és csak németek körében érezte jól magát«.

De legjellemzőbb a híres *1505. évi rákost végzés*.

Ulászló 1491-ben szerződésileg odaigérte az országot a Habsburgoknak. Ehhez ekkor már semmiféle joga nem volt a királynak, mert véget ért a régi középkori állapot és az ország és állam feletti uralomban osztoznia kellett a nemzettel, mert viszont az abszolút monarchia bevezetése hazánkban egyelőre Mátyás kísérlete maradt; száználmas két utóda nem tudta követni. A nemzet pedig hallani sem akart ennek a magánjellegű megállapodásnak elfogadásáról. Ezért a császár elhatározta az ország megszállását még Ulászló életében. Sereget kér a birodalmi rendektől, s ennek fejében megígéri, hogy Magyarországot birodalmi tartományá teszi, sőt kijelenti, hogy erre már Ulászló életében is sor kerülhet, ha a birodalom megsegíti lázongó alattvalói ellen. A segílyt megkapja, erre a magyar rendeknek hadat izén. íme egy idegen állam feje ekkor már a magyar rendek testületét mint az állam birtokosait tekinti, vagy legalábbis úgy, olyan diplomáciai formák közt érintkezik velük még ellenségeskedő viszonyban is, mint a szuverénnel szokás. S ha akár jogilag, akár a tényleges helyzetet tekintve nézzük a dolgot, ekkor már örökösödés címén senki sem formálhat jogot a magyar trónra; az állam, a szuverenitás valóban a nemzet kezén van, illetve a Szent Korona birtokában, s az ő képviselőjében tagjai annak juttathatják s valóban juttatják is, kinek a nemzet érdekében jónak látják. Sajnos, a nemzet körében megoszlott a vélemény azon, mi a nemzet érdeke, s még sajnálatosabb, hogy egyik fél sem ismerte fel helyesen. Mátyás hagyományát senki sem képviselte, örökét átvenni senki sem volt alkalmas.

Az idegen hódítás fenyegető árnyában hozza meg a rákosi végzést tíz főpap, ötvenhárom főúr és százhuszonöt vármegyei követ.

Kinyilatkoztatják, hogy »miután az ország rémséges szétromgyolulásának, gyengülésének és csúfságos pusztulásának ... főokát azon idegen és külföldi urakban és királyokban látják, kik azt gyakor ízben kormányozták ... s kik magánügyeikkel foglalkozva nemhogy megtanulták volna erkölceit és szokásait e szittyá nemzetnek, mely valamint az országot vére bőséges ontásával és felei roppant feláldozásával szerzé, úgy vassal, fegyverrel szokta azt most is oltalmazni, megannyian örömelebb dologtalanságra és nyugalomra, mint fegyverforgatásra adták magukat. S így történt, hogy renyhességük miatt Ráma, Szerbia Lodoméria, Bolgár- és Dalmátországok s még más számtalan erősségek az országtól elidegenítették, olyannyira, miszerint, félni kell, hogy szétszagatva lévén a szélek, most már a belső részeket érik az ellenség megrohanásai. Mindez távolról sem tör-

tént volna, ha a magyar nemzet szülőföldjének édessége iránti vonzalomból nem külnépekből, hanem saját nemzetéből választott volna királyt magának. Mert hogy rövidség okából elhallgassuk fenséges II. Andrásnak, IV. Béla király atyjának s Lajosnak és Mátyásnak és Magyarország más királyainak *tetteit* és dicsőséges viselt dolgait, melyek által ezen szittya nemzetet nemcsak tündöklővé s nagyságossá tették névben, fényben, hanem a földkerekségen szerteáradó híret egész a csillagokig emelték, csak annyit akarunk megemlíteni, hogy azok közül, kik a magyar nép törzséből emeltettek királyi polcra, egy sem *ütött* csorbát az országon, hanem mindnyájan hasznára voltak és öregbítettek; holott az idegen népből behozottak nemcsak veszélyére voltak az országnak, hanem gyakran kegyetlen ellenségként irgalmatlanul dúlva a hazafiak ellen, a nemzetet a legnagyobb gyalázzal illették. Ezért tehát s ennyi bajnak s mindnyájunk kárának valahára elejét akarván venni, nehogy azon esetre, ha e világból fiúörökös nélkül találna kimúlni jelen legkegyelmesebb urunk, ... az ország velünk együtt még nagyobb veszedelembé ejtessék, s nehogy bárki az idegen fejedelmek közül ezen országot erőszakosan bitorolja és bennünket örökös szolgaságra vessen, s főleg és kivált azon okból, mivel széles e földön nincsen nép vagy nemzet, mely nem nemzetéből, önvéréből és népéből választana magának urat és királyt, nehogy tehát ezen ország, a kereszténységnek előfala és pajzsa, mely magának és fiainak nagy feláldozásával védelmezte ezt a kereszténységet, a többiek-nél silányabbnak láttassék, végeztük, . . . hogy mostantól fogva örök időnkig, valahányszor valamikor ezen ország fejedelmétől s királyától megfosztatik s fiúörökösök, kikre az ország törvényei és szokásai szerint szállhatna, nem maradnak, akkor mindannyiszor semmiféle külföldit, bármely népből s bármely nyelvű legyen is, királyunkul nem választunk, hanem csak magyart keresünk, ki ily hivatalra képes és alkalmas . . . Mivel pedig vannak szomszéd királyok és fejedelmek, kik az országot kézrekeríteni naponta vágyódnak, kik tehát felséges urunk királyunk holtá után, ha, mitől Isten óvjon, férfiorökös nélkül múlna ki, sőt még életében is ezt az országot vagy részeit és tagjait fegyverrel megtámadni, megrohanni s azt mindnyájunkal együtt erőszakkal és fegyverrel maguknak alávetni törekednek, ... az egész ország s következőkép mi mindnyájan fejenként felkelni, az ily ellenségnek ellentállani s hazánkért halálig harcolni tartozunk ... Ha pedig valaki az itt előadottak ellen cselekedni merészelné, azok az ország Örökös hűtleneinek tekintessenek, s nekik sem a jövődő királyi felség, sem maga az egész ország ne adhasson kegyelmet,

hanem örök szolgaság és parasztság járma alá vetve, bűneik büntetését nyögjék vég nélkül. . .«

Ha a magyar humanista próza e szép példáját elemzés alá vetjük, egy egész évszázadokra nyúló korszak magyar nacionalizmusának minden *elemét* felleljük benne. Egészében s főként hangjában ott zeng az a keserűség és méltatlankodás s heves ellenszegülés, mely ettől kezdve örökös jellemzője a magyar léleknek s nemzeti érzületének, s mely már egymagában megcáfolja a nemzet jelleméről elterjedt sok babona közül úgynevezett »keleti fatalizmusának« babonáját. A magyar mindig igyekezett maga tartani kezében sorsát s a végtetnek ellenszegült.

Az egész okfejtésből világos, hogy ez az elzárkózó nacionalizmus visszahatás és védekezés. Azért zárkózik el a nemzet az idegen származású király elől, mert az nemzeti létében, szabadságában veszélyezteteti, országát és érdekeit gondatlanul, a felelősség érzése nélkül kezeli. S hogy mennyire pusztá létéért retteg már a nemzet, annak a törvény rendkívül szigorú szankciója bizonyítja, mely eleve kizárja a kegyelmet. A büntetés módja is jellemző: kizárja a hűtelent a nemzetből. Mert a nemesség elvesztése ezt jelenti. Azt is látjuk, hogy a nemzet immár egészen magáénak érzi az országot és érzi a felelősséget érte, s a »legnagyobb gyalázatnak« éppen azt tekintik, ha a király az ország és a nemzet ellensége. Hogy mi az ország és nemzet érdeke, azt ime a nemzet határozza meg, a királynak mostmár ehhez kell alkalmaznia magát. A király a nemzetnek és országnak felelős. A Mátyás halála és a Habsburgok trónrajutása közti évtizedekben a nemzet – a Mátyás által megerősített réteg, melynek első élménye Hunyadi János nagysága és dicsősége volt s a Hunyadiak nemzeti hagyományai éltették szellemét – kétségbeesett kísérleteket tesz, hogy az államhatalmat kezébe ragadja. De nemzetállam lett volna-e az ő kezében, modern értelemben vett nemzetállam, melyben az uralkodó nép elnyomja a többit és minden tekintetben kizárólagosságra törekszik? Határozottan állíthatjuk, hogy nem.

Figyeljük azt a két legfontosabb mozzanatot e határozatban, melyből közvetlenül megtudhatjuk, mi volt e nemzet szelleme, miben látta a magyarságot, kit tartott magyarnak.

A magyar a szittyia. A szittyiaság jelző, minőség, életforma, mert más életformát állítanak vele szembe, a dologtalan nyugalom kedvelését, a fegyverforgatástól való tartózkodást. A szittyiaság az önfeláldozó harciasság. S hogy ez nem pusztán nemzetét és országát tekinti ama szentségnek, melyért vérét ontja, vasban és fegyverben áll, azt a másik szövegrész mutatja, mely a szégyen-

ról szólva, ha nem önvéréből, hanem idegenből hoz királyt s így a többi nemzeteknél silányabbnak látszik, az ország méltóságát abban látja, hogy »maganak és fiainak nagy feláldozásával védelmezte a kereszténységet, melynek előfala és paizsa«.

»Úgy látszik, – írja *Werbőczy*, a korszak és társadalmi réteg leghűbb kifejezője, nevelője s e rákosi határozat szövegének szerzője is, a Tripartitum előszavában, – hogy nemzetünk a birodalom kezdete óta csupán hadi dolgokra adta magát.« De a szittya harciasság nem önmagáért való, nem »sportszerű«, hogy köznap, de világító kifejezéssel jellemezzük, hanem a legmagasabb eszmény szolgálatára áldozza magát, még ebben a földies gondolkodású, leplezetlenül önző, érdekhajhász korban is. Nem töltjük haszontalanul az időt, ha tovább olvassuk *Werbőczy* szavait. »Ugyanis a magyarok a szkíta népektől származván és szülőföld] őket elhagyván, felső Pannoniában telepednek meg és Attila vezér alatt a birodalom határait messze kiterjesztvén, győzedelmes fegyvereikkel Német-, Olasz- és Spanyolországok határai közé nyomultak. Végre Szent István király mint valamely mennyből küldött sugár által babonás és pogány vallásuk egészen kiküszöböltetvén, a katolikus keresztény hitet vették be. Ezután – irigység nélkül legyen mondva – semmi nép vagy nemzet a keresztény közösség védelmére és terjesztésére a magyaroknál vitézebbül és állandóbban nem örködött. A mohamedi ocsmánység vadságával sok és veszélyes csatákban soká és gyakran igen nagy dicsőséggel forogva és – hogy a régebbiekről hallgassak – mintegy száznegyven esztendeig az iszonyatos törökkel hol támadólag, hol védőleg a legvéresebb hadakat viselték. S vérük, haláluk és sebeik által a többi kereszténységet, nehogy az ellenség dühe a gátakon áttörve tovább terjedjen, biztossá és védetté tették oly vitézséggel s természetes erővel, hogy többnyire fegyverben élnek vala. Semmi kerekedési vagy közönséges mestersegekre nem adván magukat, egyedül a vitézségbe helyezek a nemességet.«

Mily világosan látja nemzetét s jellemének és sorsának összefüggését ez a régi magyar. Valódi hős tehát a szittya harcos: nem zsoldosvezér, nem kalandor. Szent eszméért áldozza véré, s az a magyar, az igazi tagja a nemzetnek, aki ilyen. A másfajta az idegen. E kétségbeesett hazafiak, egy ázsiai pogány sereg ivadékai – ivadékai vérben vagy szellemben, mindegy – az ország végső szétbomlása küszöbén, »rémséges szétrongyolásának, gyengülésének, csúfságos pusztulásának« idején, Ázsia fenyegető árnyékában, azokat tekinti idegeneknek, kik nem ily hősi keresztények, mint ők, s ezek kezétől óvja az országot.

Bármily rosszhiszeműek vagyunk is emberi megnyilatkozásokkal, ünnepélyes szavakkal szemben, különösen e korban, mely valóban aggály nélkül ontotta a szavakat, mik mögött semmi meggyőződés nem állt, ennek a nemzeti nyilatkozatnak őszinteségét nem vonhatjuk egészen kétségbe. E romlott kor romlott szereplői, kiknek valóban nem adhat bocsánatot az utókor, melynek örökségét prédálták el utolsóig, mégis magyarok voltak az utolsó pillanatban, mely még adatott nekik, szittyák voltak és keresztények: ott veszték csaknem egy szálig, királyukkal, a szegény fiatal »táncos királlyal« egyetemben, ki a végső órában mégis méltó lett nemzetéhez s elődeihez trónján, az utolsó délutánon, melynek napja még e szittyakeresztény birodalom zászlaira sütött. S veszték utódaik is még majd két századon, megpecsételve apáik nyilatkozatának őszinteségét. Ezek az apák könnyelműek voltak, gyakran gonoszok és hűteknek, de rossz és csúf életük ragyogó vége, önfeláldozó hősiességük a régi magyar nemzet méltóságába emelte őket s vérük ontásának példája nevelte fiaikat. A következő századok magyar nemzete kiontott vérükből hajtott ki, az volt, aminek e halálba száguldó lovasok rendelték: a kereszténység paizsa és előfala. E nemzet elmaradt a nyugattól, megragadt a középkorban, soká nem követte a »korszerűség« útját. De kevés dolog van történetében, melyre oly büszke lehetne, mint erre. Mikor Európa hűtlenné vált önmagához, ő nem követte a példát.

S nem követte abban sem, hogy Európa nemzetei e korszakban egyre inkább önmagukba zárkóznak, vizsgálják a közötük élők nyelvét és származását s gátakat emelnek maguk köré. A végvárakban, nemcsak Magyarország, de Európa végvárjaiban a magyar nemzet állt őrt. De a végvári kapitányok és vitézek sorában egész tömegét találjuk az országlakó különböző népek fiainak, s nemcsak az ország régi lakosságából, hanem a török elől a Balkánról menekülteket is. A korszak politikájának alapvetője, Fráter György is így kerül hozzánk. A nemzet nem zárkózik el a jövevények elől, hanem, ha felveszik a hagyományt, vállalják a hivatást s ezzel magyarokká válnak, befogadja őket a »populus Hungaricus, gens Hungáriáé scythica« kebelébe. Idegennek csak az számít, aki erre nem hajlandó és akadályozza e hagyomány s hivatás szabad gyakorlását.

S most egy döntő dokumentumhoz közeledünk, mely a legvilágítóbb módon mutatja azt, amit azonban nem most látunk először történelmi szemleútunk során, azt, hogy mi a magyar. *Zrínyi Miklós* megírja eposzát dédapjának szittyakeresztény hősiességéről, hol a magyar hős már nem is csupán pajzsa és

bástyája a kereszténységnek, hanem megváltó áldozat bűneiért, s itt Horvátország bánja, egykor horvát királyi család ivadéka, a magyar zászlósúr és végvári kapitány ezzel buzdítja harcosait: »jó horvátok s magyarok legyünk!« Péter öccséről így ír a költő: »Az én vitéz öcsém mint magyar, mint horvát igazán szereti... hazáját«. Egy levelében pedig öccsét »jó horvátnak, tehát jó magyarnak« mondja. Ebből a nyilatkozatból – melyhez még kapcsoljuk hozzá azt, hogy eposza horvátul is megjelenik s hogy például Mátyás királyról írt munkáját horvát versekkel zárja le, melyek az áldozatos hősi halált magasztalják – nyilvánvaló, hogy a »magyar«, nem közömbös néprajzi fogalom, hanem értékjelző. Értékkategória. Bármily nehéz is manapság elgondolni, az etnikum csak másodrendű a magyarság fogalmában. A lényeg az, amit ime Zrínyi is s előbb Werbőczy vagy Laskai Ozsvát és a Hunyadiak s legelőször talán IV. Béla, de rajtuk kívül még annyian éreztek benne. Etnikai sajátosságai is vannak, de ezek csak másodrendű járulékok. Maga a nemzet nem a népiségen alapszik, nem népnemzet. A származásnak nincsen döntő szerepe. Ugyancsak a horvát Zrínyi büszkélkedik eposza »berekességében« a »Scythiából kijött magyar vitéz« vitézségével. Aki olyan mint ő, az olyan, *mintha* Scythiából jött volna. Onnan is való, a szellemi Scythiából, az igaziból, az örök Scythiából. Bátran mondhatjuk, hogy ez a nemzet nem *via natura*, hanem *arte* keletkezett. S ebben semmi furcsálni, vagy szégyelni való nincs. Sőt! Azt jelenti ez, hogy a magyar nemzet merő szellem. Hit és eltökéltség.

S éppen mert a nemzet lényegét ily magasrendű dolgokban látták, a kereszténység védelmébe állított szittyaságban, e nemzeti feladat teljesítését nem kívánhatták mindenik országlakostól. A nemzet és a népek közti határvonal nem szűnhet meg most sem. A nemzet változatlanul a nemesség, amely képes és hajlandó e feladatra. A többi országlakos részéről beéri a nemzet azzal, ha éppen nem ellensége a magyarnak, nem akadályozza hivatása teljesítésében s hű az országhoz. Igen, ezek alattvalók, de uraik védelmezőik és gondozóik, öntudatuk és önérzetük a legkisebb mértékben sem teszi őket türelmetlenné, erőszakossá. Az egész török korszakon át a legszebb nemzeti-ségi békének vagyunk tanúi Hungáriában. Pedig ebben az időben valósággal elárasztják az országot a jövevények, s az ország nyelvek, erkölcsök, szokások, vallások tarka hazája. A magyar nemzet magatartása ezzel szemben változatlanul az ősi és középkori. Senki nyelvéhez és etnikai szabadságához nem nyúl. Asszimilálni senkit nem akar a népek egyikéhez,

a magyarhoz. Aki alkalmas és hajlandó a nemzetbe emelkedni s ennek tettel, vassal és vérrel adta tanúbizonyságát, azt szívesen magához fogadja, nemessé teszi. Ez azonban más, nem etnikai asszimiláció. Etnikai igényekkel nem jár. A nemzeti uralom teljesen közömbös etnikailag. Sőt inkább a népi autonómiákat fejleszti tovább, Árpádkori ősei mintájára. Pedig nyugaton ekkor már erősen folyik a nemzetestek erőszakos összeolvasztása, alkotó elemeiknek feloldása, a külön etnikumok megsemmisítése és erőhatalommal való asszimilációja útján. A magyar nemzetnek azonban, minthogy nem a népiségből hajtott ki, mint a nyugatiak, erre nincs szüksége, *ő etnikum feletti nemzet.*

Hogy a magyar hogy viseli magát az állami-fejedelmi nacionalista abszolútizmus korában, mutatja az az ország, hol magyar a fejedelem, a kormány, az államhatalom: Erdély. Ez az ország és kormányzata példája lehet, hogyan lehet a népi szabadságot és központi államiságot egyeztetni. Erdély nevezetessége, hogy elsőnek fogadta el a vallási megosztás tényét és lemondott az erőszakos egyesítésről. De ugyanígy fogadta el a népi megosztás tényét is. Az erdélyi három nemzet uniója, mely a népi autonómiák szabad egyezkedése folytán jött létre a közös haza és állam érdekében, a középkori autonómiák továbbélésének és a változott viszonyokhoz való fejlődésének a szép példája. A magyar urak tovább is tanulják és beszélnek szolgálk nyelvét, mint egykor a hódító török lovasok. Ugyanígy van ez a Felvidéken vagy a déli részeken is. Az oláh nyelv művelése, az első oláh nyomtatványok kiadása az erdélyi fejedelmek kezdeményezésére és költségén történik. Az oly sokfelől szorongatott és elhagyott magyarban még ez a gyötrő helyzet sem tud felébreszteni olyasmit, aminek nincs meg a csirája benne: az általános idegengyűlöletet, az önmagáért való, elvszerű ellenséges érzést minden más nép iránt.

Két nemzet az, melyek ellen minden gyűlölet, minden elkeseredés viharzik a Mohács utáni századok minden magyarjában, az a két nemzet, amely kétfelől tört vesztére, megsemmisítésére. A török és a német ez a két nemzet. És németes vagy törökös, kuruc vagy labanc volt, – valahova odakényszerítették a végzetes körülmények, – lelke mélyén egyformán élt a szenvedély mindkét ősellenség ellen. A töröktől természetesen mélyebb ellentét választja el a magyart, mint a pusztán nemzeti, – az egész kultúra, középpontjában a vallással, – de a németet talán

még gyűlöltebbé teszi a keresztény együttérzés hiánya, a védőbástya elleni hálátlanság, az, hogy keresztény létére ellensége a magyarnak s vesztére tör. Alig tudjuk ma már átérezni azt a szívtépő keserűséget, melyet királyai nemzete iránt kellett éreznie annak a magyarnak, ki a Király iránti hűségben és nemzete iránti barátságban akart kitartani. Alig tudjuk felfogni a léleknek azt az emelkedettségét, szilárd elvhűségét, mely olyan nyilatkozatokban mutatkozik meg, mint a *Zay Ferencé*, a király egyik isztanbuli követéé, melyet a nagyvezírnek adott, midőn az a németek magyargyűlöletére emlékeztetve csábítja a török oldalra: »Nem helyes ez a beszéd. Mert igaz ugyan, hogy a nyelvnek varietása megkülönbözteti a németet, spanyolt, olaszt, franciát, csehet, lengyelt, magyart, de egy és ugyanazon vallás köt össze bennünket, mert mindannyian ugyanazon Istent hisszük«.

Csak lassan, hitetlenkedve törődik bele és fogadja el a nemzet, hogy Európa részvétlenül magára hagyja s nem érzi viszont ugyanezt a testvériséget. A XVII. század közepe táján azonban már teljesen leszámolt minden ábrándjával. E kor nemzeti közvéleményének nemcsak kifejezője, hanem kialakítója is *Zrínyi Miklós*. S ő azért is alkalmas forrás, mert a bécsi király hűségén állt, bármily keserves volt is kitartania.

»Mátyás király életéről« írt munkájában még tárgyilagos hangon tesz szemrehányást a keresztény fejedelmeknek, »hogy Magyarország s annak elpusztulását mindenkor úgy negligálták, holott az volt kapuja és grádicsa a török veszedelemnek: de ők egymásra kis bosszúságért is inkább hadakozának«, – tapint rá e kor önző nacionalizmusára. »De az Isten megverte és megvakította őket. . . Látja most mind az egész világ, hogy a magyar nyavalyája nem csak magáé, hanem közönséges, holott a török reá jöhet Bécsre, mikor akarja, rá velencések országára, mikor szereti.« Rámutat Spanyolország helyzetére is, majd így folytatja: »Ezt mindazonáltal meg akarom mondani, kit a Bonfinius mond, hogy ha a német császár a magyar nemzettel oly módon Mátyás alatt törökre egyenlőképpen ment volna, bizony nem csak általúzték volna a tengeren«, de a tengeren túlra is kiterjeszthették volna az európai uralmat. »Hogy a két elme nem egyezhetett, Isten dolga. Most – folytatja keserűen – mikor nemcsak római császárság s magyar királyság vagyon egybe kapcsolva, de Csehország, de sok más praerogativa, remélhetünk-e mi jobb időket, nem tudom; de bizony apparentiája semmi sincsen. Vagyon ugyan remediumja, de nehéz az embereknek átalkodása miatt. Ha a mi urunk alattvaló magyar nemzet-hez való differentiáit nem nevelnék, sőt kigyomlálnák a rossz

tanácsosok, kik között mind német, mind magyar vagyon, de rossz; ha el nem hitetnék vele, hogy nem bír másképpen a magyarral, hanem mikor nyomorult; ha viszont nemzetünket annyi kétségben hajon fogva nem húznák és, ha ugyan akarátja ellen is, régi jó állapotra fel igyekeznének emelni: kész volna a dolog, örülhetne a kereszténység, – hangzik még most is az univerzalizmus idejétmúlt lelkiismerete, – nem telnék tovább az ottoman hold. De valamint lehetetlen – fejezi be lemondással – a szeleknek fújását a tenger háborúságára meggátolni, így lehetetlen a fejedelmek tanácsaiul az ilyen rossz elméjű tanácslókat eltiltani.«

Az »Áfium« írása idején már nem is gondol az idegen segítséggel, a keresztény összefogással Magyarország megmentésére. De ennek szenvedélyes hangja már nem is hivatkozik az egyetemes kereszténység érdekére, tudja már, hogy hasztalan, csak Magyarország megmentésére gondol. »... minékünk ..., kik dicsőséges magyar vérnék maradékai vagyunk, – írja a bán, a horvát főúr, – az mi atyánkfiaiért, atyáinkért, anyáinkért, feleségünkért, gyermekünkért, hazánkért meg kell indulnunk, halálra is, ha kívántatik mennünk ...« De aztán még mindig hangot ad a meggyőződésnek, hogy a török keresztény voltunk miatt támad. A keresztény testvérek együttérésére azonban nem számíthatunk. Nekünk kell egymagunkban szembeállni a roppant török erővel, »hogy avagy megoltalmazzuk magunkat, avagy vitéz módra haljunk meg... Mert én nem látok egy szomszédot is, aki a mi kedvünkért örömet szerencséttesse a maga békességes voltát a mi veszedelmünkkel. A vízben ülő embertül fél a hajóban ülő is, hogy ötet is ne ne vonja magával«, – jellemzi a nemzetállamokra bomlott Európa általános önösségét.

A kiábrándult magyar politikus tiszta szemmel látja a helyzetet és mikor felsorolja a számbajöhető szövetségeseket, világosan rámutat azokra a motívumokra, melyek őket vezetik és visszatartják a segítségtől. »Azért azt tudjuk-e, – írja például a legközelebbi szomszédról, – hogy a német nemzet maga veszedelmével megcserélje a békességet és boldogságot, melyben otthon vagyon? azt tudjuk-e, hogy a magyar névnek oly obligátusa, hogy egy ilyen nagy bestiával, mint a török, kockára vesse a maga securitását? hogy elfelejtette a régi hunnosoknak Attilával és azután is más magyaroknak Németországban való rablását és pusztítását? hogy kívánja a magyaroknak ismét oly talpraállását, akitül azután is tartani kelljen?« De hogyan is remélhetnénk az idegen segítségét, miért, mi jogon? Miért érezne velünk együtt? »Mert forgassuk fel a históriákat és meg-

találjuk, hogy jóllehet magyar is sok helyen botlott a vitézségben és sokszor rosszul cselekedett, mindazonáltal a derekas veszedelmek az idegenektől estek; holott avagy nem érzették úgy nyavalyánkat, avagy a kéntelenség nem erőltette őket a szerencsétlétésre mint a magyart. Mert akinek nem borja, nem nyalja ...»

Mostmár itt is egészen az újkori nacionalizmus légkörében vagyunk. »Fegyver, fegyver kívántatik és jó vitézi resolutio! Ezenkívül én semmit sem tudok, sem mondok. Avagy azért, magyarok, evvel oltalmazzuk meg magunkat, avagy vitézül haljunk meg mindnyájan, mert nem adatott más út. Elfussunk? nincs hová, sehun másut Magyarországot meg nem találjuk, senki a maga országából barátságunkért ki nem megyén, hogy minket helyeztessen belé: az mi nemes szabadságunk az ég alatt sehun nincs, hanem Pannoniában. Itt győzöttek vagy halnotok kell«, – hangzik fel a »Szózat« elszántságának első hangja. S aztán a megnyomorodott magyarság vezérének az ajkán felhangzik a régi szittya önértet is. »De miért kelljen elvesznünk avagy kétségbe esnünk, míg csontjainkban velő, ereinkben vér, míg Isten mennyországban az mi bizodalunk lehet, míg karunkban kopját, markunkban szablyát szoríthatunk? Avagy külön compositióból vagy-e az mi ellenségünk felépítve? vagy nem azoktól a vitéz magyaroktól származtunk-e mi, kik kevés néppel számtalan sok ezer pogányokat kergettek?« Felrémlik a régi magyar hivatásgondolat s a Hunyadiak korára emlékezik és azt idézi példának. »Téliek a históriák a mi magyar nemzetünk dicsőségével, teli a világ azoknak emlékezetivel és Európának egy szeglete sincs, aki az mi eleinkről becsülettel ne szólna; soha muzulmán vér nagyobb folyásokkal nem folyt, mint a magyar kard miatt, soha senki ennek a pogány holdnak betöltését úgy nem késleltette, mint mi magyarok.« S az ország oltalmára magyart kíván. »Mert ez a legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb és, ha akarja, legvitézebb nemzetség.« Mindezeket a képességeket azonban mostmár kizárólag a nemzet szolgálatára hívja fel. »Reformáld vétkeidet, öltözzél igazságba, övedzzél erősséggel, hidd segítségedre a Jehovát, resolvád magadat, avagy ajándékozd magad az Isten nevének és *magadnak oltalmára* kössünk kardot a pogány ellen.« Az Isten-neve a nemzettel, nem a hit közösségével köttetik össze. A kuruc zászlók feliratának szelleme készen áll már itt: »Istennel a hazáért és a szabadságért.« A nemzet kénytelen most már egyedül önmagára gondolni. Ez a belátás árad el keserű ízzel az utolsó keresztény eposz költőjének utolsó írásán is.

Ebben az annyiszor emlegetett »két pogány közt egy hazáért« állapotnak a lángjaiban és pörölycsapásai alatt fejeződik be a nemzeti közösség kialakulása. Ez a forró közösségi érzés sem biológiai eredetű tehát. Sokkal nagyobb dolgokat emlegetnek az »árva magyarság« végzetes összetartozásának és életet s halált jelentő összetartásának motívumai közt, mint a vér szimbólumát: a tökéletes magárahagyatottságot és a megsemmisülés fenyegető közellétét. Ez a szörnyű szorongás hajtja végre a nemzet bensejéből kiindulva azt, amit nyugaton a nemzeti abszolút monarchiák teljesítettek külső eszközökkel. Nálunk ezek az eszközök idegen abszolutizmus kezében vannak és éppen nem a nemzet megerősítésén munkálnak. A XV. dicső század közösségérzésének pillére a nagyszerű múlt és diadalmas jelen s az erő fölényének büszkesége volt, most egy még erősebben összetartó érzés váltja fel: a halálfélelem rémülete.

Ezzel változik nacionalizmusának tartalma, célja, eszményei is. Amint a magyarság gyengül az évszázados szakadatlan harcokban, amikor a szó legszorosabb értelmében nem volt magyar, aki ne forgatott volna szablyát életében, ne hordott volna sebet a testén s akinek ne kellett volna minden órán készen állani arra, hogy felüljön, kardot rántson élete, hozzátartozói, emberi méltósága s szerelmes hazája védelmére, s ne kellett volna elkészülnie végül arra, hogy fegyvertől – harcban vagy vérpadon – vesszen el, – e szörnyű életben elgyengülve s érezve, hogy önereje tulajdon létének megoltalmazására is kevés, lassan eloszlik a régi hivatástudat s csak a dicső múlt emlékévé távolodik, Hunyadi János, Mátyás király s a többi törökverő keresztény hős fényes nevével összekötve. A jelen maradék magyarság számára új hivatás támad: a magyar szabadság oltalmazása. A »*Libertás*« ez, mely a kuruc zászlókon is fénylett.

Megrendítő látvány, mint ragaszkodik ehhez a már-már csak illúzió számba menő függetlenséghez, öncélúsághoz a nemzet. Egy csapásra minden magváltozik, béke és biztonság köszönt rá, ha leereszti tiltakozó karját és meghajtja büszke fejét. De ő mindig többre becsülte az eszményeket, mint a pusztá életet, többre az üzött bujdosó úttalan útjait, ha azon egészen a maga feje, szíve, céljai után fordíthatja lovát, mint a paloták kényelmét, ahol más az úr. Realista volt az eszközök dolgában, de makacsul idealista a célok kérdésében. Alkudozott, de meg nem alkudott soha, el nem adta múltját és jövőjét. Európa bosszankodása és gyakran gúnykacaja közt is őrizték a régi jogokban lefektetett ősi szabadságot, mint abban az időben mondták.

Ezen manapság is szokás gúnyolódni és a *rendi* jogok, érdekek védelmét emlegetni. Valóban, itt rendi jogokról van szó, ha jogilag vagy szociológiailag nézzük a dolgot. Valóban, az akkori nemzetfogalom rendi nemzetfogalom. De nem lehet más, mert a nemzet akkor valóban a rendek voltak, a nemesség. Ám aki felemelkedett lelkében a nemzetbe, felemeltetett a nemességbe is. Ezt kivétel megengedése nélkül ámithatjuk. Lehet tehát e korszak küzdelmeit a dinasztia kormányával a rendi kiváltságokért vívott harcnak felfogni s rámutatni, hogy a népnek, az ország lakossága nagyobbik részének, semmi érdeke nem fűződött hozzá, köze sem volt, azon kívül, hogy vérét és pénzét áldozta minden jutalom nélkül, elnyomásban és nyomorban. Mindez *így is* igaz, bár éppen a csúcsponton, a Rákóczi-felkelés idején egy időre a jogtalan nép is résztvevője. De ha a dolgot más szemmel nézzük, ugyanabban a jelenségben a nemzet megtartását látjuk, mert a rendi jogokban a nemzet önálló léte volt bezárva. Zrínyi egy helyen, mikor a maga *nemzetiségét* hangoztatja, így fejezi ki magát: »senki bizony a magyar nemességnek szabadságát nem készebb oltalmazni«, s a magyar nemességnek ajánlja eposzát és vérét a *nemzet* vezére. Ennek szabadsága: annak élete. Azzal veszett volna ez is. Hasztalan maradt volna meg a nép, hasztalan lett volna itt nyomás alól felszabadult, békében és jómódban élő lakosság, az nem az a régi nemzet lett volna többé. »Más keblű nép«, legfeljebb neve szerint magyar, idegen nemzeti érdekek szolgálatába állítja, ha jól fizetett szolgaként is. Bár erre sem volt semmi biztosíték. A nemzet hagyományait, a szittyaság és hivatástudat eszményeit senki sem hordozta volna, mert azok akkor valóban egy társadalmi osztály kiváltságaiban voltak elrejtve. Mint minden társadalmi osztálynak, ennek is megvannak tévedései, vétkei, bűnei, de azért a »magyar nemességet szeretni kell«. Az ő szívós ragaszkodásán szabadságához múlt az, hogy magyar maradt a magyar s él még szelleme, mit aztán a demokratizálódással bárki országlakó magáévá tehet. Ma már nemesítés és kiváltságok sem kellene hozzá.

Akkor mindenesetre nehezebb volt, de több kötelességgel is járt. Akkor az volt a magyar, aki a hagyományos szabadságokhoz, melyek magának a nemzetnek a nemzeti létet biztosítják, hűséges és kész meghalni értük. A nemzetfogalom középpontja továbbra is az eszményt szolgáló szittyá hős ideálja. Magyarok lenni tehát nem könnyű és természetes dolog. Most éppen nem. Nem olyan állapot, amit ingyen lehet nyerni. Nem elég annak születni. Azzá *válni* kell. Nehéz vizsgája van. A magyarság nem boldogság. Nem előnyt, biztonságot, ajándékot jelent, örökös

szorongás s egy elhanyagolt múlt keserű önérzete: ez a magyar állapot. A méltatlanság örökös lélekemésztő érzése. A magyarságot, ismételjük, *vállalni kell s csak vállalni lehet.*

S nem pusztá szólam ez, hanem a valóság hű kifejezője. Abban az időben csakugyan fel volt adva a vállalás kérdése s megvolt a könnyű és csábító lehetőség a nemzethez való hűtlenségre. Sohasem volt könnyebb hazaárulónak lenni. Sőt az volt a könnyebb. Persze súlyos igazságtalanság volna itt egyszerűen az ország nyugati felére gondolni s mindazokra, akik megpróbáltak a Habsburg-királyokhoz hívek maradni. Legjobbaink nagy seregét találjuk köztük, igaz hű magyarokat. De élettörténetük meggyőzően bizonyítja, mily nehéz volt a két hűséget összehangba hozni, ők is, mint a másik tábor, azon igyekeztek, hogy az idegen, az ő esetükben a birodalmi és osztrák hatalmat a magyar nemzet érdekébe állítsák. Mert a nemzethűség ekkor azon múlt, a barátkozás a magyarság érdekében történt-e, vagy a nemzetet adták oda idegen érdekeknek, esetleg magánhaszonért. E bécsi magyarok szerepe talán még súlyosabb volt, mint az erdélyieké, kik a török kénytelen vazallusai, hogy megőrizték a nemzetet. De azért nem lehet csodálkozni azon a felfogáson, amely a magyarság súlypontját abban az időben a keleti félén látja, osztozva a királyhűségéről elkényszerített Bocskay István nézetében. A török ugyanis – török volt, lovas nomád! – nem kívánta hűbéreseitől nemzetiségük feladását, nem törődött vele, szabadon élhettek. Másként a bécsi imperializmus. Ezért van az, hogy mint egykor Attila, Árpád, majd a szent királyok népe a magyar, most hosszú időre a fejedelem, a Rákócziak népe.

Ez a megoszlás, a kuruc-labanc viszály azonban nem *vezet* az egységes nemzet felbomlására most sem, holott ekkor nyugaton az állami megoszlás külön nemzetek kifejlődésének alapját vette meg. A nemzetiség nálunk, ismételten látjuk példáját, nincsen az államiséghez kötve, bármily fontos helyet is foglal el nemzetünk szellemi alkatában a politikai hajlam s az államalkotó képesség. S noha nincsen a vérhez és etnikumhoz sem, mégis szervesebb és szilárdabb egység, mint azok, melyek e természetes elemekhez kötik magukat. A három részre szabott Magyarországon nem születik három nemzet. Erdély önálló államiséga nem válik oly fejlődés alapjává, mint amit a »parti bourgignon« esetében láttunk, vagy mint ahogy a hollandiai németek független államukban új nemzetté váltak. Erdély állami különválása és önállósulása nem érintette fiai nemzeti hovatartozását és öntudatát. Ideiglenes önállóságát is a nemzet egyetemes érdekében tartották szükségesnek Bocskay és utódai. De így gondolkozott

Pázmány Péter is s a másik nagy nyugati politikus, Zrínyi Miklós is, ki II. Rákóczi Györgyhöz intézett leveleiben őt állandóan »Magyar Fejedelemnek« nevezi. Valóban magyarok fejedelme volt, elődeivel és utódaival együtt. Az erdélyi és magyarországi magyarok ugyanazon nemzet fiainak érezték magukat mindvégig, még ha szembe állottak is egymással. Közös édes nemzetük hasznát keresve kerültek szembe.

Népszerű dolog a *nemzeti széthúzásról* mint magyar betegségéről beszélni. Talán ideje szembenézni e babonával. Ez a betegség, kereken kimondhatjuk, nincs meg *magyarok közt*. Amit annak tartanak, voltaképen nem széthúzás az, nem a civakodás és mindenáron ellenkezés ösztönéből fakad, ősi tulajdonságnak meg éppen nem nevezhető. Teljességgel összeegyeztethetetlen a magyarság ősi életformájával. A lovas nomádok társadalmá szoros fegyelem alatt állt és központi akarat irányította. Az ősmagyarok egységét és egyetértését az összes források egyértelműkig bizonyítják. De bizonyítják azt is, hogy e népet nem csorda módjára hajtották, meg sem kérdezve. A vezérnek mindig tanácsa volt, s ennek meghallgatását éppen a vezér politikai bölcsessége biztosította, mint ahogy ez a politikai bölcsesség biztosította azt is, hogy a tanácskozások során kialakult a közösen elfogadott terv is. Itt nem a modern parlamentek öncélú pártküzdelmét, népszerűségelhajzását, dialektikai fortélyaikon édelgő szónokait találjuk. Itt rá akartak találni a helyes útra és célravezető módra. E közösség minden tagja saját ügyének érezte a közösség ügyét, érezte felelősségét, élénk érdeklődéssel kísérte, a tennivalókon személyesen is gondolkodott s azokat egymással megvitatta. A döntés azonban annak a kezében volt, kit az Ég küldött vezetőjükül. Ez volt a helyzet a középkoron át. Ezt jegyzi fel a külföldi utazó csodálkozással. Amikor aztán nem volt többé a természetes tekintély, ki a vitákat eldöntötte és a nemzeti akcióknak egyetlen és egységes irányt adott, hanem a magára maradt nemzetnek magának kellett önérdékét, sőt önlétét megvédeni az állam idegenné vált és megsemmisítésére törő központi hatalmával szemben is, e személyes állásfoglalás természetesen vezetett általános alapelvek, állandó irányok, majd pártok kialakulására és szembeállítására. E szembeállítás azután nem egyszer fegyveres összecsapásban is kirobbant és a magyar magyar vért ontott. De e vérontás nem mosta el a testvériség érzését, sőt éppen abból, annak megkeseredéséből származott. Testvérharc volt ez valóban, hol a másik fél testvériségének tudata a legszenvedélyesebb küzdelemben sem halványodik el, s az elkeseredett szenvedélyt éppen az a meggyőződés váltja ki,

hogy amaz testvérhez nem méltóan viselkedik. A Habsburg-párti főiir és az erdélyi nemes, a kuruc és a labanc egyaránt érzi mindkettőjük magyarságát. Ellenfelekké válhatnak, *idegenekké* soha. S a bécsi kormány politikája bőven gondoskodik a két tábor közti átjáró út rövidségének bizonyításáról. Bocskay István többször megjárta ezt az utat oda s vissza, németes úrból lett az első »szabadsághős«, egy hosszú és dicső sor elindítója. Zrínyi Miklóst csak véletlen s nemzetünk sorsára oly balvégzetű halála gátolta meg a »rebellissé« fordulásban. Abban, amitől Rákóczi Ferencet semmiféle »jóakarata« sem tudta megmenteni.

De ha kezünkbe vesszük például *Zrínyi Miklós* leveleit Rákóczi Györgyhöz, nemcsak a két tábor közti útnak rövidségét látjuk, nemcsak azt, mily sűrűn járták az igaz magyarok, de látjuk a két tábor nemzeti egységét is. A királyhű Zrínyi már halála előtt tíz évvel is hűségfogadalmakat tesz a fejedelemnek, a törvényes király ellenségének. Egy 1653. évi memorandumában testvéri bizalommal fordul a fejedelemhez, ki őt »atyjafiának és öccsének« fogadta, s engedelmet kéri, hogy minden véleményét »igaz lelkiismerettel és tökéletes magyar szabadsággal közölje. Mert kivel tudná inkább és jobban közleni és kinek dedicalhatná jobban az maga devotióját, mint egy magyar fejedelemnek, az kit az Isten sok kegyességgel, úgymint hazájához való buzgó szeretettel, vitéz fejedelmi szívvvel és ehhez annyi tryumphussal és dicsőséges győzedelmekkel megáldott, – az kit az Isten magyar nemzetnek megvidámítására meg kezdett kegyelmesen mutatni...« Más levelében hasonlóan ír: »Aki jó magyar s Istenét s nemzetiségét szereti, kinek kívánhatja jobban a jó szerencsét és előmenetelt mint annak, aki romlott hazánkat megsegíteni kívánja s fárad is rajta . . .« S alattvalói hódolatát jelenti a bécsi király horvát bánja és a nádorság jelöltje. Ugyanebben a levélben súlyos becsméréssel említi a »németet« is, mutatva, milyen érzés fűzte a »szövetségeshöz«. De hogy hol húzódik lélekben a két magyar tábor közti határ, azt az előbbi memorandumban láthatjuk, mikor elpanaszolja a fejedelemnek a magyarságot ért sérelmeket, a nemzeti veszedelmeket, melyek annak a kormánynak a részéről fenyegetnek, melynek ura pedig az ő királya: »könyveket írhatna ezeknek álnok praktikáirul«. A keserűségnek minő foka fakaszthatta benne ezt a kitörést: »azt mondom, hogy az rossz magyarok s ehhez az magyarra örök gyűlölség-hordozó németek olyan vaddá, olyan gyanússá tették az nagyságod fejedelmi méltóságos nevét, hogy immár aki nyilván jót csak mondana is nagyságodról, sacrilegusnak mondanák. Nincsen azoknak az istenteleneknek eszek, nincsen lelkek, nin-

csen Istenek; mert ha volna és az ördög nem ülne szíven és szemén, kívánná hallani a magyar dicsőséget!«

Vagy vegyük elő az utolsó erdélyi politikus, *Teleki Mihály* kancellár leveleit, e »hinta-politikusét«, ki csakúgy mint Bocskay vagy Zrínyi, hol Bécsben, hol Isztambulban keresi hazája megmentését, s ezért megbízhatatlannak, hűtlennek, árulónak tartják, nem tudnak eligazodni rajta, törökös-e, németes-e. »Nincs oly német, török, akármint kérkedjék azzal, – írja, – hogy a magyarnak javát kívánja, hogy azt elhagyjem . . . közönségesen ők bizony a magyart gyűlölik.« Majd máskor: »A németnek soha úgy nem kereshetjük kedvét, hogy barátunk legyen.« A fejedelemség utolsó óráiban kétségbeesve írja: »Isten tehet csak jót velünk, de félek, a sok egyenetlenségért, egymás nem szeretésért el akar veszteni bennünket ő felsége. A török mivelünk, az német odaki csak úgy bánik, a mint szereti, szegény magyar nemzetünkkel. Igazán két bestia között vagyunk.«

Hol volt hát ennek a két keserű magyarnak a tábora? hol székeit ura? ki volt fejedelme, királya? melyik a két magyar állam feje közül? de melyik volt a magyar állam? hova tartoztak e férfiak, kihez, mihez voltak hívek?

Megmondják ők maguk azt is. A magyar hazához, nemzetükhöz és szabadságához, amely egyetlen, közös és megoszthatatlan, ha szolgálatának módján megoszlanak is a felfogások. Mert megoszlanak. Meg kell oszlaniuk, mert – e példákból is láthatjuk, miket hosszú sorral lehetne szaporítani – a nemzet minden egyes tagja személy szerint volt kénytelen vállalni a nemzet megmaradásának kérdését és feladatát. Voltak helyzetek, mikor a nemzet legkisebbjei is e hallatlan súlyú döntés előtt állottak. Oly könnyű volt áruló színébe keveredni. Hány megvádolt keserű szívből tört fel Teleki Mihály szomorú kérése: »Ne ítéljetek úgy felelem, az mint hallom, hanem tartsatok igaz magyarnak.«

»... flecti, non frangi (hajolni, nem törni), ez a jelszó a jó magyar nemesi címerre,« – írja egy helyen Jókai Mór. Ez volt a titkos jelszava e korszak magyar politikusaiknak. S ezzel, páratlan áldozatokkal, természetből büszke és egyenes lelkük hallatlan önmegtagadásával tartották meg a nemzetet és országát.

Így éli meg a nemzet a XVIII. századot. A déli veszély elhárult feje felől, a törököt kiüzte végre az európai összefogás. De a felszabadító háborúk nyomán jóformán a puszta és felpusztított föld maradt, s ezzel királya úgy bánik, mint meghódított tartománnyal. Nem a nemzetnek adja vissza, hanem

idegeneknek. Egykori fővárosába magyar be nem teheti a lábát hosszú időn át. S a nemzet, »ez az erős, hitében ragyogó, nagylelkű és hősiességű nemzet«, mely teljesítve hivatását s megvédve a keresztény Európát pajzs és bástyaként, összetört végül a rája zúduló csapások alatt, most aléltan hever és pusztja békeessége kedvéért feladja az ellenállást. A másik magyar állam megszűnik, utolsó szabadságharca kimerülten, eredmény nélkül hanyatlik el, a fegyverek elcsendesülnek, az országra a halál békéje látszik ráborulni. Egészen hatástalan azonban ez az utolsó, *Rákóczi-felkelés* sem volt azért. Utolsó volt, de ebben kristályosodott ki a magyar szabadsághős típusa és maradt titkos vagy nyílt eszménye a nemzet nagy tömegeinek. A Fejedelem előkelő, nemes és tiszta alakja ideállá vált. S az ő felkelésének motívumai még egyszer s minden előzőnél öntudatosabban fejezik ki a magyar harcos nacionalizmus kényszerű visszahatás jellegét. Semmi más, írja a fejedelem emlékiratában, »egyedül a szabadság szeretete és a vágy hazámat felmenteni az idegen járom alól volt célja tetteimnek«. Tiltakozik az ellen, hogy a magyar nemzetet »lázádnak, zavargónak« állítsák. A Habsburgok uralma előtt valóban voltak zendülések, melyeket egyes hatalmaskodó urak indítottak önérdékből a királyok ellen, de azóta mindig az egész nemzet felkeléseit láthatjuk szabadságáért. »Még azon tulajdonok is, – foglalja össze hosszú évszázadok sokszor elmondott panaszát, – amelyekkel rágalmazni hiszik a magyar nemzetet, annak vitézségét és nagylelkűségét mutatják és hogy a szolgaságot nem tudja túrni. Mivelhogy királyai közt annyiszor találkoztak, akik juhaik gyapjával idegeneket akartak ruházni és zsírjukkal idegeneket hizlalni, s e királyok lévén mindenkor az első törvényszegők, törvényes jogai védelmére ők kényszerítették a magyar nemzetet.«

A halál békéje azonban csak a látszat leple a csendes ország felett. A nemzet erőt gyűjt és, bármit is mutat a látszat, önmagában meghúzódva a maga életét éli és őrzi, egyszerű vidéki kúriákban, csendes kolostorokban és iskoláikban, békés lelkészlakokban és kollégiumok boltíves termeiben, vármegyei gyűléseken és névnapokon, vadászatokon. így őrzik magyarságukat nagyapák és apák, kiknek ivadékai nemsokára felegyenesedve nyúlnak ismét a nemzeti dicsőség csillaga után. És nem egészen jogosan gúnyoljuk őket maradiságuk, korszerűtlenségük, megcsontosodott közjogi formalizmusuk s a reformoktól irtózásuk miatt. Amikor tovább ragaszkodnak az elavult rendi jogokhoz, bennük őrzik az ősi eszményeket, a nemzeti szellemet is. Ez pedig változatlanul a szittyaság és a szabadság eszméje.

S változatlan marad a nemzethez tartozásról alkotott felfogás is. Még mindig az ősi nemzetfogalom él, mint ahogy ez élt a szabadságharcok százada alatt is. Amikor féltékenyen őrizte a nemzet a maga szabadságát, tisztelte népeiét is. A török és német elleni legszenvedélyesebb gyűlölet idején sem fajul ez általános idegengyűlöletté. A magyarországi népek háborítatlanul élik népi életüket, s ha valaki tanúságot tesz nemzeti érzületéről, válogatás nélkül fogadják be a nemzetbe, a nemességbe. Nem kívánnak tőle »asszimilációt«, legalábbis nem etnikai tekintetben. A magyarul alig, vagy éppen nem beszélő tót nemesek, horvátok, oláhok vagy felvidéki cipszerek büszkén vallották magukat Hungária hú és édes gyermekeinek, a Szent Korona tagjainak, vallhatták, mert egyazon magyar szabadságért rajongtak és áldoztak. Sőt van idő, mikor a nemzet köre kitágul a kiváltságos osztály határán túl, s a nemzeti öntudat, hivatásvállalás és felelősségérzés ragyogó példáit látjuk seregestől magyar vagy idegen származású, nyelvű polgárság, sőt jobbágság soraiban is. A rutén parasztok máig legdicsőségesebb történeti élménye, hogy egyszer ők is fegyvert ragadhattak és szittya módra küzdhettek Rákóczi népeként Istennel a hazáért és szabadságért. A Rákóczi-felkelés külföldben sem merőben rendi mozgalom. Elindítása meg egyenesen jobbágy sereg műve. ők hívják be Rákóczit, s emlékiratában ő maga is a szegény nép, jobbágyságai nyomorgatását hangsúlyozza közvetlen tetteserkentőjeként.

Felmerülhet a kérdés, mi lett volna, ha a nemzet végrehajt országában egy gyökeres demokratizálódást, felszabadítja jobbágyait és felemeli őket a maga kebelébe. Ha végre tudja hajtani, minden bizonnyal, hallatlanul megerősíti magát és egészen más jövődjének útja. De e kérdést nincs jogunk feltenni. Először is, a nemzet sorsa akkor nem volt saját kezében. Akik kezében volt, nem az ő megerősödését óhajtották. Emellett a kiszípolyozott, alacsony műveltségű nép nem is volt alkalmas az akkor oly súlyos nemzeti feladatokat vállalni, távol állt akkor attól, hogy mártíromságot vállaljon oly szubtilis eszmei elvontságok szolgálatában, mikben akkor a nemzetiség jelentkezett. A nép a maga egészében nem volt megérve a nemzet rangjára. Sajnos, a maga egészében soha sincs. De egy ily reform gondolata már magában véve annyira korszerűtlen lett volna, hogy más országban sem merülhetett fel, nem hogy nálunk, kik bizony, egyébbel elfoglalva, kissé elmaradtunk a polgárosulásban. Mi csak azt tehetjük meg, hogy magunkhoz emeltük azt, aki személy szerint méltónak bizonyult erre. S azt tehetjük meg, hogy fenn tartottuk az ország nemzetiségi békéjét. A demokráciát pótolta

a nagyszámú nemesítés és az országiaké» népek népi szabadságának folytonos fenntartása.

E régi magyar nemzet, állapítsuk meg még egyszer utoljára, nem volt elnyomója egyetlen népnek sem s kapuit mindig tárva tartotta azok előtt, kik oda be akartak vonulni, népiségük feladását sem kívánta cserébe. Ha e kapuk lezárulnak s a nemzet az országlakósoknak csak szűk körére korlátozódik, az sohasem magán a nemzeten múlik, hanem az az oka, hogy az országlakósok nem akarnak e kapukon belépni, nem vállalják a hivatást, vagy magukba zárkóznak. És most, e korszak végén, mikor az európai nemzettestek élesen elhatárolódtak már egymástól s bennük határozott és egymásiránt ellenséges, sőt támadó öntudatok fejlődtek ki, az annyira más, türelmes és barátságos nemzet országának pusztán maradt téréin, megritkult sorai közé olyan jövevények furakodtak nagy tömegekben, kik a maguk nacionalizmusát hozták ide, a maguk külön nemzetiségét szolgálták, egyedül annak érdekeit nézték, nem a közös haza egyetemes javát, akik idegenül álltak az ősi nemzetfogalom és nemzeti szellem előtt, hagyományait és hivatását nem vállalták, kik már nem akartak Attila és Árpád népe, a szent királyok nemzete, a Korona tagjai lenni.

IV.

AZ IDEGEN NACIONALIZMUS MAGYARORSZÁGON

A XVIII. század utolsó negyedében új korszak kezdődik a magyar nacionalizmus történelmében. Mégpedig annyira új, hogy nem fogható hozzá sem az, amelyet Szent István neve jelez, sem az Aranybullához fűződő társadalmi fordulat, sem Mátyás nemzeti imperializmusa, sem a török korszak és a szabadságharcok kora. E századok alatt csak a magyar nacionalizmus formái változtak, fejlődtek, de a szellem ugyanaz maradt, most azonban maga a szellem változik meg, úgyhogy ha a múlt sajátos szellemét neveztük *magyar* nacionalizmusnak, akkor ez az új fejezet már nem illik a régi cím alá. Amit nem tudott elérni az idegen erőszak, elérte szellemének behatása: elhomályosította a nemzet öntudatát, meghamisította lényegét s ezzel megtörte erejét. A bomlás csíráit oltotta a nemzet testébe, Hungária ősi békéjét pedig feldúlta.

Történelmi vázlatunk folyamán láthattuk, hogyan fejlődött ki hazánkban a nacionalizmusnak és nemzetfogalomnak egy sajátos formája, mely ugyan eltért a nyugati változattól, de megfelelt az itteni sajátos viszonyoknak, melyek hasonlóképpen eltértek a nyugati helyzettől. Azt is láttuk, hogy ez a hazai változat úrrá tudott lenni a hazai viszonyokon és az is tudott maradni rajtuk mindaddig, míg a nemzet hű maradt hozzá, nem törődve azzal, hogy mi folyik ugyanakkor nyugaton. Nehéz eldönteni, hogy mi okozott egy betegséget, de itt nyilván legfőképpen a nemzet hallatlan erővesztésére, kimerültségére és az önbizalom vele járó hiányára kell vetnünk, – amely aztán később erejének lázas túlbecsülésébe csapott át, – ha felvetjük a kérdést, hogyan zavarodhatott meg e bölcs és tisztánlátó nemzet tekintete, hogy teljesen félreismerve saját önérdékét, valamint annak a hivatásnak a kívánalmait, amit hetedik százada viselt Európában s ami létjogát megadta, elvetette azokat az elveket.

melyekkel hazájában fenntarhatta magát, e hazát együtt tartotta s megőrizhette népeinek békés együttélését.

Amikor a nemzet a XVIII. század utolsó évtizedeiben felocsúdott lesújtottságából, megdöbbenve vette észre elmaradottságát az egyetemes európai műveltség haladottságától. Szárnyalva igyekezett hát behozni a veszteséget. Igyekezett egészen modernné és európaivá válni. Modern és európai ekkor a nacionalizmus mozgalma volt, mégpedig abban a formájában, amint azt az újkori nyugati nacionalizmus vázolója során láttuk. Közös származásra, etnikumra, népre, elsősorban pedig a nyelvre volt ez alapítva s a nemzetállam – egyetlen népnemzet szolgálatában álló állam – volt végső célja. Azok, akik a magyar művelődést ismét be akarták kapcsolni az általános európai fejlődésbe, abba a tévhitbe estek, hogy a nacionalizmusnak csak ez az egyetlen érvényes formája van, hogy ez a nacionalizmus, csakis ez, így hát az ő nemzetük magatartása és eszményei idejét múlt ócskaságok, avult középkori maradvány az egész, nem is nacionalizmust, sőt nemzetietlenséget, s ha a nemzeti kultúrát es a nacionalizmust e hazában is meg akarják teremteni, ha fel akarják ébreszteni a nemzetet, – amint szerették hangoztatni, – át kell ültetniük a nyugati gondolatokat. S ezt meg is tették. Következései könnyen beláthatók. Az eseményeket e belső fordulat világosan megmagyarázta.

Az 1770-es évektől 1848-ig eltelt évtizedek történelmünknek egyik legragyogóbb korszaka. Három nagyszerű generáció, elmékben és jellemekben csodálatosan gazdag, fogott össze, hogy a végpusztulás torkából éppen csak megmenekült nemzetet új alkotások fényes útjára vezesse. Csak egyetlen dologban tévedett. Ám ez végzetes volt, mert e tévedés a lényegre vonatkozott, magának a nemzetnek lényegére, s ezért e nagyszerű korszak egyben a legvészthozóbbak egyike is történelmünkben. Aki elfogadta eddigi fejtegetéseinket, meggyőzve a tárgyi adatoktól, nem csodálkozik ezen az ítéleten. Hogyan történhetett, hogy ezeknek az évtizedeknek csodálatos lendülete nem további emelkedésben folytatódott, hanem egy szörnyű zuhanásban zárult le 1849-ben, majd vaskövetkezéssel jött 1918? Mi volt ennek az oka?

Egyik tényező kétségtelenül uralkodó házunk nemzetellenes dinasztikus imperializmusa. Másik ok az, hogy országunk útjában állott szomszédok imperialisztikus törekvéseinek. De a legfőbb ok a nyugati újkori nacionalizmus betörése volt. Az, hogy az etnikum nemzetiséggé emelése és az így nemzetekké igyekvő népek nemzetállamra törekvései az *ország* szétrobban-

tására vezettek, valójában csak a kisebbik baj volt. A nagyobbik és a lényegét érintő az volt, hogy e nacionalizmus magát a *nemzetet* robbantotta szét. Magyar nemzetként a régi nemzetnek csak egy töredéke maradt, s ennek a török elleni és szabadságáért folytatott küzdelmeiben megfogyott maradék erőit emésztette az a harc, mit a nyugati értelmű nemzeti öntudatra ébredő népekkel vívott, hogy őket immár hasonlóképpen nyugati értelművé alakított nemzetállamában megtartsa és népileg is asszimilálja. Kegyetlen tényekkel kell itt szembenézni és keserves ítélkezni önmagunk felett. De be kell látnunk, hogy elsősorban maga a nemzet a felelős, nem a népek, mert a nemzeté az ország, övé a vezetés. S az is tény, hogy maga a nemzet kezdte az idegen nacionalizmus bevezetését. Valószínű, hogy a népek, a bécsi kormánytól is biztatva, – elég esztelen módon, elősegítve az egész monarchia bomlását, – a nemzet nélkül is rátértek volna arra az útra. De – ha nem is vetjük fel a kérdést, mi lett volna történeti következménye, mi nem történt volna esetleg meg, ha a nemzet kitarat ősi bölcsessége mellett s hű marad önnön lényegéhez, szelleméhez, – annyit mindenesetre mondhatunk, hogy a nemzet felismerhette volna, hogy ez az újfajta nacionalizmus, a nemzetállam és népnemzet fikciója, vészthozó az egész emberiségre, miután lényegükben össze nem tartozó dolgokat erőszakol össze s az emberiség kötőanyaga helyett robbanó anyagot termel, különösen végzetes pedig Magyarországra nézve. Ha a nemzet mibenlétét eloldják a szellemtől és életformától, benső magatartástól és hivatástól, s hozzákötik külső mozzanatokhoz, mint a származás, nyelv, népiség, a magyar nemzetnek, mely pusztán a szellem által egyesít különböző származású, nyelvű, népiségű elemeket, szükségszerűen szét kell robbannia; s bármily fájdalmas, de szükségszerű az is, hogy ha a magyar nemzet a – fiktív – ősmagyar származásra, nyelvre és népiségre korlátozódik, vagyis a nemzet azonossá válik *egyik* országlakó néppel, akkor a többi országlakó nép nem akar megmaradni egy ilyen értelmű magyar nemzet nemzetállamában, hanem a tulajdon néptársaik nemzetállamaihoz akar csatlakozni, vagy ilyet akar alapítani. A dolog logikája teljesen világos. Voltak, akik ezt be is látták, éppen legnagyobbjai a nemzetnek e korszakban, de a közvélemény nem őket követte. Úgyhogy a valódi nemzet, az tehát, mely önmagához hű maradt, melyben az ősi szellem élt, most megint az egész magyar társadalomnak egy kis töredékére szűkült. De annál csodálatraméltóbb az ő bölcsességük és tiszteletreméltóbb az ő heroizmusuk, mert egy megzavarodott közgondolkodás és magasan lobogó tömegszenvédély nyomasztó erejével kellett szemben

állaniuk, sajnós, eredménytelen harcban, csupán a nemzet becsületét őrizve meg, s viselve az elmaradott, rekációs, nemzetietlen, rossz magyar, sőt a hazaáruló nevezetet, s kiábrándult, megkeseredett szívük lemondásában, visszavonulásban, cinizmusban, megalkuvásban, halálban vagy tébolyban talál szomorú nyugalmat. Úgyhogy, ha a *magyar* nacionalizmus történelmét akarjuk folytatni ebben a fejezetben is, mely a XVIII. század végét és a XIX-XX-at tekintí át, akkor az előtérbe ők kerülnek, ezek a népszerűtlenek, korszerűtlenek, az *igazi* magyar nacionalisták. A másik táborról bőven találhat irodalmat az érdeklődő. Mi itt e kevesekről akarunk bővebben írni, hogy rámutassunk, élt ekkor is az ősi magyar szellem, voltak, akik hősiek erőfeszítéssel iparkodtak újtát állani a sorsnak. Emellett kielemezzük az általános fejlődésből azokat a pontokat, ahol elvált az a hagyományos iránytól, hogy lássuk ennek a módját és megérthessük következményeit.

Az bizonyos, hogy mint eddig is mindig, most is visszahatásként lángolt fel, II. József németesítő törekvéseire. De eddig sohasem hajtotta túl e visszahatást a nemzet oly mértékben, hogy maga is abba a hibába essék bele, amit vele szemben követtek el, s amely kifordítja önmagából. A védekező mozdulatot mindig csak a közvetlen támadásra irányította, sohasem általánosította, nem tette elvszerűvé. Vagyis nem esett a nyugati nacionalizmus túlzásába. Most ez történt.

Előzmények természetesen voltak. A felvilágosodás általános kozmopolita szelleme már nálunk is érezte hatását abban az egyénihez, sajátoshoz, nemzetihez, népihez ragaszkodó reakcióban, melyet könyvünk elején vázoltunk. Ebben a természetes érzelmi magatartásban, mely a megszokotthoz ragaszkodik a gyökeres újjal szemben, fakad fel, mint mindenütt, nálunk is az elvi nacionalizmus egyik forrása. E kozmopolitizmus szülőhelye Franciaország s elsősorban annak nyelvéhez es az ott kialakult szokásokhoz van kötve. Ezért például német földön a »franciáság« ellen támad a nemzeti közvélemény. Nagy Frigyesztől is rossznéven veszik, hogy franciául beszél és ír sVersailles-t utánozza. Hozzánk már német közvetítéssel érkezik ez a szellem, így hát a visszahatás a »németesség« ellen jelentkezik. Annnyival is inkább, mert ez a kozmopolita kísérlet megjelenésében az osztrák dinasztia addigi nemzetellenes politikájához kapcsolódik.

Nálunk is felismerhető egy korai népies irodalmi mozgalom még a század közepén, egyidejűleg a nyugati hasonló mozgalom-

mal, mely abból a meggyőződésből indul ki, már Herder rendszerezése előtt is, hogy a nemzeti lelket a népköltészet őrzi. A népiesség itt még nem annyira demokratikus, nem társadalmi jellegű, mint inkább a hagyomány, a megőrzött nemzetiség folytonosságának kutatása és öntudatos felvétele. Ebbe a körbe tartozik a hagyományos viselethez ragaszkodás is. A nemzeti viseletet és szokásokat ez a nacionalizmus, mely a felvilágosodás individualizmusát átviszi a nemzeti egyéniségekre is, valószínűleg az észjog és természeti erkölcs parancsával teszi kötelezővé. *Apor Péter* báró keservesen panaszolja a »nájmodi« lábrakapását s a régi szokások kiveszését. *Farádi Vörös Antal* tankerületi főigazgató az 1780-as években megrója azokat az ifjakat, kik dolmány és öv nélkül járnak, mert »az erkölcsi törvény azt kívánja, hogy minden nemzet saját ruháját hordja«. Bizonyos tekintetben ide tartozik a már-már csak formai, látszat létet tengető ősi »konstitúció« féltékeny őrzése is. E jelenségeket az ébredező nyelvmozgalom tetőzi be, mely a külföldi nemzetek mintájára, igyekszik használatba venni és tökéletesíteni a magyart. Egyre több hang hallatszik amellett, hogy a többi európai államok mintájára nálunk is a nemzeti nyelvet emeljék hivatali nyelvvé, mert a latin használata elmaradottságunk jele. Klasszikus kifejezése ennek a szégyenkezésnek *Bessenyei György* röpirata 1778-ból »Magyarság« címen. Mindezek a jelenségek a nemzeti szellem külső jelentkezéseinek megerősítésével vélik kivédhetni a kozmopolitizmus támadásait.

Ha a magyar nyelv-nacionalizmus fejlődésén áttekintünk, feltűnik, hogy nálunk mily sokára kezdenek nemzeti értéket tulajdonítani a köznyelvnek. A középkoron át mindvégig csak a műveletlenek nyelvét, a vulgáris beszédet látták benne és csak azért írtak rajta, hogy a deákos műveltség nélkül szűkölködőket is ellássák lélek-nemesítő, vallásos olvasmánnyal. Így keletkeznek első magyar kódexek, melyek többnyire fordítások. Ezen a felfogáson a renaissance sem változtat, noha ekkor már – mint láttuk – feltűnik a nyelv szoros kapcsolata a nemzeti elkülönüléssel, ennek szimbólumaként is említik. A műveltség nyelve azonban változatlanul a latin. Nagy nemzeti királyunk, Mátyás könyvtárában nincs magyar nyelvű könyv, a nemzet történelmét ő sem magyarul, latinul írta meg. A magyar krónika csak 1575-ben jelenik meg magyar nyelven. A renaissance általános megismerési vágya azonban fürkészni kezdi a népnyelv titkait is, az írói ösztön pedig nem tagadhatja meg magát, s ha már ír rajta, bármilyen okból is, csiszolja, szépítgeti, csinosítja, s örömmel jön rá, hogy nemcsak a nemes latin nyelven tudja kifejezni gon-

dolatait, érzéseit, hanem a lenézett eszköz is alkalmas rá. Emellett, amint erősödik a nemzeti összetartozás érzése s a felelősségérzés, az író egyre inkább gondol a műveletlenekre, egyre több könyvét adja ki az ő számukra is, nemcsak a beavatottak számára, hogy ismereteiket gyarapítsa, lelküket nemesítse. A reformáció újabb ösztönzéssel járul a vulgáris nyelv használatához, mikor arra az álláspontra helyezkedik, hogy az isteni ígéhez a laikusokat is közvetlenül oda kell engedni. De az alapvető szempont egészen a XVIII. század végéig nem nacionális, hanem kulturális utilista, nem a nemzetiség kidomborítása, hanem a műveltség terjesztése a cél, amikor a vulgáris nyelvet használják.

De azért nem szabad azt hinni, hogy ne indult volna meg nálunk is már igen korán a nyelv nacionális értékének hangoztatása. *Sylvester János* magyar-latin grammatikája 1539-ben jelenik meg, s ebben már »a hazai nyelv eddig elzárt kincstáráról« beszél, mit a költészet is éppen oly pompásan használhat, akár a latint. *Pesti Gábor* ugyanebben az időben céltudatosan a hazai nyelv szépítésére törekszik Aesopus fordításában. Egyre többen hivatkoznak arra, hogy mások is írnak anyanyelvükön, a magyar író se maradjon el. De ez, az elmaradottságtól való vonakodás, sokkal hangsúlyosabb, mint a nemzeti nyelv pozitív értékelése s még két századig inkább azt az érvet ismétlik a magyar nyelvű kiadványok előszavában, hogy a laikusoknak akarnak olvasnivalót adni s hogy a köznép nyelvét a magasrendű tartalom kifejezésére alkalmasabbá tétel végett művelik. Ezért írja *Apáczai Csere János* a filozófiát is magyarul. Ezekben a magyar tudósokban a nemzeti közösség önfeláldozó szerelme élt. Gyakran díszes állást, jómódot hagynak ott külföldön, hogy hazatérjenek nemzetüket művelni, felemelni. Itt az otthagytott dísz és gazdagság helyett az élethalálharcban álló és a műveltségben elmaradó nemzet részéről csak részvétlenség, lenézés, irigység, nyomor, dicstelen halál vár rájuk, melyért ily körülmények közt tehát nem is egészen a nemzet felelős. Pár évtizeddel korábban, míg maga volt az úr sorsán, tudós fiainak magas méltóság járt ki hazatértikkor. De a nyelv nacionális és kulturális értékéről alkotott felfogást jól megvilágítja az, hogy még ez önfeláldozó hazafiak is latinul írják meg igazi nagyigényű munkáikat, hogy a világ egész tudós köztársasága olvashassa őket s így az egyetemes kultúra alkotórészei /é válhassanak. Mert a kultúra kozmopolita e századokban, s a nemzetszeretet e kozmopolita műveltséget akarja beoltani a magyar elmékbe. Csak szórványos tünetként bukkan fel, eddigi ismeretünk szerint először 1689-ben *Landovics István* »Horus succursus«-ában az a nézet, hogy nem kell törődnünk azzal,

számíthat-e nemzetközi érdeklődésre a magyar nyelvű könyv. Még azzal sem, el tudja-e olvasni minden országlakó. Így ír ez a nyilvánvalóan nem a magyar népből származott páter: »Nem szükséges idegeneket nyelvünkkel kínálnunk. Akinek kedves a haza, kedvelje nyelvét is.«

Ez az utolsó követelmény már határozottan a nyelv-nacionalizmus korai hangja, s az országlakosok nyelvi asszimilációjának törekvését foglalja magában. Korai és elszigetelt hang ez. Még száz év múlva is inkább azért sürgetik a magyar nyelv használatát és művelését, mert az anyanyelven jobban lehet terjeszteni a műveltséget, amint ezt a felvilágosodás megállapítja. Még *Mikes Kelemen* a magyar próza egyik legelső mestere is azért ítéli el a latin iskolázást, mert a nyelv gyatra megtanulása is annyi időt vesz igénybe, hogy aztán az igazi tartalmi művelődésre nincs idő.

E nyelvnacionalizmus fejlődésének részletes végigkísérésére nincs terünk, – Kornis Gyula »A magyar művelődés eszményei« c. művében és Szekfü Gyula forráskiadványában »Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez« nagy tömegét gyűjtötték össze az adatoknak, – csak a fejlődés irányát állapítsuk meg. Ez pedig abból indul ki, alkalmas-e vájjon a magyar nyelv a műveltség hordozására; ha még nem, alkalmassá kell rá tenni. A második állomás a büszke öröm a nyelv értékei, szépségei tapasztalásán, s csak végül tör fel a minden észszerű hasznossági szemponttól függetlenül a nemzeti nyelv-szeretem. Ennek legzengőbb hangját *Csokonai* adja: »Magyar nyelv! édes nemzetemnek nyelve! teáltalad szólaltam én meg legelőször, teáltalad hangzott először az én füleimbe az édesanyai nevezet, te resz-kettetted meg a levegőget, melyet legelőször szíttam, az én bölcsöm körül, s te töltötted be azt az én nevelőimnek, az én hazámfainak, az engemet szeretőknek nyájaskodásaival, teáltalad kérte az én csecsemő szám a legelső magyar eledelt, a te darabolt ízecskéiden kezdettek kifesleni az én gyermeki elmémnek első ideái, mint a született hajnalnak apró sugarai, mikor a világosság lenni kezd. Azóta . . . édesebben hangzott terajtd az életnek közbeszéde ... Az én elmémnek gondolatja mindenkor feljebb emelkedett teáltalad, mint más idegen nyelvek által. . . Megelégedve s ezer gyönyörűség között röpködött a te harmóniás szavaidon az én fiatal múzsám, mint egy most született pillangó a rózsák s tulipánok hímezett virágain.«

Ez a lelkesedés jogos és természetes. A nyelv, a nemzet kialakulása után, mikor ez már őt is ellátta a nemzetiség jelle-gével és szellemiségének, kincseinek nagyrészét a nyelv kincs-tárába zárta, egyik legfontosabb kifejeződése a nemzetiségnek,

s a nemzet egyik legfontosabb összetartó tényezője és szellemének közvetítője mind az egykorúak közt, mind a következő generáció felé. A baj ott kezdődik, mikor a nyelvet és nemzetet azonosítják, s ezzel egy külső megjelenéshez, másodlagos jelenséghez kötik magát a lényegét. Ezzel egyrészt túlkönnyűvé teszik a nemzethez való tartozást, másrészt kizárólagos igénnyel ruháznak fel egy mozzanatot a nemzetiség alkotásában. Még nagyobb a baj, mikor e nyelv-nemzet és az ország azonosítása következik el, s ezzel az »egy nyelv egy nemzet a hazában« követelése.

Mindezek a mozzanatok természetesen nem jelentkeznek tisztán és kizárólagosan a fejlődés menetében, állomásain; a korábbi stádium szempontja tovább hangzik még aztán is, hogy az új beköszönt. Rétegek rakodnak itt egymásra, mint minden történeti fejlődésnél.

Jól megfigyelhető e fejlődés *Bessenyeinél*. A »Magyarság«-ot 1778-ban azzal a panasszal kezdi, hogy nemzetünk, »ki különben minden tulajdonainak fenntartásában oly nemes, nagy és állhatatos indulattal viseltetik, a maga anyanyelvét felejteni láttatik; olyan világban pedig, – teszi hozzá jellemzően,—melyben minden haza önnön nyelvét emeli, azon tanul, azon perel, kereskedik, társalkodik és gazdálkodik«. Ebben az indulásban az a meggyőződés dolgozik, hogy a nyelv minden más »tulajdonainak« fontosabb eleme a nemzetiségnek, s elfeledkezik arról, hogy a nemzet éppen nem felejt most a nyelvét, sőt inkább kezdi becsülni, mert addig még szerényebb és alacsonyabb körben volt csak használatban. Azelőtt, a magyar »hősidőkben«, melyre e nemzedék büszkén emlékezik, nem nyelvét emlegette »tulajdonai« közt, hanem belső tulajdonságait, vitézségét, nagylelkűségét, szabadságszeretetét, hősiességét. Ami természetesen nem cáfolja azt az igazságot, hogy a nyelv egyik legfontosabb kifejező közege a nemzeti szellemnek. Am nem maga a nemzet szubsztanciája. Visszautasítja Bessenyei azt a nézetet, hogy ezt az elhanyagolt nyelvet nem lehet felemelni, mint ahogy ez a többi nemzeti nyelvvel már megtörtént. Annál is inkább múlhatatlan feladat ez, mert a nemzeti nyelv használatán múlik a nemzet művelődése is. »Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.« Vagy egy idegent kell elfogadnia anyanyelvül, vagy a magáét kell kiművelnie. Az első megoldást természetesen képtelennek mondja. S most jön egy fontos fordulat: »Minden nemzet a maga nyelvéről ismertetik meg leginkább. Hogy neveznéd az olyan nemzetet, melynek anyanyelve nem volna? . . . amely nemzettül elkoldulná nyelvét, az iránt mindig úgy tetszene, mintha inasa vagy szolgálja volna.« De miért is ne lenne

»alkalmatos a magyar nyelv? – kiált fel. – Melyik nyelvnek is lehetne több édessége, méltósága, mélyége és könnyű kimondása.«

Tíz év múlva az akadémia alapítását sürgető »Jámbor szándék«-ában megismétli ezeket az érveket a magyar nyelv művelése s irodalmi és hivatalos nyelvvé tétele mellett, de itt már jelentkezik egy új, mégpedig döntő mozzanat. »Most azon vagyunk, – írja, – hogy a jó féle született magyarokból először deákat, azután németet, tótot, franciát, olaszt csináljunk, úgy-hogy utoljára a magyar nyelvet is elfelejtsék, holott a dolognak természete hozná magával, hogy először a magok nyelveken tanulnák meg mindazt, ami szükséges, azután gyakorolnák magokat az idegen nyelvekben.« Ez tökéletesen helytálló kritika. De ebből logikusan az következne, hogy a más anyanyelvű ország-lakosok meg a maguk nyelvén kezdjék a tanulást. Ő azonban így folytatja: »Sőt a köztünk lakó németeket és tótokat is magyarokká kellene tennünk. Mert megérdemli azt ez az áldott haza az idegen nemzetektől, melyeket a maga kebelében táplál, hogy annak nyelvét és szokásait is bevegység, valamint annak javaival és szabadságával élni nem iszonyodnak.«

E mondatban a teljes elfordulásnak lehetünk tanúi az ősi magyar felfogástól. Az ősi fölény, mely magabiztos türelemmel és a viszonyokat tisztán látó bölcsességgel hagyta meg a népeket a maguk népiségében, nyom nélkül elpárolgott. A »soknyelvű ország« urainak unokája azon zsörtölődik, hogy az idegen nyelvű jobbjárok kedvéért »a legszükségesebb dolgokat is az ő nyelveken tanuljuk«, ahelyett, hogy »ők is magukat mihozzánk alkalmaztassák«. Magyarra akarja őket tenni. Ám nem a népiségtől független *nemzetbe* emelni, hanem a magyar *népiséget* akarja rájuk erőszakolni. Immár feledésbe ment a nép és nemzet közti különbség. »Idegen *nemzetekről*« beszél, mikor a népekre gondol, s végül a »hazának« tulajdonít egyfajta nyelvet és etnikumot, melyet az összes országglakóknak felí kell venniük, e hazában, Szent István soknyelvű, sokszokású országában. S elegendőnek tartja a nyelv és szokások átvételét. O és utána hosszú sora a kitűnő magyaroknak a nemzetet akarták felemelni és megerősíteni. De egy idegen és itt használhatatlan, sőt pusztító szemlélet lett úrrá rajtuk, mely összetévesztette a népet és nemzetet s ezzel a nyelvet és nemzetiséget, végül az ország és állam s a nemzet és népek viszonyát is helytelen szögbe állította, s ezzel ők, miközben a legmélyebb hazafiság töltötte el szívüket, a nemzetet a legsúlyosabb és eleve kilátástalan vállalkozásba bonyolították. Mentségük, hogy a gondolat, amit átvettek nyugatról, természetes volt az akkori Európában; még nagy önuralom is

kellott hozzá, a bölcsesség hallatlan foka felett, belátni, hogy ez a gondolat nálunk az a fertőzés lesz, mely az Árpádok, Nagy Lajos és Mátyás király birodalmát szétrágja.

Ilyen hangulat uralkodott a nemzeti közvéleményben, mikor *II. József* 1784-ben kiadta rendeletét, mely a latin helyére a hivatalok és az oktatás nyelvül a németet vezeti be.

A császárt nem vezette semmi különösebb ellenszenv. Nem volt ellensége a magyarságnak, nem gyűlölte, csak éppen elmaradtok, műveletlennek tartotta. Kritikája megegyezett a magyar reformisták véleményével. S ő is felemelésére, művelésére törekedett központosított, egységes birodalmán belül, annak hasznára. Csak más úton indult, mint amelyen a magyar reformisták akartak járni. Így kerültek szembe. Pedig Bessenyei még »Jámbor szándék«-ában egyenesen példaképpül állítja honfitársai elé, mondván, hogy íme fejedelmünk is »magára magyar köntöst venni s született nyelvünkön beszélni méltóztatott«. Ha a magyar már hivatalos nyelv lett volna, vagy erre alkalmas, nem bántotta volna. Nem volt türelmetlen német nacionalista sem. Felvilágosodott ember volt, nemzetileg türelmes, sőt közömbös. Nyelvrendelete is a felvilágosodott etatizmus természetes jelensége. »Mily sok előny biztosítja a közjót, – írja naplójában, – ha csak egy nyelv használtatik az egész monarchiában, ez érvényesül az érintkezésben, foglalkozásokban, ha minden része a monarchiának szorosabban összefüzetik és a lakosok a testvéri szeretet legerősebb köteléke által egyesítettek – azt mindenki beláthatja és Franciaország, Anglia és Oroszország példájából arról elegendőképpen meg is győződhetünk.« A magyaroknak is hasznukra válik, ha nem kell annyi nyelvet tanulniuk. A nyelvrendelet nem a magyar, hanem a latin nyelv ellen irányul, mert azt szorítja ki. »Ha egy nemzet – mondja – minden közügyben holt nyelvet használ, amilyen a latin, az bizonyára a felvilágosodásnak nagy gyalázatára válik, mert hallgatagon azt bizonyítja, hogy annak a nemzetnek vagy nincs tisztességes anyanyelve, vagy olyan, amin írni és olvasni senki nem tud. A vége pedig az, hogy törvényhozás és kormányzat oly nyelven folyik, melyet senki sem ért meg. Csakis Lengyelország és Magyarország az, ahol ez történik.« Megállapítja azt is, hogy az országban a magyar mellett még számos más nyelv is járja, köztük a német is. S mint-hogy a német az, amely kellőképpen ki van művelve, emellett ez a monarchia többi részeinek is a hivatalos nyelve, lépjen hát ez a latin helyébe.

Ez a rendelet szervesen illeszkedik József egész programjába, mely egy népek feletti racionális, felvilágosodott abszolút

birodalmat akart megteremteni. Ezért mellőzte a koronázást is, ezért tolta földre az alkotmányt, a külön magyar államiséget. Sokan, jó magyarok is, átlátták vezérelvét és elfogadták. De meg kellett buknia tervének a kezdődő romantika nacionalizmusán, azokból az okokból, miket első fejezetünkben részletesen vázoltunk. S jellemző erre a nacionalizmusra, hogy a legnagyobb felháborodást, még hívei körében is, a nyelvrendelettel keltette. A magyarok nagy táborra is nemzeti elmaradottság jelének tekintette a latin nyelv uralmát, ám mikor ezt a német bevezetésének indoklásául hozta fel az uralkodó, ahelyett, hogy a magyart vette volna használatba, melynek folyamán az kifejlődhetik, hallatlan sértés volt, mely a legmélyebbre vágott. Az sem használt volna, ha az uralkodó csupán az észszerűségre, a közigazgatás, a kormányzat megkönnyítésére hivatkozik, s bizonyos helyet ad a népnyelveknek is éppen ennek érdekében, s nem érint nemzeti érzékenységet. Nem, mert a gyűlölt német nyelv még akkor is az elnyomásra, hódításra, az »idegenek uralmára« emlékeztette volna a magyarságot, ha nem ébredt volna fel már a nyelv-nacionalizmus. Később, I. Ferenc korában ez a nyelv még hozzá a reakciós kormányzatot is képviselte.

Ez a felháborodás és visszahatás mutatja, hogy a felvilágosodás abszolút monarchiája és etatizmusa nemcsak közvetlenül, de közvetve is élesztője lehet a modern nacionalizmusnak. Nyugaton az állam, az uralkodó használta fel a maga céljaira és erősítette a nemzeti gondolatot, nálunk az állam, a király, a kormány ellenében fejlődött ki, ellenállásként lépett fel s velük kellett küzdenie. Nemsokára maga a nemzet is felismeri, hogy József rendelete milyen fontos hatással volt. »Senki sem használt annyit – ámbár akaratján kívül, a Magyar nyelv felelevenítésére, mint József Császár«, – írja Csaplovics János, az első magyar etnográfia szerzője 1822-ben. Egész sor idézettel erősíthetnénk ezt az állítást, többek közt Wesselényi Miklóstól, Kemény Zsigmondtól; Kossuth is így ír, talán legszerencsésebben ragadva meg a történetek lényegét s kifejezésre juttatva a József iránt illő tiszteletet: »a nemzetiségi elem a germanizálás fátkyatüzénél gyúlt újult lángra, azon nagy férfiú törekvésének ellenében«. Természetesen nem szabad azt hinnünk, hogy enélkül a nacionalizmus e formája és mértéke nem lépett volna fel nálunk, hiszen az előzmények már megvoltak, de mindenesetre meggyorsította és általánosabbá tette a folyamatot. Tömegeket vert fel.

Erre az időre esik a magyarságnak még egy sérelme, mely ugyan inkább csak a legműveltebb rétegekben hatott, de itt aztán annál mélyebben. Herder sötét jóslata volt ez a magyar-

ság jövőjéről. Nincs kiderítve, milyen értesülések alapján, de arra a felfogásra jutott Herder, hogy a magyarság, mely rabló hordaként jelent meg Európában, míg le nem verték, »most szlávok, németek, oláhok és más népek közt az országlakosok legcsekélyebb része, és évszázadok múlva talán nyelvét is alig találja majd az ember«. Pár év múlva ugyan más belátásra jut, egy másik munkájában már ránk is alkalmazza nép-nyelv-állam elméletét, mely az egynyelvű nép nemzeti államát sürgeti, helyesli nyelvmozgalmunkat, örül kiváló íróink szaporodásának és elítéli József nyelvrendeleteit, sőt azt is, hogy nem koronáztatja meg magát. Ez a vélemény fordulat azonban már nem válik közismertté, vagy legalább is nem gyakorol olyan hatást, mint az első nyilatkozat, mely rendkívül erős ösztönzést gyakorolt az ébredő magyar nacionalizmusra.

A tömegek habozás nélkül elfogadták, hogy a magyar *nép-nyelv* a magyar *nemzet* nyelve, s ennek kell lenni nemcsak az *állam*, de az egész *ország* és az összes *népek* nyelvévé is. Ez a felfogás egyre uralkodóbbá válik, s ez már az 1790-92. évi országgyűlés alapelve is, melyen a József által kiváltott nemzeti visszahatás formát öltött, s mely az első lépéseket is tette a magyar nyelv hivatalos és oktatási nyelvvé tételére. A nyelvmozgalmat tehát a törvényhozás veszi védelmébe, s törvényhozásilag akarják megvalósítani, hogy egyetlen, mégpedig a magyar nyelv legyen általánossá az országban. Nem elég, hogy még a humanista *Kazinczy* is azt írja egy levelében, hogy az idegen tanuljon meg magyarul, vagy haljon éhen, hanem egyik országgyűlésen a *rendek* is kifejezésre juttatják az immár általánossá váló nézetet, hogy »csak akkor lesz a nemzet boldog, ha egy nyelven fog beszélni«. A nevek egész sorát lehetne itt idézni, a legjelesebbekét is, kik mind abban a meggyőződésben éltek, hogy a magyar nyelvnek kell lenni a közélet és az állam egyetlen nyelvének, azt mindenik országlakosnak meg kell tanulnia, sőt az a kívánatos, hogy ez váljon anyanyelvükké. Végcélként az lebegett, hogy beolvadjanak mind abba a népbe, mellyel tévesen a nemzetet azonosították. S ennek csodaeszközét a nyelvben hitték. A közvéleményben a nemzetiség teljesen azonosul a nyelvvel, legfeljebb még egy olyan egészen külsőséges járulékot emlegetnek, mint az öltözet. *Dugonics* egyenesen azt írja, hogy »az országot legjobban lehet megtartani, ha a ruhát és nyelvet megtartják«. *Péczely József* az ősi alkotmány eltörlésétől sem félti a nemzet létét, de ha a nyelv eltörlöttek, azzal a nemzet is elvész. *Nagy Pál* 1807. évi országgyűlési szónoklata is drágábbnak tartja a nemzeti *nyelvet* az alkotmánynál, mert ezt mindig helyre lehet állítani, de ha

a *nemzetiség* elvész, – mondja, a nemzetiséget és nyelvet íme szinonim kifejezéseként egymás helyett használva, – az vissza nem tér. Azzal, hogy a nyelvkérdés országgyűlési tárgyalások, mégpedig heves, gravaminális tárgyalások tárgyává lesz, politikummá válik s mérgező politikai harcok zajlanak fel körülötte.

Ezeknek három szereplője volt, s közülük csak egyik a magyar nemzeti visszahatás túlzása. Amikor megállapítjuk felelősségét, meg kell állapítanunk ezt is. Meg kell állapítanunk azt is, hogy sem ekkor, sem később soha erőszakos lépés nem történik a nemzetiségek magyarosítására. Általános volt az a felfogás, amit a fentebb idézett *Csaplovics* így fejezett ki: »a népeket el és által olvasztani, csak az idő munkája, korántsem az erőszaké«. Erre is tömegesen lehetne felhozni az adatokat. Igen, a magyarság asszimilálni akarta immár a többi népeket, de ennek eszközt nem erőszakban, hanem csábító előnyök kínálásában ismerte föl, s ezt a módszert alkalmazta. Végeredményében pedig beérte mérő külsőségek felöltésével, naívvul, abban a reményben, hogy ezek megteszik belső átformáló hatásukat. S emellett meg volt győződve róla, hogy ez az asszimiláció áldásos a nemzetiségekre nézve is. Űgyhogy a magyarságot kezdettől fogva jóhiszeműség vezette, amit nem mondhatunk el a másik tényezőről, az udvari kormányzatról.

Bécsben a nyelvi törekvések szívós ellenállásra találtak. Nemcsak azért, mert előre látták, amit később a nemzet bölcsőbbjei is felismertek, hogy a magyarországi népek nacionális ellenhatását fogják kiváltani, – amint József rendelete ezt váltotta ki a magyarságból, – hanem főként azért, mert semmiképpen nem akarták a magyarságot ilyen fölényhez juttatni, ilyen kivételes helyzetbe hozni a monarchiában. Épp az ellenkező volt a kormányprogram. Ezért hát, lemondva mégis a német nyelv erőszakolásáról, szívósan ragaszkodtak ahhoz, hogy a hivatalos nyelv a latin maradjon. A latin, mondják, a »legális nationalis Hungarica lingua«. Már a *Ratio Educationis* – 1777-ben – szerint a latin mintegy anyanyelve a nemzetnek, s általa értik meg egymást a népek, melyek tagjai ennek a nemzeti egységnek. Ehhez van kötve az alkotmány, ehhez a nemzeti hagyományok, s ennek használata nem sérti egyik népet sem. Hivatkozások történnek Szent István intelmére is a soknyelvű országról. A magyar csak egyike a többi népnyelveknek, nem követelhet több jogot, mint a többiek. Mindezt felhasználja a kormány arra, hogy a nemzetiségeket a magyarság ellen izgassa, úgyhogy ezek ellenállását és visszahatását tervszerűen maga

szervezi meg. A nemzetiségi vezetőkkel való tárgyalások, egyezkedések, ígéretek, fondorlatok nagy adattömege bizonyítja ezt.

Bizonyos, hogy ez az ellenhatás Bécs nélkül is feltámadt volna az országban dúló nemzetiségi harc harmadik tényezőjeként, de olyan szélsőséges és veszedelmes *politikai* formákat nem öltött volna. Enélkül pedig nyilván a magyar nacionalizmus sem keseredik neki és nem válik velük szemben a kelletténél szenvedélyesebbé. De a kormánynak az volt az érdeke, hogy minél mélyebbek legyenek az ellentétek, minél merevebbek a szembenálló táborok követelései, hogy így egymás ellen kijátszhassa őket és a nemzet erejét megtörve, központosító terveit megvalósíthassa. A nemzetiségek természetesen osztották az udvar álláspontját a latin hivatalos nyelv mellett, mikor pedig a magyar foglalja el végre helyét, követelik, hogy ők viszont a maguk anyanyelvét használhassák. Ez a törekvés azonban a magyar nacionalisták körében nem talál megértésre. A nemzetiségek nyelvét hivatalos használatra nem hajlandók elfogadni semmi formában és mértékben, csak a magánéletben hajlandók tűrni. Ezáltal egy lépéssel sem mentek túl koruk többi európai nacionalistáin, de sehol másutt nem volt ez az álláspont oly veszélyes és nem járt olyan végzetes következményekkel. Pontosan ellenőrizni tudjuk például, hogyan idegenedtek el végképpen a horvátok, hogyan tetőzte be a magyar rendek szerencsésnek nem mondható magatartása az amúgyis meglévő illir izgatást. 1835-ben, mikor az új törvény alapján első ízben szólalnak fel az országgyűlésen magyarul, a horvát követek horvátul kezdenek beszélni a latin helyett. Felháborodva hallgattatják el őket. Ezzel az egyetértésnek még meglévő csekély lehetősége is elszállott. Holott e nép későbbi vezére, *Jellasic* bán, ifjúkori verseiben (1825) még egészen Zrínyi szellemében magasztalja büszkén a közös horvát-magyar hazát.

Ha a magyar nemzetiség és önállóság évszázados állandó veszélyeztetése, melynek hatását végsőig fokozta I. Ferenc kormánya, nem szítja oly szenvedélyessé az immár új és idegen formákba öltözött magyar nacionalizmust, nyilván megtalálja a nemzet ösztöne a »Pax Hungarica« új alapjait. Azt senki sem vitathatja, hogy a latin nyelv még ebben az időben is alkalmas lett volna hivatalos és irodalmi használatra. Bajos lett volna az is, hogy bizonyos esetekben, például országgyűlési tárgyalásokon is, mindenki a maga népnyelvén beszéljen. De hogy kisebb hatóságoknál ne élhessen mindenki azzal, azt kívánni éppen olyan lehetetlen, mint másrésről azt, hogy másik népnyelv, ne a magyar legyen az az egyetemes hivatalos nyelv, mely a bizonyos ilyent kívánó esetekben általános használatra van rendelve. De ezt nem

kellott volna *nacionalista* indokolással kísérni. Ha merőben a közérdekre, államérdekre, tehát tiszta észszerűségi okokra hivatkoznak, nem pedig nemzeti büszkeségre, nemzeti jogokra s hasonlókra, bizonytalán nem kelt oly heves ellenhatást a többi népek körében. Csak arra kellett volna emlékezni, mit váltott ki náluk II. József intézkedése. Miért ne lehetett volna megvalósítani az egész országban a nyelveknek azt a békés együttműködését, ami megvolt korábban Erdélyben, ahol ez nem vált nemzeti problémává?

Megvolt pedig erre az alap az addigi *sajátos magyar* fejlődésben. De a szenvedély és a végzetes vakság szétrombolta ezt az alapot és pontosan az ellenkezőjét tette annak, amit tenni kellett volna. Adva volt az ősi nemzetfogalom, a népiséghez és nyelvhez nem kötött. Mi lett volna, ha most a demokrácia és liberalizmus hajnalán demokratikus és liberális kiterjesztését kínálták volna a hazai népeknek? Adva volt egy népek feletti birodalom eszméje. Mi lett volna, ha nem alakítják át nemzetállammá, hanem a népi autonómiák bizonyos egységévé? vagy éppen mindenki egyéni ügyévé teszik a népiséget? Hogy ez az út is járható lett volna, azt bizonyítják azok példái, akik – sa legjobbakat fogjuk köztük látni – valóban gondoltak is rá. Lehet, hogy ezek a bölcs és jóakarató kísérletek nem vezettek volna eredményre, nem elégitették volna ki Hungária népeit, de a magyar nemzet a bölcsesség és jóakarattal egyetlen példájaként állana a történelem előtt, s legalább a maga szemére nem vethetne semmit.

A régi rendi nemzetfogalomhoz természetesen már nem lehetett ragaszkodni, éppen úgy, mint ahogy nem volt tartható az egész régi szociális szerkezet, az alkotmány régi formája s ezeknek szinte szimbóluma, a latinnyelvűség. És sajnos, akik a hagyományokat belevetették érvül a vitába, azok e régi, reformra szoruló formájukban akarták fenntartani őket, s csakugyan a reakciót és nemzetellenességet képviselték. Bár itt sem lehet minden jóhiszeműséget kétségbevonni. Voltak, akiket mélyen átértett aggodalmak vezettek, akik meg voltak győződve róla, hogy ők védik a nemzet érdekeit, vagy akiket őszinte legitimista lojalizmus fűzött az udvarhoz és politikájához. Láttuk a régi politikát, mely Magyarország létét egy nagyobb monarchikus egységben látta biztosítottak. Ez a politika egészen máig élt. Az »elidegenedett« és udvari szolgálatban álló mágnások sorában is akadt jó és hű magyar. Széchenyi Ferenc gróf egyik legszebb példája ennek a típusnak, de sokan vannak még kivülről. Így még Metternich felesége, Zichy Melánia grófnő is. S nemcsak a Szélesebb látókörű főurak, hanem az alsóbb nemesség körében is

voltak, akik őszinte aggodalommal nézték, hogyan bomlik fel Hungária, mely nem tekintett származásra és nyelvre, csak érzületre és hűségre. Ezek belátták, gyakran igen tisztán, hogy a nemzet azonosítása egy népiséggel és nyelvvel, rendkívül szűkre szabja körét, s így a régi egységes nemzet új nemzetekre bomlik, melyek szembekerülhetnek egymással, aminthogy valóban szembe is kerültek.

Ők a közös *hazára*, Hungáriára szeretnék vetni a hangsúlyt, mely – emlékezzünk legfényesebb korszakunk prédikátorának szavára – annyiféle nemzetet táplál. Szorongva látták, hogy az újfajta nemzetiség összeütközésbe kerül ezzel a hazával, holott eddig a nemzethez való hűség és a hazafiság tökéletesen harmóniában volt, egyet jelentett és átölelte a különböző országlakó népeket. Az egyik legrégebb magyar statisztikai mű 1794-ben még büszkén említi, hogy a magyar nem volt zsarnok, s meghagyta a nemzetiségeket a maguk szokásaiban és intézményeik élvezetében. Az utolsó inszurrekció seregében, 1809-ben Berzsenyi még együtt említi nagybüszkén, a sokszínűségen érzett látható örömmel, a magyar nemesség soraiban a »magyar lovagokat« s a »horvátok és vad rácok erős hadát«. 1843-ban a felsőház ülésén *József nádor*, ki őszintén együttértett a nemzettel, már rezignáltan állapítja meg, hogy »eddig honunk a közelebbi időig azcn boldogságot élvezte, miszerint ámbár több különféle ajkú nemzetek és nemzetiségek lakják azt, mégis mindnyájan magyaroknak tartattak. Ha azonban az történendik, hogy az ország nemzetének ily különféle töredékei külön nemzetiséget követelnek, az eddig élvezett közboldogsága e hazának veszélyeztetni és megzavartatni fog. Én tehát azokhoz tartozom, kik azt hiszik, hogy az, ki Magyarhonban lakik, akármilyen ajkú legyen is, miután ugyanazon jogokkal és kiváltságokkal él, melyeket az ország nyújt, az magyar: itt nincs illyr, itt nincs más nemzet – mint magyar.«

E szemrehányás egyaránt szól a haza összes népeihez, s benne még utoljára az a nagyrahivatott felfogás emelte fel lelkiismereti szavát, melyet »hungarizmusnak« neveznek. E felfogás sokakat áthatott, a magyar és más népekből egyaránt, s a nemzeti közösség alapját nem a nyelvben, hanem a közös hazában látta, és akarta. Legnagyobb alakja – majd látni fogjuk – maga Széchenyi István. E felfogás valóban megmentette volna Hungáriát. De a helyzet elmérgesedett. Az újfajta nemzetiség a népeket kiteszítja magából. Sokan vannak a régi értelmű nemzet nem-magyar népiségű tagjai közt is, kik hűséges hazafiaknak tudják magukat, s most fájdalommal érzik, hogy kiteszítják őket a

nemzetből és mostohájukká válik a haza. Most ezek előtt két út áll, s mindkettőn sokan indulnak el. Az egyik az, hogy népileg is asszimilálódnak a magyarsághoz, legalább nyelvben, névben, ruhában és a közkeletű jelszavak hangoztatásában, mert – noha hangsúlyozzuk, hogy most nem érdekhajhászokról beszélünk, hanem komoly elmékről és mélyen érző szívekről – egy idegen *népiséget* nem lehet oly könnyen felvenni, öntudatos adaptációval »megtanulni«, minthogy az a környezet hosszantartó állandó hatására bontakozik ki a lélekben és mintegy ösztönös magatartás, szellemi forma. Másokban ellenhatást váltott ki ez az érzés és nacionalizmust fejlesztenek ki ők is népiségükből. Ezek tiltakoznak a magyar nyelv hivatalossá tétele ellen. Vannak ugyan mérsékeltbbek, kik elfogadnák a magyar nyelv elsőségét, ha viszont a többi népnyelvnek is biztosítanak bizonyos szerény kört. Mikor azonban a magyarság ezt is elutasítja, végképpen elidegenednek a friss, újfajta nacionalizmus türelmetlenségének hatására. Úgyhogy mindazok, akik rögtön az első időkben felemelik szavukat ellene, vagy csakugyan ellenséges viszonyban állanak a magyar nemzettel, – nemcsak új, de régi formájában is, – vagy kisebb jelentőségű és a nemzeti közvélemény előtt politikailag rossz hírű férfiak. Nekünk azonban, a sokmindent immár másként látó utókornak, egyszer megint át kellene vizsgálni a kor »nemzetietlen« nyilatkozatait és új ítéletet hozni felettük a *régi nemzethez és hazához* való viszonyuk szempontjából. Nem szabad elfelednünk, hogy volt idő, mikor Széchenyi Istvánt is hazaárulónak tartották.

S nem volt oly könnyű a határozott állásfoglalás. József nádor nyilatkozatának a parafrázisát olvashatjuk *Jókai* »És mégis mozog a föld« című regényében, mely rendkívül érdekesen rajzolja ezt a kort. A nádor itt a regény hőstét vissza akarja tartani a reformok követelésétől, igyekeztén meggyőzni, hogy azok végzetesek Magyarországra nézve. Rámutat a nagy különbségre a külföld és Magyarország között a nacionalizmus kérdésében. »A külföldi ország indokát lehet érteni: szándékuk világos. A nemzeti érzület felköltése által egy sok darabba szétosztott országot valamikor eggyé alakítani. De ugyanezt a célt éri-e el Magyarország, ha a pihenő nemzeti öntudatot fölébreszti? Rá az ellenkező vár, mint amazokra. Egy heterogén elemekből alkotott országnak elemeire szétbomlása . . . Egy darab ideális paradicsom vagyunk Európa közepén. *Addig léteünk, amíg magunkat hozzá nem idomítottuk.*« Megdöbbenő szavak! A regényben nádori intelemben természetesen bőven vannak elemek, melyeket mi magunk éppen oly kevésbé oszthatunk, mint nem

osztja a regény hőse sem, de ez a pár mondat, mit Jókai a 48-49-es események ismeretében ad a magyarság iránt köztudomásúlag atyai érzésű nádor szájába, – a regényt 1870-ben írta, – kísértetiesen hangzanak tragikusan bevált jóslatukkal. S ez a hely is rávall, több más hasonló hellyel különböző regényeiben, Jókainak, a márciusi ifjúnak, a Fiatall Magyarországnak vezérharcosának, a reformernek egy másik profiljára. E nagy képzeletű és gyakran éleslátású zseni képes volt több oldalról is meglátni a dolgokat, és ő is azok közé tartozott, kik hamar felismerték, hova vezetett az a politika, melynek maga is harcosa volt. Regényei főalakjaiban változatlanul lelkesedett e politika mellett, de mellékalakjaiban gyakran megszólalt egy higgadtabb hang is, mely az ő magános óráiban alighanem hangosabb volt, mint általában hisszük. Természetesen nem tudta a tragédia motívumait világosan megítélni, meg volt győződve arról is, hogy csak az a nacionalizmus, mely az ő ifjúsága idején fellángolt, s megigéztette maradt az ideáloknak, melyek valóban oly ragyogást árasztottak a korra, aminővel regényeiben elárasztja maga is, de sajgott benne az érzés, hogy valami helyrehozhatatlan borzalmasság történt, sejtette forrását is, és sajgott a nosztalgia a régi Hungária után. Nem egy lendületes regényrészlet fejezi ki az elgyönyörködést a latin nyelvnek, a magyar nemzet édes anyai nyelvének – ez az ő kifejezése – minden országlakost összefoglaló hatalmán. »... a holtak és örökké élők nyelve: a világnyelv, mely előtt minden nemzet meghajol, s a »senki« nyelve, mely senkit meg nem aláz«, írja ugyanebben a regényben, s nem valamelyik alakjának szájába adva. Nála még egyszer felvonulnak a konzervatívok érvei, s az olvasóban az az érzés támad, hogy az író meleg együttérzése formálja meggyőzővé őket, ha a főhősöknél süket fülekre is találnak. Jókai az utolsó talán, kiből a soknépű, soknyelvű Hungária büszkesége él. Mélységes gyönyörűséggel rajzolgatja a különböző nációk változatos alakjait, melyek mind egy hazának a gyermekei és a régi Magyarország képén különös hangsúllyal emeli ki mindig e sokféle gyermek egykori békéjét. Ezek a regények jobban megismertetik velünk a »hungarizmus« szellemét és érzésvilágát, mint bármilyen más történelmi forrás. Utolsó tanújának vallomásai.

Ismételten hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a legtúlzóbb magyar sovíniszta sem gondolt ekkor komolyan erőszakos asszimilációra, a nemzetiségek elnyomására, megalázására, még nyelvük használatának eltiltására sem. Csak a hivatalokba és isko-

lába akarta bevezetni a magyar nyelvet. A hagyományos magyar türelem és az újkori humanizmus és liberalizmus egyként visszartartotta az erőszaktól. Nem is tartotta szükségesnek, mert szilárdan meg volt győződve, hogy a nemzetiségek is belátták, mily előny származik rájuk is az asszimilációból, mely az egynépű nemzetállamot lehetővé teszi, s mindenekfelett naiv lelkesedéssel hittek a nyelv varázserejében, mely a hivatalos és iskolai használat útján átszivárog a nemzetiségek magánéletébe is s egy csapásra magyarrá fogja őket tenni. Különös látvány, hogy igyekeznek két egymást kizáró elvet összeegyeztetni, a népnemzet nemzetállamának gondolatát és a közös haza különböző népei iránti türelem eszméjét.

Igen jellemző s egyik legkorábbi példája ennek *Kazinczy Ferenc* híres irata, melyet válaszként adott a kormány titkos intézkedésére feltett pályakérdésre, hivatalossá teendő-e a magyar nyelv s miért.

ő azonosítja a hazaszeretetet a nemzetiességgel, de egy soknyelvű hazában úgy beszél a hazai nyelvről, mintha az csak egyetlen volna, s a hazaszeretetet és a hazai nyelv szeretetét egyik legszentebb *természeti* érzésnek mondja. Az aufklárista azonban azt is bizonyíthatja, hogy a patriotizmus nem ellenkezik a kozmopolitizmussal s ez amazt nemesíti. Tiltakozik az ellen, hogy a nemzeti érzület türelmetlenséggel járna együtt. Sajnos, mihamar maga adja tanúbizonyságát, hogy ezzel a fajtavál igenis együtt jár. A nemzeti öntudat – ő e szentimentális korra jellemzően *Selbstgefühl*-t mond – és büszkeség alapjait a másokétól eltérő nyelvben, ruhában, erkölcsökben, alkotmányban látja. Ezek a nemzetiség tényezői. A »legszorosabb kapocsnak« azonban a nyelvet tartja. Csodálatos hát, hogy eddig a magyar idegen nyelvvel élt. S hogy mily károkat okozott ez a művelődés terén, arra nézve a felvilágosodás érveit ismétli. De már érzelmi motívumokra is hivatkozik az anyanyelv mellett. Szorul-e bizonyítékra, hogy mily »illetlen« volna, ha a magyar nem saját ruhájában, saját nyelvével jelenne meg a többi nemzetek között?

Megfoghatatlan s csak az általános korszellem roppant nyomásával magyarázható, hogy ez az oly élesesű, finom érzékenységű, nagyműveltségű, széles látókörű és valóban humanista férfiú nem ismerte fel, hogy ha – amint hiszi – a közös nyelv »a nemzeti szeretetnek legszorosabb kapcsa még azoknál is, k nek nemzetek különböző részekre szaggatott s egy testet többé nem teszen«, az lesz nemcsak az erdélyi s magyarszági magyarok közt, hanem a másnyelvű országlakosok s külföldi nyelvtestvéreik között is, s ha a magyarhoz »illetlen« volna idegen nyelvet venni fel, éppen olyan ellenérzéssel kell találkoznia más népek körében

is a nyelvük elleni mozgalomnak. Pedig ő is a magyar nyelvet akarja egyetlené tenni a hazában s végeredményben az asszimilációt rempli. Gondolatmenete igen jellemző a közgondolkodásra is.

Megállapítja, miféle nyelvű lakosai vannak Magyarországnak, s azt is, hogy a magyarnyelvűek oly többségben vannak, hogy ez a nép »az első, a legkiválóbb, az uralkodó nép«. De »nem, – kiált fel, – itt nincs első, legkiválóbb, uralkodó. A nép egy és ugyanaz, ha alkotó részei származás és nyelv szerint különbözők is. Mindenki, aki az országban él, hazafi vagy idegen; e kettőn kívül harmadik nincs.« Magyar vagy hazafi: csak szinonima. Minden hazafi egyformán részesül az általános jóban, köteles osztozni az áldozatokban is az egésszel szemben. »A különbözőség jogát reklamálni, ha az egész java forog szóban, csalárdság, gonosztett.« Ha a haza az idegen származású fiától nem-magyar nyelvük elhagyását kívánná magánéletükben, méltánytalan volna, de hazaárulás lenne, ha ezek az idegen származású magyarok tovább is szlávok, németek, oláhok akarnának maradni és fölébe kerülni a magyaroknak Magyarországon. De egy nép csak egy hivatalos nyelvvel élhet, s ez itt a fentebbiek szerint csak a magyar lehet. Emellett szól az is, hogy a nemzetiségek intelligenciája is tud magyarul s a többiek is megtanulhatnak néhány év alatt; privilégiuma pedig nem volt és nem is lehetett egyetlen más nyelvnek sem.

Elismétli a felvilágosodás ismert érveit az anyanyelv mellett, elfelejtve, hogy a magyar nem mindenkinek az anyanyelve hazánkban, majd csodálatos naivitással így folytatja: »A magyar nyelv bevezetése azt az előnyt is ígéri, hogy Magyarország különböző nemzeteinek a szelleme inkább közeledik és a féltékenység kicsinyes játéka, melyek már gyakran a legnagyobb bajokat okozták, elülnek.« De nemcsak az általános testvériséget reméli, hanem még többet is. Azt, hogy a nyelvvel s csakis a nyelvvel együtt átszarmazik a többi országlakosra a magyarság »szellemi nemzeti fiziognómiája«, melynek fővonása a vitészség és nagylelkűség. Újra és újra elismétli a magyar nyelv mellett azokat az éveket, melyeket nem egészen két évtizede II. József sorolt fel a német mellett, s azzal végzi, hogy nem szabad semmiféle kényszereszközt, bármily szelídet sem alkalmazni, mert ez ellenhatást szül, – hivatkozik arra, amit 1786-ban a német nyelv bevezetése váltott ki, – s mégis azt reméli, hogy »a felvilágosodott hazafi önként fogja meghozni ezt az áldozatot, mit az általános jónak kell meghoznia, abban a meggyőződésben, hogy ez szent, s a jutalmat magában rejtő kötelessége.«

Egy forrongó, átmeneti kor egymást kizáró eszméinek

torlódása tárul itt elénk. A felvilágosodás racionalizmusa, a liberalizmus és a romantika nacionalizmusa, mely csupa érzelemre épít, egyszerre és együtt jelennek itt meg. Mindegyik elv végigvezeti a maga következményeit, de éppen ezért a végén, a gondolkör egészében megsemmisítik egymást és az egészet meddővé teszik. Úgyhogy a cselekvés, a politikai gyakorlat szükségszerűen ingadozóvá, kapkodóvá és eredménytelenné lesz. Ilyenné válik a magyar nemzetiségi politika az ősi nacionalizmus elhagyásával és az idegen betörésével. Sem a népnemzet nemzetállamának megvalósítását nem munkálta kíméletlen következetességgel, mely a nemzetiségek teljes leszorítását követelte volna a tűzönvizen való asszimiláció teljes sikeréig, sem egy modern nemzeti-ségi állam kialakítására nem szánta el magát. Arra természetesen, hogy másfajta nemzetfogalom is lehetséges, sőt van is, éppen a nemzet nem is oly régi múltjában, s ebből következő másfajta nacionalizmus, mint aminőt a határokon túl látnak, senki nem gondolt. Azt hitték, eddig rosszul szolgálta nemzetét a magyar, nem volt igazi nacionalizmusa. Most ezt akarták pótolni. Idegenyűlölet nem vezette őket. Szilárd meggyőződésük volt, hogy mozgalmuk a nemzetiségekre is üdvös. Minden gondjuk azon volt, hogy nacionális törekvéseiket a humanizmussal, liberalizmussal, méltányossággal összeegyeztessék. De jóindulat vezette II. Józsefet is! S hasztalan itt történelmi és jogi érvekkel bizonyítani, hogy a két eset nem ugyanaz. Ezek az érvek meggyőzőek lehetnek az igazságtévő észre, de nem az érzelmekre. Már pedig itt érzelmi, nem pedig ésszerű törekvésekkel álltak szemben. József egy független nemzetre akart idegen nyelvet erőszakolni és e nemzetet egy idegen állam kebelébe olvasztani, míg a nemzetiségek jövevények, kiktől méltán el lehet várni a vendéglátó nép fölényének elismerését, a hozzá való alkalmazkodást, még beolvadást is, nyelvének átvételét pedig mindenesetre. E nemzetiségek éppen úgy történelemre és jogra hivatkozhattak. A természetjog biztosítja minden nép jogát népiségéhez, s mikor ők Hungáriába bejöttek, a befogadás feltételül nem követelték tőlük népiségük, nyelvük feladását; vád tehát csak azokat érheti, kik a közös hazához hűtelenek, s a földet, melyet megtelepedésül nyertek, el akarják szakítani s más hazához csatolni. E vita kilátástalan. Itt érzésekről van szó. Mégpedig olyan erős érzésekről, miket maguk a nyugati nacionalizmus magyar megejtettjei is a természet legszentebb és legerősebb érzéseinek neveztek. Ez a nacionalizmus a XIX. század első tizedeiben már teljes lánggal lobog Európaszerte, hazánkban is, a haza összes népei körében. Csak az udvar híveiben él még egy másfajta, népek feletti

közösség eszméje, mely a dinasztikus hűséget Habsburg-birodalmi osztrák – s itt nem a tartományra, hanem az osztrák-házra gondoltak – hazafisággal egyesítette. Az udvar magyar – mégpedig nemzeti hűség szempontjából sem kárhoztatható, csak éppen más felfogású – hívei és a nemzeti közvélemény között egyre mélyebb és járhatatlanabb a szakadék. Választani kellett, s ide vagy oda állni. Az egyeztetés lehetetlenné vált. Széchenyi példája világítja meg ezt is legjobban. Mostmár az udvar is kénytelen az új nemzetfogalmat és nacionalizmust tényként elfogadni; lemond a régi magyar nemzetegység megőrzéséről, miután az a valóságban teljesen megszűnt, s most már az országglakó új nemzetek közt igyekszik olyan helyzetet teremteni, hogy uralmát biztosítsa s a birodalom egységét fenntartsa. Mesterkedései azonban csak szerencsétlenül tovább rontják a helyzetet. Apródonként kénytelen bevenni a magyar hivatalos nyelvet, de ugyanakkor tüzezi a nemzetiségek igényeit is. Az ősi »gens Hungarica«-nak vége. Készülődik azonban egy új magyar nemzet, mely sajnos, túl fiatal volt akkor, midőn a régi helyét átvette. Ezt a nemzetet valósággal kitalálták, s ha a sokszor ócsárolt történeti osztályokat *ezzel* állítjuk szembe, ítéletünk nem lesz olyan határozott. Ennek az új nemzetnek inkább csak ' neve volt, kerete; szelleme és tartalma nem ért rá kialakulni. Nem *úgy* jött létre, belülről, mint a régi, hanem külső burka készült el legelőbb. Természetesen a régi nemzetből is sokan belekerültek, mert hiszen, tudjuk, magyarnak nem lehet születni, azzá válni kell mélységes személyes élmény erejéből. De azok, akikben, ha immár öntudatlanul, homályos, de állandó nyugtalanság és elégedetlenség csökevényében tengette még életét a régi, lenézett nemzet és gyanús nacionalizmusa, a korszerűtlen hungarizmus, nem találták helyüket az új nemzet századában, mely a régi örökét eljátszotta.

Ez az új nemzet egy teórián alapult, mely a század húsz-harmincas éveiben már teljesen áthatotta. A közvéleménynek a XIX. században a hírlapirodalom mellett hű tükre s egyben irányítója a lexikon. Tanulságos lesz megnézni, mit ír a kor magyar lexikona, a német minta után készült *Közhasznú Esmerek Tára* a nemzetről.

»A nemzet egy eredetű, egy nyelvű emberek összessége, legyenek azok bár ugyan azon honbeliek, vagy különböző országokban elszórtak, bírjanak szabadsággal, vagy legyenek rabszolgák.« Ez az általánosabb vélemény, írja. »Mások a nemzet alatt egytörvényű, egy nyelvű egy jogú emberek összeségét értik, s ez legalább a kívánatosabb meghatározás. A jogtalan ember

nehezen számlálja magát bármelyik nemzethez; akit a törvények nem oltalmaznak, idegen az egész világban, s oda vágy, oda siet, s ha lehet, oda megy, hol védő törvényeket talál. Ami az eredetet illeti, ez és az éghajlat leginkább határozzák meg a test különös és tulajdon képződését; ez olyan bélyeget nyom az emberekre, melyet az idő és a távolság több ivadékon keresztül nem tud letörölni... A nyelv még megkívántatöbb tulajdonsága a nemzetnek, úgyhogy idegen eredetű emberek a honi nyelvet tévén tulajdonukká már másodízben (vagy maguk is) megnemzetezsedhetnek. Akinek a nemzeti nyelv nem tulajdona, az nem tagja a nemzetnek. A nyelv őrzi a nemzet egységét, tulajdonságait, sajátságait, a nyelv védi a nemzeti léteit; ő kihalván, kihal a nemzet... A nép különböztessék meg a nemzetétől. Népnak mondhatik valamely ország vagy birodalom lakosainak összessége; mint Magyarország népe áll magyarokból, tótokból, németekből, rácokból. .. Nem csekély szerencse az, midőn valamely nemzet egész népet, s a számos nép egy nemzetet tesz, mint példát látunk a franciáknál...« Amint látjuk, itt a nép politikai értelemben használják, az ország lakosainak, az állam alattvalóinak összességét értik rajta. Az etnográfiai értelemben vett népeket csak mint sajnálatos, kellemetlen és kiküszöbölendő ténytet tekintik.

»A nemzeti character nem olyas valami, mely elmúlhatatlanul reányomódik a nemzet minden egyes tagjára ... A nemzeti sajátságokat nem a legkimíveltebb, előkelőbb tagokon kell keresni, mert azok a szomszéd népektől mindig legtöbbet vesznek fel; hanem a népen, az erős meg nem romlott néptömegben.« Itt meg már Herder és népromantikája visszhangja hangzik. De a fogalmi tisztázatlanság, mely nemzet és nép különbségeit nem ismeri fel, a történelmi szempontnak is helytet ad. »A nemzeti sajátságok nem egyszerre erednek, hanem az idő múltjai fejlődtek őket ki, azért az őket vizsgálónak a nemzet volt életét is kell vizsgálnia, mely által képes lesz a valódi charactereket a függelékesektől megkülönböztetni, az eredetieket kitalálni, az utóbb származakat megesmérni... olyasmi-e a nemzeti character, melyet a természet ada a nemzetnek, vagy amit maga tön a nemzet magából? Mert noha a származás és nyelv teszik a nemzetiség főalajját, melyeket az ember kénytelenül nyer; de a nyerttet tovább lehet kimívelni, kifejteni. Innét szokás mondani: a költők és bölcsek képezik a nyelvet. Hanem itt is nagyon egymásra hat a kénytelenség és szabadság. Ahol t. i. valamely nemzetnél egy nagy férfú támad, ki tanítva, mivelve, uralkodva hat kifelé, ki sokáig közli lelkét az országgal, mívekkkel, s körébe új emelkedést hoz, ő is a nemzetből fejlett ki, annak sajátságait

szívta be, a nemzet élete reá egyre hat, valamint ő is szabad erejével megöleli a nemzet életét, azt idomozza, emeli, míveli.« Ebből világos lehet, mi a viszony az egyének s a nemzet műveltsége közt. De viszonyban áll a nemzet az emberiséggel is, ezért amint őrizkedni kell az idegen nemzetek majmolásától, úgy kell gyűlöletétől s a merev elzárkózástól is.

A felfogást, hogy a nemzet nyelvében él, még élesebben hangsúlyozza a »nemzetesíteni« cikk. Ez is azzal kezdi, hogy »a származás és a nyelv azon két szembetűnőbb jegy, melyek valamely nemzetet egy külön testbe foglalnak öszve«, mely sajátos karakterrel bír; de aztán rögtön a nyelvet mondja a nemzet »fő kötelékének«, sőt annyira megy, hogy szerinte egyenesen »annak műveltsége vagy szűk volta határozza el tulajdonképpen a nemzeti-ség nagyobb vagy kisebb mértékét«, elfeledkezve arról, hogy sohasem volt oly mély és erős a magyar nemzeti öntudat, mint a középkori latinitás néhány századában. »Mert – indokolja állítását – a nyelvben jelentjük ki beszéd által gondolatainkat; s ha a közösülés ezen csatornája nem elég tág, gyengül a nemzeti kötelék is, mígnem az a külső behatások miatt egészen elenyészik . . . Ekkor azután nemzetiségről többé szót sem lehet tenni, mert észrevehetetlenül tűnik el a nyelvvel a nemzeti egység is és formátlan elegyedések következtében egy más nemzeti testté olvadnak az addig külön nemzeti sajátsággal bírt individuumok.« Hivatkozunk-e ismét a középkorra, melynek egyetemes latin nyelvhasználata egyáltalában nem forrasztotta egyetlen nemzettestté Európát., s leple alatt szépen kifejlődhettek a nemzettestek? Nem csoda azonban, ha e felfogás mellett a közvélemény lexikona a »nemzetesítés« egyetlen módszerét a nyelv művelésében és terjesztésében látja. »Nemzetesíteni lehet tehát először magát a nemzetet, mikor annak nyelvét az írók mi vélik, a törvények pártfogolják, a praxis gyakorolja. Nemzetesíteni lehet más idegen népfajokat is, mikor azokat valamely nemzet kivetkezteti ősi nyelvéből, és ön testéhez assimilálja.« Ha a múltba tekint, e cikk írója, maga is rájöhetett volna, hogy a »nemzetesítés« és assimiláció büvszere sohasem a nyelv volt, ma pedig az azóta eltelt évszázad bő tapasztalatai cáfolják minden tisztánlátó előtt meggyőződésnek naivitását. »Nemzetesíteni« valóban lehet más idegen népeket is, de ez nem akkor következik be, »amikor valamely nemzet kivetkezteti őket ősi nyelvükből«. Ekkor csak nyelvükből vetkezteti ki őket, a »nemzetesítés« más folyamat, annak a nyelv átvétele legfeljebb külső és végső bélyege, mégpedig csak a legújabb korban, mert – tudjuk – nem volt mindig szükség szerű.

Ez a teória a közvéleményben egyre vizenyösebbé, felülete-sebberé, lelkiismeretlenebbé és gyermetegebbé válik, noha jóhiszeműségét sem lehet megtagadni. De a nemzetiséget már nem szellemiségben látják, gyakorlatban legalább is alig; bizonyítékaiként egyre felületesebb külsőségek felvételével és mutogatásával beérik. Ekkor indul meg az a nagyarányú »magyarizáció«, melyből nemzetünknek oly csekély haszna s oly sok kára lett. E felszínesen asszimilált tömegek csak felhígították állományát, viszont alkalomadtán époly könnyen le is vetették a felvett külsőségeket. A gyors átalakulás nem hatolhatott elég mélyre, inkább csak népileg közömbösítette őket. A nemzet szellemét lényegében nem értették meg, tevékenységük idegen és beolvaszthatatlan elemeket vitt bele, melyek hasadásokat és válságokat repesztettek alkatába. Innen van a sok zavar és meghasonlás a magyar szellem mibenléte körül a XIX. század második felétől. Magyarok lenni kezdett túlkönnyűvé válni. Amit valaha nemzeti erények felvételével és e felvétel önfeláldozó, gyakran véres tanúbizonyosságával kellett kiérdemelni, azt most egy egyre romló magyar nyelv megtanulásával, egy névmagyarosítási kérvénnyel, – mely régi nagy magyarok nevére emelt igényt, anélkül, hogy ezen megütköztek volna az illetékesek, – néhány anyagilag jól kamatozó jelszó hangoztatásával és egy kokárda kitűzésével el lehetett érni. Maga e liberális közvélemény is érzett valami visszasságot az »ötvenkrajcáros magyarok« elszaporodásán. Természetes, hogy a nemzet kapuit nem lehet lezárni a bebocsátásra méltók előtt. De e bebocsátás valóban méltóság, rang, amit előbb bensőleg kell elérni, nem elég okos előnykereséssel, vagy akár őszinte kívánczossággal célba venni. Ehhez valóban nem elég az »ötven krajcár«, sőt több sem. A nemzetiséget nem papiros adja, még kutyabőr sem. De magyaroknak mutatkozni most egyre előnyösebb, »úrjobb« dolog lett. S ugyanakkor, midőn ez a túlságos asszimilációs folyamat – mely kevés kivételtől eltekintve valójában nem is volt asszimiláció, csak a naiv közvélemény hitte annak, s néhány jóhiszemű asszimiláns, kiből természetesen hiányzott a benső mérték a bennük lejátszódó folyamat eredményének megítélésére – így felhígította a nemzetet, elhomályosította képét, ugyanakkor ürügyül szolgálhatott ellenségeinknek a magyar »elnyomás« kikürtölésére, mely »elnyomásban« aztán éppen az asszimiláltak jártak elől, amint ez már szokásos. Hogy mi a magyarság, ki a jó magyar, azt lassanként ők diktálták, s tanúi lehettünk nem egy hajszának, melyet igaz magyarok ellen indíthattak a »nemzet« nevében, a »nemzeti közvélemény« tetszészaja közt olyanok, kiknek legfeljebb szerény tanulói hely juthatott volna egészséges

viszonyok közt a nemzetiség nagy iskolájában, hol éppen a meghajszoltak lettek volna a jogos mesterek.

Ha részletekben is nyomon kísérjük a fejlődést, – erre sajnos itt nincs helyünk, – egyre nő megdöbbenésünk, hogy mily kevesen voltak, akiknek ily kifejezések, mint »magyarság, magyar szellem, magyar szabadság, a dicső magyar múlt, magyar hivatás, nemzeti büszkeségünk« többet jelentettek pusztá szavaknál, miket oly teli zengéssel és oly hasznosan lehetett öblögetni szószékekről – s hordókról is. Oly mélységekben és magasságokban, valóban a szellemben, mint Berzsenyi, Vörösmarty és Kölcsey, csak igen kevesen keresték és élték át a nemzetiséget már a század elején is. De ők voltak a nemzet, e szűk kör, s éppen akkor, midőn a nemzet államát készült s kellett volna is kezébe venni. Az államot »más keblű nép« vette a kezébe.

E férfiak a *hagyomány* mély és gazdag áradatában látták magyarságuk tartalmát s *erkölcsben*, mint akár Berzsenyi klasszicizmusa, akár Vörösmarty dús romantikája vagy Kölcsey értelmes fenköltsege kifejezi. Ismerjük verseiket, az igazi magyar klasszicizmust. Most talán elég, ha csak *Kölcseyhez* fordulunk részletekért, ki elméleti kísérletet is dolgozott ki.

Egész gondolatvilága középpontjában a *hagyomány* áll, a jelent alakító múlt elevenségének az érzése és akarata. Érti, hogy a nemzetet a történet hívja létre. Ez az ő egyéni élménye és ez kerül nála a közkeletű nemzetfogalom középpontjába, ha nem is tudja végig levonni következtetéseit e fogalom gúzsza miatt. Tanulmányt ír a »Nemzeti hagyományokról« s mohácsi emlékbeszédet készít. »A nemzeti hagyomány – írja – megbecsülhetetlen kincs. Nemcsak azért, mivel a történelmi tudományak ha emlékeket nem is, de legalább nyomokat mutat, hanem sokkal inkább azért, mert a nemzeti lelkesedésnek s annál fogva a honszeretetnek vezérszavak.« Rendkívül jellemző, hogy a két, korábban oly sokat szereplő két szót, a hazát és nemzetet egymás helyett használja. Szorosan összeforva érzi a két fogalmat, haza és nemzet egyetlen élmény az ő tradicionalizmusa számára. A nemzet a hazában . . . »És mi a haza egyéb, – írja – öszvertartozó nagy háznép egészénél? Minden ily nagy háznépet saját nyelv, saját szokások, saját ősek, saját hagyomány, saját jó- és balszerencse kötnek együvé s választanak el egymástól. S ez előszámláltak mind múltból hatnak a jelenre, mind lélekről lélekre és szívről szívre plántált emlékezetten nyugosznak; s a szerént, amint vagy hüven ápolgatnak, vagy hűségtelen hidegséggel elhagyatnak, vagy gazdag virágzatú nemzeti élet fejlődik belőlük, vagy nemzeti hervadás és enyészet következik.« Ez

a mély érzés nem elméletből, hanem az eleven hagyományból fakad. Áthevült hangon beszél az anyanyelvről, a honfitársak köréről, a hazai földről, »mindenféle dolgokról, melyek születés óta körülünk és mellettünk, alattunk és felettünk és bennünk vágnak és hatnak, oly varázskört vonnak, miből annyira nem kedves kilépni!« Ezeket tartja otthonos megszokottságukkal a nemzeti érzés forrásainak. Ápolni kell tehát a hagyományokat. »Egész nemzet élete, mint egyes emberé. Ezt és azt az életen keresztül ömlő emlékezet teszi egészé, folyvásttartóvá, napról-napra gazdagabbá . . . Minden nemzet, mely elmúlt kora emlékezetét semmivé teszi, vagy semmivé lenni hagyja, saját nemzeti életét gyilkolja meg; s akármilyen más kezdődjék ezentúl, az a régi többé nem leszen. Az időtől fogva eltűnt a nemzet...« Ebből a hagyományból sarjad ki az ideál, melyet a nemzet maga elé állít s ebből az a *szellem*, mely »minden keblen keresztül lángoló« és a nemzetet »együvé köti«. A hagyomány emeli a múltat ideállá, – ez az ő kifejezése, – sa nemzet aztán ennek »segedelmével magát való nagyságára felemelni képes«.

Tradicionálizmusát aligha lehet egyszerűen a romantika számlájára írni, melynek ő valóban egyik első magyar képviselője. Nem elmélet, hanem élmény volt ez nála. Szerepe volt itt alighanem családi hagyományoknak is, annak a körülménynek, hogy honfoglaláskori nemzetségből származott. Tisztelte az ősoket és örökségüket. A francia forradalmat is radikalizmusa miatt kárhóztatja. Demokrata volt, az »adózó nép nemzetté emeltetésén, mint a haza és alkotmány megerősödése egyetlen egy eszközén« teljes erejéből munkálkodott, s hangoztatta, hogy »a haza egésze« – azaz a nemzet – a jobbágyságot is magába foglalja. De kárhóztatja a forradalmat, amiért »az érdem által nyert, százados címek, nagy példák után buzdító ősek hosszú sora, sajtósági juss, vallás és emberiség megtapodtattak«. Tudta, mily jótékony hatással van egy nemes lélekre az eredet felelősége. De élményét filozófiává tisztítja, s ez a filozófia nemesíti önérzetét, melyet származásából merít.

*»Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak ...
Szép s nagy az, ami hevít: szerelemmel tölti be lelkem
Honi szokás és föld, örököm kard s ősi dicsőség.«*

Öccsét inti a Parainesis-ben, emlékezzen meg, hogy annak a tagja, »ami Magyarországon nemzetnek neveztetik«, egy rendnek, mely egyedül bír befolyással a haza sorsának intézésére; e jussal éljen, de tartsa szem előtt hallatlan felelőségét. S az

országgyűlés demokrata és liberális reformpártjának egyik vezéréként azért küzd a jobbágyok felszabadításáért, hogy ezzel ők is a nemzetbe emeltessenek, ugyanabba a nemzetbe, mely eddig csak a nemesség volt. Mert világosan látja, hogy a nemzet több, mint egyszerűen együttélő emberek. »Együvé állott egész« az, melyet »szellem« tart össze s »pályaköre«, azaz meghatározott iránya van. A rendi nemzet legtisztább és legnemesebb hagyományai éltek szellemében, s ő példát adott rá, hogy ezek szerencsés esetben inkább tágitják a személyiséget, mintsem szűk korlátok közé vonják.

Ebben a gondolatkörben egy kissé más vonatkozásba kerül a nyelv kérdése is. ő is hangoztatja, hogy »nemzeti életet nemzeti nyelv nélkül gondolni lehetetlen«, s hogy »haza, nemzet, nyelv három egymástól elváhatatlan dolog«. A nyelvet fontosabbnak tartja a hazánál, mert például »a mi őseink bujdosók valának; de nyelv által összetartván, szerezhettek vérrel új hazát, s az idegen föld általok magyar lett. Mi pedig, ha nyelvünket elvesztenék, mivé lennének saját földünkön? ... a hazának szent neve nem csatolja magát a földnek porához . . . Ezen tartomány, melynek kiterjedését most magyar hazának nevezzük, – írja rendkívüli éleslátással, – századok előtt más néptől mondatott hazának; őseink a Don mellett is, a Kaspium partján is, magokkal hordozták a magyar hazát, s magokkal együtt hozták azt ide. Emberek teszik a valóságos hazát, nem ez élet nélkül való halmok és térségek, melyek ezerféle népnek egyforma érzéketlenséggel adhatnak lakást. Valamint a francia lélek a számkivetés helyét francia földdél változtatja: úgy ellenkezőleg a magyar lélek kialakása születésünk helyét idegen földdél fogja változtatni.« Az egész gondolatmeneten megfigyelhető, hogyan mélyül el a közkeletű nyelvnacionalizmus és patriotizmus és száll fel a nemzet spirituális fogalmáig. Mint ahogy Krisztus, olyanformán »szól a haza is: –írja – ahol ketten-hárman összegyűltök, – tiszta nemzeti lélekkel tudniillik – ott leszek én bennetek«. Kevés kellett volna, hogy ezt a tiszta álláspontot következetesen tartsa. De újra meg újra megejtí a nyelv varázsa az író. így aztán a nemzet tényezői közt a hagyományok mellett legtöbbit a nyelvvel foglalkozik.

A nyelv jelentőségének kérdése persze nála már nem a felvilágosodás hasznossági és észszerűségi érveiből indul ki. Kazinczy felett tartott emlékbeszédében így látja a nyelvmozgalom forrását. A »nemzeti ébredező szellem« egyes jelenségekbe ütközik ki, hogy aztán az egész életet áthassa. »Nyelvünket ragadá meg legelőbb, ez lévén a legtermészetesebb mód egymást érteni, egy-

másra figyelmezni, ideákat venni és adni, s azt ami a kebelben titkon és külön forr, nyilvánná és egyetemivé csinálni. .. tisztán csak a maradék fogja láthatni: miként nyert az egész nemzet szó által ideát, idea által tettet s tett által jóltevő egyetemi változásokat. . .« A herderi nyelv-romantikával találkozunk itt.

Herderre vall az is, hogy a nemzeti tradíciókat, a nemzeti szellemet a népköltészetben véli megragadni. Nem érzi gondolatvilágának belső ellentmondását, nem érzi, hogy az általa annyira hangsúlyozott történelmi hagyományok s a népiség nem azonosak. Az új szellem nyilvánul abban is, hogy Kölcsey már teljesen elutasítja magától a kozmopolitizmus gondolatát. »Minden állat keres magának fekhelyet, minden madár fészket, – írja költői szavakkal, – hova nappali vergődése után nyugodni visszatér; egyedül az emberen feküdnék-e a sors legterheesebb átka: vándornak lenni az egész bujdosó csillagon keresztül s mindenütt lenni, hogy mindenütt idegen maradjon? Viselhet-e az egész emberi nem iránt tiszta szent szerelmet, ki saját háznépe keskeny körében nem tudná magát boldogabbnak érezni, mint másutt mindenütt? . . . Isten egy szívnek egy kebelt teremté: így egy embernek egy hazát. Semmi sem lehet erős, semmi sem nagy és következeiseiben tiszteleltre méltó, ami cél és határ nélkül széjjelfolyt . . . Egész világért, egész emberiségért halni, azt Isten teheté; ember meghal házanépeért, ember meghal hazájáért: halandó szív többet meg nem bír.« Az ember »véges állat«, írja máskor, tehát csak egy nemzet fia lehet; az emberiség túlságosan tág közösség. A közösség az ember számára a nemzet. Viszont közösség nélkül az ember nem ember, csak »magányos vadállat«. A kozmopolitizmussal szemben tanúsított álláspontját oly következetesen viszi keresztül, hogy még a kereszténységnek és az európai tudományos kultúrának is enyhe szemrehányást tesz, amiért ezek »cosmopolitizmusra törekedvén«, megakadályozták oly tiszta nemzetiség kifejlődését, mint aminő a görögöknél volt. Ám ez a valódi patrióta – kitől a szállóige is származik, »a haza minden előtt« – korántsem volt türelmetlen. Villámfénynél mutatja ritka türelmét, midőn a nagyhírű Pyrker-esetben – ki egi érsek létére németül írt s ezért hevesen támadták – úgy vélekedett, hogy senki sem »veheti igazsággal rossz néven, ha valaki azon nyelven ír, melyet leginkább sajátjává tett«.

Aki ilyen mélyen ragadta meg a nemzetiség és nacionalizmus lényegét, az aligha rokonszenvezett olyan törekvésekkel, melyek a hazai népeket gyors és külsőséges asszimilálással akarta magyarrá tenni. Ő nem hihette, hogy magyarrá lenni oly könnyű. Nincsen is adatunk rá, hogy az egyre súlyosabbá váló nemzetiségi kérdést

asszimiláns politikával akarta volna megoldani. De arra sincs adatunk, hogy valaminő más politikai módszert gondolt volna ki. ő az elmélkedés és az érzés embere volt.

Ha a kor nacionalista politikáját akarjuk megismerni *Wesselényi Miklós* báróhoz kell fordulnunk. Azok közzé tartozott, kik korán észrevették, hogy a magyar sovíniszták magatartása még jobban szítja a hazai nemzetiségek nacionalizmusát és elszakadási törekvését. Aggódva inti honfitársait a »Balítéletekről« című művében 1831-ben türelemre és szelidségre a nemzetiségek iránt, a nemzetiségi béke érdekében. Am az ő eszménye is az egynyelvű, népileg is egységes nemzet által lakott ország. Hungária soknyelvűsége az ő szemében is »hézag«, fogyatékoság, melyet »pótolni« kell az asszimiláció útján. Csak a módszerei bőlcsebbek és politikusabbak, mint a többieké. A magyar államnnyelv és magyar iskolázás mellett »a polgári alkotmány kiterjesztésétől« reméli az egész ország megmagyarosodását. 1843-ban megjelent »Szózata a magyar és szláv nemzetiség ügyében« még tüzetesebben kidolgozza e módszereket, de alapelvei nem változnak.

Ideálja a nemzetállam, melyben népiség és nyelv tekintetében egységes nemzet él. S hogy ez a nemzet nálunk nem alakulhatott ki, annak okát őseink ama szűkkeblblúségében látja, hogy kizárták az alkotmányos jogokból vér és nyelv szerinti rokonaik egy részét s az itt talált idegen népeket is. Mennyire másként alakult volna sorsunk, – írja, – ha őket »polgári jogokban« részesítik, de ezen jótétemény feltételét magyarrá válásukhoz kötik. íme ily csekély történelmi tudás és hagyomány tudat alapozza meg ezt a politikát. A legjobbak egyike is elfeledkezik arról, hogy ősei bizony a magyarrá váláshoz kötötték az országos jogokat, csak éppen másban látták a magyar mivoltot, mint ő, másban érezték a nemzetiség kritériumát. Legkiválóbb királyaink is elhanyagolták nemzetiségünk terjesztését, panaszolja, s »a nagyon is szent, de nagynak éppen nem nevezhető Istvánnak« a sokféle fajú és nyelvű országot boldognak mondó intelmét követték. Nagyuraink sem tettek semmit a magyarosítás érdekében, kiknek pedig módjukban lett volna jobbágyaikat megmagyarosítani. Pedig a soknyelvűség egy országra nézve a legnagyobb szerencsétlenség, mert igaz ugyan, hogy az állam közös érdeke összefűzné a polgárokat, de ez csak az ész belátása, szívük érzésének nem egy a tárgya, hanem mindeniknek a saját nemzetisége.

S most egy meglepő, de igen könnyen magyarázható fordulat következik a nacionalista gondolatmenetében. Látja, hogy a hazai viszonyok egyáltalában nem felelnek meg annak a nemzetfogalomnak s a nemzetállam ama ideáljának, melyen egész lélekkel csügg s a nacionalizmus egyetlen lehető és valódi formáját hiszi bennük, másrészt nem ismerheti el a nemzetiségeknek ugyanazon elvekből következetesen levont elszakadási és önállósulási törekvéseit. Az ország épségét tehát azzal a tétellel menti meg, hogy bármily fontos »a nemzeti hív s buzgó érzet. . . polgári álladalomban nem fő cél, hanem a fő célnak, t. i. a szellemi s anyagi jólét mentől inkább a kifejtésének, biztosításának, s mentől többekrei kiterjesztésének alárendelt cél, s arra fő eszköz«. Mert a nemzeti összetartás érzete kapcsolja össze legerősebben a polgárokat, s a nemzeti önérzet tüzei alkotásra őket. De végzetes tévedés, ha a nemzetiséget tekintik főcélnak s feláldozzák neki a szellemi és anyagi jólétet. Ez a tévedés játszik szerepet nálunk is a nemzetiségi mozgalmakban, állapítja meg. S abban a reményben, hogy a nemzetiségekkel sikerül elfogadtatni ezt a tételt, s az országhoz való hűségre rábírní őket, kidolgozza részletesen a nemzetiségekkel való békés együttélés módszerét. Az államrezónnak és a nyugati értelmű nacionalizmusnak az összeegyeztetése – az ősi magyar nemzetfogalom és államfelfogás romjain, mely a problémát remekül megoldotta – természetesen rendkívül nehezen megy, s bizony sok önellentmondást vet felszínre a szív és ész vívódása a szerző lelkében. S megható látni e nagy lélek vívódását. Megalkuszik a nemzetiségekkel, de minduntalan fel-feltör magyar büszkesége, s szemmel láthatóan nehezebbé van az alku.

Módszere tipikusan a kor liberalizmusáé. Mint a »Balítélet«-ben, itt is az alkotmányos szabadságok kiterjesztésében látja azt a vonzóerőt, mely a nemzetiségeket az országhoz fűzheti. Az erőszakos uralmat mint a nemzetiségek fékentangartásának eszközét elveti, nemcsak liberális meggyőződésből, hanem erőink elégtelenségének belátásából is. Az asszimilációban viszont nem bízik. Soknyelvű, »nemzeti egységgel nem bíró« államban egy nyelv uralkodóvá tétele, »hogy ez mindenki által tudottá, s mindenki sajátjává váljék«, a többiek pedig »lassanként elenyészsenek«, s az ily úton való »nyelv-, s annak következtében nemzet amalgamatio nehezen megy«. »Azon egyedüli mód, mely a nemzeti egység hatalmas kötszerét sikerrel pótolhatja, a nemzeteknek egyenlő s rokon polgári érdekek alatt s általi egyesítése.« Az alkotmányban mindenki édesanyját lássa, ki egyforma mindenik gyermeke irányában, s az ellentétek és súrlódások

megszüntetésén fáradoz. Hivatalos nyelv csak egy lehet ugyan az egyszerűség kedvéért, s ez természetesen csak a magyar lehet, s módot kell nyújtani, hogy ezt mindenki megtanulhassa, de a nemzetiségek nyelvét és szokásait nem szabad megtámadni, sőt védelmezni kell. Vakon bízunk ennek a módszernek a varázseréjében. Nem ejti gondolkozóba az a kis adat, melyet pedig maga is belefoglal könyvébe, midőn a magyarság ellenségei közt említi nemcsak a jogtalanokat, hanem az »idegen nemzetiségű kiváltságosokat« is. Ezeket nem békítette meg az »alkotmányos szabadság«?

Érthető, hogy a hazát fenyegető nemzetiségi veszedelem közepett nem tud szabadulni attól az érzéstől, hogy a nemzeti egység hiánya mily átok, s hogy mily »vétkes hanyagság« volt a magyarosítás elmulasztása. S noha kijelenti, hogy a nemzetiségeket most már nem lehet beolvasztani s ezért »méltányos« kívánságaikat teljesíteni kell, minduntalan feltör az asszimiláció óhajtása, törekvése, sőt reménye is. önellentmondás önellentmondásra. Szeretné beláttatni a szlávokkal, hogy noha »nyelvöktől megfosztani éppen nem szándékunk«, mégis rájuk nézve »csak velünk lassankinti összeolvadásban van üdv«. Majd: »Országunk különböző ajkú lakosai, ha egyenlő jog, kötelesség s érdekek szorosan egymáshoz kapcsolják, külön nyelvek mellett is alkothatnak tömött testet. E nyelvbéli különbség pedig e szoros kapcsolatban elenyészhetik, s gyakran el is enyészik; s mi polgárilag jól össze van forrva, az nemzetileg is egybe szokott olvadni.« Hasztalan hangoztatja, hogy az idegenajkúak népességét nem akarja elvenni, nyelvét nem akarja elnyomni; nemcsak reméli, hogy a kíméletes, tapintatos s már a gyermekkorban elkezdett magyarosítás, az alkotmányos jogok kegyes kiterjesztése s nemzeti műveltségünk vonzóvá fejlesztése hatást fog elérni, hanem az asszimiláció módszerét is megjelöli. Törvényjavaslatában nemcsak az idegenajkúak elnyomásának, gúnyolásának tilalma foglaltatik, sőt nyelvüknek és szokásaiknak fenntartása, hanem az is, hogy a magyar lévén a hivatalos nyelv, a közoktatás nyelve is a magyar legyen az egész országban kivétel nélkül. Végül mégiscsak reméli a nemzetiségek beolvadását az alkotmányos jogokban való részesítés és a magyar nyelv terjesztése útján. A szelíd bánásmód, méltányosság, nemzetiségi jogok elismerése mind csak az asszimiláció eszköze végeredményében, ideiglenes kompromisszum. Javaslatait egyáltalában nem abból az elvi alaptól vonja le Wesselényi, hogy minden nemzetiségnek egyforma létjoga van. Sőt! Meggyőződése, hogy az ország a – most már nyugati értelemben népiségre és nyelvre alapított – magyar

nemzeté, ő a »törvényesen létező nemzet« itt, kiegészítő javaslata csak megalkuvás a veszélyes helyzetben.

Wesselényi jellemző kifejezése annak a nemzeti közvéleménynek, amely egyre nagyobb befolyáshoz jut a politikai pártéletben, lassanként az egyetlen nemzeti felfogás számba megy, szenvedélyesen visszautasít minden aggódó kritikát és hamarosan politikai uralomra is jut. Politikai tapintat és humanitás dolgában vannak ugyan fokozatok, de minden árnyalat megegyezik az alapelvekben. Ezek az alapelvek pedig egészen határozottan ezek: az állam a nemzeté, nemzetállam, melynek alkotmánya a demokratikus parlamentarizmuson nyugszik. A nemzet pedig népnemzet, a közös etnikumon és nyelven alapul. Aki tehát idegen népiségű és nyelvű, annak, ha részt akar venni a nemzet politikai életében, hozzá kell idomulnia ezekben a dolgokban. Az állam – ez a lényeg most már – nem az összes országglakó népek állama, illetve nem azok felett helyezkedik el, hanem kizárólag az egyik nép, a magyar érdekeit szolgálja, ő az állam-nemzet, a többiek csak türelemre tarthatnak igényt addig, míg beolvadnak ebbe az államnemzetbe. Az asszimiláció módszerének és taktikájának kérdéseiben azonban vannak eltérések a goromba magyarkodók, a körültekintő Wesselényi és a szenvedélyes s büszke Kossuth Pesti Hírlapja között. Finom árnyalatok ugyan ezek, de aranyaik a gyakorlat síkján igen jelentékennyé növekednek. *Kossuth* baráti kézszorításra szólítja fel a nemzetiségeket, hangoztatja, hogy »valamint a törvényhozásnak nem volt, úgy senkinek nem lehet azon célja, hogy egy népfajt, bármi csekély számú s terjedtségű legyen, nemzetiségéből erőszakkal kivetkőztessen«. De csak az erőszak vádját utasítja vissza, s éppen ily szívósan hangoztatja a másik két tételt: a »nemzeti nyelv a magyar legdrágább kincse«, azt a hivatali életben és iskolázásban egyeduralkodóvá akarja tenni, mert – s ez a második tétel, de egyben a legfontosabb, alapvető – az állam és benne az egész kultúrélet a magyar népnemzeté. Ezt a nemzetet pedig bővíteni kell, úgyhogy lassanként egyetlen legyen a hazában. Leghatározottabban *Pulszky Ferenc* egyik vezércikke fejezi ezt ki a Pesti Hírlapban, amikor a nemzetiség »terjesztését« sürgeti, propagálását az idegen népek körében a politikai élet és közoktatás magyarizálásával. *Pulszky* ebben a vezércikkben, mely a Pesti Hírlap 1843. január 5-1 számában jelent meg, vezérelt védi Széchenyi Istvánnal szemben, ki 1842-ben akadémiai elnöki beszédében a legmélyebb nemzeti aggodalommal keményen megtámadta »túlheve« miatt, amint nacionalista imperializmusát jellemezte. S valóban, a Hírlap szenvedélyes és támadó hangja

többet ártott a nemzetiségi béke felborításában, – persze a nemzetiségek sem használtak ártatlanabb hangot, – mint maguk a gondolatok.

Az egész kérdéssel szemben elfoglalt magatartás, a nacionalizmus formája *Széchenyinél* változik meg, de nála lényegesen. A modern nyugati nacionalizmus három eleme közül – a nép-nemzet és nemzetállam fogalma s ezek mindenekfelettvalósága – csak egyet fogadott el, a népnemzet fogalmát. Elvetette azonban az egyetlen népre épített nemzetállam eszményét, mint a magyar viszonyok közt alkalmazhatatlant. Ám legfontosabb az, hogy mélyen vallásos keresztény lelkülete elutasította magától a nemzeti érdek mindenek fölé emelését. Értékrendszere csúcán az emberiség, mégpedig az Isten felé törekvő emberiség üdve áll, s ez az üdv a szellemi és erkölcsi tökéletesség telje. Világias, szabadgondolkozó, hitetlen korában páratlan jelenség ő. Az egyetlen, aki a nacionalizmus eszményeit az örökkévaló isteni eszményekkel szembesítette, hozzájuk mérte, s azzal kölcsönzött nekik magasabb rangot, isteni jelentőséget, hogy megállapította hozzájuk való vonatkozásukat, beillesztette őket ebbe az egyetemes, legmagasabb és örökérvényű értékrendszerbe. A nemzetet az abszolútum sugárzásába állította, de ezzel e méltóságnak megfelelő követelményeket is rótt reá. Nacionalizmusának középpontjában nem az érdek, a nemzet földi szükségletei és kívánkozásai állanak, hanem erkölcsi parancsok. Széchenyi minden egyéb nagysága mellett elsősorban az emberiség *morális zsenije* közé tartozik. Hallatlan erkölcsi erejével, akarátának állandó megfeszítésével, viharos belső harc szakadatlanul megújuló küzdelme árán legyőzte egyéniségének démoni, özön, romboló szenvedélyeit, s miután ezt ő végrehajtotta, végre *tudta* hajtani, irgalmatlanul megkövetelte minden embertől, megkövetelte nemzetétől is. Ez a harc volt életét egészen betöltő nagy élménye, ez határozza meg egész gondolatvilágát, értékrendszerét, életmagatartását, ez nacionalizmusát is.

Ennek a nacionalizmusnak magasztosságát semmi sem mutatja jobban, mint az a nyilatkozat, melyre korában csak az ő büszke személyiségének volt bátorsága.

»Nincs nálam jobb magyar, de . . . ha van is oly hű, oly őszinte magyar, mint én, akárhány, nálamnál őszintébb és hübb egy sincs, erre esküszöm: azért mégsem tudom feledni, – és ezt minden csepp véremben érzem – hogy önálló, halhatatlan lelkű lény vagyok, ki előtt halandó lényem porban áll, s ezért hallgatnia

kell bennem a magyarnak, ha annak vágyai az igazságos emberrel jutnak ellentétbe . . .«

Széchenyi nacionalizmusának részletes fejlődésrajza és elemzése szétfeszítené kereteinket, oly sokrétű, bonyolult és nem egy ellentmondást magában rejtő, megfelelően géniusza vulkánikus természetének s intellektusa szabad szárnyalásának. Egész élete gigantikus erőfeszítés, hogy úrrá legyen a lét nagy ellentéteinek, az emberi természet egymással harcban álló erőinek, az isteninek és démoninak khaosán. S az ellentétes erők megszűnhetetlen feszültségének mélységes és tragikus átérzése volt tragédiájának lényege is. Az emberi lét problémáját senki nála mélyebben és teljesebben át nem élte; s ezért volt ő »a legnagyobb magyar«, mert a legnagyobb ember is volt magyar földön. A szellem tiszta értékvágyát és a földi lét gyakorlati szükségait, az egyetemes emberit és a határolt nemzetit, az örökkévalót és a korszerűt egyforma mélységben és erővel ismerte, élte át és akarta kielégíteni s egy magasabb egységben harmóniába hozni. Utolérhetetlen magasban szárnyalt e nagy zseni kortársai fölött, – magánosan, mert nem lehetett vezér, hanem ideál, – s természetes, hogy a nemzet mibenlétéről és a magyarság korszerű problémáiról is más volt a felfogása, mint kortársainak.

Széchenyi elfogadta ugyan kiindulásul a divatos nyelv-nemzet fogalmát, ám kimélyítette azt; s felismerte e fogalom és a magyarországi viszonyok, a soknyelvű ország ellentétében rejlő létkérdést és meg is oldotta. Sajnos, sem a magyar, sem a többi nemzetiség közvéleménye nem fogadta el.

A nyelvmívelés céljából alapított Akadémia létesítője a nyelvet természetesen a nemzetiség legnagyobb kincsének, léte legfőbb biztosítékának tartotta. Meggyőződése volt, hogy a nemzet önállóságát ez tartja fent a maga különösségével, s hogy a magyarság zivataros századaiban el nem tűnt egészen, az nyelvének köszönhető, mert ez von mindennél szilárdabb határt nemzet és nemzet között. Nem tekintette azonban a nemzetiség *lényegének*, mint ahogy általában tisztában volt azzal, hogy nem a szó a lényeg, hanem *az, amit kifejez*, a szellem. Bárha a legfontosabb »symbolum«, – a szót ő használja, – mégis csak szimbólum. De mert a szellem csak ilyen szimbólumokban jelentkezik, éppen azért ragaszkodni kell hozzá és tökéletesíteni. A nemzeti nyelv használata mellett a régi felvilágosodási és romantikus érveket foglalja össze ő is, még egyszer, áradó gazdagságban és teljességben, újra átélve.

Abban a hitében is kora gyermeke, hogy az emberiségnek nemzetekre oszlása isteni mű, a természet törvénye. Az örök

és egyetemes rend: a sokféleség és annak harmóniája. A nemzet megtartása a maga nemzeti sajátosságában isteni parancs tehát. A természetellenes kozmopolitizmussal szemben kemény és gúnyos szavai vannak. A nemzetiség lényegét azonban valami olyan princípiumban látja, melyre alig van szó, s mely állandó alakulásban, fejlődésben van. »Az, ami valaha nemzetiségünk talpköve volt, időjárával elbomlott... Szükséges ... új nemzetiségünk lelkét mind jobban kifejezünk.« A *nemzeti közösség* keret, a körében együttélők összessége, melyet ugyan főként a közös nyelv s egyéb közös szokások tartanak össze, a *nemzetiség* maga azonban szellemi-erkölcsi tartalom; lényege »erény«, melyet egyre magasabbra kell fokozni, s így részesei csak a nemzet »jobbjai« lehetnek. A nemzethez tartozás nem merül ki a külső szimbólumok viselésében. Túl van az minden külső szokáson, jelenségen és formán, amit ő nemzetinek érzett. A lényegnek ilyen nagyfokú megérzésével aztán nem osztozott a kor elfogult mait- és hagyománytiszteletében sem. A magyar »hőskort«, az »előidőket« nem látta oly elérhetetlen magasságban és örökre kihavadvadt ragyogásban, mint nem egy kortársa. A jövő felé tekintett és a jövőben még nagyobb magaslatokat és fényesebb ragyogást látott. Kritika alá vette hát a múltat és továbbélő marad anyait is. Hiszen ő mondta, hogy a magyar nem volt, hanem lesz! A nemzetiség az ő gondolatvilágában nem adottság, kész állapot, hanem *megvalósítandó eszme*. Az eszme pedig, mely felé a nemzetnek szakadatlan erőfeszítéssel emelkedni kell: maga a humánus, *a tiszta és egyetemes és örök emberi*. Széchenyi életének legfőbb gondja volt, hogy mind önmagában, mind nemzetének szellemében a nemzetiség és humanitás harmóniáját megteremtse. A nemzetiség kiteljesedése: adott sajátosságainak egyetemes emberivé tágítása. Ez a hivatás a nemzetiség lényege, s léte biztosítóka. »Igen, drága Földiek, jövődönk alapja nem egyéb, mint: Nemzetiségünk biztosítása, nemesb kifejtése.« A kezét sem mozdította volna, – írja nemes göggel, – ha pusztán »arrul volna szó, mikép Magyarországnak néhány keményebb útja támadjon, itt-ott némi gyár emelkedjék fel, mocsaraink része csapoltassék le, Gazdasági Egyesülete tagjaiban növekedjék, egy-két vasút, egy-két vízcsatorna szeldejle síkjait keresztül, a budapestin kívül még egy pár hidacsakája legyen.« Másról van itt szó! »A magyar népnek – mint én fogom fel, s ha nem táplálna gyermekkoromtól fogva ezen remény, s ezen remény nem emelkedett volnaferfiúi koromban éltem leghatározóbb pontján eldönt-hetetlen szent hitté, a nyilvános élet mezejére fel soha nem lépek – a magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni

– Európában egyedüli heterogén sarjadék – ázsiai bölcsőjében rejtező, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult sajátságait; sajátságait egy törzsofkajának, mely jóllehet mindent maga előtt ledöntő dagályként már több ízben gyászba borítá földgolyónk legkiképzettebb részeit, s fel-fel bőszüléseiben mint Isten ostora mindenütt vérrel járt, bizonyosan annyi különöst, s erejénél fogva, bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja, csakhogy mint azoknál, úgy ennél is, külön sajátsági árnyéklatokban a korlátlan tűznek nemes hévre, a vad erőnek bajnoki szilárdságra, a romboló ittasságnak nagylelkűségekre kell tisztulni, felemelkedni.«

»Az emberiségnek egy nemzetét megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni s szeplőtelen mineműségében kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni, kérдем, lehet-e ennél minden kesertül tisztább érzés ... édesb osztályrész?«

Széchenyi nacionalizmusa ezekben a szavakban nyert kifejezést. A »nemzetisülést, magyarosodást« ő a szellemi emelkedésben látta. »Nemzetiség és Közértelmesség« a legszorosabb kapcsolatlan állanak nála, a nemzetiség vonzerejét egyedül kulturális emelkedésétől reméli, s ő hirdeti, hogy »a tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma«. *Ez a nacionalizmus az emberiség univerzális egységéből meríti érvényét. Egyetemes emberi feladat ez, mert az emberiség a nemzetben él.* »Egy nemzet pedig, mely sajátságainak kifejtésében valami egészre kiképezheti magát, oly erkölcsi test, mely az emberiségnek alkotó része és azon lépcsőknek egyike, melyeken az emberi nem mind magasabbra emelkedhetik véghivatása, a tökéletesülés felé.« Az emberi tökéletesedés lehetőségében pedig úgy hitt, mint Istenben.

Ideje, hogy Széchenyi utilizmusának babonája eloszoljon. ő távolról sem a nemzet anyagi megerősödésétől remélte fel-emelkedését, – amint ezt a közhit tartja. Nyíltan kijelenti, hogy »csak úgy remélünk ránk és utódainkra nézve üdvöt, ha szellemi alapon nyugszik jelenünk és jövődönk, ha szellemi alapokon emelkedik anyagi kiképzésünk; és nem viszont«. Ez a szellemi alap pedig maga a nemzet szelleme, az a sajátosság, mely az emberiség körében külön testté teszi. Ez a szellem egy »vagyban, végirányban« testesül meg, azaz egy célban, mely nemzetenként igen változó. Széchenyi tisztában van azzal, hogy az általános emberi célok minden nemzet szellemében megtalálhatók, s a sajátosságot abban látja, melyik áll a középpontban. Ezt nevezi Széchenyi a nemzet »elem«-ének- Erről mondja, hogy ő

a »valódi haza«. »Minekünk magyaroknak elemünk ... – folytatja – nem kereskedési elsőbbség, vagy dics- és hírvágy, sem vallásosságbul eredő elmékedési szenv vagy a szép művészetek köre, vagy a magasb és fellengző tudományokbani búvárkodás, s effélék, jóllehet végirányunkban ez is mind ki van tűzve, de azért nem elemünk, melynek említésénél vérünket forrni, szívünket dobogni, idegeinket mintegy villany által érintve lenni éreznők, mert ilyes valami, szavakkal le sem írható csak akkor mégyén bennünk végbe, s csak akkor emelkedünk földi erőnkön túl, és érezzük keblünket isteni tüztől hevülni, mikor alkotmányos szabadságunkrul, nemzetiségünk fertőztetlenségéről van szó, mikor ezeket fenyegeti veszély, midőn ezeknek megmentése körül eped keblünk.« A magyar – írja máshelyt – »az emberek legnagyobb kincsével szabad alkotmány szerkezetével bír«. Mert »nem a művészetek, mesterségek, tudományok és életkellekkel felhalmozott tömege a nemzeti magasságnak, kedvező körülményeknek, igazi műveltségnek és józan kultúrának alapja, hanem a szabadság.« A magyar szellem lényege tehát a legmagasabb ember cél, az az eszme, melyet egyszer Széchenyi az emberiség legbecesebb »jussának« nevez: a szabadság.

E spirituális és humanista nemzetfogalomból és a magyar szellem lényegéről alkotott ilyen felfogásból szükségszerűen a közvéleménytől erősen eltérő magatartás következett a magyarosodás és a nemzetiségi kérdés dolgában is.

Jeleztük már, hogy Széchenyi elhárította magától a nemzetállam ama fogalmát, mely e soknyelvű országban csak az asszimiláció útján, vagy megcsonkulás árán valósulhat vala meg. Ő hitt a soknyelvű Hunnia létének lehetőségében, egy országában, ahol különböző nemzetiségek békén élnek együtt, mert – sitt van páratlan politikai bölcsessége, mely még az új formájú nacionalizmus és nemzetfogalom terhével is megbirkózott! – az államhatalmat nem óhajtotta bevonni a nemzet eszközei közé, meg akarta hagyni a nemzetiségek fölött, kívül a vitán, mint egyszerű szervét a közjólétnek. Nacionalista volt. Ő volt csak *igazán* az! Mert egyrészt elismerte a más nemzetek létjogát is a nacionalizmus elve alapján, másrészt fölismerte, mi az igazi érdeke magyar nemzetének, s híven és következetesen szolgálta. Hogy hite megcsúfoltatott és a soknyelvű Hunnia ábrándkép maradt? Az maradt ellenfeleinek egynyelvűvé asszimilált országa is.

Mert Széchenyi csakhamar szembekerült a nacionalizmus egész táborával. Mikor, felismerve a veszélyt, melyet az egyre lángolóbbá vált nemzetiségi mozgalmak jelentettek, 1842-ben az Akadémián tartott elnöki beszédében megtámadta Kossuthék

»túlhevét«, mert véleménye szerint az erőszakos magyarosító kísérletek váltották ki a nemzetiségek ellenhatását, a túlzók nemcsak hevesen védekeztek a vád ellen, hanem egyenesen Széchenyit vádolták azzal, hogy ártalmára van az országnak, mikor a nemzetiségek panaszkodásait igazolja.

Széchenyit az ország épsége fenntartásának gondja gyötörte, mikor a modern nacionalizmus és a vegyeslakosságú állam ellentétének összebékítésén fáradozott. Ő nem ringatta magát abban az illúzióban, hogy bárminő eljárással is el lehet érni a nemzetiségek asszimilációját, mert tudta önmagának és nemzet-társainak a példájából, mily szívósan ragaszkodik a nemzet nemzetiségéhez. Nem is akart asszimilálni. 1835-ben keletkezett első írása, melyben a probléma megoldását vázolta. A könyvet nem adta ki, bizonyonnan nagy kárára a fejlődésnek. Ez a »Hunnia«. Érdekes, hogy voltaképpen a magyar nyelv hivatalossá tételének érdekében készült. De milyen más érveléssel, mint a közvélemény népszerű szövegei!

Senkinek sincsenek oly kemény és gúnyos szavai a holt latin nyelv használatára ellen s oly lángolóak a magyar nemzeti nyelv mellett, mint Széchenyinek, s az őseket ő is kárhóztatja »nemzetietlenségükért«. A latin nyelv gátolta a nemzeti kultúra kialakulását s a megértést a nemesség és parasztság között és így a nemzet egységét és izmosodását. De époly keményen és gúnyosan támadja az erőszakos nyelvi magyarosítást és az annak tulajdonított varázserőt. Ez az erőszak nem vezet célra, sőt a nemzet legnagyobb veszélyét idézi fel, mert ellenhatást szül; ellenszenvessé teszi a magyart a hazában és a másnyelvűek szunnyadó nemzeti aspirációit ébreszti fel. »Nem is volt, minden kedvező jelek mellett, nemzeti létünk oly nagy veszélyben még soha, mint most«, hirdeti az illúziók ama korszakában. Mind- ezt még Wesselényi vagy mások okfejtésében is fellelhetjük. Egyedül Széchenyié azonban a fordulat, mikor így folytatja: »S ha mi nem ismerünk indulatos felhevültünkben józan célt és mértéket, midőn magyarságunkat megkedveltetni, – itt Széchenyi egy gúnyos felkiáltójelt tesz zárójelbe, – terjeszteni akarjuk, miképpen kívánhatunk tót-, horvát-, oláh-, rác-, németben stb. hideg vért, mérsékletet s igazságot viszont az ő sajátjuk védelmében? Nekik is mosolygott a nemzetiség anyala, ők is meg vannak hívva tökéletesülhetésük által az emberiségnek tán egy láncolatját alkotni...« *A népek joga népiségükhöz, nyelvükhöz érinthetetlen.* Ez a filozófiai alapja »a legnagyobb magyar« nemzeti és nemzetiségi politikájának, s ezt ő íme nemcsak a maga népére alkalmazta. Senki Európában abban az

időben ily elveket nem hangoztatott, mint ez a magyar gróf. S hangzik intése: »hagyjunk fel az Istenért szűklelkű vitásainkkal valahára már; mert most van még idő szebb frigynek kötésére, vagy soha többé. Elődeink e frigyét könnyen köthették volna, mi mostaniak már csak nehezen, utódaink tán soha többé; ezt ne felejtjük.« Sajnos, intését senki sem hallgatta meg, sem ezen, sem a túloldalon.

Ezek után hosszú érvelés következik, mely a magyar nyelv hivatalos használatának bevezetését indokolja. A magyar nyelvet csak a latin s nem a nemzetiségek nyelve helyére akarta állítani. »Ennél szigorúan megállván mindenkit háborítatlan és szabadon hagyunk, valamint vallása, úgy nyelve, szokási s nemzeti sajátosságainak gyakorlatában.« »Természeti jogokról« beszél, midőn felszólítja a haza összes lakosait, hogy vessenek véget a viszálykodásnak s mindenki megtartva nemzetiségét, »szövetkezzenek közviszonyaikban a közös haza boldogítására«.

E cél érdekében »a különmemű, de egy testbe szorított szövedek túlszövevényének« kell gátat vetni, nehogy »köz zavart« idézzen fel. Az államot racionalizálni kell. Először is azon kell segíteni, hogy »nem értjük egymást«, mert »minden szövevénynek főforrása« ez. »Beszéljen kiki a hogy tetszik, a hogy tud, s ez iránt ne háborítsuk egymást; csak országos s közdolgainak folyjanak egy hangon, egy nyelven«, mégpedig »az országglás egyszerűsége« kedvéért. Egyszerűen és tisztán az elfogulatlan észszerűség kívánalma ez. Ez a közös hivatalos nyelv ma már a latin nem lehet, – csupa racionális érvet sorol fel itt Széchenyi, – csak egyedül a magyar. Ám e tétel megokolása nem az imperialista nacionalizmus szokásos türelmetlen parancsa, nem az uralkodó nép jogaira való hivatkozás. Tudatában van annak, hogy a magyar nyelvet hivatalos nyelvvül csak akkor fogadtathatja el az ugyancsak nemzeti öntudatra ébredt többi népekkel s e népek és a magyarság hatalmi egyensúlyára féltékenyen vigyázó Béccsel, ha nem csinál belőle nemzetiségi kérdést, hanem egyszerűen racionalista, utilista szempont alá helyezi, ha – amint maga mondja – az emberi »haszonvágygal« köti össze.

Első érve általános jellegű. Azért kell a magyar nyelvet tenni hivatalos köznyelvvé, mert ez a többség nyelve, mégpedig oly többségé, mely a hazai föld birtoklásában s a közdolgozók vitelében is többséggel bír. S nagyjából már amúgyis általánossá vált használata. Hozzáfűz még ehhez egy másik tényt érv gyanánt: »országunk egykori fénypillanatai – noha honunk minden nemzetisége *hűséggel* osztozott bajainkban, s ekép közös diadalkoszorút

érdemel mivelünk – és minden visszaemlékezéseink a múltba mégis csak magyarok . . .«

A második érve már egészen eredeti és rendkívül érdekes. Azon az alapelvén nyugszik, hogy minden nemzetet fenn kell tartani mint abszolút lét jogú isteni alkotást, s miután előbb a hazai népek eme jogát védte a türelmetlen magyarokkal szemben, most viszont e népek méltányosságára hivatkozik a magyarság érdekében. Egészen szokatlan már maga az a rábeszélő, a nemzeti büszkeségen erőt vevő, megértést kereső, higgadtan érvelő stílus is, amilyen okfejtését előadja.

Arra hivatkozik, hogy a hazai népek mindnyájának van rokonsága s hazája határainkon túl is, van »valóságos hazája«, független országa, hol nemzetisége, nyelve biztosítva van, fennmaradását semmi sem veszélyezteti. A magyar azonban ezen az országon kívül sehol sincs otthon, rokonai sehol nincsenek, ha nyelve visszaszorul, hivatalos használata nem erősíti s tartja fenn, elenyészik s vele a magyar nemzetiség is. Így hát, vonja le következtetését, »nem azonegy ügyért vív a magyar s Magyarországon egyébként lakosa« a nyelvkérdésben. »Hunniá határai közt józanul vívni magyarság mellett, erény; ellene hatni viszont és üldözni azt, meg nem bocsátható vétek, minthogy egy egész nemzetet megsemmisíteni Isten előtt bizonyosan még súlyosabb tett, mint egyes gyarló embernek rövidíteni meg aránylag csekély pályakörét.« S szelíd kéréssel fordul a többi ország lakó népekhez, hogy ne álljanak ellene a magyar törekvéseknek, »mert mi magyarok, midőn fejledező erkölcsi sajátosságaitokat mindenen felett tisztelni fogjuk, a háládat legerősebb kötelékivel is kötetünk hozzátok, hogy viszont ti is meg akarjátok becsülni nemzetünkhez hű ragaszkodásunkat«. S ismételt hangoztatja, hogy ezzel egyik nép népiségét vagy nyelvhasználatát sem szabad korlátozni. »Törekedjék mindenki a tökélyesülés felé azon sajátosság és eredetiség alapján emelkedni, melyekre Isten állítja. S legyen végre elsőtől utolsóig kiki védje, gyámola önnemzetének. De azért – az emberiségnek ne váljék ellenségéül.« A legnagyobb magyarnak ez utolsó szavai nemzeti büszkeségünk legfontosabb moiznatai közé tartoznak. S ez nem maradt pusztán elméleti ideál az ő gondolatvilágában. Nemcsak filozófus, de politikus is volt, mégpedig a legtisztábban látók egyike. Döntően bizonyítja okfejtésének harmadik érve, mely egyben Hunniá-konceptiójának alapja, a soknyelvű ország lehetőségének biztosítéka.

De ez sarjad a legmélyebbről is. Láttuk, hogy a magyar nemzet lényegét a szabadság eszméjében látta. Lehet, írja, hogy a magyarság hátra van civilizáció dolgában a Duna völgyében.

Ám van valami, amivel élén jár az összes többi népeknek itt. Ez pedig a szabad alkotmány és az alkotmányos szabadság. »Mi még nemzet vagyunk, melynek zománca még kettétörve nincs.« »Az emberiség néhány nemzetei, – írja büszkén, – melyek a civilisatio és tökéletesülés központját alkotják, kivívták már az emberek e közös jogát; más nemzetek csak most vannak e küzdésben; mások alszanak még. Mi pedig több század óta bírjuk e kincsnek fő vázlatit a legvalódibb legitimitás szent törvényei szerint és már bölcsönktől fogva sajátunk volt az a kincs, melyet más nemzetek minden áldozattal volnának megvásárlani készek.« Ezt veti hát oda a nemzetiségek elé hűségre csábító vonzerőként. Azt, amit ő nemcsak a magyarság lényegének, de az emberi méltóság bélyegének is hitt, s ami a kor legimádatosabb eszméje is volt.

Érthető hát, ha ily szavakat intéz az ország népeihez: »Mily kedvező körülmények közt léteztek tehát Ti, honunk nem magyar lakosi Magyarországon! Nemzeti létetek záloga nem csak biztos sarkalaton alapul odakünn, de rokon eredetiségteknél fogva felvirágzástokat ígéri; szabadságtok pedig bizonyos idebenn, ha mivelünk magyarokkal ezentúl is oly hűséggel és elszánással fogtok osztani szerencsét és bajt mint eddig... Mert középettek áll a szabadságnak azon tiszteletre méltó törzsöke . . . Ha tehát honotokban van ezen egyesítő középpont, melyet annyi más nemzetek hiába, és sokak oly visszás úton keresnek, miért nem seregülnétek inkább a szabadság azon tisztos cserje körül...«

Az ősi magyar alkotmányos szabadság lehet csak az egész haza középpontja. Ez biztosítja az idegen eredetűek nemzetiségének szabadságát is, mint ahogy emberi szabadságukat is biztosítja. A magyar lényeg, a magyar elv az éppen s éppen az egyedüli, melynek alapján e soknyelvű országot fenntartani, megszervezni és békében tartani lehet. Így hát egyenesen az összes nemzetiségek érdeke e magyar nemzetet és lényegét ápolni. E nemzetiségek, írja, hatalmas testvéreikkel érintkezést tartván, felülmúlják a magyart műveltségben, ám ez felülmúlja őket egy minden tudománynál és művészetnél fontosabb, mert mélyebben emberi dologban, a szabadság, a szabad alkotmány birtokával. »Ennélfogva gazdagítsatok Ti a hont külföldről nyert sugaraitokkal, melyek által mi is mindinkább részesülünk a világban; midőn mi a hazai szabadságnak emelendünk szebb oltárt, mely körül viszont Ti állhattok nagyobb számban s közös lelkesedéssel, úgy hogy kívülről több világ, belülről több szabadság élesse a hont.«

Szokatlan szavak e korban. Wesselényi is az alkotmányosság

ban látja a vonzerőt, mely a nemzetiségeket hozzánk kapcsolhatja. De mily más itt az alap és a végkövetkeztetés. Széchenyinnél hűbb magyar valóban nem volt, de sosem csak népének érdekét nézi, hanem igazán testvéreknek érzi az idegen származású honfitársakat is. A nemzeti aggodalmak mindig az egyetemes emberiség magasába szárnyalnak nála s ott nyernek megbékélést. Neki sem volt semmi közvetlen tudatos és szándékos kapcsolata az ősi sajátos magyar nacionalizmussal, sőt azt nemzeti fejletlenségnek tekintette, ám ott él benne tudattalanul is az ősi szellem és ősi bölcsesség – egyedül benne a kor nagyjai közül – s mintegy a szentistváni hang szólal meg az utolsó idézetben. Nem hiába vélte hun eredetűnek magát. Azt azonban tudja, hogy a »hospitális régi magyar szokás«, s maga is Pest s Budára akarja hívogatni »a dús idegent«. S az ősi bölcsesség szólal meg mégegyszer, midőn a nemzetállam jelszavának legforróbb idején a *nemzetiségi állam*, sőt – anélkül, hogy tudná – az ősi magyar állam ábrándképe felé tekint.

Mert Széchenyi nemcsak azt ismerte fel, hogy az államnyelv kérdéséből nem szabad egy soknyelvű országban nacionális kérdést csinálni, hanem egyszerűen praktikus szempontból kell elfogni, mint az államélet egyszerűségének kérdését, s az nem valamely nemzetiség fölényének ügye, hanem nemzetek fölötti közérdek, ő az államot mindenestől semlegesíteni akarta nemzetileg, hogy védelme alatt minden nemzetiség egyenrangúság érzetében élhesse nemzeti életét. S ő ezt nem – Kossuth negyvenkilenc utáni terve szerint – konföderáció formájában képzelte, hanem szorosan központosított államban is megvalósíthatónak hitte. Egységes állam ez, anélkül, hogy polgárait nemzetileg »amalgamizálni« akarná. Ő »magyarosítani« csak a nemzetileg idegenné vált magyarokat akarta. Nem szabad itt megfeledkeznünk arról sem, hogy Széchenyi nemcsak a magyar birodalmat akarta régi, népek feletti állapotában, de a kor kívánalmai szerint megreformálva, hanem ugyanígy fenn akarta tartani a még nagyobb birodalmi egységet, a Habsburg-monarchiát is. Meggyőződése volt, hogy az összes dunai népeknek, köztük a magyarságnak is, közös érdeke ez a nagy, racionális, népek feletti, valóban birodalmi államegység. Létfeltételének ismerte azonban a nemzeti-ségi szabadságot, amit – láttuk – egyáltalában nem tartott ellentétben állónak az állam egységével. Ezzel a felfogásával egyedül állt. ő volt az egyetlen, aki felismerte a nemzet, e érületi közösség és a társadalom észszerű megszervezése, vagyis az állam, nem – nacionális tartalma és célrendszere közti alapvető különbséget, s felismerte, hogy éppen ezért tökéletesen ki lehet

egyeztetni köreik egymásközi viszonyát, akkor is, ha az észszerű állami szervezet után kívánczó társadalmi egység többféle népet foglal magában. A bécsi politikával is azért volt elégedetlen, mert világosan látta, hogy a magyar és a nemzetiségi kérdésben tanúsított magatartása éppen a közös birodalmi érdek teljes félreismerésén alapszik és a legszerencsétlenebb módon ássa alá ennek a nagy, életképes és nagy jövőre hivatott egységnek az alapjait. Az kétségtelen, hogy a birodalom súlypontját Magyarországra akarta helyezni, – de ebben megegyezett azzal a felfogással, melyet *egy* időben maga Metternich kancellár is vallott s ez nem éppen a legrosszabb ideje volt. A magyar gróf pedig nemzete legmagasabbrendű politikai képességeit, valódi birodalomalkotó és fenntartó erejét igazolta koncepciójával.

Ennek a politikai képességnek döntő bizonyítéka még e megzavart korban is: a »Hunnia« gondolatmenetének végkifejlése. A soknyelvű ország államszervezésének kérdésében Amerika lebeg előtte példaként, – minthogy a régi Magyarország a mai történelmi ismeretek és szempontok hiánya folytán nem lebeghetett.

»Ha a szövetséges Amerika egyéb példáit, helyzetünk és időkorunk nagy különbségei miatt tán nem is fogadhatjuk mindenben józanul el; nyelve, vallása és részeinek külön szerkezete körüli bölcs türodelmét mindazonáltal bár ruháznók magunkra minél előbb. Ott nem gázol egyik a másiknak polgári sajtójában, nemzeti eredetiségében, emberi lelkében; de mindenki háborítatlanul éli élte napjait, békében veszi előditől s adja át utódinak nemzeti mindenét... « A magyarországi meghasonlással ismételtlen Amerika türelmét állítja szembe s »valami egyeztető kötelek« alkotását sürgeti, ha nem akarjuk, hogy Hunnia csatatérré váljon. Mert a sokféle elem mai széthúzása elkerülhetetlenül hozza a szétrobbanást. Am a végén az, ami kortársai szemében Hunnia átkának látszott, a soknépűség, a bölcs előtt áldásnak tűnik fel, a jelen keserű látványa fölött a jövő optimizmusa derül. »Vájjon nem vérzik-e a mélyebben látónak szíve, veleje, sőt lelke is azon kebelepesztő látásnál, hogy éppen azon tulajdonok, erők és hatások fenyegetik megsemmisítéssel a hazát, melyek legszebb áldással boldogíthatnák azt. Mert valamint felekezetünk, fajaink és vallásink különsgéi akaratumk, sőt legnagyobb felvigyázásunk ellenére is átkot s kárhozatot kénytelenek hozni elvégre honunkra, ha – külön kincseink árnyéklatit összeforrás nélkül hagyván – nem köt ezentúl minket valami egyeztető nemzeti kapocs össze; úgy bírná, emelné s lobbantaná éppen ezen sokszerű kincs ébredésre, életre s nemes versenyre a hont, ha a felvilágosodás, sza-

badság és nemesülés nagy ügye körül csak egy szív, egy lélek és egy akarat egyesítené Hunniát.« Itt hág Széchenyi legmagasabbra korának látókörén túl. Itt valóban Szent István szelleme kísért. A gondolat ugyanaz, csak a stílus lobban fel romantikus tűzzel. A sokszínűség az emberiség s a hon áldása, – boldog a soknyelvű, sokszokású ország s gazdag! – ha a harmónia lebeg felette. Ezt az »egységet« pedig az államigazgatás »egyszerűsége«, egységessége szolgálhatja. Es – ez a legfeltűnőbb itt! – az etnikai sajátosságok megtartása mellett is »nemzeti kapcsoló« beszél, sőt később »egy nemzeti testről«, melybe a »közös erő s közös erény szorítja« a nemzetiségeket különböző nyelvük ellenére is. Itt olyan gondolat, olyan nemzetfogalom megvillanását látjuk, mely már kora népnemzet-fogalmán is túlszárnyal. Valóban gondolt arra, hogy lehet nemzet, melynek fiai nem egy nyelven beszélnek? Mindegy, ez a gondolat átsuhant a »Hunnia« lapjain. S amikor azt írja, hogy »egyesüljétek tehát Hunnia minden nemzeti a magyar genius szárnyai alatt«, tudjuk már, hogy nem egy nép szupremáciáját jelenti ez a többi felett a nemzeti államban, s nem az asszimiláció hátsó gondolatát leplezi s árulja el, mert a magyar génius Széchenyi gondolatvilágában: a szabadság.

Hunnia tehát egységes állam, melynek ugyan egyszerűség okából magyar a hivatalos nyelve, de nem a nyelv, hanem a magyar lényeg, az egyforma szabadság fogja egybe. A nem magyar népek teljes szabadságban élhetik népiségüket, használhatják nyelvüket: *beolvasztani a magyar nem akarja őket*. Ez az eredeti Széchenyi-gondolat. Mert mások is felismerték a magyar alkotmányosság vonzóerejét, de ők az asszimiláció eszközét remélték tőle. Egyedül Széchenyi ismerte fel a soknépű táj egységes országát fenntartó erőt benne.

Széchenyi koncepciójában megvolt tehát a lehetőség, hogy az ősi magyar nemzet és állam a kor követelményeinek megfelelő fejlődésben is megőrizze azokat az előnyöket, melyeket a nyugati népi állammemzet és nemzetállam nemhogy biztosítani nem tudott, de egyenesen megsemmisített. A »Hunnia« egyik legkitűnőbb írása Széchenyinek, egyike a magyar gondolkodás azon lapjainak, melyeken nemzetünk szelleme a legmagasabbra szállt és legszélesebben látott. Emellett Széchenyi ezerfelé tekintő munkásságában szokatlanul egységes és nyílegyenes gondolatvezetésű mű, s előadásmódjának világos érvelése és szárnyaló stílusa egyaránt rendkívüli meggyőző erőt kölcsönöz neki. Kár, hogy nem jelent meg idején. Bár az »írástudó« túlságos optimizmusa volna abban bízni, hogy hatása lett volna akár a magyar, akár a másnemzeti-szerű hazai nacionalistákra. Hiszen hasztalan hallatta szavát

Széchenyi ismételtlen is a túlzások, erőszakosságok ellen. Hasztalan idézte fel az ősi nemzetfogalom és tiszta nemzeteszme fényét a »tűzes csatatérré, rothadozó testté alacsonyodott« Hunnia fölél. A közvélemény már más vezért követett és sikereitől elvakítva a legnagyobb türelmetlenséggel fogadta régibb vezérének aggódo intelmeit. Mikor Széchenyi 1842-ben akadémiai elnöki beszédben a nemzet méltóságát és valódi érdekeit védelmébe veszi a »túlhevvel« szemben, az egész nemzeti közvélemény szinte osztatlanul ellene támad, úgyhogy személye mostmár a legkisebb mértékben sem töltheti be a bölcs fêkező és irányító szerepét. Hatása a közvéleményre megszűnik, hontalanul vergődik Bécs és Pest között, egyikhez sem képes csatlakozni, mert meggyőződése szerint egyik úgy nem használ a nemzetnek, mint a másik. A küzdelmet ugyan nem adja fel. Az akadémiai beszédben s aztán is újra meg újra megismétli a »Hunnia« gondolatait, ha nem is mindig teljes egészükben és nem oly elvi mélységgel. Küzd a magyarság és a magyar nyelv érdekében, a magyar nemzet gyarapítása és növelése ügyében, de hevesen támadja azt a nacionalizmust, mely beéri a külsőségekkel, magyaros ruhával és nyelvvel, s tiltakozik az ellen, mintha ezek felöltése már magyarságot és jó hazafiságot jelentene. Megismétli a nemzetiség szellemi és erkölcsi mivoltáról hirdetett tanait, hangoztatja minden nemzetnek jogát nemzetisége megtartásához és tiltakozik az erőszakos magyarosítás követelése ellen. Még a lángoló márciusi napokban is olthatatlan lelkiismerettel igyekszik visszatartani nemzetét a meredélytől, ám hasztalan. Nincs, aki hallgatna rá, nincs, kihez fordulnia. A férfú, kinek szavát egykor egy nemzet hallgatta, most oly egyedül marad, mint senki más. A birodalom alkatába, melynek épségben tartásán annyit fáradozott, végzetes repedés mélyül, s ő ott áll egyedül a szakadék mélyén, mindkét oldalról gyanakvó, ellenséges, gyűlölködő szemek tekintenek felé, sőt fegyverek is. A sebzett szellem az elme homályába menekül.

A közvéleményből elsősorban az hiányzott, amit nagyjaink mindig, s Széchenyi is, oly kétségbeesetten követelt: az önvizsgálat szigorúsága és a helyzet józan áttekintése. Most megint vakon rohan a nemzet. Hogy mi ő, mik érdekei, céljai s mik a feltételek és lehetőségek, azt mind jelszavakkal intézte el. Amint a fejlődés teljes kibontakozásához, más szavakkal a negyvenkilences katasztrófához közelgünk, egyre ritkább az elmélyülő, filozófiai vizsgálódás a nemzetiségre vonatkozó kérdések körül. Az irodalom bőven sarjad, de a könyvek, röpiratok, újságcikkek legnagyobb

részt a napi politika körében mozognak, az elvi kérdéseket elintéztetteknek tekintik, mielőtt valaha is alapos vizsgálat alá vették volna őket. Kevesen vannak, akik erre szánják magukat, a többség a népszerűbb úton jár.

Így *Bajza Józsefet* említhetjük, ezt a finom analitikus elmét, ő teljesen, még gondolatmenetében is Herdert követi, s kissé túlzott rendszabályokkal igyekszik védeni a nemzeti egyéniséget, sajátságokat, melyeket a differenciáció isteni természet törvényéből vezet le ő is. *Vedres István* a nemzeti lelket az állandó alkotmány teremtményének tartja, növekedését azonban az erkölcsi kultúrától teszi függővé. *Majláth György* ritka éleslátással fontosabbnak tartja a nyelvegységnél a szellemi egységet, mit a történet, szokások és intézmények egysége teremt meg. Legfontosabb nyilatkozata azonban az *Erdélyi Jánosé*. E református paptanárt és tudóst, egy nagyszerű típus remek példányát, a múlt század közepének egyik legnagyobb tudású, legmodernebb és legnagyobb elméjét. Ő is Herder nyomán jár, mikor a nép és nemzet fogalma közt tesz különbséget. A nép etnikai egység, mely természetes módon fejlődik a családi együttélésekből, s ez az ösztönös, irracionális egység a maga természeti mivoltában az általános emberit is jobban őrzi mint a nemzet, melyé a nép akkor válik, ha országot, államot alapít és racionálisan szervezkedik. Sokkal fontosabb azonban az a nyilatkozata, melyet a nemzeti túlzásnak egy konkrét esete csíhelt ki belőle. Erdélyi érdemei elévülhetetlenek kultúránk két véglete, a népköltészet és a magyar filozófiai irodalom szolgálata terén, de hevesen kikelt a mindenáron-nemzeti-eskedés ellen, mikor egy mozgalom úgynevezett »nemzeti filozófiát« akart kiagyalni. Ő is olyan szellem, mint Széchenyi: fölébe látott a nemzeti horizontnak s azt az emberiség univerzumában szemlélte. »A nemzetiség szép szó, – írja, miután jónak látja előre hivatkozni tevékenységére a magyar nemzetiség szolgálata körül, – alkalmazása igen helyén esik az ember leiki életének alsóbb fokozatán, midőn szellemén a természeti befolyások után előállnak az égalji életmód utáni sajátságok, a föld rati helyzet és fajtaiség különbségei. . . . Azonban nem kell sokáig tépelődni fölötte, hogy belássuk, miszerint ez nem más, mint a helyiség adaléka; és gyönyörűen veszi ki magát a költészetben és mindabban, mi ehhez tartozik. Már a felsőbbfokú szellemi élet, a vallás körében kevesebb súlya van a nemzetiség fogalmának; vagy tulajdonképpen nemzeti vallásról csak addig lehet szó, míg valamely nép a kezdeti állapotot éli. . . . A nemzetiség elve . . . végképp megszűnik utóbb a bölcsészetben.« A filozófia feladata éppen az emberi egyetemesség megteremtése és ápolása. Ez a feladata

minden nemzet filozófiai, irodalmának, s ezzel a nemzet egyetemessé tágítását is teljesíti. Egészen Széchenyies gondolat, – illetve mindkettőjükénél ugyanaz a humanizmus ébred lelkiismeretére. »Miránk nézve sem az következik, hogy tehát legyen magyar bölcsészet is, hanem az, hogy szellemi becsünk, s nemzeti méltóságunk tekintetéből, az igazság iránti hódolatból igyekezzünk befolyjni az isteni és emberi dolgok tudományába, s helyet foglalni a gondolkodó, eszmélkedő népek között... s ekkor és ennyiben lesz magyar bölcsészet... « S itt egy teljesen egyedülálló felfogással találkozunk a nyelv kérdésében is. A nyelv Erdélyi szerint arra való, hogy »szellemi kötelék létre ne csak az egysorsú és vérű nép vagy nemzet tagjait kösse össze, hanem az eszméreték csatornáján az emberiséggel is egyesítsen. A nyelv az a csodálatos eszköz, melyen a nemzeti *különösségek* közé mind jobban oltatnak be a cselekvés, a gondolkodás *egyetemes* módjai; csak az a nyelv mondható igazán műveltnek, mely *különös* létre főlvette magába az *egyetemes* eléhaladást; így valódi egyetemességre fokozta fel a nemzeti különösséget; mikor lesz a nemzet, minden sajtáságának, egyéniségének megtartása mellett is a szó igaz értelmében művelt, pallérozott. És ez a nemzeti egyéniség egyetemessége.«

A *Kisfaludy-Társaság* 1841-ben pályadíjat tűzött ki a népi-ség és nemzetiség mibenlétének eldöntésére a költészetben. Mi sem jellemzi jobban az elvi tisztázás szükségérzetének sekélyességét, mint e pályázat meddősege. Mindössze négy jelentéktelen pályamű érkezett be. Ezek közül csak kettő kezdi a nép és nemzet fogalmának meghatározásával. Az egyik szerint »azoknak öszvege, kik egy honban lanknak, ugyanazon jogokkal ruházzák fel, ugyanazon nyelvet beszélnek, neveztetnek nemzetnek«, a népen pedig »érteni kell valamely ország vagy birodalom lakosainak öszveségét, p. O. magyar honunk népét teszik tótok, oláhok, zsidók stb.« A bírálók, Schedel, Szemere és Szontagh, maguk megjegyzik, hogy eszerint magyar nemzet nincsen is. A másik, a pályanyertes dolgozat, *Müller Godofréd* műve, nagy körülményességgel arra a zavaros megoldásra jut, hogy »a nemzet nem mesterségesen összekényszerített, hanem nemzés, származás, lakhely, szükségek, ezeknek kielégítésére célzó vállalatok s társalgásban lévő közösség által természetileg és szabadon támadott és mechanikai, növényi, de főleg szellemi egységben (az erkölcsben) valódi élő organikai társas testté nemesülő emberi egyesület«. A népen pedig egyrészt »a készitendő ugyanazonossága végett tőle felvett idegen anyagokkal vegyült nemzeti testet« érti, másrészt »a hatalom, kiképzés és tettekben a nemesek és a középrendtől el-

maradt nagy tömegét a nemzetnek«. Szontagh két bíráló társával szemben rendkívül érdekes érvelésű ellenvéleményt nyújt be s lesújtó kritikát mond Müller dolgozatáról. Ő is meghatározza a népet és nemzetet, s ez különösen figyelemreméltó. Nem tud megszabadulni a kor politikai jellegű nacionalizmusától, de igen néhány más elfogultságától s a maga szemével is néz. »Nemzet nekem az egy független állodalomban és hazában egy nap vagy évszázadok óta önálló társasági (socialis) életet élő népesség egésze. A népnek két értelme van, melynek elseje szerint külön törzsből szakadó *népfajt*, másodikika szerint a nemzet *alsó osztályát, a köznépet* jelenti. A magyar nemzethez tehát honunkban a tót, oláh stb. szintűgy hozzátartozik, mint a magyar, de nem a magyar néphez. A nemzet lényeges bélyege: *független állodalom és haza*. Ha ez megdöntetik . . . elenyészik a nemzet is . . . de a *nép* azért meg nem semmisül... ez fennáll míg *nyelve* él. . . A *nemzetiséghez* tehát a társasági (socialis) élet *felsőbb elemei* tartoznak, hol a népesség mint *egész*, mint *erkölcsi test* jelenik meg . . . Azon népnek, mely az állodalmat alkotta *saját nemzetisége* van, a többinek *kölcsönzött*; ellenben mindegyik bír *saját népiességgel*. Hazánkban p. o. nincs tót nemzetiség, de igen tót népiesség . . . A moldvai és bessarabiai magyaroknak van magyar népiességek, de nincs magyar nemzetiségük stb. A saját nemzetiséggel bíró nép nyelve, kifejlett társasági életnél, igenis a *nemzet nyelve*, csak ez lehet *nemzeti*, azonban lehet az állodalom s iskola nyelve *idegen* is, anélkül, hogy a nemzet, mint olyan, megszűnne . . . Vannak népek is, mik egy állodalomhoz tartoznak; de miknek az allodalom nem közös társasági egyesület, mik az állodalmat alkotó néppel szintazon j ogban nem részesülnek, miket ezért *a nemzet közé beveteknek* mondani alig lehet, mint p. o. a görögöket nehezen lehetett valaha a török nemzethez számítani, stb.« Olyan kezdetek vannak e rövid fejtegetésben, mik kivételes eredményekhez vezethettek volna, ha néha éppen a következetesség túlsága, egyoldalúsága ellentmondásokba is keveri. De még arra is figyelemmel volt Szontagh, hogy vannak esetek, mikor nemcsak egy nemzet, de még egy nép is elenyészhet, ám fentmaradt irodalma továbbra is tényezője maradhat az emberiség életének. Madách Imre barátjának éles analitikus elméje itt is megmutatkozik.

Nem zárhatjuk le azonban az 1848 előtti fejlődés tárgyalását, mielőtt egy szerény röpiratot számba nem veszünk. Szerzője, *Szűcs Ábrahám*, nem a politikai és irodalmi élet nagyjai sorából való. Egyszerű vidéki – amint maga nevezi magát – »pipás

nemes«, elvonultan él pestmegyei birtokán, a legjobb korabeli irodalmat olvassa, írogat is, de csak az asztalfiók számára, – bár néhány népies dala ma is közszájon forog, – ezt az iratát azonban kiadta, »A pipás nemesek véleménye« címen, 1843-ban. Ez az irat fényesen mutatja a reformkor magyar közép-nemességének – mely sohasem volt oly magasan, mint ekkor – értelmi képességeit, műveltségét és szellemét, mely még sokat megőrzött e lángoló időkben is higgadságából és ősi politikai bölcsességéből, s fájdalommal tölthet el ez osztály pusztulása felett.

A füzet az összes többi reform közt tárgyalja a nyelvtörvényeket. Azzal kezdi, hogy azok ugyan magukban senkire nézve sem sérelmesek és károsak, de igen káros viszályok köszöntöttek be velük »félreértés és érthetés útján«. A sokféle népű Magyarországon »a jólétre, erőre szükséges egységet alkotmányos változtatások igen, de nyelv, vallás vagy más erőltetések létre nem hozhatják ... Ez országban a kapocs az alkotmány, de az enyvezet a deák nyelv volt... « Nemzeti nyelvét senki sem félthette, irigység nem támadt, »az egy közös édes anya-hazánk bár külön ajkú gyermekei kölcsönös békés szeretetben éltek és a magyar nyelv kezdett fej leni, szépülni, tökéletesebbé lenni, alkotmányosság nélkül is .. .« II. József német nyelvredelete »reakciójának« kell tulajdonítani »a nyelvre fordított nagy szorgalmat, mely csak akkor ment túlságba, mikor a törvény avatkozott belé, ebben a minden által elismert Magyarországon ugyan, de sokkal több más, mint magyar ajkú lakosokból álló országban«. Úgy érzi Szűcs Ábrahám, hogy egy több népet egyesítő országban nem veheti az állam egyik népet sem különös pártfogásba, hogy a nemzetiség nem az állam, hanem a társadalom ügye, a »törvény« ne avatkozzon bele. »Tanácsos, hasznos volt-e hát, mielőtt a magyar alkotmány minden országunk lakosira kiterjesztése és a haladásban volt magyar litteratura növvő kedvessége őket hozzánk, alig tölök észrevéve, édes kelleme láncokkal foglalta volna, a deák bár holt, de mireánk nézve élt és mivel alkotmányos volt, éltető nyelvet számkivetni és a magyar nyelvet egyedül törvényessé, iskolaivá, hitszónokivá, tisztviselőivé tenni: arra a kifejlett következesek már felelni kezdenek, de a felelet nem kedvező jövővel bíztat.« A magyarosító mozgalom »a magyar nemzetiségnek nem hasznára, hanem kárára válik. A nemzetiséget ugyanis, vagy inkább a nemzeti erőt, nem az atillában, sarkantyúban, magyar nyelvben, körtáncban s hasonlókban, hanem az ország lakosinak egyetértésében, kölcsönös bizodalomban, szeretetében, melyeket a nyelvtöli

vita szétrombolt, vélném én feltalálhatni. A tót, német, oláh és rác sem tagadta azt soha, hogy ő magyar nemes ember, s mint ilyen a haza oltárán áldozni mikor kellett, mindig szintén oly kész, mint a született magyar; és ha most nyelvét féltve felriad, s ellenünk böszül, nem tett mást, mint mi magunk József halálával.« Ne higyjünk, úgymond, a tömeges magyarosodásról szóló híreknek, ne vitázzunk a nyelvről, ne erőltessük a magyar nyelvet, inkább az egyetértésen munkálkodjunk, mert »házánk köz kára lesz, ha ennek lakosinak, polgárinak vérök szóért, nyelv-ért fog omlani«. Vészterhes jövődőlés, kemény és népszerűtlen szavak. A »pipás nemes« világosan látta, amit a közvélemény népszerű vezetői elől elfedett lelkesezésük az új eszme iránt. Am Szűcs azt is látta s megírta, hogy ez az új eszme merő újszerűségével hódít, nem pedig azért, mert a sajátos magyar helyzet követeli. S bölcsen tudta, hogy minden hasztalan. Nézeteit elmondta – végzi könyvét – »nem azért, hogy rajtunk ezáltal segítve legyen, mert hogy az úgynevezett kor, vagy korszellem minket is meghallgasson, azt nem reménylhetjük: – hanem azért, hogy majd elgázolt maradékunk meglássa, hogy a protestálathoz, de csakis ahhoz volt jussunkat ismertük és mást nem tehetvén, midőn lenyomattunk, legalább kipisszegett belőlünk a férfi természet.« Szavak, miket annyi, de annyi hasonló szándékkal – és rezignációval – írt szózat jegyezhetett volna s jegyezhetne első lapjára.

S a »pipás nemesek« valóban éppoly kevésbé tudták a történeti kifejlést feltartóztatni, mint »a nemes gróf Széchenyi«, kikben pedig az ősi magyar nacionalizmus és politikai bölcsesség élt tovább. A nemzet sorsát oly párt irányította, melynek szellemében végkép elszakadtak a hagyományokhoz kapcsoló szálak, s egy idegen gondolatrendszer iránt eltelt kritikátlan imádattal, újságától és racionalizmusától elbűvölve, oly »reformokat« erőszakolt az országra, melyek a nemzetet szétrobbantották. S itt távolról sem arról van szó, hogy a nemzet e reformokra még nem volt elég érett, s e reformok nem azért voltak veszedelmet hozók, mert túlságosan »modernnek« voltak; a veszedelmet az idézte fel, hogy *ez a reform, ez a fajta* nacionalizmus és liberalizmus nem illett a nemzetre s az ország viszonyaira. És 1848-49-ben nem az volt a legnagyobb tragédia, hogy a nemzetet a dinasztia letiporta és valóban pótolhatatlan veszteséget okozott neki. Legjobbait nagyjából kiirtotta vagy tehetetlenné gyötörte s az általa végrehajtott »reformokkal« halálra sebezte azt az osztályt, mely eddig a nemzet szellemét hordozta, anélkül, hogy a felszabadított magyar népet megerősí-

tette volna. A hatvanhetes korszak »átkai« negyvenkilencben gyökereznek. A legnagyobb tragédia mégis az volt, hogy véget ért a dunatáji népek Pax Hungaricaja, a Gens Hungarica helyét natiók foglalták el, véget ért egy ezeréves nemzet és birodalom. Helyét »más keblű nép« és »más hon« foglalta el. A dinasztia: emberek voltak, emberi sorsuk betelt. De ki kovácsolja ismét egyé Hungáriát és a Gens Hungaricát?

A végzetes tévedést legott belátta az a párt is, amely felidézte. A forradalom kultuszminisztere, a nagy historikus *Horváth Mihály* megállapítja, hogy a magyarság »a politikai eszélyesség ellen vétett«, mikor a magyar nyelvtörvényekkel egyidejűleg nem elégítette ki a nemzetiségek igényeit is. Maga *Kossuth* rugalmas képzelete szinte a bukás másnapján nézetet cserél, s míg korábban a népek beolvasztásának, az asszimiláció politikájának vezére, most a másik végletbe csap, a dunai népek minden igényét hajlandó teljesíteni, de most sem az ősi magyar fejlődésbe kapcsolódva keresi a kiegyezés útját, hanem az ősi államegység felbontása árán, a dunai konföderációval. A nép- és nyelvemzet és nemzetállam fogalmának bővületétől nem tud szabadulni. Végeredményében 49 után éppen úgy, mint 48 előtt egyaránt ez teszi meddővé politikáját, ha az két, külső formájában oly eltérő koncepcióban is jelentkezett. Itt nem »eszélyességre«, hanem az alapszemlélet teljes átalakítására lett volna szükség. Jól látja ezt a korszak másik nagy történésze, *Szalay László*. Mátyás királyról írva, visszautasítja a vádat, mellyel azért illetik a királyt, mert nem tette hivatalos nyelvvé a magyart, s ezt írja: »egy közelebb múlt időszakban . . . hazánkfiái feles számmal, jámborul de hibásan a magyar nemzetiséget kizárólag a magyar nyelviséggel írták körül. . .« A nemzetiség lényegét ő »benső erőben, szellemi fensőségben« látja, melynek hivatása: »magvul, középpontul szolgálni, mely körül egy csoport népiség gyülekeznek, nem hogy általa elnyomattassék, hanem hogy politikai neveltetését tőle vegye . . .« Jókai érzelmi állásfoglalását már bemutattuk. S mögötte népes közvélemény állott. A leg súlyosabb kritika azonban Szalay két másik »doktriner« társának, a kor két nagy gondolkodójának és politikusának tollából ered, a Kemény Zsigmond és Eötvös József báróéból. E kritikák hasonlóképpen nem a politikai taktikát bírálták, hanem magát az alapvetet, azt a fajta nacionalizmust, mely nem háríthatta el a történelemben való vétkesség vádját, ha mégoly bűn terheli is az uralgó kormányt és a Pax Hungarica áldását élvező nemzetiségeket.

Kemény két tanulmányban vonta le az 1848–1849-es események tanulságait, 1850-ben – »Forradalom után« – és 1851-ben – »Még egy szó a forradalom után«. Kísérteties tárgyilagossággal és félelmes éleslátással idézi fel a tragédia kifejlését . . . A magyar közvélemény láthatta, – írja, – »miként lehet a hazát köztapsok közt eltemetni«. S ezért fakadnak az újjáépítés tervei abból a minden szenvedélyt fékentartó, kíméletlen önismeretre törő, önmegtágadó józanságból, mely az abszolutizmus korának magyarságát jellemezte, oly nagynak mutatta és megőrizte a sír szélén – mint annyiszor már – újra. *Kemény* Széchenyit igyekezett visszaállítani a vezéri helyre, a férfit, »ki a legmelegebb keblű magyar volt s ki arra lón kárhoztatva, hogy aggodalmait, mert távoliak valának, senki által ne értesse«. »Kövessük 1851-ben a tanácsot, melyet Széchenyi 1842-ben adott, – írja az akadémiai beszédre célozva, – de amely akkor a közvélemény által indignációval visszautasították.« Ő Széchenyi Hunnia-konceptióját támasztja föl, s alapjává most már öntudatosan a régi magyar nemzetfogalmat teszi, mit »politikai nemzetnek nevez, nagyrahangosan kifejezéssel. Ez lesz 67 után a nemzetiségi kiegyezés formulája, sajnos, immár későn, senkitől komolyan nem véve, megalkotóin, Deákon s éppen *Keményen* és pár elvbarátaikon kívül. Ennek lényege az, hogy az összes országlakó népek egy nemzetet alkotnak, de ez a nemzet nincsen származáshoz, etnikumhoz, nyelvhez kötve, hanem meghagyja valamennyi alkotó nép népiségét s ezek »szellemben egyesülnek«. Az állam nyelve a magyar, de pusztán egyszerűség kedvéért, mint a többség nyelve. Az állam egyébiránt minden népiséggel szemben egyformán viselkedik, azok jogai egyformák. »A magyar már ezentúl, bármily fordulatot veendjenek ügyei, a buzgalmat, melyet ő legdrágább kincsének, az anyanyelvnek megvédésére szentelt, ne kárhoztassa, midőn más ajkúak soraiban szintén fölleli.« Meggyőződése, hogy a politikai nemzet egységének érzése és akarata még a legutóbbi események folytán sem semmisült meg, s a magyarság, ha ezen eszméhez híven, lemond arról, hogy az államot a magyarosítás szolgálatába állítsa, néptestvéreiben felkeltheti ismét a bizalmat s megerősítheti hűségüket az egységes magyar politikai nemzet iránt.

Ne tartson vissza bennünket semmiféle álszemérem annak a kimondásától, hogy a nemzet eszméjére vonatkozó egész irodalomban a legmélyebb filozófiájú és legmagasabb szempontú lapokat *Eötvös* Józsefnek »A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra« c. 1854-ben megjelent művében találjuk niáig is. A szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméinek kora-

béli értelmezésükben rejlő ellentmondásait és összeegyeztethetlenségüket fejtegeti, s azt a veszélyt, mely belőlük az államra és az emberiségre háramlik. Ezek közül »a nemzetiség eszméje az egyes népek azon törekvéseiben nyilvánul, mellyel mindenikök azon helyzet elfoglalása után fárad, melyre magát múltjánál (történeti jogánál), nagyságánál, vagy más tulajdonságainál fogva jogosítottnak véli«. Ő az első, ki fölismeri a nemzetiség meghatározása körül uralkodó zavart s főként azt, hogy a korabeli nacionalizmus nem abszolút érvényű, hanem történeti fejlemény. »E szó: nemzet, hol az állam, hol a nyelv vagy faj közösségét jelenti; és a nemzetiség nevében majd előbb különvált néprészek egyéolvasztása, majd idegen elemek kiküszöbölése vagy átídomítása, majd csak egyenjogúság, majd uralkodás követeltetik.«

Elemezve a korabeli nacionalizmus különféle árnyalatait, arra a végeredményre jut, hogy »minden nemzeti törekvésnek alapja: felsőbbségének érzete; a célja: uralkodás«. Ez természetesen vezet más népek elnyomásához s végeredményben éles ellentéthez az egyenlőség és szabadság elvével szemben. »A nemzetiségek különfélesége tény«, s mint ahogy az emberi egyént, úgy a nemzetet is megilleti lényege kifejtésének joga. De a népek helyett államokat találunk, melyek többféle népi-ségű polgárokat egyesítenek. Szoros XIX. századi értelemben vett nemzeti államot nem ismer Eötvös sem. Ez a körülmény egészen a legújabb időkig nem okozott zavart. »A nemzet fogalma mindig az állam s nem a nyelv-egység fogalmával azonosított.« A népi hovatarozás nem biztosított előnyt s hátránnyal sem járt. Most »a divatos értelemben« vett nemzet, a nyelvi egység akarja az államot a kezébe venni, ez pedig nem valósulhat meg más-képpen, csak a jelen államok teljes felbomlásával. Az európai államfejlődés és az összes népek testvériségét hirdető kereszténység egyaránt ellene szegül a XIX. századi nacionalizmusnak s Eötvös nem habozik az ő igazságukat ismerni el, minthogy ők az egyetemes közjó zálogai.

S végül páratlanul mélyreható módszeres elemzése egy meglepő felismerésre vezet. Bármily hatalmas és nagy-befolyású is az újkori Európában a nemzetiség eszméje, »nem bírt soha gyengébb alappal a népek viszonyaiban, mint jelenleg. Mindazon okok, melyek a nemzeti egyéniségek fennállásának támaszául szolgálnak, részint egészen megszűntek, részint napról-napra gyengébbé válnak.« A »fajok különfélesége« a nagy-arányú keveredés következtében megszűnt fizikai alap lenni, megszűnt a vallások népi különállása, a közeledés fejlődése

folytán intenzívebb lett a népek közti érintkezés s ezzel a nemzeti szokások különbözőségének kiegyenlítődése nagy léptekkel halad előre. Csak két tényező áll ellent az idő árnak, a nyelv és a történeti hagyomány. »Mi a nyelvet illeti, – írja Eötvös, felszabadulva az általános nyelvvarázs alól, – ez egymaga még nem képez nemzetiséget. Egyike az a nemzetiség fenntartására szolgáló eszközöknek, minthogy általa egy nép elszigeteltetik a másiktól s önálló fejlődésre kényszerítettik: de a nemzetiség nem rejlik a nyelvben, hanem az önálló kifejlődésben, – (melynek folyamán, mint előbb leírta, a népvándorlás nagy közösségei differenciálódtak s az »egykor közös eszméket mindenik a maga módja szerint fejlesztette ki«,) – ez pedig a nyelvkülönbség által napjainkban kevésbé van biztosítva, mint bármikor volt. Sohasem tulajdonítottak az emberek nagyobb fontosságot a nyelvnek, mint jelenleg, – írja szokatlan ingerültséggel. – Itt minden külön szó járás érvényességre törekszik jutni, s külön irodalmat, külön nagy jövődőt akar magának alkotni; ott éppen ellenkező törekvésekkel találkozunk, s mindazon idiomáknak, melyek a tudományos nyelvészet szerint azonagy nyelvtörzshez tartoznak, egy roppant egészbe olvasztása, s ezer év óta különvált száz népnek egybeforrasztása céloztatik . . . Nyugodt megfontolás után azonban azt fogjuk találni, hogy a nyelv, mint eszköz, valamely nép különállásának fenntartására csak annyiban bír fontossággal, amennyiben a nyelvkülönbség egyszerűen az eszméknek és nézeteknek némi sajátos fejlődését feltételezi, amit napjainkban már éppen nem állíthatni. Jelenleg szavak dolgában rendkívül puristák az emberek; de az eszmékben és nézetekben egyetemiségre törekszenek . . . Bírhat-e vájjon fontossággal a hangok különfélesége, ha a nyelvek összege ugyanazon eszmék és nézetek terjesztésére szolgál? . . . « S nem egy nyelv teljes eltűnésének is tanúi lehetünk és lehetünk.

De még merészebb gondolatokra is jut a történetbölcsele. »S fogja-e vájjon az *előkor emléke* ... a dolgok természetes folyamatát megakaszthatni? Képes lesz-e az ilyes emlékektől lángra gyúló érzelmek a nemzeti különösségeket fenntartani, midőn annyi *gyakorlati* ok ezeknek megsemmisítésére egyesül? Távol legyen tőlem, hogy azt, aminek súlyát nem lehet számba venni, súlytalanak tartsam ... de midőn a nép érzelmeire történik hivatkozás, akkor, úgyhiszem, tisztában kellene lennünk az iránt: vájjon csakugyan olyanok-e ez érzelmek, minőknek azokat hirdetni szokták? És e kérdés nyugodt megfontolása mindenkit azon meggyőződéshez vezet, hogy a népnek érzelmei

és emlékei korunk nemzeti törekvéseit nemcsak nem segítik elő, sőt akadályozzák.« Biztos logikával mutatja ki, hogy azok a törekvések, melyeket a kor demagógjai a nép követeléseiként hirdetnek, egyáltalában nem gyökereznek annak tradícióiban, minthogy az egész európai fejlődés nem a divatos nemzetiségi eszme jegyében folyt le. Az államok s azok népének sorsközösége nem a nemzetiségi különállás alapján álltak. Mindaz, amit a modern törekvések követelnek, csak akkor itatódik át a nép lelkébe, ha valódi hagyományait onnan kiirtják. »A jelenkor valamennyi nemzeti mozgalmának valóságos alapja nem a nép emlékeiben és nézeteiben, hanem a közelebb lefolyt század eseményeiben rejlik«, – állapítja meg világos felismeréssel Eötvös, – abban az ellenhatásban, melyet a felvilágosodott abszolútizmus kozmopolitizmusa idézett fel.

Lényegében a történelmi és történetfilozófiai kutatás mai állapotában sem tudunk sokkal többet mondani – s mondtunk – e kérdésben, mint Eötvös rövid fejlődésvázlatában. A kozmopolita abszolút monarchiát felváltotta a nacionalista nép-felsőség elve, melyben a »nemzeti törekvésnek végcélja az uralkodás«. E törekvés pedig megint csak általános elégedetlenséget fog szülni, mert az uralkodás mindig mások felett gyakoroltatik, tehát a felség jogú nép más népek elnyomására igyekszik. De tegyük fel, hogy ellent tud állani ennek a csábításnak s a népek csak egyenjogú függetlenségükre törnek. Am az egyenjogúság az egyenlőséghez van kötve, egyenlőség pedig a valóságban nincs. A szabadság elve alapján tehát előbb-utóbb fölénybe kerülnek egyes népek a többi fölött. Ennek csak az állja útját, ha lemondanak szabadságukról. »Akár tehát néhány népnek uralkodása, akár mindnyájának egyenlő szabadsága vétetik fel a nemzeti törekvések céljául: egyik esetben sem fog az elv diadala meglegedést nemzeni. . . Hirdetni az elvet, annyi volt, mint fegyvert irányozni az állam ellen, s mélyebb sebeket semmi más fegyverrel sem lehetett volna rajta ejteni; de aki hiszi, hogy ez elv gyógyítani is fogja a sebeket, csalatkozik ... A hadi jelül használt szó sohasem fog formulául szolgálni a békének, és csak ha a kedélyek megnyugtatók, fejlődhetnek ki a jelenkor harcaiból oly viszonyok, melyek az emberiségnek meglegedést szereznek.« Sajnos, oly viszonyok még ma sem fejlődtek ki, holott a történet egyre súlyosabb és szörnyűbb érvel támogatja a magyar bölcs igazságát. A »nemzeti jogosultság« helyes értelmezése csak az lehet, amit Eötvös tulajdonít neki: »a történeti jognak és azon egyéni szabadságnak elismerése, mely az *egyének* azon tulajdonok kifejtésére szükséges, melyek

az egyes nemzetek sajátjai«. Ez az értelmezés áll összhangban, nyugtatja meg magát Eötvös, a kereszténységgel is, mely az egyéni szabadság elve alapján áll, s felfogása szerint »minden nép egyaránt hivatva van az üdvösségre«.

Műve végén még egyszer összefoglalja az egész kérdést s arra az eredményre jut, hogy a nemzet és állam ellentéte csak az önkormányzás elve alapján oldható meg, úgy, ha az állam lemond hatalma egy részéről és a nemzetiség ügyét kibocsátja kezéből. Azaz a nemzet és állam szétválasztása útján. »Miután az önkormányzás elve nem egyéb az egyéni szabadság elvének erkölcsi egyéniségekre alkalmazásánál: az egyes nemzetiségek igényeinek is csak ez elv alkalmazása által felelhetni meg, s a különböző nemzetiségek létele az államban mindig csak azon mértékben veszélyes az állam fönnállására nézve, amennyiben eltérnek ez elvtől. . . , a különböző nemzetiségek igényei mindenütt csak akkor lépnek föl ellenségesen az állam ellen, ha az államhatalom körét végtelenül kijebb terjesztik, s minden nemzetiségtől elvonják azon tért, melyen azelőtt magának elismerést szerezhetett. . . « Olyan megállapítás ez, melyre a klasszikus jelölt szokták alkalmazni, s ezzel Eötvös József tanúságot tesz arról, hogy a legnagyobb politikai elmélkedők sorában van a helye. Ez a belátás örökérvényű elve lehet az államvezetés művészetének, mindaddig, míg a népek, nemzet és állam összeegyeztetésének problémája fennáll.

S híven mélységes és öntudatos kereszténységéhez e vallástalan korban, Eötvös a nacionalizmus ilyen értelmezését a keresztény szabadság elvéből vezeti le, s benne az állam pogány mindenhatóságának elve elleni tiltakozást lát. A végén pedig nála is Szent István soknépű országának ideálja tűnik fel. Amily veszélyes a divatos nacionalizmus, írja, mely a többi népek rovására igyekszik az államhatalmat szolgálatába állítani, oly áldásos a keresztény nacionalizmus, mely mellett minden nép élheti nemzetiségét a kellő körre szorított állam védelme alatt. »Ha az egyes államok és egyes nemzetiségek határai ugyanazok volnának«, akkor az államok ugyan erősebbek lennének, »de szintoly bizonyos, hogy az ily viszonyok az egyes államokat még inkább elidegenítik egymásról, kölcsönös zárkózottságra és – mivel amik közel állanak és mégis idegenek, szükségkép ellenséges állást vesznek egymás irányában – soha nem szűnő harcra fognának vezetni okvetlenül. Minél erősebb volna minden egyes állam a többiek ellenében, annál kevesebb érintkezési pont lenne köztük, annál csekélyebb fogna lenni a haladás, s az egyetemesség azon érzése, melynek valószínűsítése a keresztényen polgáriso-

dás legfőbb célja, s melynek már eddig is oly sokat köszönhetünk, annyival inkább az utópiák körébe vonulna vissza . . . Ha a keresztyéni testvériség elve valaha létesíthető e földön: az első lépés erre, hogy az egyes államok közt oly kötelek legyenek, melyeket az érdekek minden összeütközése ne szaggathasson szét; s a közös nemzetiség öntudata, azon meggyőződés, hogy a szomszéd állam polgárainak egy részében testvérekre kell ismerni, nem olyan kötelek-e, melyet nem a diplomácia kezei fűztek mester-ségesen, s amelyet nem is téphetni szét mindenkor az ő hibája által? Az emberiséget soha sem hatott meg általában eszme, amely lényeges és elvégre üdvös befolyással nem lett volna fejlődése folyamára. Gyakran kivihetetlenek, sőt a társadalom főnnállására veszélyesnek is tetszik ez eszme. Az emberi ész száz meg száz okot hoz föl az ellen, s az eredmény mégis megmutatja, hogy üdvös hatással volt az egyetemes fejlődésre. így történt a keresztyénséggel, a keresztes háborúkkal, a reformatióval; s erősen meg vagyok győződve, hogy így fog történni a nemzetiség eszméjével is.«

Eötvöst mélyen áthatotta az a vallásos meggyőződés, hogy az emberiség története theodicea, benne az isteni gondviselés munkál és végtére mindent jóra fordít, benne minden mozzanat – a látszólagos katasztrófák is – a fejlődés állomásai. De mély meggyőződése volt az is, hogy az embernek isteni kötelessége közrehatni ebben a fejlődésben, ő még mélyebbre hatolt a közvetlen gyakorlati feladatok tanulmányozásában, mint Széchenyi és igyekezett megtalálni azt a megoldást, mely a nemzetiség és államiság viszonyát apróra rendezve, egy soknépű ország egyensúlyát megvalósítva, helyreállítja Hungária békéjét. Ilyen megoldási kísérletet vázolt fel Eötvös már 1850-től kezdve több iratában.

Ezek az iratok lettek alapjává az 1868: XLIV. törvény-cikknek, mely »a nemzetiségi egyenjogúsítás tárgyában hozott«. Az uralkodóházzal történt kiegyezést követte az ország-lakó népekkel való kiegyezés kísérlete. E törvény Eötvös és Deák munkája, s a *Deák* által fogalmazott bevezetés összefoglalása mindannak, amit Széchenyi, Kemény, Eötvös, maga Deák s néhányan kisebbek, mint »a pipás nemes« is, az ősi magyar nacionalizmusból és politikai bölcseségből egy egész kor fergeteges forró légkörében is megőrzött. »Magyarország összes honpolgárai – mondja a törvény – az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja ... Ezzel

a »politikai nemzet fogalma« – mit a nemzetállam korszerű elve megtartásának vágya is diktált – Kemény elméleti irataiból az alkotmány sáncaira lépett. De ez a fogalom még mást is megőrzött. Amint Szekfű Gyula írja, ezzel Deák ráhelyezkedett »a történeti fejlődés alapjára. Mert a politikai magyar nemzet, mely az ország összes honpolgárait magában foglalja, nem egyéb, mint egyenes utódja a rendi korszak *natio Hungarica*-jának, mely, mint tudjuk, magában foglalta az oláh és német nemeseket is, de mégsem volt német-magyar-oláh nemzet, hanem csak magyar nemzet. Deák szemében az új fogalom a rendi nációhoz hasonlóan tisztán az állam politikai karakterére, lehet mondani, külső megjelenésére korlátozódik, anélkül, hogy az ország lakosait szabad nemzeti fejlődésükben bármiképp is akadályozná.« S egyetlen népek, a magyarnak sem engedte meg, hogy az állam segítségét népisége érdekében felhasználja. A törvény szerint csak a törvényhozás és a magasabb közigazgatás és törvénykezés nyelve volt egyszerűség kedvéért a magyar, de a többi nyelveknek is biztosított helyet még ezeken a területeken is. Ebben a szellemben szólt Deák, midőn a Magyar Nemzeti Színháznak csak abban az esetben volt hajlandó államszolgálatot megköszönni, ha a szerbek hasonló kérése is teljesítetik. Deákot leszavazták, a szerbek kérését elutasították s a törvény éppen úgy elmélet maradt, mint Kemény vagy Eötvös irata; s a benne kifejezésre jutott kétségbeesett kísérlet Hungária megmentésére Széchenyi proféciáinak sorsára jutott. Pedig megalkotása előtt, az 1861. évi országgyűléstől kezdve, egyértelmű volt az óhaj – magyar és nemzetiségi körökben egyaránt – a kibékülésre s ennek alapját is abban látták egyöntetűen, amit a törvény szentesített.

Ettől kezdve a magyar *nacionalizmus* történetéről vajmi keveset mondhatunk. Ettől kezdve csak *nemzetiségi kérdés* van. Nacionalizmusunk nem fejlődik, megmerevül. Ugyanez mondható a nemzetiségekről is. Állóharc következik be hosszú évtizedekre. Az a belátás, hogy ezen a tájon a nyugati nacionalizmus – népnemzet és nemzetállam – alapján egyáltalában nem lehet szilárd államot berendezni és fenntartani, legyen annak központja bárhol is, mihamar ismét feledésbe merül, a felocsúdott népek ismét visszatérnek régi útjaikra. A bölcs és jóakarátú törvény nem tudta valósággá forrasztani a politikai nemzetet népi alkatrészeiből, köztük a régi hasadások egyre tágtultak. A magyar, majd török hűbéres fejedelemségek a Balkánon modern

állami fejlődésnek indulnak, államnemzetük magyarországi testvéreire ellenállhatatlan vonzóerőt gyakorolnak. Északon az orosz és cseh szlávizmus fejt ki ugyanezt a hatást. A magyarság pedig, elvakítva a bármily felszines, de tagadhatatlanul nagyszámú »asszimilációtól«, azaz a magyar nyelv terjedésétől, konokul bízott az összes idegenek beolvasztásában, a harmincmillió magyar dőre reményén édelgett és hajszálnyit sem módosított azon a magatartáson, mely már negyvennyolcban is tökéletesen csődöt mondott. Hangoztatta, hogy atyailag bánik a nemzetségekkel, népiségüket nem érinti, őket teljesjogú állampolgároknak, testvéreknek tekinti, de ennek fejében állandó szemrehányással várokozott magyarrá válásukra, anélkül, hogy egyetlen nemhogy erőszakos, de hatásos lépést is tett volna. Ha egy erdélyi szolgabíró az oláh parasztot nemzetisége említésével gorombította le, az nem jelentett többet, mint ha ugyanezt alföldi társa a magyarral szemben egyszerű parasztsága emlegetésével tette. Mindkét esetben ostoba osztálygóg, az emberiség hiánya és rosszulneveltség. De az asszimiláció, a magyar nyelv használatának és névváltoztatásnak állandó követelése mégis rossz hatást tett, a propaganda is felhasználhatta.

Mindamellet határozottan meg kell állapítanunk, hogy az ország húsz év előtti szerencsétlenségének korántsem nemzetiségi politikánk volt az oka. Oka az volt, hogy a vesztés oldalon állottunk és a forradalom végzetes hatására határainkon sem állottunk meg fegyverrel a kézben. Egyszerűen szcmszédaink imperializmusának s a győztes nagyhatalmak politikai rövidlátásának és hallatlan lelkiismeretlenségének estünk áldozatul, kik Kelet-Európa régi, életképes, észszerű állami egységét széttörték, ahelyett, hogy inkább megerősítették volna, egész Európa, többek közt a saját érdekükben is. A nacionalista imperializmus vak szenvedélye erősebbnek bizonyult az államrezónnál. Bárminő nemzetiségi politikát is követünk, ez az imperializmus nem irgalmaz. Politikánk elvileg volt hibás és amellet teljesen reménytelen. A hazai népek beolvasztására s ezzel az »egy nép egy állam« állapotának megvalósítására csak egy olyan gyermek illuzionista társadalom gondolhatott, aminő a Szent Korona birodalmát abban az időben a felelősség érzése nélkül kezében tartotta. Kern volt az a társadalom bünösebb másoknál. Rosszabb volt: hiányzott belőle a politikai érzék, s akkor hiányzott, mikor a legnagyobb politikai játszma folyt a világban. Mindamellet tény az, hegy a régi Magyarországot mégis csak a modern nyugati nacionalizmus bcmlasztotta fel, mert ő törte darabokra lélekben, mielőtt ez területileg megtörtént volna. Ez oltott oly aspirációkat a Duna-

tá-i népeibe, mikre azok nélkül nem gondoltak volna, s ez szűkítette meg a magyar nemzet körét is, éppen akkor, midőn a kor demokráciája egyébként kitágította volna. S ez hozott e tájra olyan elveket, melyek szerint állami megszervezése, s ezzel az itt lakó összes népek békés élete, merőben képtelenség. Annál nagyobb szerencsétlenség ez, mert – mint láttuk – uralkodott itt korábban egy eszme, mely éppen e táj állami egységének és a népek békés életének volt a biztosítéka. Ha tehát a többi népek hibát követtek el és hálátlanok voltak, amikor átadták magukat az új áramlatnak, a magyarság felelőssége még nagyobb, ezt ne leplezzük önmagunk előtt: ő őseihez vált hűtlenné és méltatlanná.

A közelmúlt még végzetesebb veszedelemmel volt terhes. A népnemzet és nemzetállam nacionalizmusa végletes túlságba csapott, az úgynevezett népi elv az államhatárokat az etnikai határok szerint akarta megvonni, a népet pedig a fajisággal azonosítani. Ennek az elvnek alkalmazása nálunk nemcsak a régi határokról való önkéntes lemondással járt volna, de tovább folytatta volna a magyar nemzet szétporlasztását, mely most már nemcsak a politikai nemzet, de a szűkebb magyar egység tökéletes megsemmisítésével is fenyegetett. Társadalmunk fájdalmasan kevés tisztánlátást és ellenállást tanúsított e veszéllyel szemben. S ne csak azokra gondoljunk, akik most a disszimilációban keresték az érvényesülés útját, mint atyáik egykor az asszimilációba. Gondolnunk kell arra is, hogy voltak magyarok is, kik tetszelegve szónokolták az új frázisokat, újságuk által elvakítva, nem gondolva azokra a szörnyű következményekre, melyek éppen a magyarságot, jobban mint bármi más népet vagy nemzetet, fenyegették. A politikai következményeket megakadályozták valódi magyar kezek, kik az utolsó pillanatban a sers kerekéhez kaptak. A magyar nemzet hivatott vezetői visszatértek az ősi, az egyedül lehető és bölcs és jövőnket biztosító magatartáshoz, a magyar nacionalizmushoz. Kérdés, át tudja-e hatni e szellem társadalmunkat is. Felnyílik-e szeme, átértik-e, mi bízott az utolsó évben rá, s hozzázó-e súlyos feladatához? Oly kérdések, melyekre adott válaszuktól a nemzet jövője függ.

A mai helyzet mindenesetre több sikerrel biztat, mint aminő a százötven év előtti volt, midőn a magyar szellem elhomályosult. Akkor nem lehetett várni senkitől oly történelmies szemléletet, mely felismeri a nyugatitól eltérő történeti helyzet és nemzetfejlődés diktálta szükségszerűséget s a nyugati elvek lényegében rejlő alkalmazhatatlanságát. Az elmaradottságára ráeszmélt magyarság, utói akarván érni a nyugatot, mindenestől átvette

»modernségét« s vele az annak középpontjában álló nacionalizmust azon nyugati formájában, abban a meggyőződésben, hogy ez az egyetlen nacionalizmus, az Ő eddigi magatartása nemzetietlenség volt. Már pedig külső és belső helyzete egyaránt a leglángolóbb nacionalizmusra készítette. Annál könnyebb volt a dolga az új szellemnek, mert a régi kevésbé volt rendszeres, nem volt racionálisan kifejtett »tan«, mint ez az új. így hát azok sem fordulhattak vissza a régi eszméhez, akik korán felismerték az új merev alkalmazásából származó veszedelmeket. Csak korrekciókat kerestek és ismertek föl, nem hagyva azonban el az elvi alapot. Egyedül Széchenyi elméjén suhant át egy másfajta nacionalizmus eszméje, mintegy az ősi ösztönös bölcsesség sugallatára, de nála is az államrezón köntösét ölti magára. Hasonlóképpen Eötvösnél, Keménynél és Deáknál is csak a nemzetállam közhasználatú fogalma kap a magyar helyzetnek megfelelő kiigazítást, ami ugyan már magában véve is nagy dolog, de nem pótolja a gyökeres fordulatot, mely oly kívánatos lett volna. Senki sem gondolt arra, hogy van másfajta nemzetfogalom és nacionalizmus, mint az, amelyet az egész világon látnak maguk körül. A történeti magyar magatartást középkori elmaradottságnak, elavult rendiségnek és nemzetietlenségnek látták. Ahhoz, hogy annak a rendkívüli nemzet- és államépítő erőnek, hallatlan jelentőségű történeti tényezőnek lássuk, ami valóban volt, napjaink historizmusa, a lényegét látó történetszemlélete segít hozzá. S ha egyszer belátjuk ezt, csak nem mondunk le arról, hogy ezt az erőt felhasználjuk a magunk, a Dunatáj és egész boldogtalan Európánk üdvére?

V.

NEMZET ÉS NACIONALIZMUS

Eddigi történelmi vizsgálódásainkból azt a fontos elméleti belátást nyerhettük, hogy nemzet nemcsak egyféleképpen keletkezhetik, hogy nemcsak egyféle viszonya lehet egyfelől a népi-séghez, másfelől az államisághoz, hogy ebből következőleg más és más fogalmat alkothatnak a különbözőképpen létrejött nemzetek a nemzet mibenlétéről, s hogy végül a nacionalizmus érték-és célrendszere is más és más lehet. Beláthattuk azt is, hogy a nemzet is osztozik a történelmi jelenségek sorsában és változáson, fejlődése megy keresztül, s ehhez képest alakul a nemzeti érzület, öntudat, nacionalizmus és a mindezekről alkotott fogalom.

Mert nagyon hibás, bármi hízelgő képzelődést táplál az emberi elme felől az, aki abban a hitben ringatja magát, hogy az általa kigondolt és megállapított fogalmak abszolút és örökkévaló érvényűek. Történeti jelenségek e fogalmak is, az emberi gondolkodás és megismerés történetének mozzanatai, s mint minden e történetben, változékony, s nemcsak a tökéletesedés, az igazsághoz közelítés, de a tévedés, sőt visszaesés útját is járják. Amellett a legritkább eset, hogy elvont, tisztán az igazság megismerésére irányuló céltudatos és módszeres vizsgálódás termékei. Többnyire olyan fogalmak terjednek el, – különösen az ilyen nagy tömegeket érdeklő jelenségek körül, mint a nacionalizmus gondolköre, – melyeket a többé-kevésbé szűkkörű tapasztalat esetlegességei s gyakorlati szükségletek és törekvések sugallnak. Erről alaposan megbizonyosodhattunk történelmi szemlélődésünk során. Természetesen minden dolognak van abszolút érvényű fogalma, eszméje is. Ez azonban csak logikai kíváncsalom, az a rejtőző igazság, mely a tiszta valóságot zárja magában, s mely ideálként vezérel az emberi megismerést. Ennek a megismerése nyilván örökre el van zárva az ember gyarló szel-

leme elől. Mindazáltal nem mondhat le megismerésének akaratóról. Az igazságkeresés lényegéhez tartozik az embernek, s lényegét tagadná meg, ha elfordulna ettől a teljes reménnyel ugyan nem kecsegtető fáradozástól, melyet sokan valóban céltalannak, feleslegesnek, mert *haszontalannak* tartanak. De nem kell tartanunk attól, hogy az okosok kiábrándító józansága tartós hatást ér el. Az ember éppoly kevésbé tudja kiirtani a szellem ösztöneit, mint a test szükségleteit, s életét, tevékenységét nemcsak a »haszon« gyakorlati célja vezeti. Igazi méltósága csupa »haszontalanság«. S tapasztalata már megtanította arra, hogy amikor elvonatkozik a hasznos gyakorlatiaságoktól s elfogulatlanul igyekszik az ettől független eszmékre szegezni tekintetét, valóban többet, egyre többet pillant meg ezek teljességéből és tud fogalmaiba kötni.

Nem kell tehát nekünk sem beérni a történelem és tapasztalat adta megismeréssel. Nem végeztük el feladatunkat annak a belátásával, hogy íme még Európa nemzetei sem egyféleképpen azülettek meg, nem egyforma alkatúak és nem egyféle felfogásuk volt a nemzet mibenlétéről. Nem végeztük el feladatunkat azzal sem, ha beláttuk, hogy a mi magyar nemzetünk számára különösképpen fontos visszatérni régi szellemünkhöz. Elháríthatatlanul felmerül emberi elménkben a kérdés, vajjon mi az a közös elem, amely felismerhető a nemzetfejlődés és a nemzeti alkat különböző változataiban, mint általános forma, és benne rejlik a különböző nemzetfogalmakban és a nacionalizmus fajaiban s melyet azért lényegesnek, sőt az egyetlen lényegnek kell tekintenünk. Mert ebből fejleszthetjük ki azt a fogalmat és felfogást a nemzet mibenlétéről és a nacionalizmus rendszeréről, – igyekezve elvonatkoztatni a pillanatnyi korhangulattól, elfogultságoktól, szenvedélyektől, – amelyben annyira megközelítjük a nemzet és nacionalizmus tiszta eszméjét, amennyire csak emberileg lehetséges. Azt az eszmét, amelyről remélnünk kell, hogy eszményévé is válik, talán holnapra már, a ma egymást tépő és szenvedő nemzeteinek és talán holnaputánra már békét is szerez nekik e szörnyű idők tanulságai nyomán. Ezt a vizsgálatot el kell végezni már csak azért is, mert nem közömbös számunkra – a gyakorlati-politikai szükségén felül – az sem, mennyire közelíti meg a mi magyar nemzetfogalmunk és nacionalizmusunk az eszmét. Nagy erkölcsi igazolást remélhetünk innen. Kritikai vizsgálat alá kell hát vennünk az eddig nyert tapasztalati fogalmakat és fel kell tennünk a kérdést a megismerő szellem függetlenségében is.

A kérdés természetesen így, tisztán elméletileg is régen s azóta sokszor feltétetett. A nacionalizmus általános fejlődés-

rajza keretében éppen úgy láttunk elméleti kísérleteket, mint legutóbbi fejezetünkben. Ezek már a történelem emlékei. Történeti tényezőké is váltak. Többnyire messzemenő társadalmi és politikai hatást tettek. E vizsgálódások azonban folytatódtak azután is, mikor már az újkori nacionalizmus és nemzetfogalom nemcsak hogy teljesen kifejlett, így alakulását már nem lehetett befolyásolni, nem különösen a tudomány részéről, hanem delelőre juttatta történeti következményeit is. E vizsgálatok tehát valóban nem lehettek többek az élet margójára rótt kritikai megjegyzéseknél. Mielőtt magunk is rátérnénk a magunk szeljegyzeteinek megtételére, vegyünk szemügyre néhány ilyen elméleti kísérletet kiindulásul, tájékoztatásul.

Mínt hogy nem lehet itt feladatunk a kérdés egész irodalmának részletes bemutatása, vegyünk elő most is egy enciklopédikus művet, az 1931-ben megjelent »*Handwörterbuch der Soziologien* és nézzük meg az ide vonatkozó címszavakat.

Beérhetjük a magunk céljaira ezzel egyrészt azért, mert ez a lexikális mű összefoglalja az eredményeket, másrészt azért, mert a *tudomány* felfogása azóta sem változott, a politikai irodalomban mutatkozó fejlődés pedig, melyet különben már látunk, ezúttal nem érdekel bennünket. Végül beérhetjük ezzel azért is, mert a legújabb irodalom úgyszólván főként német. S ennek az oka nyilván nemcsak a német szellem filozófiai hajlamában keresendő, hanem a németiség eddigi állami szétagoltságában, továbbá abban, hogy nagy tömegekben él más nemzetek körében, országaiban, s ez a nemzet mibenlétét s az államhoz való viszonyát súlyos kérdéssé avatta számára. A kérdés mostmár gyakorlatilag el van intézve, s így alighanem az elmélet is elejti, mint ahogy a franciák, angolok vagy olaszok sem foglalkoztak különösebben vele, mihelyt nyugvópontra jutott nemzeti fejlődésük. E nemzetek körében inkább az államnemzetként felfogott nemzet szociológiai vagy politikai-jogi vizsgálatával foglalkoznak, nem a nemzet fogalmával, mibenlétének elvi meghatározásával. Az olasz irodalom ragaszkodik *Mazzini* 1851-beli meghatározásához, mely szerint »a nemzet természetes emberi közösség, mely a nyelv, erkölcs, uralom és terület egységén alapszik és a társadalmi élet, valamint az öntudat egységére törekszik«. A francia és angol álláspont hasonlóan korán kialakult, s azóta sem nyitott vitát. Felfogásuk ugyan eltér a német és olasz közvéleménytől annyiban, hogy náluk nem az eredeti, természetes egységen, a közös származáson, mint

inkább az asszimiláció teremtette egységen van a hangsúly, s a nyeiv és állam közösségén. Ez a birodalmisággal jár együtt, mely sokféle népet egyesít. De a fogalom törzsi eredetét jelzi az asszimiláció sürgetése, mely az eredetileg hiányzó etnikai egységet igyekszik megteremteni. A nemzet itt is népnemzet és államnemzet. *Renan* meghatározását már láttuk. Ezt ismétli meg 1925-ben *Barrés*. Nincsen francia faj, írja, csak nemzet, mely különböző fajú népekből nőtt össze; a közös érzület tartja össze, s alkotó tényezői a közös múlt, a közös nyelv és a nemzeti állam. Az angoloknál *John Stuart Mill* határozta meg a nemzet fogalmát még a múlt század közepén, s ő is a közös származás helyett a közös múltra, kultúrára, nyelvre és az ezeken alapuló közösségi érzésre építve. Teljes kifejelettségét pedig a nemzet által kormányzott államban jelölte meg, – nacionalizmust, demokráciát és liberalizmust társítva, akár a franciák. E definícióhoz máig sem nyúltak. Pedig a világbirodalom viszonyai is eléggé problematikusnak mutatnák a nemzet mibenlétét és az államhoz való viszonyát.

A »Handwörterbuch« *Volk und Nation* címszava alatt *Walde-mar Mitscherlich* tollából azt olvassuk, hogy mindkettő azon fogalmak közé tartozik, melyeknek tartalma változik, nem mindig és nem mindenki érti rajtuk ugyanazt. A nép mindenekelőtt egy csomó ember, anélkül, hogy közelebbi jelleget vennénk rajtuk észre. De bizonyos közös vonások kiemelésével jellegzetes csoportokat különíthetünk el e néven. Közelebről »a népen olyan közösséget kell érteni, mely vérszerinti leszármazáson alapul«, közösségérzése van, melyet közös nyelv szolgál, s a származás közössége közös érzülettel, életmagatartással, kultúrával jár. »A népközösséget tehát természetes kötelék tartja össze; nem pedig valami politikai akarat által kialakított képződmény.« De beszélnek különböző származású népekről is, mint a svájci, s egy nagyobb egységhez tartozó kis töredéket is hívnak így, mint amilyen például a sváb. Népen értik az állam alattvalóinak összességét s az alacsonyabb műveltségű tömegeket is. A nemzet meghatározását egy csomó definíció felsorakoztatásával kezdi a cikkíró. *Friedrich J. Neumann* szerint »a nemzet olyan népesség, mely magasabb sajátos kultúrteljesítmények folytán egy sajátos közös lényeghez jut, s ez aztán szélesebb területen nemzedékről nemzedékre hagyományozódik«. *Otto Bauer* »a közös sors és közös érintkezés által, melynek közvetítője a nyelv, egy kulturális közösséggé fűzött emberek összességét« érti nemzetzen. *Vierkandt* szerint is »a nyelv, s főként a kultúra hasonlósága« teremti meg a nemzeti közösséget, de, teszi hozzá, »ön-

magában ez nem elegendő, társulnia kell hozzájuk a személyes érintkezésnek«. *Fels* a nemzetet a nemzetállammal azonosítja. Mások a tárgyi jegyek helyett inkább a szubjektív tényezőt, magát a nemzeti öntudatot hangsúlyozzák, de a származás és a nyelv közösségét ezek is lényegesnek ítélik. »A nemzetnek tehát – foglalja össze *Mitscherlich* – egy kollektív személyiségnek kell lenni, mely azzal a törekvéssel van eltelve, hogy a részeket, melyek vele egyező fajúak és érületűek, az őt reprezentáló vagy remélt államképződménybe felvegye.« De nincs kötve vérközösséghez és nem azonos az állammal. Mert az állam, hivatkozik Herbert *Krausra.*, lehet 1. nemzetállam, mikor az állam és nemzet teljesen összeesnek, 2. nemzetfeletti állam, mikor az államalkotó nemzet mellett nemzetiségek is vannak, 3. nemzetalatti állam, mikor az állam nem egyesíti az egész nemzetet, 4. nemzetiségi állam, melyben több nemzetiség él és egyik sem uralkodó. A nép – fejezi be – természeti adottság, a nemzet történeti képződmény. »A nép – idézi *Tönniest* – nyers biológiai realitás, a nemzet inkább eszme, szociológiai eszmény.« Nemzetek tehát nem voltak mindig, csak népek. A nemzetnek előfeltételei vannak: közös kultúra s az összetartozás érzete: a tudatos kollektív személyiség önérzete. Hogy ez az érzés keletkezhesek, szükséges volt az új Kori állam centralizációja, uniformizációja, a gazdasági élet egységesítése, végül a szellemi-erkölcsi, az általános kulturális feltétel: az összes rendek közvetlen alárendelése az állam egészének, valamint mindenik rend és minden egyes ember személyes szabadsága és egyenjogúsága. »Az egységes állam alapján keletkezett a nemzet.« A nemzet szelleme a nacionalizmus, mely »abban nyilatkozik, hogy egy nemzet a maga sajátosságának és különösségének tudatára jut és akarja, hogy ez a sajátosság éljen, s ápolni és befelé s kifelé egyaránt kifejteni akarja«. Erre a nemzetek csak az individualizmus fellépésével, a renaissance idején ébredhettek. Ha ez az érzület megszűnik, megsemmisül a nemzet is.

Ugyanebben a »Handwörterbuch«-ban Robert *Michels* a *patriotizmusról* ír. Fejtegetései természetesen érintkeznek a mi problémánkkal. Ő a hazaszeretetet »az országhoz és fajhoz való ragaszkodásként« határozza meg. Lényeges összetevőit pedig a következőkben látja: 1. Alapja a rassz és a leszármazás közössége, bár a rassz tisztaságáról és közösségről csak megközelítőleg beszélhetünk. 2. Nyelvazonosság, mely a gondolatok és érzések kicserélését szolgálja, s vele függ össze a kultúra közössége; a nyelv a fő meghatározó jegye az egy hazához tartozó embercsoportnak. 3. A vallás közössége mélyíti az összetartozás

érzését. 4. Sorsközösség, melynek föltétele a hagyomány megszakíthatatlansága. 5. »A modern érzés számára az állam viszonya a hazához kauzális; némely nacionalistának az a tétele, hogy az állam a nemzetet időbelileg megelőzi, – amint például Mitscherlich most bemutatott elmélete is tanítja, – történelmileg bizonyíthatatlan. A történetből inkább az ismerhető fel, hogy a nemzetek először benső alapokon képződnek, s államnélküliségükből vagy sok államban szétszottságukból törnek a nemzetállam felé (*anima petit corpus*).« A nemzetállam aztán erősíti a nacionalizmust. 6. Mindezen komponensek alá vannak rendelve az akarat közösségének, mégpedig annyira, hogy ez valamennyit pótolhatja.

A »Handwörterbuch«-ban még egy bennünket érdeklő cikket találunk. Ez Werner *Sombarté* az emberi társulás alapformáiról. Ő a nemzetet és államot teljesen azonosítja. »Ha az állam annyi, mint az általános politikai csoport, a kifelé irányuló átfogó szövetkezés, akkor az állam egyjelentésű a nemzettel. Mert ez sem egyéb, mint a legnagyobb politikai kötelék. Állam és nemzet ugyanarra a tárgyi tartalomra vonatkozik, csak különböző oldalról nézve. Ha az államról beszélünk, a kötelékre nyugalmi állapotban gondolunk ... ha a nemzetről beszélünk, ugyanarra a kötelékre mozgásban gondolunk. Az állam *van*, a nemzet *lesz*. A nemzet fogalma a politikai kötelék célratorésát fejezi ki, történeti akaratát, lényegének megvalósulási tendenciáját, az alapjául szolgáló ideát. A nemzetet mindig a *terminus ad quem* határozza meg; ő a »hová?« közössége. A nemzet végső szellemisségéig kifejeződni akar és minden új lépésével ismeretlen területre lép, mert ő a kimeríthetetlen életet viszi tovább. A nemzetben mintegy benne lakik egy közösségi akarat és hozzá az erő, ezt az akaratot végbevinni.« A nép nem azonos a nemzettel, ha sok tekintetben rokon is. A nép 1. az az embercsoport, mely »egy államot vagy nemzetet alkot«, 2. »alcsoportok az államnépben: a) a nép ellentétben a kormányzókkal és hatóságokkal, b) nép ellentétben a magasabb rétegekkel, a gazdagokkal, c) nép a primitívek jelentésében; 3. jelent a nép egy csoportot a nemzet *mellett* és különbözik *tőle*, még ha benne foglaltatik is«, mint például az emberek semleges sokasága, bizonyos közös sajátosságok, származás, nyelv, kultúra által összefűzött csoport, – ide tartoznak a nemzetiségek is, melyek nyelvi egységek, de nem szövetkezések vagy kultúrkörök, – végül nemzetközi szövetkezések.

Amint látjuk, a nép és nemzet közötti különbségtétel gyakori zavarokat okoz, különösen az államhoz való viszony problémájával összekötve. A XIX. századi német közvélemény a svájci származású, *nemetté vált*, Európászerte nagyhatású államjogász

Bluntschli tanán alapult, ki a nemzetet kulturális közösségnek tartotta, mely független az állami szervezettől, a népet pedig az állampolgárok összességének, merőben jogi közösségnek. Így a németiség nemzet, az osztrák, bajor, szász nép. Ugyanekkor a második birodalom alkotmánya éppen az állampolgárok összességét deklarálta nemzetnek, híven a kor általános felfogásához. Ma megint fordult a helyzet és »a német nép államáról« beszél a hivatalos világ. Ezt a népfogalmat már néhány tudományos meghatározás is előkészítette, melyek a vér és föld, a hit és vér, a nyelv és erkölcs, a sors és szellem és kultúra közösségét teszik alapjává. Sőt van, aki már a tudatot és akaratot is a nép alkotó mozzanatai közé iktatja. S így természetes, hogy a nép autonómiára tör, államot akar alkotni. Franz *Jerusalem* élesen elválasztja a nemzetet és népet s az előbbit egészen esetlegesnek és változékonyknak véli, mert oly közösségnek tekinti, melyet mindentől az államhatalom alkotott, elsősorban az abszolutizmus korában, s alapja így kizárólag az a sorsközösség, mely ebből fakad. Gerhard *Mutins* is az állam által mesterségesen létrehozott közösséget ért a nemzeten, a természetes közösség, melyet származás, nyelv, szokások teremtenek, a nép. Nemzetfogalmát még élesebben megvilágítja, ha tudjuk, hogy szerinte az állam merő rendező és védő szervezet, szövetkezés. Mások is vannak ilyen állásponton, s a népet tartják a fontosabb fogalomnak, benne egyesítenek minden szerves közösségalkotó vonást, a nemzetet pedig csak az állam számára szükséges csinálmánynak tekintik. Legfeljebb annyit engednek meg, – mint Julius *Binder* vagy *Schmiedt-Rohr*, – hogy a nemzet neve a nép öntudatának a megjelölése; annak az állapotnak a megjelölése, mikor az ősi eredetű nép felismeri önön lényegét és ebből eredő feladatát. Klasszikus kifejezését adja ennek Eduard *Meyer*: »Először egészen lassan . . . kezdetben félig öntudatlanul, kialakul a szorosabb összetartozásnak az érzése s a népiség egységének a képzete. Ennek a legmagasabb fokozata, a nemzetiség ideája, aztán a legfinomabb és legbonyolultabb képződmény, melyet a történeti fejlődés alkotni képes; ez a tényleg fenntálló egységet egy tudatos, aktív és termelő akarattá alakítja át.« A nemzet eszerint idea. De van, – így Friedrich *Koppe*, – aki még ezt a jelentésért is elveti a nemzetnek, s a népről beszél mint ideáról.

Ebben a fogalmi kuszaságban Friedrich *Meinecke* vont irányvonalakat »Weltbürgertum und Nationalstaat« című könyvében, mely 1907-től 1928-ig hét kiadást ért, s kérdésünk egész irodalmának legjelentősebb darabja.

»Mi különíti el egymástól az egyes nemzeteket az emberiség

történetének univerzális keretében? A válasz csak az lehet, hogy nincs olyan formula, mely általános érvényű ismertető jegyet adna erre a célra. A nemzetek, ezt első pillantásra láthatja az ember, nagy, hatalmas életközösségek, mik történetileg keletkeznek hosszú fejlődés folyamán és szakadatlan mozgalom és változás állapotában vannak, ezért a nemzet lényege is valami folyékony. Közös lakóhely, közös származás, – vagy pontosabban, mert antropológiai értelemben tiszta fajú nemzetek nincsenek, – közös vagy hasonló vérkeveredés, közös nyelv, közös szellemi élet, közös államkötelék vagy több hasonlóan berendezett állam föderációja – mindez fontos és lényeges alapja vagy ismertető jegye lehet egy nemzetnek, de ezzel nem mondtuk azt, hogy minden nemzetnek mindezt bírnia kell, hogy nemzet legyen. Feltétlenül kell lenni egy természeti mának, ami a vérrokonság útján keletkezik. Erre támaszkodva ébred fel az, ami egyedül emeli a törzsszövetséget nemzetté és képesíti idegen törzsek és elemek asszimilációjára: egy sajátzerű és gazdag tartalmú szellemi közösség, s ennek többé-kevésbé világos tudata. Hogy azonban ez a magasabb közösség miként keletkezik és mi a tartalma, arra nem tanít meg bennünket semmiféle tapasztalati törvény, hanem csak az egyes konkrét esetek vizsgálata«.

A kialakult nemzeteket két csoportba osztja Meinecke. Első eredetükről ugyanis nem beszél bővebben, csak annyit mond, hogy az »rendszerint kisebb törzsek vagy szövetségek összenövésében gyökerezik«. Kultúrnemzetek és államnemzetek e két csoport. Olyanok, »melyek főként valaminő közösen átélt kultúrkincsen alapulnak«, s olyanok, »melyek főként közös politikai történet és alkotmány egyesítő erején. Közös nyelv, közös irodalom és közös vallás a legfontosabb és leghatásosabb kulturjavak, melyek kultúrnemzetet alkotnak és összetartanak... De gyakoribb mégis az az eset, hogy állami közösség és politikai befolyás mozdítja elő, ha éppen nem okozza, a közös nyelv és közös irodalom keletkezését. Gyakran szoros a vallás, állam és nemzet összefüggése is. Tapasztalhatja az ember, hogy egykori államnemzetek, melyek államukat talán évszázadokkal előbb elvesztették és ismét utána törekszenek, milyen erős támaszra lelnek nemzeti vallásukban és egyházukban. Ez az eset rámutat arra is, hogy a kultúrnemzet egyben államnemzet is lehet, úgyhogy az ember gyakran nem tudja, mi tartja erősebben össze, a politikai vagy vallási és egyházi kötelék. Amint tehát nem lehet szigorúan és tisztán elválasztani egymástól bensőleg sem a kultúr- és államnemzeteket, úgy nem lehet őket külsőleg sem. Mert egy

valódi államnemzeten belül – mint Svájc példája mutatja – élhetnek különböző kultúrnemzethez tartozók; viszont a kultúrnemzet – mint a nagy német nemzet példája mutatta – önmaga körében több államnemzet keletkezését láthatja, azaz államok népeisége, melyek politikai közösségi érzésüket a legerősebb sajtószerűségig fejezik ki, s ezáltal egy nemzetté válnak, gyakran azzá is akarnak válni tudatosan, egyúttal azonban – akarják és tudják, vagy se – hozzátartoznak ahhoz a nagy átfogó kultúrnemzethez. «

»Tehát – folytatja Meinecke – akarásról vagy nem-akarásról és erősebb vagy gyengébb tudatról lehet itt beszélni. S ezzel jutunk alighanem a legfontosabb mozzanathoz, hogy a nemzetek keletkezésének különböző tendenciáit, legalább nagyjából, elkülönítsük. L'existence d'un nation est un plebiscite de tous les jours. – idézi a német historikus Renan mondását. – De – veti ellen – elvesztette-e az elzászi, aki 1870 előtt a francia államnemzethez és egyben kultúrnemzethez is akart tartozni, azért a német kultúrnemzetnek, melyben gyökerezett, mély nyomait?« Kellő határai közé kell hát ezt a megállapítást szorítani. S a továbbiakban kifejti, hogy ilyen öntudatos választásról csak a legújabb időkben lehet szó. az individualizmus korában, addig észrevétlen hatások alakították a tömegek nemzetiségét, anélkül, hogy tudatuk és akaratuk felébredt volna. A nemzetek ilyen vegetatív élet folyamán fejlődtek ki, s csak az újkorban kezdtek aktivitásba, s csak ekkor beszélhetünk a nemzetek tudatos akaratáról.

* * *

– íme eddig bonyolódik a kérdés. Micsoda khaosz az irodalmi tenger egy pohár vizében! Nép, nemzet és állam, e három nagy történeti jelenség, teljes összefonódottságban jelenik meg előttünk, s a végén szinte az a benyomásunk, hogy fölösleges őket külön névvel jelölni, mikor, úgylátszik, ugyanannak a lényegnek különböző fejlődési fokozatai, legfeljebb különböző oldalai, esetleg megjelenési formái. Amint látjuk, gyakran nemzetet mondva arra gondolnak, amit a másik népnek nevez, s megfordítva; máskor az egyik nemzet alkotásának tartja az államot, míg a másik a nemzetet véli az állam teremtményének. S így tovább. Arról nem is beszélve, hogy a tényezők, nyelv, származás, stb. szerepének milyen fontosságot tulajdonítanak. Aztán: van, aki a nemzet lényeges vonását látja a közösség tudatában és akaratában, van, aki ezt csak a már meglévő nemzet későbbi felébredéséből származtatja. Végül: abban sincs megegyezés,

hogy a nemzet egyszerűen az emberek egy, bizonyos külső jegyek és esetlen az összetartozás érzése által egyesített és a többi hasonlótól elkülönített csoportja, minőségre, a tudatosság és az akarat erejére való tekintet nélkül, vagy pedig van még valami, ami az igazi nemzetet, a nemzettagot kiemeli a minőségileg közömbös tömegből.

De bármily különbözők is ezek a meghatározások, valamennyien megegyeznek egy lényeges pontban, abban, hogy *nem tesznek különbséget különböző értékű és különböző fajtájú tényezők között*. Ez az oka, hogy egyikük sem elégíthet ki bennünket. Történelmi vizsgálataink tapasztalatainak birtokában, miután láttuk nemzetek keletkezését és kifejlődését, arra a belátásra kellett jutnunk, hogy vannak tényezők, melyek valóban szükségesek ahhoz, hogy a nemzet létrejöjjön valóságosan, de ezek nem mindenike szükséges, vagy legalább nem egyforma arányban, – aminthogy csakugyan nem törvényszerű szükségességgel mutatkoznak minden nemzet keletkezésében, – van azonban egy olyan mozzanat, amelynek fellépéséig a közösség nem nemzet, nélküle nemzet nincsen, ami tehát *lényege* a nemzetnek, nem pusztán *létrehozó tényezői* közül egy. Ezekkel nem egyenrangú, mert ő az, ami a nemzetnek nevezett társadalmi közösséget, egységet nemzetté teszi, megkülönböztetve minden más társadalmi közösségtől, egységtől, míg a többi tényező általában minden emberi közösség létrejöttében közrejátszik. Ebből az is következik, hogy amennyiben ezek a tényezők a nemzettel kapcsolatban lévén nemzeti jelleget és nemzeti értéket kapnak, ezt ő, ez a lényeg kölcsönzi nekik, s míg ő meg nem jelenik a közösség életében, addig e tényezőknek sincs semmiféle nemzeti jellegük és értékük, mert hiszen addig a közösség nem nemzet. Ennek fontosságát tüstént látjuk. Meg kell még azt is jegyeznünk előljáróban, hogy ezt a lényegét pedig nem azok a tényezők hozzák létre, amelyeknek a lényeg megjelenésével nemzetté váló közösség létrejöttében szerepük van. Ha így lenne, akkor nem ő tenné nemzeté a nemzetet, s tovább kellene keresnünk azt a döntő, lényeges mozzanatot. Mindennek teljes megértéséhez és belátásához egy kis történelmi szemlélődés segít.

Ha az emberi közösségek kialakulását nyomon kísérjük, sorra látjuk azokat a tényezőket, melyek a szó szoros értelmében *létre hozzák* a nemzet közösségét is, s látjuk annak a lényegének a megjelenését is, mely azt a közösséget nemzetté teszi.

Az embernek testi és szellemi szükségletei, testi és szellemi funkciói vannak. A szellemen most ne értsünk semmiféle misztikus metafizikai valóságot, hanem egyszerűen azt az emberi

tulajdonságot, hogy nem éri be a természet adottságával, hanem valami többre vágyik, a természet fölé akar emelkedni, azt meg akarja nemesíteni, szépiteni, jobbítani, tökéletesebbé akarja formálni bizonyos eszmények szerint, melyek benne élnek. Ezek az eszmények a szellem. Ennek a parancsoló hatalmára jön létre az a különbség, ami a természeti valóság és az emberi világ között van. A szellem alkotása: a kultúra és civilizáció, valamint ezek élete, a történet.

A legelső, legkezdetlegesebb közösség merőben a természeti, mint az állatoké. A párosodás és a szaporodás tartotta őket össze. A közösségek elkülönítését is a természet végezte, a földrajzi körülmények. Merőben természeti együttélés és földrajzi körülmények alakították ki végtelenül hosszú időn át az első egységeket is az emberiségen belül, a *fajokat*. Bizonyos testi alkat – s a hozzákapcsolódó lelki jelenségek csoportja – állandósul és öröklődik a nemzedékek hosszú során át, faji sajátságok. A faj tehát *természetrajzi osztály*, merőben testi s az idegzettel kapcsolatos egyszerű lelki funkciók egyformaságát jelenti egy nagy embercsoporton belül. E fajok az ősidőkben alakultak ki s ezzel le is zárult a fajok keletkezése. Bizonyos meghatározott számú emberfaj volt, ez kétségtelen; most még csak határozott elkülönítésükön fáradozik a tudomány. Mert e fajok meghatározása, elkülönítése nem könnyű feladat. Az eredeti faj csoportok ugyanis még az ősidőkben, a történelmet messze megelőző évezredekben összekeveredtek, úgyhogy azok a közösségek már mind keverék csoportok voltak. Ezt a ránkmaradt adatok, írott források s még inkább az antropológiai leletek kételyt kizáróan igazolják. E leletek mutatják, hogy az egy közösségben együtt élők különböző testi típusúak voltak, tehát különböző fajokhoz tartozók. Úgyhogy az emberiség, mióta történelme van, sehol sem tiszta fajú; közösségeinek egyedeiben különböző fajokhoz tartozó ősök faji elemei öröklődnek a legváltozatosabb kereszteződésben. Ezeket az elemeket a tudomány ma már meg tudja állapítani; meg tudja állapítani, hogy a vizsgált ivadékban milyen fajok vonásai összegeződnek, de semmiféle következtetést nem tud levonni a következő nemzedékre nézve. Az öröklődés ugyanis nem szabályszerű. Az elemek egyéni és véletlen kombinációkban származnak át atyáról fiúra, sokszor kimarad egyik vagy másik s nagyon gyakori a nem várt visszaítés. Ha arra gondolunk, az ősök micsoda serege, kik ismét a legkülönbözőbb fajok sarjai voltak, hozza létre az atyát, ugyanez a végtelen kombináció szüli az anyát, akkor vissza kell rettennünk attól, hogy a gyermek faji hovatartozására nézve következtetést

merjünk vonni. Valamennyi fajhoz tartozik, amely csak szóba jöhet azon a földrajzi tájon, – amit persze a legszélesebb körben kell körülhatárolnunk, térben s hozzá kell vennünk a felette átvont végtelen hosszú századokat is, – ahonnan a család ered.

A faj tehát ma már nem valóságos közösség az emberiség egységén belül. A faj csak egy fikció, csak egy természetrajzi osztály fogalom, melybe nem egyedek, hanem csak tulajdonságok, testi sajátosságok és az ember testi alkatával szorosan összefüggő, az idegrendszer fiziológiájában gyökerező lelki funkciók sajátosságai tartoznak s a magasabb, szellemi tevékenység formáinak egyáltalában nincs tudományos, tehát korrekt értelemben faj szerűségük, minthogy ezek éppen a természet, az anyag, a test leküzdésében és felettük fejlenek ki. Így egy egyedről csak annyit mondhatunk, hogy ilyen meg ilyen faji sajátosságok ismerhetők fel rajta, – mindig igen különböző fajok sajátosságai, – de nem azt, hogy *egészében* melyik *egyetlen* fajhoz tartozik. Más volna a helyzet, ha a fajok kereszteződéséből új fajok keletkeznének. De a tudomány megállapítása szerint új faj többé nem jön létre. Mert nem az öröklődési anyag *egésze* plántálódik át az ivadéknak, hanem csak egyes s előre sohasem látható elemei. Itt mindig gondolnunk kell arra is, hogy az ivadéknak két szülője van. Közvetlenül, a mindennapi életben is tapasztalhatjuk, hogy édes testvérek is mennyire elütnek egymástól. Hogy ez miért van így, hogy újabb fajok kialakulása, miután a régiek menthetetlenül összekeveredtek, miért szűnt meg, erre feleletet nem tud adni a tudomány, de a tényt kétségtelenül megállapította.

Az tagadhatatlan, hogy ha az összeházasodás csak bizonyos embercsoportra szorítkozik igen hosszú időn át, akkor csak azok a sajátosságok öröklődnek állandóan, amelyek abban a csoportban már eredetileg, eredeti faji összetételében megvoltak. Ezt a csoportot szeretnék *történeti fajnak* elnevezni. Az elnevezés azonban jogtalan. A faj egy meghatározott testi és a vele összefüggő lelki tulajdonságcsoportnak, egy természeti egységnek teljes, állandó, megszakítatlan, következetes, tehát előre meghatározható öröklődését jelenti. Márpedig ez az úgynevezett »történeti faj« távolról sem ilyen. Nem állandó egysége bizonyos meghatározott tulajdonságoknak, faji sajátosságoknak; ez az egység nem öröklődik hiánytalanul, teljes egészében, még kevésbé megszakítatlan következetességgel a generációk végtelenségén át. Csak a kombináció lehetőségei vannak – rendkívül kis mértékben – korlátozva, a keveredésben eredetileg részt vett fajok sajátosságaira szorítva. Nincs azonban semmi biztosítéka annak, hogy további keveredés nem áll elő, mely esetleg eddig nem sze-

replő faji elemeket visz be e lehetőségek közé. A történet folyamán nem egyszer állítottak fel tilalmakat a további keveredés meggátlására, de e tilalmak mindig rövid életűnek bizonyultak s addig is számtalanszor kijátszották őket. Úgy látszik a természet nem törődik a faj tisztasággal. Sőt minden arra vall, hogy nem is kívánja. Úgy látszik, a természet, mihelyt végzett a fajok megteremtésével s ezzel változatos keverési elemeket állított elő magának, azóta kitartóan azon fáradozik, hogy az emberi egység létrehozása érdekében, határait minél jobban elmossa. A tapasztalat szerint a vérfrissítés, a kereszteződés jótékony hatású. Úgy látszik a különböző elemek együttléte termékeny, produktív feszültséget idéz elő.

Van azonban egy másik oldala is a keveredésnek. Ehhez előjáróban meg kell állapítanunk, hogy ezek az úgynevezett történeti fajok egyszerűen népek. Népek s ezért már nem természeti, hanem szellemi egységek. Külön, egyéni kultúrájuk van, s ha hirtelenül egy másik hasonló egységgel, néppel, melynek hasonlóképpen kialakult egyéni kultúrája van, zúditja össze a történet erőszaka, könnyen súlyos szellemi károsodás érheti. Megsemmisülhet egész régi kultúrája, elhomályosulhat fiai népi tudata, megzavarodhat mértékük, egyensúlyát veszítheti szellemük. Ez a veszedelem fenyegeti, nem pedig a vér tisztaságának elvesztése. Vannak azonban népek, melyek ettől sem tartanak, oly erősnek érzik magukat, és ősidők óta nyitva tartják kapuikat.

A *nép* tehát fajok kereszteződéséből keletkezik. Ez így van akkor is, ha már korán endogámiára rendezkedtek be, a népi közösség közös ősökre megy vissza s legalább nagyjából a családból fejlődik ki természetes szaporodás útján, mert mielőtt a nép kialakult volna, már bekövetkezett a fajok keveredése. Ez a keveredés természetesen minden endogámia ellenére is tovább folyik, ha talán kisebb mértékben, a népek között is, annál inkább, minél nagyobb, minél tehetségesebb, minél szélesebbkörű történeti szerepet játszik a nép, minél mozgalmasabb az élete, érintkezése a többiekkel. Mindez természetes dolog. Kicsiny elbújt, jelentéktelen népecskék tengődhetnek magukban. Egy nép vérközössége tehát mindig csak fiktív, a közös származás még a legszélsőségesebb esetekben is csak nagyon feltételesen állítható.

Más az, ami a népi közösséget létrehozza. Kezdetben a mindennapi élet szükségletei, majd történeti erők. Az emberek,

családok vagy kisebb társulások önkéntelenül is összeverődnek, majd ráeszmélnék, hogy könnyebb az élet, ha nagyobb közösségekben állanak össze, s mostmár nem a szaporodás esetlegesége, hanem a meggondolás céltudatossága s az együttélésből származó összetartozási érzés fogja össze őket. Tehát *nem természeti*, hanem *szellemi* tényező. Az emberi szellem elkezdte a félállati horda átfőrmálását kulturált társadalommá, ha bármily kezdetleges módon is. De ez a közösség már *nem természeti közösség*, ez a lényeges itt. Ez a közösség lassan tágul; kezdetben törzs, majd törzsek szövetezése, s láttuk, hogy magva lehet a természetes szaporodás, a vérszerinti leszármazás, a család bővülése, de lehet idegen elemek társulása, befogadás, távoliak szövetezése, s lehet más törzsek leigázása, meghódítása is. Egyszóval a nép kialakulásában minden lehet tényező, ami egyáltalában embercsoportok között összeköttetést és együttélést létrehozhat.

Így természetesen fontos szerepe van a földrajzi viszonyoknak is. A társadalmi egységet az elemei által lakott táj geográfiai egysége nagyban meghatározza. A természet keretei fogják össze, kényszerítik össze, vagy pedig választják el az embereket, s így alakulnak ki közöttük a közösségek. Minél kezdetlegesebb a civilizáció, annál áthághatatlanabbak. sorsszerűbbek e határok. De meghatározza a természeti táj e civilizációt és kultúrát is, hiszen a természet az a feladat, melyet a szellemnek meg kell oldani. A történeti kultúrák eredete mindig az éppen adott természeti viszonyok adta helyzet kulturálása. Ám a természet által feladott leckét nemcsak egyféleképp lehet elvégezni. Úgyhogy hasonló természeti viszonyok közt nem jön létre ugyanaz a kultúra szükségszerűen és mindig. A nép szellemiségétől függ, hogyan oldja meg a feladatokat, tengerész lesz-e vagy csak halász, erdőirtó földműves-e vagy csak vadász, rémülten menekül-e a végtelen síkról, a magas ormok tövéből vagy úrrá lesz rajtuk. S ha aztán megtelepszik és úrrá lesz rajta, benépesíti, kialakítja kebelén kultúráját, népiségét, megrakja e kultúra beszédes műveivel, egyszóval a merő természeti tájat emberi világgá varázsolja, hosszú generációkon át, melyeknek emléke e földhöz fűzi az utódot, ki itt érzi otthon magát, mert itt nyerte mindazt a benyomást, mely emberi kultúra, érzések és ismeretek birtokosává, tehát szellemében is emberré s meleg emberi közösség tagjává avatja: akkor ez a táj *hazájává* válik a népnek. A »haza« tehát nem merő természet, a szellem műve. ő varázsol a puszta földből hazát. Az emberek összetartozási érzése és akarata, a közösség – nemcsak az egykorúaké, hanem hosszú

nemzedékeké a hagyomány erejéből – megléte kell ahhoz, hogy a településhely igazi hazává váljon. De attól kezdve egyik legszilárdabb alapja a közösségnek, s a táj változatlan természeti viszonyai állandóan ugyanazt a magatartást kívánván az embertől, kultúráját is tartósan meghatározzák, mert az ember is ragaszkodik a bevált magatartáshoz.

Az összeverődött, de egy táj tágabb vagy szűkebb keretében együttmaradt közösségben – s etekintetben nagysága, lélekszáma közömbös – keletkezik az első kultúra. Az élet egyre emberibbé válik s benne maga az ember is. Az elsődleges élet-szükségletek kielégítésének módjai, a mindennapi élet szokásai, az élet és a használati eszközök megszépítésének formái, a szellemi igények kielégítésének kísérletei, erkölcsi és vallási képzetek: mindezek az ismétlődés folytán, a gyakorlat közben állandó alkatot nyernek, atyáról fiúra öröklődnek és hagyománnyá válnak. Úgyhogy a közösség élete egészének egy határozott, sajátos, más hasonló közösségektől többé kevésbé különböző formája alakul ki. Ez a kialakulás tehát *történetileg* jön létre és eredménye *kulturális* jelenség. A néprajz tudománya *etnikumnak* hívja. Ez az etnikum, népiség, ez a közösség szellemi tartalma, s ez tartja össze a közösséget. Léte tehát merőben szellemi. Hasztalan szaporodna, hasztalan élne az az embetömeg, amely ezt az etnikumot, ezt a szellemi-történeti-kulturális képződményt hordozza, ha ezt az etnikumot elvetné vagy valami külső erő nyom nélkül megfosztaná tőle, az az embertömeg nem az a nép volna többé. A nép addig él, ameddig tagjai etnikumát fenntartják, úgyhogy a nép élete tagjainak szellemében folyik, léte attól függ. A népek azért vannak, mert vannak emberek, akik éppen azt az etnikumot élik.

Ez az etnikai egység azonban nem jelenti azt, hogy nincsenek rétegei és árnyalatai. Az etnikum csak egészében egység s csak alapelemei vannak, melyek a közösség minden tagjában közösek. De bizonyos elemek nem osztoznak ebben. Már a nép sem egynemű szociológiailag. Vannak szegényebb] ei, gazdagabbjai, vezetői és vezetettjei, parasztjai, kereskedői, iparosai. Az emberi közösség foglalkozás és rang szerint már igen korai fokon osztályokra oszlik, s ezek kultúrája is eltér némileg egymástól. Sőt ez az eltérés némelykor igen lényeges. Annyira, hogy gyakran felvetődhet az a kérdés is, – különösen éles kasztszerű tagozódásoknál, – hogy lehet-e valójában egységes népiségről beszélni. Ezt az állapotot hozza létre az is, ha erőszak egyesít korábbi ellenségeket s az urak és szolgák viszonyát állandósítja. Vagy kialakulhat erős és elkülönülő papi osztály. Ezekben az esetekben válik két-

ségessé az is, vájjon a közös nyelv lényeges kritériuma-e az etnikai egységnek. A nyelvi megértés természetesen elmaradhatatlan ahhoz, hogy az emberi közösség létrejöjjön, de ez még nem foglalhatja magában azt a követelményt is, hogy a közösség egynyelvű legyen. Az is kérdéses, ugyanahhoz az egy nyelvhez van-e kötve az etnikum. A történelemben nem egy példáját látjuk népek nyelvváltozásának. Az azonban határozottan állítható, hogy a népi fejlődés egy bizonyos fokán már ez lehetetlen, éppen úgy, mint a többnyelvűség. A nyelv maga is annyira összeforr a közösség életével, az etnikummal, benne annyi sajátosság, szellemi eredmény raktározódik el, – s nemcsak azt jelenti ez, hogy azon a bizonyos nyelven hagyományozódnak a vallási élet, a költészet a népi bölcsesség, a társadalmi élet formuláinak szövegei, hanem azt is, hogy maga a nyelv önmagában is kifejezőjévé válik a nép szellemének, – úgyhogy a nyelv lényeges alkatrészévé válik az egész kultúrkincsnek és tőle többé elválaszthatatlan. Ebből azonban az is kitűnik, hogy sem a közösséget nem az a bizonyos, később népi sajátossággá váló nyelv hozza létre, – hanem csak általában az emberek közti megértés, – sem magát az etnikumot. Ellenkezően, a kialakuló etnikum, a nép szellemi alkata és magatartása nyomja rá a bélyegét a használatra, s így kap az etnikai jelleget és értéket. Ugyanez a helyzet egyébként az egész népi kultúrával is. Van egy szellemi alkat és magatartás, mely közös, egységes és hagyományos egy közösségen belől, ez a lényege és meghatározója ama közösség egész kultúrájának, az teszi egységessé, sajátossá és maradandóvá. Úgyhogy ez a szellemi lényeg – alkat és magatartás – ez az elsődleges, ez a teremtő elv, maga a nép és népisége másodlagos hozzá képest s az ő alkotása. Ez a szellem adja meg a nép helyét, rangját és megtámadhatatlan létjogát a szellem világában, az emberiség egységében. Mert ez mindig bizonyos magatartást fejez ki az egyetemes, abszolút szellemmel és értékeivel szemben. Van tehát rangkülönbség a népek között, s ez attól függ, hogy szellemük az igazság, szépség, jóság és szentség egyetemes értékeivel szemben milyen magatartást foglal el. A népek nem állanak egyszerűen a szellemi fejlettség, a nemesség, előkelőség dolgában. De ez a rangkülönbség erkölcsi szempontból csakis ettől, az abszolút értékekkel szemben elfoglalt magatartástól függ. Nem függ a vértől, származástól, fajtól, tehát természeti, biológiai adottságoktól. Az igazi emberi élet ezeken túl kezdődik, hiszen lényege éppen a természet feletti szellemi uralom, a természeti adottságok megnevelése a szellem eszményei szerint. A biológiai adottságok csak a nép *jelleméhez*, nem pedig *szelle-*

méhez járulnak hozzá. Testi erő, ügyesség, külső megjelenés, az a mód, ahogy az egész szervezet reagál a fizikai benyomásokra, ahogy azokat bírja, s a lélek reakciós módjai, vérmérséklet, hajlamok, képességek, mindez összefügg a biológiai öröklési anyaggal, bár a szellem ereje, a kulturális környezet, a nevelés és önfegyelem, erkölcsi eltökéltség igen sokat alakíthat rajtuk. A szellem azonban merőben független a testtől, annak semmi meghatározó ereje nincs rá, tehát az erkölcsi minőség és rang nem függ a biológikumtól. Nem függ a szellemi méltóság a nép számától, erejétől, hatalmától, politikai súlyától sem. Az erőszak nem jogszerző a szellem birodalmában. A gyávaság természetesen erkölcsi silányság, s az önfeláldozás, mellyel egy nép létét védi, meghatározza rangját és érdemét. De az önvédelem sikere nem dönt ebben a kérdésben. A siker nem érdem, a bukás nem gyalázat, ha hősiesség előzte meg. Egy nép erejét pusztán az a szívósság mutatja, mellyel önnön szelleméhez ragaszkodik, nagyságát pedig az, milyen magatartást tanúsít ez a szellem az abszolút szellem iránt.

Ezen a ponton lép elénk az az alakzat, mely szintén kibontakozik a társadalmi fejlődésből. Az *állam*. Kezdetei szinte egyidősek az emberi társulással, s lényegét éppen ebből a körülményből érthetjük meg. Abból, hogy mi volt eredeti rendeltetése. A társas élet megszervezésének szüksége azonnal jelentkezett, mihelyt a társas élet létrejött. S amint a közösség szaporodásával, kulturális fejlődésével élete is egyre bonyolultabb lett, egyre sűrűbbé, merevebbé és átfogóbbá vált az a hálózat is, mely ráborult a közösség életére, hogy szabályozza mozgalmasságát és határozott formát adjon neki. Az államiság gyökerei az etnikum általánosságába nyúlnak, az életformálás egyetemes emberi törekvésébe, mely kezdetben differenciálatlanul tevékenykedett. De hamarosan megtalálja lényeges megkülönböztető feladatát. Az etnikai szokások a közösség életét belőlről szabályozzák, az államiság, a politikum kívülről. Külső szabályok foglalata s intézményeké, melyek arra szolgálnak, hogy a társas élet rendjét, nyugalomát, békéjét biztosítsák, az egyesek jogait szabályozzák, érdekeiket egyeztessék, másrészt pedig az egész közösséget külső támadások ellen megvédjék. Ez a rendezés tehát a társadalom életének külső feltételeit akarja megteremteni és biztosítani. Az az érték, mely vezet, a haszon, irányelvei az észszerűség és célszerűség. Alapelve a jog, fenntartója pedig a hatalom. S ebben a tekintetben teljesen közömbös, hogyan jött létre az

állam, úgy-e, hogy a közösség közös belátással és egyetértéssel hozta létre külső szervezetét s így tartja fenn, vagy pedig egyesek, esetleg éppen egyetlen ember erőszakolta rájuk és tartja felettük. A lényeg az, hogy egy intézmény jön létre, mely a társadalom külső életét szervezi és védelmezi, a közhaszon, a későbbi »államérdek« szerint, az észszerűség elve alapján, s erőhatalommal.

Ez az államiság lényege. Eszközi jellegű. Apparátus. Ezt az apparátust aztán a történelem folyamán igen sokféleképpen rendezték be és sokféle cél szolgálatába állították birtokosai, a hatalom urai. Voltak egyházi államok, theokráciák, van demokrácia és tirannizmus, oligarchia és diktatúra, nemzetállam és birodalom; a kultúrállam, szociális, adminisztratív állam, totális és pártállam, dinasztikus és köztársasági állam fogalmai is ismeretesek. A történelem tanulmányozói láthatták, hogy az állam egyházak, erkölcsi felfogások, szociális rendszerek, világnézetek, tudományos igazságok, sőt esztétikai nézetek védelmezőjeként lépett fel, osztályok vagy pártok szolgálatába állította erejét, hatalmát egyes népek kizárólagos érdekében gyakorolta, s a szemben álló táborokra támadólag sújtott. Mindez azonban nem tartozik lényegéhez. S lényegét – a társadalom elfogulatlan, pártatlan, csak a közhasznot tekintő észszerű szervezését, célszerű életének biztosítását – legjobban akkor szolgálja, ha e rajta kívülálló céloktól megszabadítja magát és ráhagyja őket a társadalom szabad tevékenységére, mindaddig természetesen, míg a társadalom egészének rendjét, a közjót nem veszélyeztetik. De ekkor sem foglal állást a vitában, nem egyik vagy másik álláspont védelmére kel, hanem csak a közbékét biztosítja. Az állam, eszméje szerint, a közösség észszerű hatalmi apparátusa, önmagának, élete rendjének és biztonságának fenntartására. Az ideális állam nem ismer célt önmagán kívül, egyedül a jogosságot.

Ennek az elméleti megállapításnak kitűnő illusztrációját ismerjük európai történelmünkben.

Európai történelmünk egy korszakát a vallásháborúk korszakának nevezzük. A keresztény egyházi egység megszűnt a hitújítás vitáiban, s ezt az egységet hatalommal és erőszakkal akarták helyreállítani. A régi és az új egyházak hívei egyaránt meg voltak győződve arról, hogy ők birtokolják az egyetlen igazságot, melynek egyedül van joga az életben való érvényesüléshez, s ezt a kizárólagos uralmat akár erőszakkal is meg kell valósítaniuk, legalábbis addig, míg hatalmuk terjed. A hit igazságainak védelmébe, terjesztésébe, harcába odaállították a világi hatalom,

a^z állam fegyvereit, eszközeit, erejét. A vallás politikummá vált. Ezzel ügye elvesztette tisztaságát. Alásüllyedt a föld dolgaiba, melyeknek pedig fölötte kellett volna maradnia. Megszűnt tisztán szellemi jellege és bekövetkezett az az összebonyolódás az anyagi törekvésekkel, ösztönökkel, érdekekkel, melyről fentebb szólottunk. Gyakran már nem is cél, csak jelszó, nem zászló, hanem köpönyeg, mely alatt sok minden meghúzódhat. A harcok elkezdődtek azzal, hogy az egyedül üdvözítőnek vallott hit szabad érvényesülését, vagy kizárólagos uralmát kiküzdjék, de a világi fegyverekkel kötött szövetség elkerülhetetlenül összekeverte a hit ügyét társadalmi, gazdasági, állami érdekekkel, törekvésekkel; társadalmi osztályok, rendek, dinasztikiák, országok és egyének anyagi vagy hatalmi igényei fogták szekerükbe a vallási lelkesedést, s végül a magasztos cél alig leplezte a nyers hatalmi küzdelem meztelenségét. Mindez azért következhetett be, mert a vallás ügyének vezérei helyesnek látták, hogy a világi kardot, az államhatalmat küzdelmük fegyverei közé állítsák. Erre természetesen az vitte őket, hogy a lelkek feletti kizárólagos uralomra egyedül jogosultnak, mert egyedül helyesnek, igaznak hitt vallásukat megvédjék a támadástól és ama egyeduralomra emeljék, s e cél elérésére nem láttak más módot, tehát mintegy kényszerhelyzetben folyamodtak ehhez az eljáráshoz. De bármi is volt a motívum, a következmények elháríthatatlanul bekövetkeztek.

Ma teljesen változott felfogás uralkodik. Elmaradottságnak tartanánk, ha valaki azt állítaná, hogy bármelyik egyház felhasználhatja az állam hatalmát a maga céljaira, egyeduralmának biztosítására s az államnak kötelessége kizárólag egyik vagy másik egyház céljait szolgálni. Értetlenül nézzük, hogy valaha az állam egyházi hovatartozásuk szerint osztályozta polgárait, jogaikat aszerint szabta meg, egyesek törekvéseivel azonosította magát, másokat üldözött s erőszakkal is hitük elhagyására, valamely, az államhatalom védelmébe vett egyházba térésre kényszerítette alattvalóit. Csodálkozunk, hogy volt idő, amikor az emberek vallásuk miatt gyűlöltek egymást, ellenségesen állottak szembe és fegyverrel támadtak egymás életére. Nem tudjuk belátni, hogy mi haszon lehetett egy erőszakkal kikényszerített áttérésben s mi dicsőség szállt abból a vallásra, hogy országok izentek háborút más országoknak pusztán azért, mert abban másik vallást emelt uralomra az államhatalom, illetve, mert abban másik vallás hívei birtokolják az államhatalmat. Ki gondolna arra, hogy az állam csak bizonyos egyház híveinek adja meg a közügyek vezetésének a jogát, a hivatal viselés, a földbirtoklás,

a kereskedés szabadalmát, hogy az állam idegen terület meghódítására indulna, mert azon az ő általa szolgált egyház hívei élnek, vagy kiüldözne területéről olyanokat, akik más szertartással tisztelik az Istent? Ki gondolna arra, hogy egy egyházi közösség területi határainak össze kell esni állami országhatárokkal? E határokat más szükségletek és jogok állapítják meg.

Mindez ma barbárságnak, embertelenségnek tetszik, sőt olyanoknak, ami mind a vallás parancsaival, mind az állam érdekével ellentétes. Még ha meg is vagyunk győződve arról, hogy egyedül a mi hitünk üdvözít, s azt tartjuk kívánatosnak, hogy uralmába vegye a földkerekség összes lelkeit, e hódítást pusztán szellemi fegyverekkel valljuk jogosnak és valóban érdemesnek, s a meghódolást csak akkor hirdetjük dicsőségesnek, ha szabadon, önként következik be. Tudjuk azt is, hogy az államérdek egyetlen egyház érdekével sem azonos, az államérdek az emberi világ más síkjára tartozik. Az állam céljai mások, mint az egyházé. Az állam nem adhatja oda magát valamelyik egyháznak a többi ellenébe, mert az ő feladata éppen a társadalom különböző tagjainak, alkotórészeinek harmonikus, békés, egyensúlyozott együttélését megővni, nem pedig egyiket a másik kedvéért rabságba vetni, elsorvasztani, kiirtani. Az állam a maga szabályozó tevékenységét és erőhatalmát a békén, jogbiztonságon, a külső és belső támadás elleni védelmen, továbbá a kultúra és civilizáció fejlődésének biztosításán kívül csak azoknak az általános és alapvető elveknek a védelmére és erősítésére adhatja oda, melyek egész társadalma életének, szellemi világának s így önmagának is fundamentumát jelentik. Mindenik egyháznak egyformán joga van az állam védelmére, de egyiknek sincs joga fegyvereire a másik ellen. Mint ahogy elmaradottságnak tartjuk, ha valaki embertársának értékét, az élethez és javaihoz való jogát vallása szerint ítéli meg, éppen így képtelenség volna szemünkben, ha az állam valakit vallása miatt üldözne vagy kedvezményben részesítene s más államra támadna vallási okokból. Ebben ma már mindenki megegyezik, mindenki az egyéni lelkiismeret kérdésnek és kizárólagos jogának tekinti az egyházi hovatartozást, a hitbéli meggyőződést, amihez az államnak semmi köze. Erőszak és hatalom kizárattott a vallás dolgaiból. Megszűnt politikum lenni.

Ezzel a vallás megszabadult a világi élet szennyeinek jó részétől, s mindenesetre azon az úton van, hogy, amennyire az emberi világban lehet, tisztán szellemi üggyé tisztuljon. Azaz kizárólag vallás legyen, minden idegen, hozzá nem illő vonatkozástól mentesen, úgy hogy ne lehessen hozzákapcsolni, palástja alá lopni olyan anyagiás érdeket, alantas emberi törekvést, ami méltóságát

csak sérti. Másfelől az állam is megszabadult egy súlyos tehertől, egy feladattól, ami voltaképpen nem tartozik rá, s amit ő nem is tud megoldani, olyan kötelezettségektől, melyekkel érdekeivel ellentétes tevékenységbe bonyolódott, amikor segített feldúlni azt a békét, mely leglényegesebb érdeke, káros háborúba kényszerült és egyoldalú érdekekből hozott intézkedésekkel belső életét bénította, emellett eltakarta e szolgálatával önmaga előtt igazi érdek- és célrendszerét. Az állam racionális alkotás, a társadalom a maga életének észszerű rendezésére alkotta meg, a vallás céljai pedig fölébe szárnyalnak a pusztá észnek egy magasabb régióba, ahol megszűnik a ráció hatalma és teljesítőképessége. Országá »nem e világból való«. Az egyház és állam érdekeinek szétválasztásával, életköreik elhatárolásával mindketten nyertek, inkább önmagukévá váltak és hívebbek lehetnek lényegükhöz.

Hangsúlyoznunk kell újra, hogy történelmi keletkezésében az állam sem a maga tiszta lényegével jelenik meg, hanem beleszővődve a társadalmi élet többi jelenségeibe, s nem mutatkozik aztán sem a történet folyamán e tiszta lényeg. A történelmi államok sohasem pusztán a társadalom észszerű rendezései. De ha elméleti fogalmát akarjuk megállapítani és létrejöttének végső motívumát tisztán felmutatni, csakis így láthatjuk e fogalmat és ebben a végső motívumot. Bizonyítéka ennek az is, hogy ez a motívum a történelmi államéletben is mindig felismerhető, ha zavarosan is, az »államrezon« mégis csak szempont, sőt jelszó és nagy államférfinak mégis csak azt tartják, ki ezt érvényesíti.

Az állam is a szellem alkotása hát, mint az etnikum, kulturális és történelmi képződmény ő is. Nem a természetből fakad, éppen annak a megzabolázása. Fennállásának módja azonban lényegének megfelelően eltérő. Őt is a közösség akarata hozza létre és tartja fenn, de léte bizonyos észszerű, jogi formákhoz van kötve, valamint az őket szolgáló és biztosító hatalomhoz, nem pedig érzelmi, az egész szellemet átható, gyakran irracionális motívumokhoz. Ezeknek a formáknak az összetörése megsemmisíti az államot, hatalmának megtörése nyom nélkül elsöpri, s az ellenséges győztes hatalom más államot létesít a társadalom fölé. Népet és etnikumot nem lehet kigondolni és hatalommal, erővel, paranccsal megteremteni, ehhez hosszú, szerves fejlődés kell nemzedékek hagyományain át. Az államot igen. Őt pontokba foglalható hatalmi rendelkezések hozhatják létre, alakíthatják át vagy szüntethetik meg. Míg a népet mindaddig, míg van tagja, mely etnikumát hordozza, abban él, eltüntetni a föld színéről nem lehet semmiféle erőszakkal.

Az államhoz való tartozás az egyén számára is egészen más,

mint a népi közösséghez. Az államnak valójában *nem tagjai*, hanem *alattvalói* vannak. Ez bizonyos szabályokba foglalt feltételektől függ és semmi egyébtől. E hivatalos viszony semmiféle érzelmi részvételt nem követel. Erre nincsen szükség. Észszerű vagy kényszerű engedelmeskedést követel az állam, engedelmeskedést törvényeinek, melyeket a társadalom érdekében hoz. Ennek az engedelmességi kötelességnek a megszegése anyagi szankciókat von maga után. Viszont bizonyos meghatározott formai feltételek esetén az állampolgárság megszűnik. Az állampolgárságot maga az egyén is megszüntetheti és államával minden kapcsolatot megszakíthat, miután e kapcsolatok merőben külsőségesek. Egészen más a viszony a nép és az egyén között.

Itt az érzület foglalja el az észszerűség helyét, a lelkiismeret a jog és hatalom helyét, az erkölcs a törvény helyét, a szerveztség a szervezettségét. Tagjává senkit nem lehet kötelezni, de nem is oly könnyű kiválni belőle, mint amily egyszerű egy állam polgárságát levetni. A hozzája való tartozást nem észszerűségi és hasznossági szempontok diktálják, hanem minden haszontól és észszerűségtől független érzelmi motívumok. Szeretet, hűség, ragaszkodás. Az az érzés, hogy emberi teljességemhez tartozik e közösséghez való tartozás. Az az érzés, hogy ez ad életemnek magasabb tartalmat és rendeltetést. Az az érzés, hogy számomra ez a közösség jelenti a közösséget, mely nélkül emberi élet nincsen. A vallással rokon érzés ez.

Pedig a népnek semmiféle hatalmi eszköz nem áll rendelkezésére – hacsak a politikai hatalmat szolgálatába nem tudja állítani, de ez nem ad uralmat a lélek felett is – sem önmaga megvédésére, sem hűtlen tagjai megbüntetésére. A dolog mélyére tekintve, e büntetés nem is áll érdekében, mert az amúgyis hűtlen taggal nem nyerne semmit, s lényegéből következik, hogy a hozzá való tartozásnak átérzettnek kell lenni. Aki lélekben elvált tőle, az őt többé nem érdekelheti. A jutalom vagy büntetés a hűtlen lelkiismeretére van bízva. Amit a nép nyújtani tud, az nem védelem, haszon, jog, előny, hanem merőben erkölcsi érték: éppen a hozzá való tartozás érzése, az érzelmi közösség érzete, ami egész szellemünket és életünket hallatlanul kitágítja és meggazdagítja. A nép gyermeke birtokosa mindannak a szellemi kincsnek, melyet az története folyamán felhalmozott. Míg az állam a külső élet rendjét szervezi és szabályozza, a nép az emberi élet tartalmának ad formát, annak, amit kultúrának, erkölcsi, szellemi életnek nevezünk. A nép bizonyos sajátos életformát, életmagatartást ad, mely testvérévé tesz bennünket sokaknak.

A nép körében az évszázadok alatt kifejlődött hagyományos

kultúrrendszert öröklük a tagok, úgyhogy azt mondhatjuk, hogy a nép voltaképpen nem egyéb, mint hagyomány. S éppen hagyomány volta folytán bír értékkel tagjaira nézve. Azért szeretik, ragaszkodnak, hűségesek hozzá, mert hagyomány, őseik öröksége. S ezzel együttjár az az érzés, hogy szellemüket, életüket éppen csak ez a hagyomány, ez a kultúrkinccs, ez az életforma képes kitágítani és teljessé tenni, semmelyik más. Aki tehát nem képes elképzelni, hogy más nép tagja is lehetne, azzá tudna válni, az az igazi hazafi. A nép – mondtuk – tagjai szellemében él, abban az akaratban, mellyel e hagyományt folytatják. Addig léteznek, míg e folytonosságnak fenntartói vannak. Amíg a nép fiai fizikailag ki nem vesznek, vagy pedig fel nem adják a hagyományt.

Íme ily nagy különbség választja el az etnikai és a politikai közösséget, a népet és az államot. A társadalomnak kétféle funkciójával állunk itt szemben, melyek egymás mellett, de egymástól eltérően és önállóan is fejlődhetnek. Az állam és nép keretei nem esnek szükségszerűen össze. Az etnikum élete és a közösség külső szervezettsége csak a kezdetleges viszonyok között függenek szorosan össze. Később elszakadnak és az állam keresztelheti a nép kereteit. Ugyanabban az államban többféle nép élhet, ugyanaz a nép több államban szakadhat szét, az állam lehet idegen a néppel szemben, sőt ellenséges. Az államot esetleg nem a népből sarjadt réteg, hanem rátelepedett hódítók alapítják meg és birtokolják hatalmát. Az államiság nem az etnikumból sarjad ki szükségképpen. S lényegük szerint sem függenek össze, mindkettőnek más a rendeltetése az emberi életben. Úgyhogy a népiség és államiság oly szoros összefüggése, hogy az az azonoság látszatát kelti, nem szükségszerű, hanem véletlen történeti helyzet eredménye, múlékony jelenség és nem is mindig egészséges, elsősorban akkor nem, ha az állam nemcsak egyfajta népiséget foglal magában. A népi közösség határai épp oly kevésbé egyeznek az állami határokkal, mint az egyházi közösség határai, s nem is szükségszerű, hogy egyezzenek. Az állam rendeltetése egészen más, mint a nép céljai. A nép a maga szellemi tartalmát akarja fenntartani és fejleszteni, az állam pedig az egész társadalom – akár egyfajta népiségű, akár nem – külső életkereteit biztosítja; amazt érzület, ezt érdek vezeti. Egészségtelen állapot tehát, ha szembekerülnek egymással. A nép nem használhatja fel az államot más nép ellen. De a hatalomnak sem szabad pártosnak lennie, a népi kérdésben épp oly kevésbé, mint a vallás, vagy bármely más kulturális jelenség dolgában. Nem szabad megfeledkeznie arról, hogy ő, az állam eszközi rendeltetésű a társadalom

egészének szolgálatában. Ebből következik aztán logikusan az egész emberiség egységes politikai megszervezésének ideálja, mely államszervezet természetesen teljesen független lenne a népektől, egyházaktól, egyéb kulturális közösségektől, s nem is jelentene veszedelmet rájuk nézve.

A társadalom e kétirányú, két mederben folyó fejlődése során egyszer csak fellép egy új mozzanat s ebből kisarjad egy új közösség. *A nemzet.*

Bármily ingadozó is a közvélemény éppen úgy, mint a tudomány a nép és nemzet közti különbség meghatározásában, jó nyomon jár, amikor a nemzetet az *öntudatosság*mk és a kulturális színvonalnak magasabb fokához köti. Nemzetet az öntudatra ébredt népet is szokták érteni. Miben áll ez az öntudat?

Abban, hogy a nemzet felismeri azt, hogy ő az emberiség egészében foglal helyet s ez a hely bizonyos szerepet jelöl ki számára. *Hivatást vállal.* A nép is benne él az emberiség körében, de ő még nem veszi ezt tudomásul és nem vonja le belőle a következményeket, nem emelkedik ennek öntudatára. Ez következik be a nemzet megszületésével. Helyesebben mondva, ezzel az öntudatra ébredéssel születik meg a nemzet. Mintegy kiemelkedik a tulajdon közössége szűk köréből, felülről látja a népek nagy rendszerét, az emberiség egészét s benne önmagát is. Ezzel egy egészen új mozzanat jelenik meg a közösség életében. Egy új szellem.

Akár emberi egyén, akár közösség, akár alkotás *szellemén* azt kell érteni, hogy az értékek és valóság viszonyában milyen magatartást tanúsít. Azaz, mivé és milyen mértékben akarja a valóságot átformálni, vagy formálta át, s miként nemesíti meg magát az eszmények szolgálata által. *A szellem* tehát mindig *hivatásvállalás és felelősség.* A nép és nemzet között az a lényeges különbség, hogy a nép nem vállal hivatást és felelősséget önmagán túl. Az ő fejlődése és története befejeződött a maga kultúrájának és közösségének megteremtésével. Nem emelkedik annak tudatára, hogy ő mint közösség és önálló szellem foglalva helyet az emberiség körében, ott további rendeltetés is várhat rá. Az, hogy egy nép önálló közösség, egyéni szellemiség, nem ró semmi további feladatot a közösségre és kultúrájára, öncélú. Befejezett adottság. Olyan, s nem másilyen, – ennyi az egész. *Él,* – nem *hivatást teljesít* létével. Ha elenyészik, csak egy *színnel* lesz szegényebb az emberiség, nem egy *szervvel.* Nem a történelem tartja számon, hanem a néprajz.

A nép csak szenvedő tárgya a történetnek, a nemzet aktív alanya. Nép és nemzet egyaránt történeti sorsközösség, de az egyik csak öntudatlanul *tűri* sorsát, a második öntudatosan *vállalja*. Mindent összefoglalva: a nép csak tagjaival szemben állít követelményt, önmaga elé nem, mert nem ébred öntudatra, annak a tudatára, hogy ő mint emberi közösség kollektív személyiség, s mint ilyennek feladata, hivatása van az emberiség egészében és történetében. *A nemzet lényege* ennek az öntudatnak a felébredéséhez van kötve, s az ezzel járó hivatástudathoz. Ez a nemzet eszméje, s ez logikai értelemben maga a nemzet, a nemzet mint idealitás. Míg ez ki nem kristályosodik, nemzetről beszélni nem lehet. Ez az eszme testesíti meg, mivé akarja a nemzet emelni önmagát, s milyen feladatot vállal az emberiség életében, az értékek és valóság viszonyában.

Itt van a döntő különbség a nép és nemzet között. Ez az eszme az, ami a nemzeti közösséget összetartja.

Az öntudatosság eme magasabb foka aztán egy csomó következménnyel jár a népi és nemzeti kultúra közti különbségre nézve is. Természetesen, mert hiszen a nemzet felismert hivatásához mértén alakítja öntudatosan a maga kultúráját, mégpedig a nép kultúrája fölött. A nemzeti kultúrát sokkal döntőbben határozza meg az egyetemes, nemzetközi emberi kultúra, mint annak a népek vagy azoknak a népeknek az etnikuma, melyek fölé emelkedik; ebbe az egyetemességbe emelkedés tudatos törekvése a nemzetnek. Céljai mindig önkörén kívül tűzetenek ki, az egyetemes emberi szellem birodalmában. A igazi nemzeti kultúra – így kell mondanunk – sohasem lehet *csak* nemzeti. Azáltal nemzeti, ami benne az egyetemes, éppen az, ami által szerepe van az emberiség életében. Sajátosságát ez az általános jelentőség adja. Ezt őrzi a tradíció. De az öntudatossággal együttjár, hogy egyre közelebb igyekszik hatolni a tiszta szellemhez és ideáihoz, tehát szakadatlan fejleszti, tökéletesíti önmagát, örökösen továbbhalad, változik, fejlődik. Története van a nemzeti kultúrának, mint magának a nemzetnek is. S tagjainak nem az a feladata, hogy – mint a nép gyermekei – őrizzék a kész formákat, hanem hogy egyre tökéletesítsék a lényegét.

Ez az öntudatosság azután nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a nemzeti kultúra magasabbrendű, a népi pedig primitívebb, az első szabadabb, fejlődésképesebb, a másik konvencionálisabb, a hagyományok által kötöttebb, hanem még inkább abban, hogy a néphez való tartozás kevesebb aktív befogadást kíván; a népi közösség és kultúrája mint környezet irányítja a gyermek

fejlődését, szabja meg életformáját s tölti meg tartalommal, szinte öntudatlanul, míg a nemzethez való tartozás világos öntudattól és öntudatos vállalástól függ, eszményeinek és céljainak határozott elfogadásától. A népiség inkább hagyomány és teljesültség, a nemzetiség hivatás és feladat. Az ösztönösség és tudatosság fokának aránya magyarázza azt is, hogy bár a népiséget levétközni sokkal nehezebb és hosszabb folyamat, mint elhagyni egy nemzetet, melynek elárulásához nem kell oly hosszú idő, csak annyi, amennyi alatt lelkiismeretünket legyűrjük, a népi közösség mégis lazább, az összetartozás érzése a néptagok egymástól való területi, műveltségbeli, társadalmi/ vagyoni távolságával egyre csökken. A népi kultúra és szellem fejlődése, változása sokkal lassúbb ütemű, még sincs olyan szilárd, határozott magja, mint a nemzetnek. A népiség inkább negatív érzés, a más népektől való idegenség és idegenkedés érzése, a nemzetiség pozitívum: valaminek a tudata, amit állandóan fenn kell tartani és szolgálni. A nemzet szilárd, határozott alkatú egység, tagjai, ha igazi nemzettagok, egyforma mélyen érzik összetartozásukat a nemzet eszméjéhez való hűségben, s ez az eszme öntudatos keménységgel őrzi magát a kultúra és történet bárminő rohamos fejlődési lendületében is. A népnek nincsen is eszméje, olyan értelemben, mint a nemzetnek; inkább csak bizonyos tulajdonságokban, szokásokban, az általános emberi életvitel egyéni változatában áll szelleme, s ezek alakulásával megváltozik a nép szelleme, lényege is. A nemzeté azonban e fejlődés folyamán érintetlen marad.

A nép és nemzet közti eme döntő – mert az emberi egyén és szelleme egészének magatartásában döntő, valósággal metafizikai – különbség lényeges különbséget okoz e közösségek és tagjaik viszonyában is.

A nép szelleme, kultúrájának ez a középponti értelme nem irányul önmagán túl. Ennélfogva a néphez való tartozás az egyénekre, a nép tagjaira sem ró feladatot és felelősséget, mely a közösségen túl irányulna. Nincsen történeti felelősség rajtuk soha. A felelősséget csak a közösség konvenciói előtt kell vállalniuk. Természetesen itt most nem érintjük az általános emberi feladatokat, melyeket a vallás és erkölcs ró az emberre mint emberre, függetlenül közösségi hovatartozásától. Itt arról van szó, hogy a népiség az egyéntől mint a nép tagjától, csak azt követeli, hogy az általános emberi életvitelben bizonyos sajátosságok szerint viselje magát, bizonyos sajátos formákat kövessen. S e formák betartásával eleget is tesz a követelménynek. S ez az elegettevés annál könnyebb, mert szinte automatikus.

Mint ahogy magának a népnek nincsen öntudata, nem öntudatos a népiség tagjaiban sem. A népbe mintegy beleszületik az ember, a környezet hatására öntudatától és akaratától függetlenül alakul ki benne a népiség, válik, amint mondani szokás, vérévé, természetévé, mintha csakugyan veleszületett volna. A népiség befejezett adottság az egyénben is. Nem kell törnie magát érte.

Ilyenformán fenntartása sem eltökélt erkölcsi szándék, mint ahogy a hozzá való tartozás sem eltökélt és tudatos. A nép gyermeke is büszke arra, hogy hozzátartozik, de a büszkeségnek csak egyszerű, primitív okait tudja adni, ha egyáltalában okát tudja adni; ritkán erkölcsi minőség az, mint a bátorság, ügyesség, szótartás, legtöbbször egyszerűen másféleségére büszke a nép, vagy olyasmire, mint a csizmára a bockorral szemben, a hegyekre a lapos földdel szemben, vagy a fehér kenyérré a kukoricamálával szemben.

Ezzel a szellemi kezdetlegességgel összefügg, hogy maga a népi kultúra s értékrendszere is közeli, inkább gyakorlati célokat tartalmaz. Nem annyira ideális, inkább reális érdekek a döntőek. Utilista. Nem az *élő eszménnyel*, hanem a *vitális haszonnal* állítja szembe az egyént. Erkölcsé szociális morál, művészete iparművészet és játék, tudása praktikus ismeret, technika, vallása is csak a mennyei segítség vagy bocsánat biztosítására szolgáló szertartások gyakorlása. Az egész rendszer középpontjában a közvetlen életszükség áll. Az élet nem ajánltatik fel egy transzcendens eszmének, mint ahogy maga a közösség sem lát feladatot maga előtt az emberiség egyetemével szemben.

A nemzettel sokkal magasabb régióba lépünk. Szellemének lényege az öntudat. A nemzet önmagát mint nemzetet, mint közösséget tudja és tekinti, s feladatot lát maga előtt a többi nemzet, az emberiség körében, s ez a feladat egészen ideális és transzcendens feladat. Nagy, univerzális eszmék, a Szellem szolgálata. A nemzet tudatában van önmaga egységének és egyéniségének s univerzális jelentőségének, mely szellemén és az abban kifejeződő feladaton alapul. Tudatában van szellemének is, mely egész alkatát, kultúráját középpontilag szervezi, s feladatát is magába zárja. *A nemzeti szellem lényege* ez a gyakran kozmikus, de mindig univerzális feladat, *a hivatástudat*. A nemzet akkor létesül, amikor már nemcsak az egyén felelős a közösségnek, hanem a közösség is felelős – de nem az egyénnek! Az egyénnel szemben nincs a nemzetnek semmiféle kötelezettsége; ő ajándékot adott fiának, midőn fiává tette s felavatta magasztos hivatásának részesévi Nemzet és gyermeke közti egyetlen viszony a közös

eszmény szolgálat. Más viszonyba nemzet és nemzeti közösség az egyénnel nem kerül. Minden más kapcsolat, melyet nemzet és egyén közt gyanítanak, egyébtermészetű társadalmi viszony, s abban a nemzet a maga valójában nem részes. Mert a nemzet is annak a nemzet és gyermekei felett trónoló hatalomnak felelős, mely egyén és közösség feladatát egyként kiszabja a többi egyén és közösség, az egész emberiség, sőt az egész mindenség körében. Ennek a hatalomnak a parancsszavát hallja meg a közösség, s ezzel válik nemzetté. Ez az értelme annak a kifejezésnek, hogy történeti hivatására eszmél. A nemzet tagjai sem magának a nemzetnek felelősek valójában, hanem annak a hatalomnak, mely a nemzet hivatását is kitűzi. Ennélfogva a nemzet tagjai is *ebben a hivatásban tartoznak össze*, ideálisan, nem reálisan. A nemzet végső értelmében *hivatásközösség*. Minden tagja történetileg felelős.

Sem a nemzetbe, sem kultúrájába tehát nem lehet *beleszületni*, sem öntudatlanul *befogadni*. *Meg kell ragadni* és magunkévá kell tenni az öntudat felismerő tevékenységével és az akarat eltökélésével. A nemzetnek tehát az egyén csak aktívan, cselekvőleg, tettel lehet tagja, míg a népben passzívan, öntudatlanul is élhet. Ugyanígy az állam védelmében vagy rabságában is. S a nemzet életében való részvétel abban áll, hogy magunk is a nemzet hivatását szolgáljuk szabad és egyéni tevékenységgel, nem pusztán konvenciók betartásában, mint a nép életében. A néptag számára az életvitel módjai, formái vannak megadva, a nemzet tagja számára csak az eszmény, a cél, az utakat magának kell felismernie, sőt köteles e felismerésen munkálkodni. A nemzet életében éppen ezzel vesz részt. A népiséget konzerválják hordozói, a nemzetséget fejlesztik. A nép azt kívánja gyermekeitől, hogy adott etnikai állapotában megtartsák, a nemzet azt, hogy vigyék feladata felé. Mert, mint mondtuk, a nép inkább *állapot*, a nemzet *feladat*.

Amiben nép és nemzet megegyeznek, az az, hogy mindkettő történetileg kialakult, nem pedig természetileg létrejött, kulturális, szellemi közösség. De nem politikai, mert nem külső intézmények és hatalom tartja össze. A közösség maga más.

Mind a népnek, mind a nemzetnek a lényegét abban kell látunk, amit *szellemének*, *génuszának* szoktak nevezni, s ami bizonyos alapvető, az egész szellemi életre, erkölcsre, művészetre, világszemléletre, vallásosságra kiterjedő magatartást jelent. Ez az, amiben él, ami létesíti, konstituálja, egyszóval ami nélkül nem volna, bárhogya is fejezzük ki a dolgot. Ha egy nép vagy nemzet sajátos egyéniségét kutatjuk, ez az első kérdés, ennek

a mibenléte, alkata, értékrendszere. Mert velejében ez a nép vagy nemzet. S az a nép vagy nemzet tagja, akiben ez a szellem él és tevékeny. A néphez vagy nemzethez az ember szellemileg tartozik, nem a »vér« által, vagy bármiféle más módon. Legkevésbé egy pusztá illetőségi, állampolgársági bizonyítvány jogán. Bármeddig élhet valaki egy nép vagy nemzet körében, érintkezhet tagjaival, különböző összeköttetésekbe keveredhet velük, akár életközösségekbe is, megtanulhatja nyelvüket, megtanulhat mindent, ami a nép vagy nemzet múltjára és jelenére vonatkozik, utánozhatja szokásaikat is: s mégsem válik a közösség tagjává, ha ez a megfoghatatlan, szavakban alig kifejezhető valami, a szellem, idegen marad tőle. S mindaddig nem is érezheti magát a közösség tagjának, még akkor sem, ha annak hirdeti magát szavakkal. S még ha úgy érzi is, hogy azzá vált, érzése megcsalta és az igazi nép- vagy nemzettagok mindig érezni fogják benne az idegent. Az együttélés csak a lehetőséget adja meg, hogy a szellem megszállhassa az egyént. Viszont származhat valaki egy nép vagy nemzet »véréből«, ha nem annak a körében nő föl és sosem tudja meg származását, sosem lesz tagja ősei népének vagy nemzetének, az a népiség vagy nemzetiség sosem éled föl benne, mert nincsen rá lehetőség, hogy szellemében részesüljön.

Egyszóval mindkettő, népiség és nemzetiség egyaránt, nem természeti, mégcsak nem is pszichikai, lelki állapot, még kevésbé politikai, hanem merőben szellemi. A kettő között azonban lényeges különbséget tesz az öntudatosság, mely a nemzetet jellemzi a néppel szemben. Az ő lényege a szellemnek az az öntudata, melyben önmagát, hivatását, feladatát ragadja meg. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a nemzet valami ködös elvontság, »nem e világból való« merő metafizikum, amivel az élet és a föld gyermekének nincs mit kezdeni s ami ilyenformán a valóságban nincsen is. Ez a szellem is közösséget létesít és ez a szellemi közösség valóságos életet él, mert mint minden szellemi alakulat, emberi közösség tagjai tudatában él. Azért *van*, mert vannak, akik tagjainak tudják magukat, azok akarnak lenni s a közösséget és szellemét fenn akarják tartani. Addig él, míg ez az akarat. Azok pedig, kikben ez az akarat él, emberek, eleven, testi-lelki-szellemi lények, szellemi célokkal, eszményekkel, lelki alkattal, képességekkel, szenvedélyekkel, végül testi minőséggel és szükségletekkel, ösztönökkel. A nemzet eszméje a valóságban alámerül ebbe az egyetemes életanyagba, ő is megtöltődik vele, az benne áramlik és kavarog, s létük kölcsönös hatásviszonyban *van* egymással. A nemzet életéhez is hozzátartozik mindaz,

ami az egész élethez és minden létezőhöz, mert tagjai, azok, akiknek szellemében él, élő emberek. A nemzet valóságos élete sem tiszta szellemi lét hát. De ezt az életet mégis egy tiszta szellemi princípium irányítja, a nemzeti öntudat, s ez az, ami a lét khaoszában formát ad neki, egyéni létében fenntartja, amire egész élete vonatkozik, ami ezt az egész életet éppen nemzeti létté s őt magát is nemzetté teszi.

Amit tehát elmondtunk a népiség szelleme s a faj, nyelv, haza, kultúra, állam viszonyáról, ezek népi jellegéről, még fokozottabban áll a nemzethez való viszonyukról. Ezek pusztá tényezők a nemzet létrejöttében, de lényegéhez nem járulnak hozzá.

Egészen természetes, – aki egyebet mondana, dajkamesékek állana elő szeráfikus széplelkek számára, – hogy a valóságos nemzeti közösséget, azt az embercsoportot, mely a nemzet szellemét hordozza, – szokták nemzettestnek is nevezni, – olyan tényezők hozzák létre, amelyek általában minden emberi közösséget létre szoktak hozni.

Így az ember mindenekelőtt biológiai lény is, tehát természetes leszármazás útján jelenik meg a maga testi-lelki mivoltában. A nemzettagok testi mivolta tehát közrejátszik a nemzeti egyéniség külső megjelenésében és jellemében, – mely a pszichével, a lelki reakció formáival, hajlamokkal s az úgynevezett temperamentummal van összekötve, de hozzájárulnak már szellemi-erkölcsi minőségek is, – s rányomja bélyegét a nemzeti szellem alkotásainak külső alkatára is. Fajnak azonban e közösséget még kevésbbé lehet nevezni, mint a népet. Nemzeti faj nincs. Nemcsak azért, mert tiszta faj egyáltalában nincs a valóságban, hanem elsősorban azért, mert a faj és nemzet a lét más és más síkjáról valók: *az egyik biológiai fogalom, a másik szellemi valóság.* Az utóbbi időkben annyi példát felhozta már arra, hogy egy nemzetben mily különböző fajiságú egyének élnek együtt, sőt azt kiválóan képviselték s alkotó személyiségei voltak, hogy feleslegesnek tartjuk újra elismételni őket. A nemzetiség egyáltalában nincsen a vérséghez kötve. Ettől a materializmustól meg kell tisztítanunk gondolkozásunkat.

A másik természeti tényező a földrajzi környezet. Láttuk, mi szerepe van a népiség kialakulásában. Még esetlegesebb a nemzeti szellem meghatározásában viselt szerepe. Ugyanolyan földrajzi viszonyok között nem mindenik nemzet szelleme lesz ugyanolyan. Ám van itt egy pont, ami különös figyelmet érdemel. A nemzet hivatása, mit az emberiség körében vállal a sorstól,

összefüggésben áll azzal a hellyel, hol hazája van. Hivatása ahhoz a földrajzi tájhoz köti. Hivatását ott kell teljesítenie. De ha ezt a tényt mélyreható elemzés alá vesszük, fel kell ismerünk, hogy ebben sem maga a földrajzi táj a döntő, hanem az, hogy az *emberlakta* földnek a tája az. A hivatás nem a pusztá geográfiai viszonyokhoz fűződik, hanem ahhoz a helyhez, melyet e táj lakói a környező társadalmak, az egész emberiség térben elhelyezkedett körében elfoglalnak. Azért fűződik ahhoz a földrajzi tájhoz éppen az a hivatás, mert éppen abban a viszonyban állanak lakói a környező emberiséghez. Magyarország Nyugat védőbástyája volt Kelettel szemben. De hasztalan volna mégoly alkalmas is ez a földrajzi táj e hivatás teljesítésére, ha a magyarság nem vált volna szintén nyugati nemzetté, kereszténnyé, mint ahogy a hunokból vagy avarokból nem csiholta elő e táj ezt a hivatástudatot, ezt a nemzeti szellemet. Ugyancsak néma maradt volna e táj hivatásra hívó szava, ha tőle keletre is a Nyugathoz csatlakozó nemzetek telepedtek volna meg. Végül hasztalan telepedett volna itt meg egy gyenge, nem harcosnak és birodalom alkotására alkalmatlannak született nép, védőbástyája nem lett volna. E tájhoz azért fűződik ez a hivatás, mert a magyar nemzet vállalta azt és a történeti, nem pedig földrajzi szükség e hivatásra hívta fel. Ha nem éppen ilyen lenne hazája földrajzi alkata, akkor is ez a hivatás jutott volna osztályrészéül, ha ugyanezek a történeti feltételek állanak fenn. A táj azonban határtalanul megkönnyítette teljesítését.

A táj jellemalakító hatását már a néppel való viszonyában láttuk. Ezt itt nem kell ismételnünk. Ugyanazt mondhatjuk a nemzet »hazájáról« is. Nem ő teremti vagy tartja össze a nemzetet, hanem azért van nacionális értéke, azért fűződnek hozzá a szent érzések, mert a nemzetnek a hazája. Ugyanaz a föld azonban nem tesz mindenkit magyarrá. De ha egyetlen magyar sem élne ott, Mohács gyásztere, Mátyás király szülővárosa, a Fejedelem sírhelye, Kassa akkor is a »magyar hazához« tartozna, mint ahogy kegyelettel keresett »hazánk« mindörökre az a távoli sík, ahol a hét vezér Álmost maguk fölé emelte.

Ugyanez a helyzet a nyelvvél is. Elméleti úton sem állapíthatunk meg egyebet, mint amit történelmi vizsgálataink folyamán láttunk, hogy a nyelv is utólag kapja nemzeti jellegét és értékét. Ha már a nép létrejöttéhez sem láttuk múlthatatlannak az egy nyelvűséget, még kevésbé láthatjuk a nemzet esetében. A magyar nemzet hosszú időn át tartó többnyelvűsége nem egyetlen példa. A közös nyelvben kétségtelenül nagy közösségformáló és összetartó erő van. Botorság volna ezt tagadni. Ez azonban azon

az egyszerű gyakorlati tényen alapszik, hogy a közösség létrejöttéhez és fenntartásához az egyéneknek meg kell érteniük egymást. A nemzetet azonban *az létesíti, ami a megértés folyamán kialakul*: a közös szellem. Ezt pedig nemcsak a nyelv közvetíti. Nem fejezi-e ki a nemzetiséget a művészetek internacionális beszéde? A nyelv kétségtelenül szintén *egyik kifejeződése* a nemzeti lényeknek. De a viszony *ez*, nem pedig a fordítottja. Nemzeti nyelvvé egy nyelv csak akkor válik, mikor már kialakult a nemzetiség és az éppen azt a nyelvet választotta kifejező eszközül. Mint ahogy a magyarság esetében a finn-ugor nyelvnek jutott ez a kitüntetés, nem pedig az általa ugyanúgy használt török idiómának. Míg a nemzetiség és nyelv kapcsolata a fejlődés folyamán be nem következik, addig a nyelv csak egyszerű érintkezési eszköz, melynek semmiféle nacionális értéke nincsen.

Csak nagy felületességgel állítható tehát, hogy a nyelv lényeges alkotó eleme a nemzetiségnek. Ezernyi példa bizonyítja, hogy a nemzetiség nincsen a később *nemzetivé vált* nyelvhez kötve, hanem idegen nyelven is megnyilatkozhat. Helyesebben: az az eredetileg »idegen« nyelv akkor éppen olyan rangú és értékű eszköze a nemzetiségnek, mint később a mai »nemzeti« nyelv. Közismert, hogy a középkori Európa egyetemes irodalmi nyelve a latin volt, s a nemzetiség mindenütt ezen a nyelven bontakozott ki. Angliában sokáig a francia volt a hivatalos nyelv, a »leg-angolabb« alapvető törvények ezen a nyelven maradtak fent, s nem egy, az angol nemzetiség lényegét kifejező hagyományos szertartásban ma is szerepe van e nyelvnek. Nagy Frigyes, kiről bizonyára mindenki elismeri, hogy a német nemzet fejlődésében elsőrangú szerepe volt, franciául írt és beszélt. IV. Bélának a magyar hivatást elsőnek megrögzítő levele nem magyarul íratott. Vagy nem a magyar nemzetiség kialakulásának alapvető tényezői közé tartoznak Kézai Simon vagy Kálti Márk latinnyelvű krónikái? Rákóczi Ferenc latin vagy francia emlékiratai nem a magyar szellemet reprezentálják? Liszt Ferenc nem beszélt a magyar nyelvet. Széchenyi István, mikor a honfíui keserv legküzdelmesebb éjszakáin naplójának német mondatait róttá, nem volt magyar? S beszéljünk kisebbekről. Azok a rutén származású és nyelvű talpasok, kik Rákóczi Ferenc latin »Recrudescunt«-jára hadba szállottak, nem voltak tagjai a magyarságnak? S tudjuk, hogy Árpád apánk anyanyelve nem a mienk volt.

A nyelv maga is minden bizonnyal fontos alkotása a nemzeti szellemnek, s az utóbbi századokban keletkezett nagy nemzeti kincsek tárháza valóban a nemzeti nyelven írt irodalom. Ismerete nélkül nehéz ma már a nemzet lényegéhez hozzáférközni. Ám

ő maga éppen oly kevésbé az a misztikus hatalom, mely a nemzetet létesíti, mint ahogy nem az a vér, a származás sem, vagy a pusztán lakóhely. Ha így volna, akkor az anyanyelv már magában véve a nemzet tagjává tenné bárkit, amit bizonyára senki sem állít, aki a nemzetnek csak némi szellemi rangot is tulajdonít. A nemzetiség alapjai sokkal mélyebben nyugszanak, mint materiális-biológiai vagy a nyelvközösség véletlen körülményeiben, s egy nemzet tagjává emelkedni sokkal komolyabb és bonyolultabb folyamat, mintsem hogy azt születés vagy nyelv ingyen ajándékképpen hozhatná.

Ha a népen nemcsak az alsó társadalmi osztályok közösségét értjük, hanem etnikumot, akkor a nép esetében elmaradhatatlan tényezőnek kell vennünk a kulturális egységet. A népnek minden tagja ugyanannak a kultúrának a birtokosa. Ez a tiszta és tipikus eset. A gyakorlatban azonban a társadalmi értelemben is vett nép fölött átmeneti rétegeket látunk, melyek kinőttek már belőle – vagy kihullottak – s felemelkedőben vannak a nemzetbe, vagy csak abba az internacionális közösségbe, mely ugyan egy nép vagy nemzet nyelvét beszéli, valamelyiknek hazájában él, bizonyos állam polgára, de tagjai szellemükben nem tartoznak egyik néphez és egyik nemzethez sem. (Meg kell jegyeznünk, hogy ebben az internacionális rétegben igen nagy szociális és kulturális különbségek vannak, a legmagasabb színvonalról a legalacsonyabbig, ugyancsak nagy erkölcsi értékkülönbségek is, s elfogultság volna mindenestől lenézéssel beszélni róla. Mi is értékelés nélkül állapítjuk meg létezését.) Ezeknek a rétegeknek az egyedei igen különböző mértékben őrizhetik még a népi kultúrát, több vagy kevesebb szál fűzi még oda őket, kisebb vagy nagyobb bennük a népiség tartalma. Ezt a tartalmat ugyanis nem lehet egyszerre, öntudatos elhatározással, akaratilag kivetni magunkból, miután nem is úgy került szellemünkbe. Ami népiség tehát van még ezekben az egyéneken, az ugyanannak az egyetlen, egységes népiségnek a maradványa.

Más a helyzet a nemzeti kultúrával. A közös kultúrának sokkal kisebb összeforrasztó szerepe van a nemzet esetében. A nemzeti öntudat birtoka nem függ össze szükségszerűen az egész nemzeti kultúra birtokával. Nagy kulturális különbségek sem szüntetik meg a nemzeti összetartozást. Rákóczi Ferenc és Esze Tamás műveltsége igen kevés ponton érintkezhetett. Vagy hivatkozunk újra Széchenyi és Nagy Frigyes példájára? De hivatkozunk-e a renaissance nagy magyarjaira, kiknek műveltsége annyira »idegen« volt, hogy az irodalomtörténelemnek egy nem éppen szerencsés korszaka ki is zárta őket a nemzeti

irodalomból, holott ma már feddhetetlenül áll előttünk magyarságuk. Csak persze tudnunk kell, mi lényege szerint a magyarság. Mint a nemzeti nyelv, úgy a nemzeti műveltség is képződmény, alkotása a már élő nemzetnek, s benne az az egyetlen egy elem a nemzetileg lényeges, amely egész alkatát megelőzte és amiből az kihajtott. Ez az, amit a nemzet gyermekei belevisznek abba az anyagba, amit a népi és az egyetemes emberi kultúrából összehordtak, s azt belevitelével nemzetivé avatják. És ennek az egyetlen elemnek a birtoka avat valakit egy nemzet tagjává; nélküle hasztalan egész nemzeti kultúrája. Viszont ennek az egy elemnek, mely maga a nemzetiség lényegében, birtoka a nemzet tagjává avatja bármily »idegen« kultúrában nevelődött gyermekét. Rákóczi sikertelen elidegenítési kísérlete vagy Széchenyi példája itt is kézügyben van.

A nemzeti kultúra és a nemzet tagjainak viszonyát felvetve egy rendkívül fontos kérdés közelébe kerültünk. Milyen szerepe van a népeknek a nemzet létrejöttében, milyen része van a népiségnek a nemzetiség kialakulásában, milyen viszonyban állanak egymással?

Nép nélkül nincsen nemzet, ez kétségtelen. De nem mondhatjuk azt, hogy egy nép válik nemzetté, ha a népet a mi etnikai értelmezésünkben vesszük. Mert az természetes, hogy ha nem jelenik meg egy magános szellemben a közösség hivatástudata, akkor ugyan nemzetté az sohasem válna, de ha nincs a közösség, amelyet áthathat e hivatástudat, akkor sem létesülhet a valóságos nemzet. E hivatástudatban azonban egyesülhet többféle etnikumú embercsoport; azok nem tartoznak egyetlen néphez, de igenis egyetlen nemzethez. Ezt a magyar nemzet fejlődése világosan bizonyítja. Azt a másik fontos jelenséget is bizonyítja, hogy a népek egységes nemzetté válása, illetőleg a többféle népből egy nemzet kiemelkedése sem szünteti meg a népek egyéniségét. Ugyanahhoz a nemzethez több nép fiai tartozhatnak. Ennek végső oka az, hogy a nemzetiség lényegében nem a népiségből hajt ki, hanem fölülről, a szellem tiszta világából, az egyetemes emberi öntudatra ébredt régiójából szállja meg a közösséget. Ennek a hivatástudatnak az etnikumban nincsen csirája, legfeljebb eszközt lel benne a hivatás teljesítéséhez. A magyar természetesen nem válhatott volna Európa örévé, ha etnikuma nem harcias, de hasztalan lett volna a harcias nép, ha nem veszi uralmába nemzeti szelleme. A nemzet *lényege* tehát nem a népiségből származik. A nép és népiség csak tényező a nemzet valóságának létrejöttéhez, ha bármily fontos tényező is.

Hogy a nemzeti és népi kultúrának mi a viszonya, arról már ejtettünk el megjegyzést. A nemzeti kultúra a nemzeti szellem kifejeződése, ez a szellem pedig lényegében nem a nép szelleméből hajtott ki, amint látjuk. Kialakítóinak az a törekvése, hogy a legmagasabb régiókba emeljék, az egyetemes emberi magaslataira. A nemzet – ennek felismerése nélkül lényegét nem értjük meg – nem etnikai jelenség. Egészen más síkra tartozik. Ha ezt nem ismerjük el, fölösleges szószaporítás nemzet-ről beszélni, miután azon ugyanazt a dolgot kell értenünk, amit a nép jelent. Ez azonban teljes félreismerése volna a valóságnak. Hogy a valóságos nemzetek szellemében felismerhetünk etnikai vonásokat, vagyis a nemzet és a nép fiainál közös jelenségeket, ez egyrészt abból származik, hogy a nemzeti szellem egykori kialakítói valamely nép fiai voltak, azzal a népiséggel eltelve teremtették meg a nemzetiséget, abba tehát átláthatóan népiségük is. Nem szabad megfélemednünk arról sem, hogy az egyetemes világkultúrák elemei is etnikumok voltak az ősidőkben. Másrészt pedig a jelenlegi nemzet tagjai is valamely népből származnak, emelkednek fel a nemzeti öntudat magaslatára; ugyanakkor, mikor a nemzet tagjai, tagjai egy népnek is. A nemzeti kultúra alkotói azonban tudatosan törekednek azt az egyetemes kultúra részesévé tenni, tehát minél általánosabbá emelni. Mint ahogy a nemzet a nép fölé emelkedik, úgy emelkedik kultúrája is a népi műveltség fölé. Széchenyi jól látta ezt. S jól látta, hogy a nép nemzeté emelése az egyetemes emberi minőség emelése. Mert a nemzet arisztokrácia. Úgyhogy a nemzetből lassanként kipárolódik minden etnikai különösség és az egyetemes humánnummá tisztul. A nemzet végső hivatása az, hogy feláldozza önmagát. Ezzel azonban nem szűnik meg nemzeti egyénisége, mert az önfeláldozás módja, a hivatás mindig sajátos marad. Az etnikumnak és nemzetiségnek ezt a szétváló útját lehet fájlalni, sajoghat bennünk a népünkhöz fűző honvágy, ez azonban a fejlődés kényszerű menetét nem akadályozza meg. A kozmosz rendje, hogy az alsóbbrendű alakzatok áldozatul esnek a magasabbrendűek létének. Feloldódnak benne.

Ez a feloldódás a nemzet tagjai számára is élettörvény. Aki a nemzet tagjává emelkedik, abban lassanként elszakadnak a népiség gyökerei, ez az elszakadás aztán a nemzedékek során lassanként véglegessé válik. A néppel való együttélés persze lassítja ezt a folyamatot, de azoknak a családoknak a fiaiban, melyek már több nemzedéken át tagjai a nemzetnek és ezzel a magasabb, egyetemesebb jellegű kultúrának, az etnikai vonások már kívülről származnak, a nosztalgia teszi őket haj-

lamossá irántuk. Mert a nosztalgia a nép öntudatlan, meleg, boldog, felelőtlen, idilli állapota után éppen oly természetes hajlam az emberben, mint a természetnek a szellem által fel nem dúlt állati boldogsága után. A bukolikus hangulat vágyában aztán egyesülnek. Ez a vágy – s vele az, hogy örízni iparkodunk a népben is, a nemzetben is az etnikumot – sohasem vész ki az emberből, mert természetes hajlam az. Az ember világok között tévedez, magasságok és mélységek között, innen felfele vágyik, ott nehezebbre esik kitartani, elfullad a lélekzete. És sokrétű lényének megfelelően sokfelé szeret otthon lenni. Ebből pedig a nemzet szellemére csak előny származik. A népiségből sajátos elemekkel gazdagodik, s ha már túlságosan sterilé válik, új, elevenítő áramot kapcsolhat be annak bővérű ereiből. Amint ennek számos szép példáját láthatjuk a történelem folyamán, napjainkban is. S ehhez a jelenséghez hozzátartozik az is, hogy a népkultúra sem marad érintetlen a magas kultúrától. A »lesüllyedt kultúrjavak« állandóan gazdagítják állományát. E népi kultúrában természetesen új értelmet nyernek, jelentésüket az etnikum adja meg, de mikor aztán a magas kultúra fordul hozzájuk megújulásért, akkor mégis csak azt az ősi örökséget nyeri vissza bennük, amit ő adott egykor kölesön a népnek, mely öntudatlanul is megőrizte.

S amit elmondtunk itt a szellemi javak viszonyáról, az érvényes az emberanyagra is. A nemzet szakadatlanul újul, frissül a népből. Elhasználatlan ép erők állanak szolgálatába, s ehhez hozzá kell tenni azt is, hogy a népből felemelkedők rendszerint a legkiválóbbak, a legnagyobb nyereséget jelentő egyének. Ügyeljünk azonban arra, hogy itt a nemzetet a világért sem egy szociális osztályt értsünk, ne az »urak« osztályát, ne az »intelligenciát«. A magasabb társadalmi osztályok tagjai nem tagjai a nemzetnek szükségszerűen. Mint ahogy nem szükségszerű az sem, hogy azonnal elveszítse népiségét az, aki a nemzet tagjává válik. A nemzet arisztokrácia, de nem intézményekben és örökletesen biztosított kiváltság, nem társadalmi osztály, nem jogi egység, hanem benső arisztokrácia, az öntudatos szellem jogán. S a *felelősség* jogán. A nemzet felelősséget visel. A nép azonban nem. Ez a rangja a nemzetnek a nép fölött. Ez a rang – amely kötelességből sarjad – biztosítja előjogait a néppel szemben. A nemzet felett nem lehet úrrá a nép. A nemzet felett önmaga uralkodjon, vagyis a szellemében megnyilatkozó egyetemes, abszolút normák. A nemzet *céljai* fölötté állanak a nép *érdekeinek*, mert ezek a célok az abszolút szellemből és az egyetemes emberiség eszményéből nyerik igazolásukat és érvényüket.

Az emberi társadalomban tehát hármass rétegződést figyeltünk meg. Az egyének biológiai alkata, a népiség és a nemzeti szellem. Ha alulról tekintünk felfelé, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy az alantabb fekvő rétegnek nincsen szüksége a felette levőkre. A testi ember boldogan élhetne anélkül, hogy etnikuma vagy nemzetisége lenne s ilyen közösségekhez tartozna. Ahhoz azonban, hogy nép fejlődjön ki, született emberek csoportja kell s kell az ő testi minőségük, melyet öröklött faji sajátosságok és a földrajzi környezet határoznak meg. De a népnek nincsen szüksége létéhez a nemzetre. Az ember a nép körében is kiélheti alapvető funkcióit, a szellemeket is. A nép már művelődési egység. A nemzet azonban nem keletkezhet egyik nélkül sem. Emberanyagra van szüksége és alapkultúrára, melyből szellemét kialakíthatja. De sohasem a *lényeg*et kapja az alsóbb rétegből a magasabb, az csak *eszközi tényező* számára. Csak a *lényeg megvalósulásának feltétele*.

S ha mármint a fejlődés csúcjáról, a nemzet felől nézünk vissza, akkor az első, a biológiai réteg jelentőségét abban ismerhetjük fel, hogy a szellem számára eszközül szolgáló lelket végső gyökerében meghatározza. Itt veszi eredetét az, amit népiélekek nevezünk. De csak eredetét veszi. Az anyag aztán nagyban módosul, a fejlődés és a környezet hatására. A nemzet szempontjából tehát ez a biológiai alapanyag igen kevésbé jelentős, különösen, ha elfogadjuk azt a régi tételt, hogy a szellem éppen a testiség leküzdésében és a tőle való szabaddá tételben éli ki önmagát.

Lényeges különbség van a *néplélek* és nemzeti *szellem* között is. A néplélek a primitívebb funkciók sajátos változata, az a mód, ahogy bizonyos nép, illetve a népből származó egyének lelki tevékenysége folyik. Ezen a módon élnek szellemi életet is, s így ezzel szolgálják a nemzet eszményeit is. A nemzeti szellem azonban független a néplélek alkatától, mert merőben szellemi tartalom. Ugyanaz az idea uralkodhat a legkülönbözőbb lelki alkatok felett s szolgálni lehet igen sokféle lélekkel, a lelki funkciók sokféle változatával. S ennek igen nagy jelentősége van. Nemcsak az, hogy enélkül a nemzet valóban csak a nép egy rétege, tehát szűk, csekély közösség volna. A nemzetiség gazdagsága és termékenysége is összefügg ezzel. A magyar nemzeti szellem például igen különböző népiségű egyéneket ragadott meg és tett a nemzet tagjaivá, kik ilyenformán különböző népileg tipikus lelki alkatokkal vállalták szolgálatát. S ez teszi a magyar nemzet szellemiségét, kultúráját oly gazdaggá, színessé, változatossá s minthogy feszültségekkel terhessé, oly termékeny is. Mindez

azzal függ össze, hogy a nemzeti szellem nem a néplélekből hajt ki hanem följe helyezkedik s azt csak eszközként használja. A nemzetiségről tehát semmit sem mond a nemzettagok *lelki* alkata, ahhoz lényegében nem is tartozik. A nemzetnek csak *szellemi* alkata van, *nemzeti lélekről* szigorú szóhasználattal nem beszélhetünk.

E hármás rétegződésnél tehát minden esetben valami gyökeresen új lép föl. Egyiket sem lehet *levezetni* a másikból. A fajból, minthogy természeti jelenség, nem lehet sem népiséget, sem nemzetiséget levezetni, mert mindkettő szellemi valóság. De nem lehet a népiségből sem levezetni a nemzetet, mert ennek lényege éppen az, ami a népiből teljesen hiányzik: a szellem öntudata és a közösség hivatástudata. A nemzet eszméje fölülről ered, a tiszta szellem birodalmából; kevesek, gyakran egyetlen egyén szellemében ébred öntudatra, s onnan száll alá és terjed el a közösség körében s emeli azt nemzetté. A nemzetre nézve csak ez a hivatástudat a lényeges, ez teszi éppen azzá a nemzetét.

Így e rétegződés a magasba emeli a társadalom egészét, a testiség mélységéből a szellem magaslataira, az ösztöniségből az öntudat világosságára, az elemi életszükségletektől a legmagasabb értékek szolgálatáig, az utilista civilizációtól az önértékű szellem kultúrájáig. A nemzet legnagyobb ajándéka az ember számára voltaképpen az, hogy az egyetemes emberiség körébe emeli, mikor azzal a hivatással ajándékozza meg, melyet abban teljesít.

Ezek az elméleti megállapítások arra valók, hogy a valóságot megérthessük. Az elmélet mindig csak racionális hálózat, mint a földgömbre rajzolt délkörök rendszere, mit a valóságra borít az ember, hogy meghatározza egyes pontjait. Az elmélet tiszta típusokat állapít meg, amily tiszta típusok a valóságban nincsenek. A valóság nem tiszta formák állandó mozdulatlansága. A valóság *történik*. Történés a társadalom élete is, s történeti fejlődés eredménye a társadalom és minden időbeli állapota. Márpedig minden történeti képződmény szintézis, az addigvaló fejlődés foglalata. A jelenben mindig benne foglaltatik a múlt. A fejlődés átmenetekkel jár. Lépten-nyomon középfokok vannak. Sőt talán egyéb sincs, mint középfokok, átmeneti formák. Bármelyik itt megvizsgált réteget szemléljük, sohasem szabad elfelednünk, hogy a faji törzs alakulóban levő nép, a nép pedig alakulóban levő nemzet. Es a nemzet is alakulóban levő nép l S nemcsak úgy, hogy a nemzet fiaiban is ott vannak a népiségnek a nyomai, melyből származtak, mint ahogy testi mivoltukban ott hordják az öröklött faji sajátságokat, hanem úgy is, hogy

a nemzet és nép, esetleg népek a legszorosabb reális közösségben élnek együtt. A nemzet a népre van rárétegezve és összenőve vele. Annak a tényleges életközösségnek, mely a nemzetet *is* hordozza, melyben a nemzet fiai *is* élnek, csak egy töredéke emelkedett fel a nemzetbe, hatalmas rétegei vannak, melyek pusztá nép csak, esetleg népek. E közösségnek csak egy töredékében ébredt fel a nemzeti szellem öntudata, mint ahogy általában a szellem öntudata, s jutottak a nemzeti hivatástudat ismeretére, mint ahogy a magas kultúra birtokába. A nemzet *szellemi színvonalat* jelent, melyre mindig csak kevesen emelkednek fel; a közösség nagy tömegei, kikkel pedig amazok együtt élnek, nem érnek fel eddig. Ezen a tényen lehet sajnálkozni, lehet elégedetlenkedni, lehet megváltoztatására törekedni, de hogy tény, ezt be kell látnunk és számolnunk kell vele.

Most még egy fontos kapcsolatot kell szemügyre vennünk, mely a többi között szintén hozzátartozik a társadalom egészének és teljes életének alkatához, azt, amelyben az állammal áll a nemzet.

Az állam – amint láttuk – a társadalom külső kerete, az állami élet annak külső formája. Az észszerű, politikai szervezet nélkülözhetetlen minden, a legszerényebb emberi közösség életéhez is. Ahol társadalom van, ott állam is van. Minél nagyobb és fejlettebb életű a társadalom, annál határozottabban kialakult államisége is. Így természetes, hogy a nemzet állam nélküli társadalomban létre nem jöhetne, – márcsak azért sem, mert ilyen társadalom nincs. Ebből azonban nem következik, hogy a nemzet szellemét, *lényegét* az állam sarjastja magából. Az csak az államilag szervezett társadalomban ébred öntudatra, de *nem* az államiség terméke, nem az állam ébred benne öntudatra. Ez a valóság és a logika szerint is ellentmondás volna. A nemzet lényegét jelentő hivatástudat a közösségen kívüli és felette álló célra irányul és nem észszerűség és haszon vezet, hanem ezek felett álló eszmények, az államnak pedig – mely a közösség észszerű szervezete, tehát az érdek és haszon által vezetett – nem lehet érdeke, mert nincsen belőle semmi haszna, olyan hivatással terhelni magát, mely önkörén túlra irányul. Autonómiáját sérti. Márpedig minden valóság igyekszik autonóm határain belül maradni. A nemzet is azért irányul önmagán túl, mert éppen ez a végtelenbe irányulás jelenti lényegét, autonóm jogát. Az állam azonban önmagából ilyen irányulást nem fejleszt. Ha ilyet vállal, kívülről rójják rá, azok, akik birtokosai, a hatalom urai, és egyéb eredetű, nem a politikumban gyökerező céljaik – vallás, világnézet, nemzet, társadalmi osztály, gazdasági ér-

dekek stb. – szolgálatába akarják apparátusát állítani. De a nemzetnek – éppen úgy, mint a vallásnak, világnézetnek stb.-nek – nincsen feltétlenül szüksége az államiságra. Ha nemzeti létét semmi sem fenyegeti, egyáltalában nincsen. Államra *nem mint nemzetnek*, hanem csak általában mint emberi közösségnek van szüksége, amennyiben életének külső rendjét és biztonságát szolgáltatja. *Lényegéhez* az államnak semmi köze.

Ha a nemzet az állam ura, az esetleges és múló történeti jelenség, mint ahogy esetleges, hogy milyen fajkereszteződésű egyének vagy milyen népek gyermekei egyesülnek a nemzetben. Ugyanez áll azonban az ellenkező oldalról tekintve is. Az, hogy a nemzet lényegéhez nem tartozik az államiság s hogy a nemzet-állam nem az államiság eszménye és az állam valóságos megjelenésében nem is mindig nemzetállam, nem zárja ki, hogy nemzet hozzon létre és szervezzen meg államot, éppen azért s tehát olyan-
nak, hogy nemzeti hivatását teljesíthesse. Még azt sem zárja ki, hogy valamely nemzet szelleméhez hozzá ' tartozzon az államalkotó, politikai képesség. Hiszen az is megtörténhet, hogy a nemzet hivatása éppen ezt kívánja meg. Így a magyarországi népeket egyesítő állam évszázadokon át volt a magyar nemzet kezében, anélkül azonban, hogy modern értelemben vett nemzet-állam lett volna. A nemzet – éppen, mert ebben ismerte fel hivatása egyik mozzanatát – nemzetfeletti államot tartott fenn. De ő tartotta fenn! Ám nem a maga kizárólagos hasznára, hanem az egész közösség érdekében és az egyetemes emberiség körében vállalt hivatás szolgálatában. Ennek mind a »vegyesházbeli« királyok Magyarországa, mind a fejedelmek Erdélye fényes igazolása. A politikai bölcsesség tehát alkatrésze lehet egy nemzet szellemének, noha lényege nem abból hajt ki. A nemzeti szellemhez éppen úgy hozzá tartozhat a politikai képesség hiánya is.

Meg kell szabadulnunk attól a felfogástól, hogy a nemzet a politikai öntudatra ébredt és államot alkotó nép. Államiság nélkül nép sem él, viszont a nemzet is élhet anélkül, hogy az állam az ő kezében volna. Ennek nemcsak az a bizonyítéka, hogy az állam gyakran szembekerül a nemzettel, hanem az egész középkor, a renaissance, a barokk és a felvilágosodás kora is. A nemzet-állam az utolsó százötven év ideálja. S nyilván túlságos önteltség volna, ha azt hinnők, hogy ez az ideál most már örökkévaló s az egész fejlődés célja a nemzetállam volt. Ezt az önhittséget a filozófia »finitizmusnak« nevezi és kritikája igen rossz véleménynyel van róla, mint kezdetleges világnézeti állásponttól. A fejlődés célját nem látjuk előre. De aligha lehet a társadalmi funk-

ciók összebonyolítása, inkább tiszta elkülönülése, sajátos lényegük tiszta kibontása végett. Nem ismerjük fel a nemzet lényegét, feladatait, egész életműködését, ha nem szabadulunk meg attól a gondolattól, hogy a nemzet nem azonos egyszerűen egy ország lakosságával, egy állam polgárainak és a hatalom birtokosainak összességével. A nemzet nem esik egybe mindezekkel szükségszerűen. Egészen más síkra tartozik lényege szerint. Szellemi állapot a nemzethez való tartozás és közössége, az ebben gyökerező arisztokrácia, mely ugyanabban az átfogó társadalmi közösségben él ugyan, amelyben a nép vagy népek, – de ugyanúgy egyház vagy egyházak, gazdasági szervezetek, irodalmi vagy tudományos társulások, – s melyet politikai szervezet tart össze; ennek védelmét élvez, esetleg erőit felhasználja, vagy pedig nyomorgatást szenved tőle és harcban áll vele, de *lényege*, mely éppen nemzeté teszi és megkülönbözteti mindezekről a szociális formáktól, kizárólag az övé és nem ezek terméke.

Ha a történeti nemzeteket és életüket szemléljük, az itt előadottakból semmiről sem szabad megfeledkezni. Az elmélet merev kategóriáit akarva látni a valóság jelenségeiben, éppen oly kevésbé értjük azt meg, mint ahogy nem értjük meg akkor sem, ha nincs kezünkben az elméleti hálózat rendszere, mely a valóság khaoszában eligazít bennünket. Nemzet, nép, állam élete át- meg átszövi egymást, de átszövi fonadékkukat a többi társadalmi funkció, vallási, gazdasági, tudományos és művészi élet is. Ez az összeszövődöttség adja a történet alkatát, s ennek felismerése annak magyarázatát. Bizonyos szempontból úgy is lehet tekinteni egy nemzet történetét, mint viaskodást a néppel, hogy azt nemzeté emelje, eltöltvén egészét a nemzet hivatástudatával. Másfelől az a szakadatlan törekvés is megmutatkozik a nemzet történetében, hogy az állam ne gátolja hivatásának teljesítését, sőt elősegítse. De ugyanakkor a nép és állam is önérdelkeiket követik és eközben szembe kerülhetnek a nemzettel is. Máskor a három szereplő úgy összefonódik, hogy teljes egységben jelennek meg a történelem színpadán és funkcióik áthatnak egymás területére. Nem szabad azt sem elfelednünk, hogy noha a nemzet lényege merő szellemiség, hordozói emberek, s az ember nem merő szellem, élete sem a tiszta öntudat biztos útja. Homályos ösztönök, kusza érzések, ideák mellett szenvedélyek, az értékek mellett érdekek, a célok mellett kívülről ható okok is uralmukban tartják. Ebben az emberi sorsban az emberi közöség is osztoznak. A nemzet is. A történeti nemzet struktúrájában és életében, legfejlettebb formájában is ott zajlanak a primi-

tívebb stádiumok ösztönei, érzései, szenvedélyei, zavaros vélekedései, s el kell viselnie mindazt, amit ottlétünk magával von. A nemzet történeti magatartása, szellemének megnyilatkozásai is magukon hordják e kaotikus és heterogén erők zajlásának a nyomait. Elő valóság a nemzet, osztozik hát minden élő sorsában: nem élheti a tiszta szellem életét. De szellemi valóság is: életét mégis a szellem irányítja. Es ez a döntő. Mert a kozmoszban mindennek az a lényege, s az adja meg helyét a lét rangsorában, amivel több és magasabb.

Most még csak egy tényezőt kell felsorakoztatnunk azok között, melyek a valóságos történeti nemzetet létrehozzák, benne a nemzet lényegét megjelenítik. Ez a tényező az emberi személyiség.

Minden nemzet eredetmíthoszában szerepel az a mennyei hatalmak által kiválasztott hős, aki nemzeté kovácsolta és emelte, égi ajándékként hozva számára hivatását. Ezeknek a mondáknak kemény valóság magvuk van. A nemzet létrehozása valóban személyes mű. Néhány példáját is láttuk. A nemzeti közösség gondolata szűk körből, végtére akár egyetlen személy elméjéből pattan ki. Mindenesetre kevesekben villan meg az öntudat, a szellem önmagára eszmélése és az öntudatlanságban éldegelő közösség viszonya szomszédainak, végül az emberiség egészének végtelen egységéhez. A szellem csak az emberi egyénen keresztül lép a valóság síkjára és fejtheti ki hatását. Minden, a közösséget bármily széles körben eltöltő gondolat, eszme, magatartás, egyének szellemében születik meg, onnan terjed el és hatja át a tömegeket kisebb vagy nagyobb körben. E születés pedig csak olyan egyén szellemében történhetik meg, aki képes a szellemiséget önállóan és öntudatosan átélni s kivetíteni.

Ilyen mély átélésre és erővel teljes kivetítésre pedig nem minden ember képes. Csak kevesek, a valódi teremtő szellemek tulajdona ez. Ők a valóság síkján megjelenő szellem ébresztői, kik kiszabadítják a tudatlanság homályából, ők a kultúra alkotói. A nemzetre vonatkoztatva, ők a nemzet »nagyjai«, kik öntudatra emelik, ezáltal megteremtik, s rendeltetését felismerve, céljait követendő eszményeit kitűzik. Az eszme mindig megelőzi a valóságot. A nemzetet is megelőzi szelleme. Mint reális közösséget ő teremti meg. Láttuk a magyar példát, amint az Árpádok családi hagyománya a közösség mítoszivá válva, megteremti a magyar nemzeti közösséget mint történeti valóságot. De látni azt is, hogy e szellem további útja is kiváló egyének

személyes tevékenységéhez van kötve. A szellemnek ugyanis szakadatlanul fejlődnie kell. A hivatásnak a történeti változásokhoz kell idomulnia, melyek a nemzet sorsában szükségszerűen vagy önmaga által akart módon bekövetkeznek. A nemzet egészsége és ereje éppen abban mutatkozik meg, felismeri-e a korszerű feladatot, vagyis fejlődésképes-e szelleme. Ez pedig »nagyjain« múlik. Az ő éles szemüktől és tág elméjüktől függ a nemzet sorsa. Ilyenek kevesen vannak. Minél nagyobbak, annál kevesebben. Talán évszázadok távolából nyújtva kezét egymásnak, irányítják az emberiség és a nemzetek fenekölt és tragikus tévedését. A nemzet legbensőbb léte az ő évszázadok felett is egybekapcsolódó életeiken át áramlik megszakíthatatlanul. E nagyok magát a nemzet lényegét hozzák napvilágra.

A következő réteg tagjai csak arra képesek, hogy a létrehozott lényeg felismerjék, magukba fogadják és életük eszményévé avassák. Meghallják és megértik a szellem parancsát. Fel tudnak emelkedni a nagyok által kivívott magaslatra, az ő nyitogató kezük nyomán megnyílik az ő öntudatuk is, meglátják és elfogadják ők is a közösség hivatását a vezérszellemek útmutatására. Ők is vállalják a nemzetiséget. Felemelkednek szellemi közösségébe. E rétegben is vannak árnyalatok. Az öntudat világossága, a vállalás eltökéltsége, a szellemi befogadás tágassága nem egyforma minden egyénben itt sem. Legtöbbjük csak vezeteti magát, enged azoknak, akik látják a fényt, mert hisznek a fényben, elmélyedő óráikban sóvárogják is a fényt, noha bennük még nem gyúlt ki. Ők még, ezekben az órákban legalább, tagjai a nemzetnek.

Az együttélő emberközösségek legnagyobb tömegeinek azonban sejtelmek sincsenek a szellem birodalmának létezéséről. Szükségleteik, vágyaik, törekvéseik nem terjednek túl testi létük jólétén, élvezetein és hasznán. Gyakran a hasznosságot is alávetik a pusztá élvezetnek. Ezek a külsőre emberformájú lények nem szívesen vetik alá magukat az *emberi* élet igájának. Mert iga ez számukra, mely ellen zúgolódnak, tiltakoznak, ha tehetik, fellázadnak, minthogy a szellem szikrája is hiányozván belőlük, értelmetlen erőszaknak érzik természetükön, a természetben, melyhez ők teljesen odatartoznak, mely egyedül él bennük, melynek öntudatlan felelőtlenségéből nem emelkedtek ki. Az ilyeneknek még a népi közösség és a népi kultúra kívánalmai is terhesek. Számíthatjuk-e hát őket a nemzethez, csupán azért, mert abban a közösségben élnek, melyben a nemzet fiai is, de amelyhez nekik semmi szellemi közük nincsen? Nem tartoznak ők az igazi emberiséghez sem. Formálhatnak-e hát jogot bármihez is az

emberi társadalomban? Lehet-e rájuk tekintettel magasztos céljai követésében ez a társadalom, akár a nemzet, akár más emberi közösség? Nem, nem engedheti, hogy céljai követésében e tömeg akadályozza. A politikai szervezet egyik fő feladata éppen az ő megfékezésük, az emberi társadalom érdekeinek való alávetésük, ha kell, erőszak útján is. Csak egyetlen kötelessége van az embernek ez elfajzott testvérei iránt: meg kell kísérelnie emberré nevelésüket. Így a nemzet egyik legfőbb feladata és funkciója is: a nemzetté nevelés. Nem adhatjuk fel a reményt, hogy az ember nevelhető.

A nemzethez tartozás tehát személyes dolog. Nem külső erők gépies érvényesülése bontja ki a kerekeik közé került egyénben a nemzetiséget. Nem könnyű dolog ez. Nem avat senkit nemzete tagjává születése, bármily »történelmi családból« is származik. Nem elég a nyelv sem. Nagyon szépen beszélhet valaki magyarul, vághat ki ragyogó szónoklatokat, írhat is e nyelven, akár remekműveket: mégis, valami okból tévedhetetlen biztonsággal érezzük, hogy mégsem magyar. De a magyar nyelvet csak törve beszélő, idegen nyelveken író fiatal Széchenyi gróf már a legigazabb és leghivebb magyarok közé tartozott. Nem, a nemzet nem nyelvében él, csak abban is. Nem elég a nemzet mellett bármily hangos és szárnyaló hűségnyilatkozat, még ha őszinte is, nem elég a buzgó akarát. Nem, a magyar nem az, aki annak vallja magát. Túl könnyű volna így. Még a nemzeti kultúrának, szellemnek és hivatásnak *ismerete* sem elegendő, bármily tudós részletességgel ismeri is valaki. Ha így lenne, az erkölcsstan ismerete is jó emberré tenne bárkit s a törvények tudása eltörölné a bűnt a földről. Állampolgárságról s a hazai földről beszélni pedig nem is érdemes. Valami mindezeknél több kell: a *tudatnak és átéltségnek* oly mélysége és ereje s a szellemnek ebből szülemelő oly formája, melyet pontosabban már nem lehet kifejezni. Mint ahogy nem lehet a szentséget és nem lehet magát a szellem leglényegét sem. Ne habozzunk végre kimondani: *a nemzethez tartozás kiválasztottság és kegyelem*. S jámbor ábránd marad örökre, sajnos, az az óhaj, hogy a névleges nemzeti közösség teljes egészében valódi nemzetté váljon, szellemben és öntudatban. Ez épp oly meddő vágy, mint minden megkereszteltben krisztusi lelket keresni.

A nemzetiségnek nincsen semmiféle külső, szabályokba foglalható, *objektív* jegye. Ha ilyet keresnénk, merő formalizmussá szikkasztanánk. A belső életforma, a szellemi magatartás mélyeiben rejlik a nemzeti lelkiismeret s annak biztosítéka. De ki láthat ide be? Nemzeti érzület, nemzetihűség dolgában épp oly gyarló

az emberi ítélet, mint bármikor, midőn valakinek erkölcsi értékéről kell ítékeznie. Emberi bíró csak azt látja, megsértett-e valaki egy tételes törvényt. De a szellemnek – erkölcsnek és nemzetiségnek, vallásos hitnek és bármi szellemi magatartásnak – nincsenek tételes törvényei. Itt csak szubjektív bizonyosság vagy elégedetlenség, a lelkiismeret ítélezik, mert csak az ő érzékeny megértése tájékozódik-e mélységekben. Ám nem mindenben éber a lelkiismeret, s nem mindenki követi, még ha hallja is szavát.

A nemzet tehát »jobbjaiban« él. Ők a nemzet, a valódi nemzeti közösség. Mondhatjuk, hogy ez a nagyigényű nemzetfogalom a régi rendi felfogás továbbélése. A tényen ez nem változtat. A nemzet valóban arisztokratikus fogalom. Kiválasztottak közössége: rend. De nem vér. születés, királyi kegy, hivatalos bélyeg avatja fel tagjait, nem külső jelekről ismernek egymásra: nemzetiségük lelkük mélyén születik meg a nemzeti génusz kegyelméből, mely megszállja, s rejtelmes egyetértés és a szellem egyformasága fűzi őket közösségbe. Mondhatjuk azt is, hogy túl étherikus, megfoghatatlan, az objektív jegyek után kereső kéz durva ujjai közül kisikló fogalom ez. De ez ragadja meg a lényegét. S ha egyáltalában fenn akarjuk tartani ezt a fogalmat, – mely végtére egy kemény és magát nagyon is megmutató valóságot jelöl, elismerve annak létét, – akkor el kell ismernünk azt a lényegét, bármily légiesnek is tetszik mai, nagyon is anyagias látáshoz szokott szemünknek, melyből látható léte is fakad s mely egyedül különbözteti meg minden más hasonló dologtól, minden egyéb emberi közösségtől. Ha nem fogadjuk el ezt a fogalmat, akkor megtagadjuk azt, hogy van egy olyan egyetlen valóság, amit nemzetnek nevezünk.

Ezt pedig nem tehetjük. Nem szentimentalizusból, nem ragaszkodásból egy illúzióhoz. Hanem azért, mert csakugyan van egy olyan közösség, mely nem azonosítható sem a néppel, sem az állammal. Minden ilyen kísérlet sikertelen. De még ha a néppel is azonosítjuk, akkor is arra a belátásra jutunk hogy a népnek sem tagja mindenik országglakó, már ha a népen nem egyszerűen az országglakók tömegét értjük, hanem bizonyos kulturális, etnikai kritériumokhoz kötjük. Vagy mindenki tagja a nemzetnek, aki a »hazában« él, – mely haza egyébként *sem* mindenki egyforma »hazája«? A pusztá állampolgársághoz jutunk így. S akkor nacionalizmus helyett a közömbös etatizmus? Nem, ha bármily légies is e fogalom kritériuma, el kell fogadnunk, ha élni akarunk a fogalommal és nem akarjuk megtagadni azt, amit oly elevenen érzünk buzogni lelkünkben.

A nemzethez tartozás – mondtuk – személyes dolog. Minthogy istenadta képességeken múlik, a szellemi felemelkedés és az eszmének való odaadás képességén, voltaképpen senki felelősségre nem vonható miatta. Mint ahogy a vallás, az Isten és ember viszonya is teljesen személyes dolog. Nem lehet senkitől követelni a nemzeti tudatosságot, mert kétséges, hogy egyáltalában képes-e rá. S éppen így, merőben esztelenség valakit nemzeti érzése miatt megvetni vagy üldözni. A nemzeti hovatartozás éppen úgy autonóm joga az embernek, mint a vallási meggyőződés. Ezzel szemben azonban nincs joga részt kérni vagy erőszakolna a nemzet életében, sorsának irányításában olyannak, aki nem nemzettag. A nemzet joggal tiltakozik idegen beavatkozás ellen. Olyanok vezérkedési iparkodása ellen is, kik talán i ó lélekkel képzelik magukat hivatottnak erre, nemzetiségük azonban csak illúzió. S jaj a nemzetnek, ha döntő pillanatban nem elég erős öntudata, nem látja hivatását, feladatát s a követendő utat és nem ismeri fel igazi vezérét, kiben a nemzet génusza él. S jaj neki, ha a társadalom más érdekeinek enged. Persze ezt a tiltakozást és választást nem lehet racionálisan elképzelni. A nemzet lényegében nem szervezett intézmény, nincsenek jogilag körülírt alkotmánya és szervei. Közvéleményszerűen foglalhat csak állást. De állást kell foglalnia. Mert ha senki nemzeti érzületét ember meg nem ítélni is, cselekedeteit kénytelen megítélni, mert a cselekedeteknek hatásuk van kifelé is, a közönségre és a nemzet szellemére nézve is. Az ítélet azonban szinte a végtelenségig fellebbezhető. A történelem hozza és az utókor mondja a ki. A nemzet kezében nincsen, semmiféle anyagi szankció, mint ahogy jutalmazni sem tud mással, mint azzal, hogy körébe fogad és elfogadja hűségünket, munkánkat, áldozatunkat. S aki nem tudja, mily nagy dolog ez, az nem érti meg soha az igazi nacionalizmust.

A nemzetbe tehát kinek-kinek személyesen kell felemelkedni. Ez a felemelkedés a gyakorlatban: nevelődés. Minthogy a nemzeti szellem kulturális jelenség, mégpedig magasfokú, mert maga a nemzet is csak a közösség fejlett kulturális fokán jelenik meg, befogadására is csak a kultúra bizonyos fokán képes az ember. Nemzettaggá a kultúrálódással együtt emelkedik az ember. S annak a nemzetnek a tagjává, melynek kultúrájában a kultúrát kapja. Itt azonban figyelemmel kell lenni arra, hogy a kultúra nem azonos a civilizációval. A kultúra a szellem belső kiműveltsége, a civilizáció az életforma külső kereteinek, eszközeinek, módjának technikája. Az egyik tehát szintetikus és a lényegre összpontosul, a másik analitikus és kifelé irányul és szétágazik az

élet felületén. Természetes, hogy a nemzeti öntudatra emelő kultúra nem függ a technikai civilizáció fokától vagy ismeretanyagtól, hanem a szellem fejlettségétől, öntudatosságától, belső erkölcsi gazdagságától és emelkedett átfogó erejétől. Etekintetben azonban nagyok a kívánalmak. Minél öregebb egy nemzet, minél magasabb fokán van a fejlődésnek, tehát minél gazdagabb hagyományban és mélyebb öntudatban, annál nagyobb feladatot ró a leendő nemzetre. Generációk családi fejlődése és hagyománya nélkül csak kivételes szellemeknek, zseniknek sikerülhet e feladat teljesítése, mint ahogy általában generációk előzménye kell a tökéletes kultúrához az átlagember esetében. Bennük csakis akkor válhat teljessé a nemzetiség, ha családjuk már generációk életének folyamán lassan és szervesen beletagolódott a nemzet közösségébe, áthatva annak szellemétől. A származásnak tehát *nem biológiai*, hanem *szellemi* szerepe van az egyén nemzetisége körül. Ahol a nemzeti hagyomány családi hagyomány, ott beszélhetünk született nemzettagokról. S különböző nemzetiségű szülők esetében az a döntő, melyik családi hagyomány lesz az új sarjadék hagyományává, szellemévé. Akinek ősei Árpáddal jöttek be, annak tehát helyzeti előnye van. Az van. Ám ezzel együttjár a nagyobb felelősség. Annál nagyobb szégyen, ha nem emelkedik a nemzetbe. Mindez pedig a nemzet egyik legfontosabb feladatává önmaga egyetlen gyarapításának módját teszi: a nemzetnevelést. Ez az ő egyetlen hódító fegyvere. S ez az ő igazi imperializmusa.

Mindezzel aztán együtt jár az is, hogy a nemzet köre – hogy úgy mondjuk, létszáma – igen változó. Nemcsak akkor vannak kevesen tagjai, mikor még egy kis csoport melengeti keblében a szülemelő öntudatot, szellemet, hanem később is vannak időszakok, mikor csak kevesek a hívek.

E fejtegetések után s szellemükben röviden meghatározhatjuk a nacionalizmus mibenlétét, lényegét. A nacionalizmus olyan szellemi magatartás, – ha tetszik, világnézeti állásfoglalás, – mely értékrendszere középpontjába a nemzetet helyezi és legfőbb feladatának a nemzet szolgálatát tűzi ki. A nacionalizmus tartalma, törekvései, céljai, történeti megnyilatkozásai attól függenek, milyen nemzetfogalom áll középpontjában, tehát mit tekint a nemzet lényegének, miben látja szellemét, céljait, feladatait. A mi felfogásunk szerint a nacionalizmus nem lehet egyéb, mint a nemzet lényegeként felismert hivatás vállalása és teljesítése, s ezzel a nemzeti szellem éleidek fenntartása és

ápolása, ami viszont egyet jelent a nemzet létének biztosításával. De miután tudjuk azt, hogy a nemzet igazi hivatása mindig az egyetemes emberiség és az általános emberi szellem sajátos, éppen a nemzetre kirótt szolgálata, s a nemzetiség a maga egyéni jelentését a benne rejlő egyetemes vonatkozástól kapja, a nacionalizmus – az igazi nacionalizmus, miután itt az igazi nemzetről van szó – sohasem válhat önzővé, sohasem kerülhet szembe az egyetemes emberiség céljaival. Ehhez lemondás, önfegyelem, erőszak sem kell. Lényege zárja ki ezt a szembekerülést, mert hiszen ez a lényeg éppen az egyetemesség maga, az az egyetemes emberi szellem, mely a nemzetben megjelenik, hogy végtelen gazdagságát egyik formájában megélje. Ez az egyetlen határkörén túli *cél*, melynek a nemzet is alá van rendelve. Egyéb rajta kívüli célnak sohasem engedhet lényege megrontása nélkül. Ezek után megállapíthatjuk, hogy a *nemzeti* feladatok közül a tiszta, ideális, ha tetszik, utópisztikus nacionalizmus rendszerében egy csomót törölni kell, amit némelykor odaszámítanak, s át kell utalnunk általában a társadalom és állam, a semleges társadalom és állam hatáskörébe, tevékenységei közé. Ezek a gazdasági és szociális funkciók, továbbá a jogszabályozás és biztonság s hasonlók. Kis túlzással azt mondhatnók, hogy ezek alacsonyrendű dolgok a nemzet magasztosságához képest. Így nincsen nemzetgazdaság. Közgazdaság van. A nemzet nem gazdálkodik. Ez általában a társadalom funkciója. Ugyancsak általános társadalmi kötelesség a szociális jólétről való gondoskodás, melyért a magasabb értelmiségű, vezető réteg felelős, egészében, kivétel nélkül. Felelősek ők mint az állam vezetői azért is, hogy minden nép és nemzet szabadon éljen a maga szellemében. A nemzet ideális esetben és ideális követelmények szerint csak önmaga és önmagáé. Az igazi nacionalizmus nem engedheti, hogy hivatása alárendeltessék valamely társadalmi osztály – akár felső, akár alsó – érdekeinek, nem ismerheti el a társadalom gazdasági érdekét sem fontosabbnak, semmi körülmények között, semmi áron sem, nem tűrheti el az ember természetes uralkodási, hódítási vágyának álcázását az ő nevével, nem adhatja oda magát semmi érdeknek, semmi társadalmi funkciónak, nem viselheti el az állam zsarnokságát sem, akár elnyomni, akár kihasználni akarja. Ám maga sem folyamodhat egyébhez a szellem hatalmán kívül és nem szennyezheti be magát önkörén kívüli célok, törekvések, érdekek és eszközök átvételével és kiszolgáltatásával. Ilyenkor elveszti tisztaságát, lényegét és nem nacionalizmus többé. Akkor sem, ha talán éppen ez a forma bitorolja nevét a pillanatnyi közvélemény-

ben. Ez így van. Vagy legalábbis így kellene lenni az eszményi állapot követelményei szerint. De adódnak a nemzet életében fenyegető helyzetek, mikor a hamis nacionalizmus álarcában valami külső hatalom, érdek az erőszak fegyvereivel támad rá. Ilyenkor súlyos választás előtt áll. A valóság világában a valóság erőit kell latba vetnie. De ő maga érintetlen maradhat szennyüktől, ha csak védekezik és nem veszi át az ellenség támadó magatartását.

Európa újkora súlyos válságba sodorta a nacionalizmust. Nép, nemzet, állam, gazdasági érdek, hatalomvágy kavardtak össze és ez a khaosz vette magára a nacionalizmus nevét. Az állam, – a társadalom észszerű szervezete, – a gazdasági élet, – a társadalom anyagi szükségleteinek célszerű kielégítése, – a nép, – egy etnikai csoport, – a nemzet, – az emberiség egyetemében annak szelleme szolgálatában vállalt hivatásközösség, – valamennyien a gáttalanul tomboló hatalomvágy uralmába kerülve, elvesztették lényegük, rendeltetésük és határaik biztos tudatát, éppen akkor, amikor pedig a szellemi fejlődés folytán e tudat mélyebbé, erősebbé és az egész emberiségre nézve kimondhatatlanul áldásossá válhatott volna. Rejtelmes módon khaosz született a rend helyett, e khaoszban fergeteg keletkezett és ez hosszú időre feldúlta az emberiségnek és szellemének járható útját, mely végcélja, a tényleges emberi közösség és a sokszínűségében is harmonikus szellemi egység felé vezet.

A jelen szemlélője kétségbe eshet. Ám az emberi történet egészét áttekintő és a szellem benső fejlődésének titkos, kanyargó vonulatát is meglátó történetfilozófus nem adja fel bizalmát a tiszta nacionalizmus érvényesülésében, még ha a napi események más látszatot is mutatnak. Ki kell bontakozni annak a világnak, mely az emberiség anyagi érdekeit, megélhetését és jólétét e termékeny és gazdag bolygón nem nyomorítja meg esztelen elfogultságokkal, önző hatalomvágygal, mely végtére önmagát semmisíti meg esztelenségében; az államot megszabadítja hozzá nem illő, feladata teljesítésében gátló igényektől és a társadalom nagy, átfogó, észszerű szempontokhoz alkalmazott szervezetének rendeli, a népiséget megint a közös kultúra, hagyományok, szellem ősi, meleg, otthonos közösségének látja, melyet senkire sem lehet erőszakolni és senkitől el nem szabad rabolni; a nemzet pedig megtisztulva követi egyetlen hivatását, mely a maga sajátosságában az egyetemes emberi megjelenítése és áldozatos szolgálata.

A magyarság számára, ha hű maradt volna nyolcszázéves hagyományaihoz és nem enged a nyugati befolyásnak, e kérdések és feladatok igen világosak volnának. Mert ha most, fejtegetéseink

végén, a nyugati és a magyar nemzetfogalmat összevetjük a nemzetnek tiszta dialektikai úton leszűrt eszméjével, nacionalizmusukat e magatartás tiszta formájával, egy pillanatig sem kerülhetünk a nacionális elfogultság gyanújába, ha a magyar nemzetfogalmat és nacionalizmust ítéljük a tiszta eszméhez közelebb állónak. Az igazi, ősi nemzetfogalom, melyet nem zavart még meg a számunkra használhatatlan nyugati változat, nem volt hozzákötve sem a földhöz, sem a vérhez, sem a nyelvhez, nem volt hozzákötve a népiséghez, hanem egyedül a szellemhez, az életformához, belső magatartáshoz és a nemzeti hivatás vállalásához. Állama pedig nem volt türelmetlen nemzetállam, hanem valódi birodalom, mely más országlakó népek népiségének megsemmisítésére sohasem tört, sőt ápolta azt. A magyar nem asszimilálni akart: kormányozni. Biztosítani akarta Európa egy nagy, összefüggő, természetes egységének és népei közös érdekében egyesített közösségének termékeny, áldásos, alkotó életét Európa és az emberiség javára. S ő értett ennek a művészetéhez, ősi örökségként. Hiszen szellemének első mozdulata e sajátos nemzeteszme és államfelfogás kialakítása volt. Csíráját és a képességet hozzá keletről hozta, s itt Nyugat határszélén a legnagyobb eszme, a kereszténység tüzeiben tisztította. Ha hű marad hozzá e mai, oly mis tűzekkel lángoló időkben is, különös dicsőség jut számára: ő őrzi, e keleti jövevény, s éppen keletisége örökéből, a legnagyobb hagyományt és ő a jövő előhírnöke. Nacionalizmusa nem az a nacionalizmus, mit általában még ma is annak tartanak. Ám ő ne restellje és ne inogjon meg benne vetett hite. Ha *magyar* akar maradni, nem tágíthat tőle.

E hivatás teljesítése nem könnyű. Áldozat. Mily egyszerű és kényelmes volna pusztá »néppé« süllyedni vissza, szerény »faji« keretek közé. Mennyi problémától, gondtól, aggodalomtól, rettegéstől szabadulnánk meg, ha beérnénk a »nemzetállammal«, a magyar népnemzet államával, lemondanánk a »nemzetiségi állam«, a népeket egybefoglaló birodalom terhéről. Megszabadulnánk minden ellenségunktől. De nekünk, méltóképpen ősinkhez, meg kell maradni nemzetként és vállalnunk kell a birodalmat, mindaddig, míg egész Európa nemzetekfeletti és egyetlen nemzetiségét sem veszélyeztető állami szervezete létre nem jön. Meg kell hoznunk ezt az áldozatot, Európáért és az emberiségért: a szellemért! Szokott dolgunk az áldozathozatal. S gúnyolhatnak érte bennünket, nem először teszik: nem régi dicsőségen merengés ez a hivatástudat, nem egy kis nép korszerűtlen, idejét múlt erőlködése, nem a tönkrement úr úrhatnomsága. Isteni parancs vállalása ez. Rajtunk áll, hogy az legyen.

VI.

A MAGYAR NEMZET SZELLEME ÉS HIVATÁSA

A nemzeti öntudat a nemzeti szellem önismeretéből fakad fel. Ez az önismeret a nemzet időbeli, történeti életének az alapja is. Ennek a szakadatlan ébersége az az áram, mely egybekapcsol multat, jelent és jövőt. Ezzel az ismerettel fűzi a nemzet az új nemzedéket magához s a múlthoz, az ebben való elmélyedés szilárdítja meg a hagyományt s vele magát a nemzeti szellemet és öntudatot is.

A nemzetek mindig törekedtek is erre az önismeretre. A középkori kezdetleges jellemképek és az újkorelji alkalmi kísérletek után a XVIII–XIX. század fordulóján fogott nagy lendülettel e kutatásokhoz a tudomány is, a fellángoló nacionalizmus s az új történelmi és filozófiai módszerek kínálta lehetőségek ösztönzésére. Azóta hatalmas irodalom foglalkozik a nemzetek szellemének, géniusának kérdésével. A háború után még fokozódott a buzgalom. Az eredmény azonban, bármily érdekes és vonzó műveket is köszönünk neki, nem kielégítő. Egyrészt a modern nacionalizmus elfogultsága zavarja a tisztánlátást, másrészt az, hogy hibás szempontok alapján, módszertelenül folynak a vizsgálatok, a kutatás alapelveinek tisztázása nélkül s az alapfogalmak körül uralkodó zavar légkörében. Mindenki azonnal a végső eredményre tör, kellős közepén ragadja meg a kérdést, legott nemzetének örök, elévülhetetlen s főként kényszerítő normaként jellemzett képét akarja monumentális szoborra faragni, egy-két mindent átfogó jelzővel kristályos egységbe ragadni, – miközben fogyatékosan tisztázott alapfogalmakkal dolgozik és meglehetősen ötletszerű módon. Így aztán, bármily genialis koncepciók és tanulságos kezdeményezések lelhetők e kérdés irodalmában, valójában nem haladták túl a száz év előtti romantika hasonló próbálkozásainak impresszionizmusát vagy expresszionizmusát.

Az előzőekben igyekeztünk tisztázni az alapfogalmakat, mint a nép, nemzet, nemzeti szellem. Megállapodtunk abban,

hogy e szellem lényege egy hivatáseszme, mely a nemzet egyetemes hivatását foglalja magában és e szellem öntudatában jelentkezik. Ez az eszme határozza meg a nemzeti szellem alkatát, mert az ebből bontakozik ki. Ez a kibontakozás történeti fejlődés, mely a sors véletlen változásaihoz, fordulataihoz igazodik, beleágyazva az általános világfejlődés nagy szövedékébe, s egyének szellemében folyik le, a szellemnek tehát egyéni változataihoz van kötve. Ez az eszme és szellem irányítja azonban a nemzet sorsát is, történetének irányát, tendenciáját. A történet nem egyéb, mint a szellem küzdelme a valósággal, hogy benne magát megvalósíthassa s őt eszményei szerint átalakítsa. A nemzeti történet tehát a nemzeti szellem küzdelme a maga elé tűzött ideák, célok megvalósításáért, azért, hogy az adott viszonyok közt, azok felhasználásával vagy leküzdésével felismert és vállalt hivatását betöltsse. Történetéhez tartozik természetesen e megismerés és vállalás eredete és kialakulása is, valamint az a fejlődés, melynek folyamán a nemzetnek ez az önmagáról alkotott eszméje egyre tisztul, nemesedik, hivatástudata erősödik és egyre jobban áthatja a közösséget, – vagy esetleg hanyatlík. Kétségtelen, hogy a sors külső hatalmakon is múlik, hiszen senki és semmi sem él magában elszigetelten a mindenségben, hanem ezernyi kölcsönös hatásviszonyban. De hogy a nemzet hogyan fogadja a külső hatásokat, támadásokat vagy jótékony közeledéseket, milyen viszonyba kerül a környező népekkel, milyen helyet foglal el az emberiség egyetemében, miként reagál a külvilágra, mit *jelent* számára minden élmény, az szellemének alkatától függ.

Így hát nemcsak a nemzet, de története sem érthető meg másból a maga tiszta és végső lényegében, mint szelleméből. A fajbiológia nem mond róla semmit; az első kulturális jelenség felmerülésével csődöt mond, hiszen az nem a vér, hanem a szellem alkotása. De nem vezet eredményre a néprajz vagy néplélektan sem, mert a nemzet a kultúrának oly magas fokán lép föl és lép túl a népen, ahol e tudományok már hasznavehetetlenek. Erről már eleget beszéltünk. Amit e tudományok szolgáltatnak, igen kevés és csak kiegészítő jellegű.

A nemzetnek tehát legigazibb története szellemének története, e szellem ismerete pedig csakis történelmileg lehetséges, minthogy maga is történeti képződmény. Lényegében ugyan egész története folyamán egységes, – másként nem volna azonos önmagával, nem ugyanannak, hanem mindig más nemzetnek volna a szelleme, – de állandóan fejlődő egység, amint a változó életviszonyok, történeti helyzet és kultúra hatásaira és feladataira

megfelel, magatartását hozzájuk idomítja, s így fejt ki önnön lényegét egyre teljesebben, mint ahogy az emberi egyén is az élet tüzében válik személyiséggé adott egyéni alkatából. A nemzeti szellem egysége és alkata tehát történeti; nem statikus, hanem dinamikus. Lényegében éppen az az állandó, ami változik. Életének egyetlen pillanatában sem mondhatjuk hát, hogy ez a nemzet *igazi* szelleme, ez, a maga egyszeri, korszerű történeti megjelenésében. A következő pillanatban már más lehet – s mégis ugyanaz a nemzeti szellem az. Lényege ezeknek a változásoknak fejlődő folytonosságában és egészében fejlík és fejeződik ki. A nemzeti szellem mindig, minden pillanatában történeti kultúrszintézis, – a német történetfilozófus, Troeltsch kifejezésével élve. Benne egész múltja, jelen forrongása és a jövő felé mutató tendenciája egyesül egy állandó eszme égíse alatt. Alkátát ez határozza meg, ez a szintézis és rétegződése: a fejlődés rétegei, amint egyre rakódnak egymásra.

Ebből a tényből következik a követendő módszer. Ez csakis történelmi lehet. Ennek a szintézisnek a felfejtése. Romantikus képeknél egyébhez aligha juthatunk aprólékos elemzés nélkül, mely forrásszerűen feltárja ennek a szellemnek a rétegződését a maga történeti kultúrszintézisében, kezdettől fogva, megállapítva időről időre akkori, korszerű formáját, alkatát, kimutatva, mi új rakódott a régre s hogyan módosult az egész az új hatása alatt. Általános benyomás, vagy éppen egy-egy korszerű állapot általánosítása semmiképpen nem vezethet eredményre. Egy nemzet szellemét nem lehet egyetlen szimbolikus formulába foglalni, nem lehet csak úgy *meghatározni*. Gazdag és szakadatlanul hullámozó tartalmát csak történelmileg *leírni* lehet.

A magyar nemzeti szellem ilyen módszeres, filozófiai öntudatossággal teljesítendő megismerésének előkészítő munkálatai, melyeket a történettudománynak kell elvégezni, éppen csak megindultak. S bár máris néhány kitűnő eredménnyel dicsekedhetünk, korántsem elegendővel még ahhoz, hogy teljes biztossággal eligazodhassunk az út szövevényeiben, mit nemzetünk ezer esztendőn át önnön lényege felé megtett. Ha tehát most mi is kísérletezünk záradékul a kérdés megoldásával, magunk is csupán kísérleti és feltételes érvényű vázlatot adhatunk. Inkább csak keret ez, melynek körvonalait ugyan már ma is láthatjuk, de csak körvonalait, s ezeket a jövő részletes vizsgálatai töltik ki, esetleg módosítják is. Inkább csak összefoglaljuk és közvetlenül egészítjük ki azt, amit a magyar nacionalizmus vizsgálata közben elmondottunk; a nemzeti szellem szétágazását a kultúra és történet szövedékébe távolabbi pontokig nem követjük.

Mert a magyar nemzet szellemének alapját már láttuk. Az etnikai elemet részletesen bemutattuk, amikor a lovas nomád harcos pásztorok jellemzésével foglalkoztunk. Ezen nyugszik első rétegként az Árpád-ház családi hagyománya az Attilától való származásról s a magyarok hun eredetéről. Ez az örökség egy életmagatartást tartalmaz, mely alapvető és döntő a magyar szellem alkatában, s kemény szikláit ma is átdomborodnak gerincként az ezer év hordta rétegeken.

Az örökös uralom, az ősi hatalom, a hódítás természetes jogának s a páratlan harci kiválóságnak és félelmetességnek önérzete ez. Értékrendszerének középpontja, egész alkatának meghatározója a hatalom értéke s a jogos és természetes szuverenitás fölénye lett. Ennek megvalósítása, birtoklása a legfőbb cél. Életfeladatát a hatalom gyakorlásában látja. Ideálja az *úr*. Ám úrvoltához természetes jogot érez, mely származásán, öröklött rátermettségén s az ősi birtokláson alapul. Éppen ezért teljesen hiányzik belőle a zsarnokság, az ok nélküli pusztítás és kegyetlenség szenvedélye. Kegyes és bölcs úr, atyai, ki természetes uralmi jogát gyakorolja a rábízott népeken, megszervezi őket és kormányozza, de ezzel a társadalom békéjét és rendjét biztosítja és senki benső szellemi szabadságát nem korlátozza. Ez, a népek kormányzása, a politika az, ami a magyar életének legigazibb tartalmát adja. Később a hódító kedv, mihelyt a jogos örökségnek hitt birtok, a haza tulajdona biztosítottnak látszott, teljesen lecsendesült és soha többé nem is támadt fel. Királyaink támadó hadjáratait mindig a politikai szükség, a védelem biztosítása, vagy pedig a misszió, a hit és műveltség terjesztése indította meg. De nincs ország, melynek oly állandó határai voltak, mint a magyaré. A »gyepű-szellem«, a határok között megbúvva, eredetileg aligha kisebbségi és félelemérzésből fakad; sokkal inkább éppen ellenkezően, a jogos és immár háborítatlan tulajdon nyugodt öntudata zárja le benne a birtokbavételt. A magyarban nem a kisebbségi érzés, a mellözöttség keserve az eredeti ősi, hanem annak a fölénye, aki »nem dolgában jelebb« a többi népeknél. Ezzel az érzéssel jelent meg Európában nemzetét léte első órájában.

Ez a hódító lovas nomádok általános magatartása, s szellemiségük részletesebb megismerése bizonyosan sok adatot fog majd szolgáltatni az ősi magyarság tisztább képéhez is. De az általános háttér előtt máris határozott történeti egyéniségként jelenik meg, Attila és Árpád nevének középpontja köré szerveződve, mint nemzetünk szellemének első rétege. E lovas nomádok még hozzá azzal is büszkélkedhetnek, hogy élükön világuk legnagyobb

alakjának unokáját tudhatják. Úri értékrendszerüknek erejét később még növelte az a hagyomány, hogy a dicső utódot maguk választották vezérükké, szabadon, s ez alapjává vált a magyar szellemtől elválaszthatatlan autonómia-érzésnek, a szabadsághoz való ragaszkodásnak. Aminek egyébiránt amúgy is megvan a csirája a nomád pásztori élet szükségszerű és természetes önállóságában, öntevékenységében, individualizmusában, mely jól megfér a szilárd megszervezettséggel, mit szintén az életmód szükségletei hoznak magukkal. Az összes források egybehangzóan arról adnak hírt kezdettől fogva, a középkoron át mindvégig, hogy a magyarok ugyan egy emberként engedelmeskednek a központi vezetésnek veszély esetén, de a közügyeket a fejedelmi tanácsban s a tanácson kívül a maguk körében is buzgón tárgyalják, egyéni jogaikra pedig féltékenyen vigyáznak. A magyar nem szolgálja senkinek, még fejedelmének sem, holott tudja, hogy mily áldást köszönhet a dicső család égi kegyelmének. Árpád vezérré választása nemhogy csökkentette volna szabad úri érzésük épségét, hanem inkább növelte azzal a felemelő tudattal, hogy Árpád népe, Attila hunjainak ivadékai lettek. A honfoglalók birtokaikat sem a fejedelem hűbéreként kapták, hanem a közös hódítást követő ősi osztály útján, s csorbíthatatlan joggal bírták.

Ez a magyar nemzeti öntudat és szellem első rétege. Erre rakódott rá a második, a keresztény középkor új kultúrája. Ám ez sem fedte el teljesen az elsőt, még kevésbé semmisítette meg. Sokáig azt hitték, hogy Szent István reformja nyom nélkül elsöpörte a keleti hozományt. Ma már tudjuk, hogy a pogány kultúra elemei tovább éltek, csak új szintézisbe olvadva a rájuk épített európai-keresztény réteggel. A részletkutatás egyre több ponton mutatja ezt ki, Az európai magyar kultúra létrejötte sem történt másképpen, mint a nyugati népeké. Nálunk is, náluk is az ősi pogány és a keresztény-római kultúra ötvöződése folyt le. S itt mindjárt előljáróban jegyezzük meg, hogy ettől kezdve a magyarság is részese annak az egyetemes kulturális és társadalmi fejlődésnek, melynek Európa többi nemzetei is. De mint azoknál, itt is csak az elemek és formák közö sége ez, – bárha nemcsak külső, megjelenésbeli, hanem belső magatartásbeli formák is vannak, – egészen egyéni értelmet ad nekik a nemzeti szellem, mely élteeti őket. Ez a szellem immár európai, de sajátos magyar módon az, mert az ősi szellem él tovább.

Az új szintézisben természetes módon módosulnia kellett a régi szellemnek és ezt a módosítást Szent István tudatosan hajtotta

végre. Hún családi hagyományaira rárétegezte a keresztény király isteni küldetésének elméletét; Attila unokájának természeturalmi jogán épülő országának eszméjét megtöltötte azzal a keresztény tartalommal, amit a szentistváni birodalom gondolatként ismerünk »Intelmeidből. Az új, nyugati-keresztény világnézet is az ősi jogokat és hivatást igazolja, királyét és nemzetét egyaránt. E világnézet, a Róma-eszmével – mint láttuk – ősi közösségfogalmának, a nemzetről és államról alkotott felfogásának is kedvezett.

A nyugatíva és keresztényé vált magyar szellemben az »úr« nomád eszméje is átalakul, de »úr«-at jelent továbbra is. A magartás szilárdságában azt az erőt érezzük, mely csak az ősiségből táplálkozhat, de új az irány, amerre fordul. Szemünk előtt minden friss képet ölt, de bárhol nyúlunk hozzá, az ősi alapok keménységét tapintja ujjunk. Az uralkodó család historikusa átfesti a hagyományt; előadásában Álmos pogány létére a Szentlélek ajándékát nyeri, szintúgy a törzsek fejei. De él tovább a hagyomány, s él tovább az uralkodás jogának, a hatalom értékének középpontisága, ha immár a keresztény eszmekörben is. A nemzet értékrendszere egy magasabb szintre helyeztetik, de a maga épségében: az ősi anyag most jelentését a keresztény miszió eszméjétől nyeri, s ezzel fejlődik tovább alkata. A nomád harcos lovaggá válik. De nem német vagy francia lovaggá, hanem magyar vitézzé, kinek jogait, személyi méltóságát most már keresztény tanok és nyugati jogrendszerek is biztosítanak, de ő mégis a vérszerződés hagyományos pontjaiba foglalja őket. A magyar nemzet tagja, a nemes nem hűbéres, ki királya kegyelméből éli szabadságát, hanem ősi jogon, mint Attila-Árpád népe. Hivatását ő is a kereszténység védelmében látja. Krisztus vitéze ő, sőt ő legkülönb vitéze, de ennek titkát származásából magyarázza, örökös kiválóságából. Ebben az értékrendszerben is a hadi kiválóság marad a legfőbb erény, de immár azért, mert ez teszi a magyart magasztos hivatásának betöltésére képessé. Új alapot ad ez érdemeinek s szabadságjogainak is, melyre fokozódó feltékenységgel vigyáz, egyre többféle szállal és vonatkozással rögzítve őket szellemének egész alkatába. A kialakuló rendiség ősi hagyományokhoz, öröklött régi jogokhoz véli fűzhetni kiváltságait, melyek egyre szélesebb körű szabadságot biztosítanak neki, amint egyre öntudatosabban nemzetté válik. S e magyar úr életformája oly vonzó, hogy az idegenből ideszakadt lovagok sietve öltik magukra. Később azok is az ősi jogokra hivatkoznak, kik csak utóbb vétettek fel a nemzet tagjai sorába, a királyi kegyelméből. Az összes nemzettagok egyformák méltóságára,

jogokra és kötelességekre nézve. Bármily nagyok is voltak a vagyoni és hatalmi különbségek a hatalmas birtokos nagyurak és a köznemesség egyes rétegei között, az »una eademque nobilitas« mégis tény volt, s a személyi függetlenség és egyenrangúság elv volt a nemzet körében, mely soha kasztokra nem szakadt, s megsértése valóban sérelem volt a jogon, törvényen, közszellemen. Hatalmaskodás volt.

Az embereszményén végbemenő változást jól szemlélhetjük, ha egybevetjük két nagy királyának, Szent Istvánnak és Szent Lászlónak a legendákból előtűnő alakját. Mert egy nemzet szellemét legjobban talán ideáljairól ismerhetni meg. Kiket tekint hőseinek, példaképeinek, s milyenek rajzolja maga elé őket? Ez, a valóságos *történeti* alakok eszményítésének a módja, a legbensőségesebb vallomás önmagáról. Az első király valódi románkori tömör alakja után, ki »ajkait nevetésre majdnem sohasem mozdította, s mindig úgy viselte magát, mintha Krisztus ítélőszéke előtt állana«, kinek komor és alázatos vallásossága alatt azonban ott élt a nomád fejedelmi ősök zord keménysége, mely könnyörtelen kézzel hajtotta végre azt, amit isteni parancsnak hitt, tündöklőve magaslik fel Szent László sugárzó férfiassága. Valódi lovagkirály. Illő a harcias keleti néphez, mely megtért és buzgó kereszténnyé vált. Személyében szította harcos és keresztény lovag, hős vezér és szent király forr eggyé. Bármint is tisztelte a középkori magyarság Szent Istvánt, igazi eszménye, hőse, regéinek kedvence László költői alakja volt. Kegyes és istenfélő. De emellett ragyogó férfiasság, hősi lélek, lovagi vitézség ékítik alakját, melyen a szépség fénye árad el, oly tiszta és sugárzó fény, mint senkién nemzetünk történetében. »Gyönyörű ábrázatú vala«, írja a legenda, s kegyessége sem István világmegvető komorsága volt. Talán semmi sem jellemzi jobban László derültebb, a világ iránt elnézőbb lelkületét, mint a legendának ama mondata, melyben egész jellemzését összefoglalva mondja: »szerété Istent önmagáért, a világ veszendő dolgait pedig Istenért«. A sok vitézi és csodás esemény közt, mik az utókor emlékezetében körülfonják ezt a tündöklő alakot, van egy kicsiny jelenet, mely mindennél jobban jellemzi ezt a férfiút, kiben a heroikus erények mellett valami rendkívüli kedvességnek és jóságnak kellett lakni, s ez tette oly szeretetté, s ez árasztja a szépségnek, sőt bájnak fényét legendás emlékére is.

A mogyoródi csata előtt, – írja a krónika, – melyben Salamon ellen győzött Géza bátyjával, »László herceg a sereg előtt, magas lován ülve, hogy övéit buzdítsa, körbe lovagolt. És midőn lándzsájával megérintett egy csipkebokrot, egy kis hófehér

hölgyeményét csodamódon lándzsájára szökött és azon végigfutva ölébe ült.

Az ütközet lefolyt, a kedvező előjelhez illően, a két herceg diadalt aratott. A harcmezőt a holttestek ezrei borították, s a két herceg hálát adott fölöttük Istennek a győzelemért. »Am László – írja a krónikás – látva a megöltek ezreit, bármennyire is ellenségek voltak, megrendült belsejében miattuk és keserűen megsiratta őket, meghasogatva orcáit és fürtjeit megtépve, mint az anya fiai temetésén. Söhajtozva járt körül a holtak testei között, s midőn meglátta köztük Ernei ispán testét, – (ki békét szeretett volna létrehozni a király és a hercegek közt), – legott leugrott lováról és átölelte a holtat és sírva szólogatta, s őt saját kezeivel felemelve megcsókolta...«

A Koppányt felnegyeltető, Gyulát lefejeztető, Vazult megcsónkíttató István után mily más egyéniség lép elénk! Istvánt természetesen politikai kényszerűség vezette, tettei nélkül a nemzet léte forgott volna kockán, de László színes, fényes, előkelő, hősi és nagylelkű férfias alakja alaptípusává vált a magyaroknak. Ez az, amit a legjobbak az »úr« fogalmán értenek.

Az ő udvarában jött létre az a »Gesta Ungarorum«, mely első írott dokumentuma a magyar szellem történetiszemléletének, öntudatos szembenézésének sorsával, hagyományainak első maradandó megrögzítése s ezzel nemzetünk szellemének alapvetése. Ebben és a nyomán készült krónikákban a szentlászlói típusú ideál sugárzik vissza a pogány ősökre is, a hunokra és Attilára, Árpádra és népére, nyilván módosítva hiteles képükön, de mégis abból fejlesztve ki azt, amit aztán eszményképként állítottak maguk elé az utódok. Még a Kun László korabeli szittya előrenaissance sem törölte le teljesen férfiideáljának szentlászlói csillogását, csak keresztény jellegétől fosztotta meg valamenynyire. A hagyományos jogokat és önérzetet örökítő Attila mellett Szent László alakja marad az egész középkoron át az eszmény. Nagy Lajosnak is ő a példányképe és védszentje, Zsigmond egész életén át különös tisztelettel övezi, halálában pedig fiúi hűséggel temeteti lábaihoz tetemét Váradon. De mélyen áthatja a nemzetet is alakjának varázsa. Böven sarjadó legendák és falusi templomok fali képei regélnek róla.

E magabiztos és kiegyensúlyozott lélek egyszer rebben meg a sors intésére. Midőn a tatárjárás sújt végig rajta. Ez volt a középkori magyarság legfájdalmasabb élménye, éppen akkor, midőn a dicsőség, a hatalom, az erő teljében állott. Nem adta meg magát a

keleti viharok, mint keletre lakd szomszédai, hanem ellenállt és elvérzett a túlerővel szemben, méltóképpen azonban kereszténységéhez és európaiságához, de nagymúltú szittyá eredetéhez is. S e nagy veszedelem a legmélyebb keresztényi érzést váltotta ki belőle. A bűnbánatot. Általában azt tartják, hogy a mohácsi vész után riadt fel a magyarságban a lelkiismeret és akkor kezdtek hinni és vallani, hogy a csapás isteni büntetés a nemzet vétkei miatt. Pedig 1242-ből maradt ránk egy magyar szerzetes »Sírató éneke Magyarországnak a tatárok által történt feldúlásáról«. Ez a hosszú, hatvankét strófás latin költemény a megalázkodó magábaszállás hangja, ráismerés a sorsnak önmagában rejlő felidézőire, de ráismerés a nemzet helyzetére is Európában, s ettől az a jeges fuvallat fut végig a költő lelkén, amely aztán állandó komor viharrá növekedik nemsokára. *A magyar magányosság ez.* »Jaj, magyar nép végromlása!« sírja a vers és megrázó realiztikus képekben állítja elének e romlást, a temetetlen testeiket, melyeknek nincs ki sírt ásson; melyek ott rothadnak, madarak és ebek martalékkaként, miket nincs, ki elűzzön, s csontjaikat farkas szórja szét. Ám:

*Nem csoda, hogy legyőzettek.
S mindnyájan halálnak estek,
Mert az ifja, mert a véne,
Megromolva erkölcsébe,
Csak a bűn után szaladt.*

Részletes képet ad az elbizakodott, elpuhult, epikureista – ezt a kifejezést használja – léha társadalomról, hogy megértesse a szörnyű bukást. Most aztán:

*Sanyarú bús helyzetébe
Magyar népet nincs ki védje.
A szomszédja nem barátja,
Ki távol van, úgy ss bánja,
Elhagyatott árva nép!*

S áradnak a zokogó emlékezések, mint aztán annyiszor későbbi századokban, most első ízben:

*Magyarország gazdag voltál,
Dicsőségben fenn ragyogtál,
Hatalomban voltál ékes
És javakban oly bőséges,
Mint senki más, jól tudom.*

*Az uralmad messzi széles,
A királyod messzi fényes,
Erős vala vitézséged,
Tömérdek a népességed,
Béke volt határidon!*

*Más hatalmat porba döntél,
Le nem vertek, mindig győztél,
Híred-neved messzi terjedt,
Paradicsom volt a földed,
T ej jel-mézzel folyt vala.*

*Most e szörnyű zivatarban,
Pusztaságra letaroltan
Nagy ínségre jutva végre,
Legyőz a föld minden népt,
Az erőd úgy megfogy a.*

*Zivatarja szörnyű vésznek
Rádszakadva sodor téged:
A sok büntől, mit műveltél,
Mindaz, amit érdemeltél,
Learatva mit sem ér.*

*Porba hull a hír virága,
Neved fénye, tisztasága,
A szentségre tapad szennyfolt,
Elrabolva, ami szent volt,
Mindez özön vétkedér.*

Csak az Isten kegyelmétől várja a segítséget bocsánatul. Ezért imádkozik:

*Isten halld meg szent imánkat,
Űzd a vészt el, szép hazánkat
Hagyd örülni, eleget sírt,
Sok sebére hints te gyógyírt
Népnek, mely még megmaradt.*

A hang ismerős, a szavak emlékeztetnek. Kölcsey őse volt ez az ismeretlen magyar pap, s verse is, mint Kölcsey nemzeti imája, az árva, elhagyott, bűnös és magábaszálló, Istenben bízó magyar örök éneke, »Hymnus a magyar nép zivataros századaiból«.

E lírai emlék mellett, másik irat is maradt s még fontosabb dokumentumként e korból, tíz évvel későbből. IV. Béla levele ez, mit a pápához intézett az új tatár fenyegetésre. Később részletesen kell majd szövegével foglalkoznunk, mert külön vizsgáljuk meg nemzetünk szellemének magvát, hivatástudatát. Ez a hivatástudat pedig ebben az államiratban van megállapítva elsősorban. Eddig is tudta a magyar, hogy királya a keresztény hit védelmezője és terjesztője. Hiszen a koronával apostoli kereszt is érkezett Rómából. De most másról van szó. Olyan hivatás vállalásáról, mely egyedül a magyarnak jut. Európa és a kereszténység bástyája kelet felé. De ott van e vállalás nyomán a király levelében a keserűség is, a panasz, hogy a hálátlan Nyugat magára hagyja az országot szerepével. Ez a két motívum lesz a magyar szellem központi elvévé, egyre fokozódó erővel. A magyar keresztény vitéz még külön feladatot is kap a keresztény univerzitásban, mely egyedül az övé. Így rétegződik tovább a nomád harcos öröksége. Az európai nemzeteknél ugyan általános, hogy öntudatuknak két forrása van, az egyik a kiváló eredet, mellyel páratlan vitézséget örökölték, a másik pedig az, hogy ezzel a pogány ősoktól örökölt vitézséggel a keresztény hit bajnokaivá lesznek. De mindenik nemzetnek a szellemében ott rejlik valami sajátosság, ami ennek a kettős öntudatnak is egyéni tartalmat ad – így az ősök kiléte, s az őrhely is, ahol éppen áll a hit védőjeként – s megkülönbözteti a többiekétől. A magyarság eredete és feladata is ily különleges, a »világbíró Attila« öröke és a szélső keleti védőpajzs hivatása. De e hivatáshoz hozzájárul a méltatlanság keserű és lázadó érzése, mely majd elfoglalja a magabiztos fölény csorbítatlan méltóságérzetét s lassan szétrágja ezt az erős lelket. Most még csak átsuhan a szilárd keleti arc nyugat felé fordított tekintetén, s elröppen. Hosszú századokra még a dicsőség és hatalom koronázza e büszke főt, Európa népeinek tisztelete, gyakran gyűlölete és rettegése is övezi, miközben a maga erejével is fel tudja tartani az Európára sújtó összes keleti fegyvereket.

Ez a ragyogó korszak, egész sor nagy király uralma alatt, egyre öntudatosabbá és eltökéltebbé teszi azt az értékrendszert, mely három vezérponthoz rögzítve él a nemzet szellemében: a szittyai hagyományokhoz, a keresztény hivatáshoz és az »úri« önértékhez. A legfőbb erény ebben az értékrendszerben is a hadi kiválóság marad, de immár azért, mert ez teszi a magyart képessé magasabb hivatása betöltésére. De új alapot ad ez érdemeinek

és ezzel szabadságjogainak is. Ekkor veszi el természetes urait, az Árpádokat, s az ősi nomád örökség, a függetlenség, az egyéni szuverenitás mindennél többre értékelése nem lel többé egyenlő rangú ellensúlyra. Ugyanekkor az általános európai fejlődés is ennek az individualizmusnak kedvez. Csak a nomád lélek másik mélyen gyökerező ösztöne, a központi védekezése, mely a Szent Korona tanában jelentkezik e végzetes percben, menti meg a nemzetet a szétporlástól, az országot a felbomlástól. De a király és az alattvalók ettől kezdve szemben állanak egymással, a nemzeti felelősséget az alattvalók vállalják, nem bízzák magukat feltétlenül királyukra, sőt a király és nemzet közti egyetértés mindig csak annak a jele, hogy a király magáévá tette a nemzet eszményeit és céljait. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy egy-egy nagy egyéniség, ki aztán igazi királyává vált a nemzetnek, nem hatott szellemére alakítólag, fejlesztőleg, sem azt, hogy ha elegendő ereje volt, nem tudta rákényszeríteni akarátát alattvalóira. Volt olyan idő is, mikor a király képviselte a nemzet igazi »örlelkét«. De amint az ősi individualizmussal szembenálló hasonlóképpen ősi megszentelt uralkodó kéz sirba hanyatlott, ettől kezdve a választott király és népe közt rendszerint nyílt küzdelemben dőlt el, hogyan alakul a viszony.

De a nemzeti felelősség áthárulása és vállalása nemcsak ezt az eleve »ellenzékeséget« váltja ki, hanem a magyar szellem két alapvető elemének határozott nemzeti jellegét is megadja. Az egyik a politikai képesség és gyakorlásának a férfi feladatok középpontjába állítása a fegyverforgatás mellé. Az »úr« méltó élettevékenysége csak a harc és a közügyek intézése, mégpedig mint nemzeti funkciók teljesítése. Ők a nemzet, a nemesség, s maguk dolgait ők intézik, a maguk védelmét ők vállalják. A magyar ősi politikai érzéke hagyományos magasztalásának megvannak a jogos alapjai, noha azt is el kell ismerni, hogy politikai tisztánlátását és elhatározásainak célszerűségét nem egyszer, s éppen döntő órákban is elhomályosították »üri« mivoltának egyéb tartozékai s az egyéni szuverenitás salakjai. Említettük, hogy már az ősmagyarok is megtárgyalták a közügyeket, ugyan-
 ezt j egyik fel a külföldi megfigyelők az Árpádkor társadalmáról is. Az erős központi uralom, abszolút királyi hatalom mellett szenvedélyes politikai küzdelmek zajlanak. S noha a középkorban végeredményében a király kezében volt a közügyek döntő intézése, a végrehajtó hatalom meg éppen, az állami funkciók, a hatalom gyakorlásának a módja nem pusztán rajta múlt, itt az egész nemzet tanúságot tehetett – s tett is, így elsősorban a nemzetiségi kérdésben – politikai magatartásáról. Később még

inkább. Az Árpádok kihalása után a királyokkal való egyensúlyjáték volt a politika kerete, s egyre inkább a nemzet önálló létének a megtartása a tartalma. Igazi jelentőségét Mohács után érte el, ekkor aratja gyümölcsseit a megelőző gyakorlat, amikor a nemzet pusztja létének megmentése jutott feladatául, s nem csoda, hogy ettől kezdve a nemzet értékrendszerének csúcspontjára lendül a harcos eszménye mellé. A politika nem csupán a társadalom észszerű vezetése ekkor, hanem a nemzeti lét védelme. A *harcos politikus* pedig – két eszmény egyesítése – a magyar politikus típusává lesz, s ez a harcos jelleg, ha leplezetten is, nem hiányzik a magyar államférfi diplomatikusabb, ravaszabb, egyezkedőbb válfajából sem.

Nemzeti szellemünk másik alapeleme a szabadság eszméjének magyar változata. E szabadság a nemzeti lét szabadsága. Ez is a büszke származás és a magasztos hivatás jogforrásaira hivatkozik, de nevelője az Árpádok kihalta utáni állapotok, a királlyal, tehát az állammal szemben elfoglalt apriori »ellenzékiiség«, mely csak az időleges kiegyezésekben békült meg. A nemzet soha nem mondott le sorsának kézbentartásáról. Talán nem túlságosan romantika a pásztori ősökre gondolni, kikbe beleivódott az a megszokás, hogy »nincs kívül tanácsot kérnie, a maga esze után kell tennie, mert rá van bízva a nyáj gondja«. De ha ez romantika volna is, az történeti tény, hogy a nemzet léte a nemzetre volt bízva, mert senki ezen a világon megtartani sohasem akarta. Ez az »ellenzékiiség« aztán később, mikor idegen királyai rendszeresen törekedtek nemzetisége megsemmisítésére, ugyanakkor, midőn a török pusztja létét veszélyeztette már, abba a jogi formalizmusba kapaszkodott, melyet Werbőczy rögzített meg, s a »régí jó magyar szabadságot« tartalmazta. E formalizmus hibáit és káros következményeit joggal vetik szemére, de igazságtalan volna megfedkezni arról, hogy ezek az élesen fogalmazott formulák voltak alkalmasak szilárd védőburkot adni mindennel fölérő értékeknek oly viszonyok között, mikor nagyobb finomsággal és aggályosabb lelkiismerettel kidolgozott elvek nem állták volna ki a szörnyű vihart. E nyers, megfogható, a tiszta eszmei világtól elzárt tömegek számára is érthető »jogok« és a rajtuk felépült közösségi tudat megtartotta őket.

S végül, midőn az idegen királyi kormány a hűség utolsó illúzióját is megcsúfolja, megszületik hosszú évszázadok magyar ideálja, a *szabadsághős*, melyet Bocskai-tói Kossuthig sokféle személyiség alakított ki s színezett újra egyénisége színeiből. A szabadság, melynek »itten hordozzák véres zászlóit«, a magyar

szellemiség egyik fókuszává válik, Széchenyi szerint – láttuk – lényegévé. Már nemzetisége ősi etnikai elemei hajlandóvá tették az eszme értékelésére, erre nevelte az egyetemes keresztény kultúra is, viszonyai meg egyenest rákényszerítik, hogy talán elsőnek élje át becsét teljes mélységében egész Európában. Az eszme tartalmát a századokon át igen különbözőképpen értelmezik, gyakran pusztá jelszóvá homályosul, nem egyszer silány indulatok leplévé is sötétedik, de a nemzet egyre növekvő szívóssággal, fanatizmussal és elkeseredéssel ragaszkodik hozzá, s oly csodálatos önfeláldozással szolgálja, mint aki tudja, hogy pusztá léte függ tőle. Vállal mindent, kész mindent odavetni érte, s ez a hősiesség oly ragyogó és változatos alakokban gyullad ki, mint a bujdosó Rákóczi vagy a passzív rezisztenciát diktáló Deák. Hiányos volna a kép, ha említetlenül hagynánk, hogy felleljük a magyar szellemben a származás, harcok kiválóság és hivatásadta büszkeség visszaját is, a dicsőség olthatatlan vágyát, sőt hiúságot és hivalkodást is. Már a krónikákban nyoma van a dicsőség kergetésének, – ami egyébként általános emberi tulajdonság; a fölényüket érző lovas nomádoknál meg éppen életcél; birodalmaikat is ez a vágy hozza létre, a hódítás és rettegett hírnév hajszolásának szenvedélye, – Nagy Lajos historikusának a tollából meg éppen ilyen szavakat olvasunk: »Az értelem első bizonyítéka az, hogy vágyakozunk a dicsőségre. Tehát a bölcsesség és okosság kezdete a dicsvágy. Nincs olyan kincs, nincs az az ár, amely a dicsőségért kárpótolna « Egy áruló csapat legfőbb bűnéül azt rójjafel, hogy »elárulták nemzetüknek dicsőséges hírnevét«. Még egy olyan tiszta jellem, mint Zrínyi is olthatatlanul sóvárog »a jó vitéz hírnévre«, s jellemző szavai, hogy »a szép halál az egész elfolyt életet megfényesíti«. A szép halál pedig olyan, amivel dicsőséget lehet aratni. Egész életének legbensőbb motívumaként tűnik elő »az ő örök híre«, ezt írta szabályával és tollal egyaránt. A magyar csakugyan nem éri be teljesítményeinek, érdemeinek öntudatával, szerény és önérzetes polgári módra. Büszke, gyakran hivalgó fején akarja hordozni borostyánként, a világ bámulata és magasztalása közepett. Ekkor virul ki boldogsága, s ennek melegében táruló szívüvé, jóságossá, nagylelküvé válik. Az elismerés verőfénye élteti. Ez azonban távolról sem jelenti azt, hogy enélkül nem teljesíti hivatását, nem teszi meg azt, amit kötelességének ismer. Egész történelme bizonyítja ezt. Ám bizonyítja azt a szakadatlan emésztődést s, mely az elmaradt elismerés rideg sötétjében marja lelkét. Gondoljunk csak Mátyás király nyilatkozataira. E hatalmas uralkodó igazán nem volt ráutalva, hogy külső elismerés erősítse meg

önérzetét, s mégis szinte gyermekesen emésztődik méltóságának egy-egy sérelmén.

E nagyhatalmú király szintén maradandó ideálja a magyarnak. Egy korszak csúcsonyul és, sajnos, zárul le benne. E kor Nagy Lajossal kezdődik. A renaissance kora ez és egyben a magyar nagyhatalom ideje. Ennek a korszaknak a fejlődése igen sokrétű, tehát bonyolult. Itt éri el teljét a lovagi ideál, – Nagy Lajos példaképe Szent László, – itt szilárdul meg a védőbástya-gondolat, itt emelkedik legmagasabbra a magyar dicsőség, de itt folyik le az individualizmus és »ellenzékiség« jegyében, az oligarchizmus és rendiség formájában a személyi szuverenitás ősi nomád örökségének kifejlődése is, valamint a nemzeti szabadság eszméjének kikristályosodása ugyanabból az őszanyagból, a hódító lovasok méltóságigényéből.

A középkori magyarság kiteljesülésének melegágya a birodalom hatalma. Magyarország egyik, nem egyszer döntő és parancsoló szövívője a világpolitikának, egész Kelet- és Délkelet-Európa háborítatlan ura és jóltevője. Egyik királya a császári koronát teszi fejére, – mert Zsigmond esetében nem a császár volt egyben magyar király is, hanem megfordítva, – a másik komolyan veszélyezteti viselőjének uralmát. Eközben pedig fölényes oltalmazója egész Európának és kultúrájának. Mái ez hirdeti minden délben a földkerekség összes keresztény templomának a harangja. A magyar nemzet életének delelőjén valóban a legigazibb Európa. A legigazibb Európa, a legteljesebb egyetemesség, mert ekkor ér el nemzetisége lényegének legigazibb magváig, ekkor bontakozik ki teljessége. S az öntudat teljes világossága fényében. Mert ekkor nyeri el végleges formáját az ősi eredet-hagyomány, a szittyaság és Attila kultusza, de a hivatástudat is. A nemzet »honnan és hová« -ja ekkor tisztázódik végérvényesen. Bármily hatalmas a magyar, büszkesége végső, igazi forrása mégis szittyai származása, Attila hagyománya, a múlt, s ez szabja meg a jövő hivatását is.

Mátyás király jelentőségét a magyar nacionalizmus fejlődésében, bőségesen láttuk. De az egész középkori szellemi fejlődés összefoglalója és betetőzője ő, mégpedig csaknem kizárólagosan a maga személyében. Ami ő alatta történik, az az ő tulajdon műve. Persze nem előzmények nélkül áll, de ezek az előzmények az ő kezén öltik fel végleges alakjukat. Nagy tévedés volt az a régebben hangoztatott kifogás humanizmusa ellen, hogy idegen kultúrát ültetett át magyar földre és ezzel gátolta

a nemzetit. Mint ahogy Italiában a római ősohöz fordult vissza megújulásért a renaissance, úgy a magyar renaissance a hunokhoz, nemzeti hagyományaihoz. S ez a mozdulat oly határozott volt, hogy semmiféle külső ösztönzés nem tudta irányából kitéríteni. Ugyanakkor, midőn tele kezekkel hordják haza a külföldjáró magyarok és idegen vendégek serege is a külföldi termést, ugyanakkor válik legerősebben egyénivé a magyar szellem. Úgyhogy a külföldi hatás valóban csak hatás marad, ösztönző és csíra, mely aztán magyar földön, magyar szellemekben sajátos kultúrát hoz létre.

Mátyás király nagy műve az is, hogy most helyet kap a nemzet értékrendszerében az igazságot és szépséget kereső kontemplatív élet becessége is a cselekvés – harc és közügyek – mellett, ha nem is egyenrangú helyet. De talán a külső viszonyoknak, a rákényszerült harcnak és politikának a következménye, hogy tudomány és művészet inkább csak díszei és eszközei az életnek a magyar szemléletben. Mert vannak, s egyre többen, magyarok, a nemzet legtisztább képviselői között, kik életük legfőbb céljává a cselekvésfölötti értékeket emelik. Úgyhogy a magyar lélek irtózata az elvont gondolkodástól, a filozófiától, olyan babona, melyet az adatok egész serege cáfol. S ha ezt az állítólagos eredeti ellenszenvet a harcos pásztor ősök örökségével magyarázzák, kik a kényszerű cselekvés lázában nem értek rá meditálni, ugyanezzel az ősi örökséggel lehet indokolni a filozófiai hajlamot is, mely a nyáj mellett töltött hosszú csendes éjszakákon, a végtelen csillagos égbolt alatt bontakozott ki. A könnyelmű általánosítás tévutakra ragad. A nemzetet sorsa valóban arra kényszerítette, hogy elsősorban azt az ősi képességét őrizze, mely a harcban és közügyek intézésében tette kiválónak, de jobbjában – s ők a nemzet – mindig élt a háüandóság a szellemi alkotás, az igazság kutatása, a szépség élvezése, a lélek nemesítése, a cselekvés fölé emelkedő szemlélődő, bölcséleti magatartás, sőt az elvonult, a szent *élet* iránt is. A hódító ősohkból azonban – s ezt is mutatják a legtisztább példák – itt is van valami, ami azt bizonyítja, hogy ugyanaz a magyar forgatja a fegyvert, ül a tanácsban és ugyanaz írja könyvét és alkotja műremekeit, vagy éli szent életét.

Ez a valami, ez a benső szellemi magatartás közelebről meghatározhatatlan, csak átélhető és megérthető: tömörség, határozottság, céltudatosság, formatisztaság, következetesség és fordulatosság, tiszta szem és biztos mozdulat, fennkölttség, nagyra törés és mégis józanság és mérséklet, lendület és egyensúly, szenvedélyes törekvés a határozatlannak, kódosnak, bonyolultnak,

khaotikusnak tiszta, világos, áttekinthető és bár nem merev, mozdíthatatlan, de szilárd rendbe szálazása és kötése iránt. A *klasszicitás iránti hajlam* ez, ha műkifejezéssel akarunk élni legegységesebb, legbensőségesebb életformájának típusát meghatározandó. Az a magyar szellem ez, amely a sokféle népből egységes nemzetet alkotott, s amelyik országgá tudta rendezni a világnak ezt a nehéz táját. Ez volt a középkori magyar magabiztos alakja.

Új korszak kezdődik s ezzel a szellem új rétege a mohácsi katasztrófával. Négy évszázad gyászszavai nem elegendők arra, hogy egész borzalmasságát kifejezzék. Az eddigi rétegek beszakadtak, összetörték, s ebben az állapotban váltak új alapréteggé. Erről sohasem szabad megfeledkeznünk, ha nemzetiségünk alkatát vizsgáljuk. Mohács olyan törés nemzetünk életében, minőt kevés nemzet élt át. Egyszerre bukott le a csúcsról, önérzetét olyan súlyos sebzés érte, mely szellemének egész hangulatát, az addigi biztonságos, büszke derüt s vele magatartását is szükségszerűen átalakította. A Mohács utáni magyar egészen más szemmel néz a világba, mint a Mohács előtti. Nemzetkarakterológiai műveink egyik hibája az, hogy nem igen veszik számba a Mohács előtti magyart, fejtegetéseiket az utóbbi négy száz évhez fűzik. Holott az egészséges, igazi magyar a középkori. Mohács és a rákövetkező idők, a keletről és nyugatról rántörő elnyomatás századai, a teljes elhagyatottság tudata, a minden oldalról körülvevő gyűlölet szakadatlan érzése, a nemzet-halál állandó közellétének rémülete, a rászedettség lázító keserősége, a kimerülés fokozatos közeledésének és mindennekfelett a méltánytalanságnak kínzó nyomása, mindez nemcsak nyomta, de meg is nyomorította a magyar lelket. A szabad, ép, igazi magyar a diadalmas büszke vitéz, a hatalmas középkori birodalom magyarja, Krisztus vitéze, Európa védelmezője. Ez a magyar európai már, de keletről hozott csorbitatlan erőivel az. Ha megújulásért idézzük őseink szellemeit, az övékét idézzük. Ha pedig a Mohács utáni atyákat akarjuk megérteni, a vizsgálat feladata éppen az, hogyan alakult a szörnyű csapás és az azóta meg nem szűnő nyomás alatt az ősi alkat.

Mai nemzetkarakterológiánknak a magyarságról megalkotott képe szívesen használja azokat a körvonalakat és dolgozik azokkal a színekkel, melyeket a száz év előtti nemzeti romantika vont meg bátor határozottsággal és kevert ki palettáján. Legkedvencebb változata ennek a »búsmagyar«
alakja. Merész és

előkelő arcélét, nemes méltatlankodásban és dacos keservben izzó* tekintetét mindnyájan ismerjük. A különös azonban az, hogy éppen azok, vagy legalábbis a kritikusabb elmék közöttük, akiknek vázlatai nyomán ez a kép kialakult, nagyonis tudatában voltak annak, hogy ezek a vonások egyáltalában nem örök és végleges elemei a magyar szellemnek, hanem csak egy történeti korszak rászakadt eszményei váltották ki belőle; történeti magatartás hát ez, a történet változásával tűnt fel s azzal el is múltat. Kölcsey például, a magyar szellemnek egyik legbensőségesebb ismerője, ezt írja a »Nemzeti hagyományokban: »Azonban ki fogja megbizonyítani, hogy e többektől észrevételbe hozott nemzeti búsongás eredeti érzés-e a magyarban, nem pedig később az általunk ismert balesetek hosszú sorában magzott fel? A Leó császár büszke, tüzes, de magába zárkózott, kevésbeszédű magyarja komoly volt bizonyosan, de ha bús-e, azt ki merné meghatározókéig állítani? . . . vajjon nem volt-e nemzetünk vállain teher? Nem bágyasztá-e valamely elő és visszaérzés? Nem hasonlítá-e sorsa Baróti Szabó diófájához? Úgy vélem, nem a kijöveteli hőskort illető kérdések.« A teher, a bágyasztó érzés, a romlás érzete nem a honfoglalók öröksége, hanem sokkal újabb keletű nemzedékek átkos szerzeménye. »Az időkről, – folytatja, – melyeket közelebb érünk, jól tudjuk, minő körülmények közül maradt reánk a vissza és előérzés bánat ja s az ezt tökéletesen kizengő *szegény bujdosó magyar* nevezet. De nem ajkainkon forog-e a *dicső nemzet* cím is? Tedd a kettőt egymásnak ellenébe, röpjél végig a hír és balszerencse váltólág következő századain lelkedben, s látni fogod, mi fény és homály az, melyek nemzeti érzésünkben fájdalmas vegyülettel ölelkeznek. Ki nem látja, hogy ilyen vegyület nem szülhet mást, mint szentimentalizmust?« így szól Kölcsey. Pedig ő egyike volt e nemzeti szentimentalizmus legnagyobb hatású kialakítóinak. Az ő Zrínyije dalában igazán a »szegény bujdosó magyar« zeng. S mi más a »Himnusz«, mint e »nemzeti búsongás« panasz? Képeinek során a magyar bujdosik végig, szegény, történetén, közben dicső múltjára gondolva. Micsoda értelmi erő kellett hozzá, hogy e hangulatnak ne csak alkatával, de hangulat-voltával is tisztába jöjjön, s teljes öntudatossággal állapítsa meg, hogy ez a szentimentalizmus – amint nevezi – csak két egymásra következő s oly eltérő jellegű állapotnak a szintézise. Egy egész lelkivilágán uralkodó nagy érzés hideg analízise ez. A romantikának és racionalizmusnak oly ritka párosulása, hogy alig találunk rá példát. S hogy mindjárt mi is beletévedjünk a közkeletű nemzet-karakterológia útvesztőibe, emlékezzünk meg

arról, hogy gyakran szívesen ismerik fel a magyar jellem egyik lényeges tulajdonságát az erős racionalizmus és mélyen romantikus kedély párosulásában. Kölcsey mindenesetre fölébe kerekedett értelmével érzésének és példát vehetünk róla, ha nemzetünk szellemi képének állandó és mulandó vonásait fürkészzük.

A veszedelmet egyébként a hatalom akkori birtokosainak bűnös könnyelműsége, felelőtlensége, önzése idézte fel, egy szóval az, hogy akiknek kezében az ország erőforrásai voltak, nem voltak a nemzet tagjai, nem élt bennük a nemzet fenntartásának akarata. Igen sok közülök csakugyan külföldi voltak s azok is maradtak szívükben; sem érzéseik, sem érdekeik nem fűződtek az ország megmaradásához. Hűségesebb hazafiak azonban a magyarszármazású országnagyok sem igen voltak. S ez az egész áldatlan állapot nyilván szorosán összefügg azzal a fentebb vázolt viszonyal, melybe az Árpádok kihalta után a nemzet és a korona került. A választott királyoknak, ha hatalmukat meg akarták erősíteni s nem érték be a korona pusztá viselésével, le kellett törni az urak hatalmát, kik a trónra emelték őket, de a maguk szuverenitását biztosítani akarták velük szemben. Ebben a törekvésben a legcélravezetőbb eszköz az volt, hogy a király új arisztokráciát teremtett, mely mindent neki köszönhetett s így híven szolgálta. Ezek az alulról felkerült »homo novusok« azonban ritkán tudnak legott a nemzet valódi tagjaivá válni s azzal önmagukat, érdekeivel érdekeiket azonosítani. Ha éppen külföldi származásúak voltak, egyenest le is nézték a különös, idegen magyarságot s megvetették érdekeit.

Mátyás király ugyanebben a kényszerhelyzetben volt. Sőt, még fokozottabban, mint elődei. Neki nemcsak azért kellett új arisztokráciát teremteni, mert a régi, mely trónra emelte a gyermekifjút abban a reményben, hogy háta mögött majd ő uralkodik, nem akart engedelmeskedni, sőt újra meg újra fellázadt ellene, hanem azért is, mert politikáját, melyet ő a nemzet érdekében valónak hitt, – s valóban az is volt, az egyetlen követhető út, – a nemzet nagyjai sem értették meg, nem fogadták el, sőt útját igyekeztek állani. Ezért kellett őket félretolva, alulról felemelt hivatalnokokat tenni helyükre, kik céljainak vak eszközei voltak. Mindaddig, amíg ő élt. Mihelyt szemét lehunyta, ez a méltatlan szolgálhad fellélegzett, céljait és kivívt pozícióit legott feladta, új nemzeti célokat nem vállalt. A nemzet fölötti uralmat, az állam hatalmát kezében tartotta, de a felelősséget és nemzeti közösséget nem érezte, nem élt benne a nemzet szelleme és hivatástudata. Oly királyokat emelt az Árpádok, Anjouk, Luxemburgi Zsigmond és Hunyadi trónjára, kik méltóak voltak válasz-

tóikhoz. Mire a török kard végső sújtásra emelkedett, ők felprédálták az ország erőit s tehetetlenül vetették oda. De megmérgezték a nemzet lelkét is. A Mohács előtti évtizedekben odáig fokozódott a helyzet az új urak és idegenek lelkiismeretlen, csak önérdéküket tekintő, az ország sorsát a leghítványabb cinizmussal kezelő magatartása folytán, hogy magát a nemzet jellemét is tartósan, talán örökre eltorzította. Eddig ez fölényes, derűs, magabízó volt, mert a maga erejét és biztonságát érző, tudó. Most a nemzet hű fiai hasztalan látták a közelgő veszélyt és hasztalan vállalták volna az elhárítás feladatát, az eszközök nem az ő kezükben voltak. És úgy látszik, ekkor alakul ki a tehetetlen hű magyar keserű alakja, a rezignáció, melancholia méltatlankodás és bőszt átkozódás megtestesítője, kinek tehetetlenül kell néznie, »mint vesztik el az urak az országot«. Ehhez járul a kikerülhetetlen balsors képze is, s ez a végső reménytelenség érik aztán hosszú fejlődés után klasszikussá Ady költészetében.

»Pannónia királysága, – olvassuk az egykorú historikus, Istvánffy Miklós művében, – mióta felvette a keresztény hitet, mindig nemes és hatalmas volt. Hosszú időn át védelmezte, fegyverrel a kereszténységet a barbárok betörése ellen, mígnem minden dolognak szertelen elhanyagolása, véres belső viszályok és különféle pártok törekvése miatt abba a végveszélybe jutott, hogy elveszti szabadságát, megmaradását. Mert mikor a kiváló, vitéz Mátyás király, ki ellenségeit fegyveres erővel megfékezte a végzet akaratóból viruló élete derekán itthagya megszilárdított országát, Pannónia előkelői és nemesei nem törődtek semmi mással, csak saját hasznukkal és kapzsiságukkal, minthogy a nyugalomban és békében annyira elrenyhült a testük, lelkük, hogy megfogyott bennük lassanként a katonai fegyelem és a vallásos érzés. Noha ellenség fenyegetett szárazon és vízen, senki sem foglalkozott a közügyekkel, de hagytak mindent gyáván és tétlenül. A királyi tekintélyt és a hivatali tisztességet nem a köz javára, hanem a saját hasznukra fordították és így a hatalmas államot silánnyá tették.«

Mi sem mutatja ennek a nemzetnek még elhanyagolásában és a legrettenetesebb szorongattatás idején is tiszteletet gerjesztő lelki nagyságát, mint az a bátorság, amellyel szembe mert nézni a valósággal és önmagával. Nem kapkod bűnbakok után, nem akarja gyáván kendőzni a valót, hanem gondos lelkiismeretvizsgálattal magába száll és bűnbánattal omlik Isten színe elé. Jaj egy nemzetnek, ha megtörik benne ez a bátorság, mely a elemelkedés egyetlen forrása. Hasztalan egyenesítik akkor fel

külső erők és kedvező szerencse. A magyarban mindig éber volt ez a lelkiismeret, mely nem a külső sorsban keresi annak gonosz fordulatai okát, hanem a maga vétkét ismeri fel benne, így nem is vész ki belőle a bizonyosság, hogy ha megreformálja magát, – Zrínyi kifejezésével élve, – megfordíthatja a sors kerekét. Ezt láttuk a tatárjárás névtelen énekszerzőjénél, ezt most is írók, politikusok, költők, prédikátorok hosszú sorának nyilatkozataiban. A legmélyebb vallásosság ekkor tölti el a magyart. A legtöbbször visszatérő fordulat, hogy a török »az élő Isten ostroma és az mi gonosz bűneinkért reánk bocsájtott haragja«.

Ez a mélységesen morális történet szemlélet részletes kifejtésre is kerül például Károlyi Gáspár könyvében, »minden országoknak és királyoknak jó és gonosz szerencsájöknek okairul, melyből megérthetni, mi az oka az Magyarországnak romlásának«. Isten telenségünk az oka, hirdeti, hogy »csak az fának levelének zörgése elől is futunk«, olyan szörnyű állandó szorongatásban élünk. Nem segít más, csak ha Istenhez fordulunk. »Ne bízunk azért az mi nagy és híres, neves nemzetségünkhez, ne bízzanak az urak az ő nagy uraságukban és nemzetségeikben, – így csuklik meg a magyar dicsőség és hivalkodás, Attila szittyái unokáinak büszkesége, de elvetve a terméketlen siránkozást a sors méltatlanságán s helyette felemelő magábaszállást öltve magára, – hanem az Istennek éjjel és nappal könyöröggünk, hogy vegye el haragját rólunk, rontsa meg az pogányokat, adja az mi régi szabadságunkat. . .«

A nemzet nagy megaláztatása idején ez az alázat volt vigasza és erőssége. »Azért sanyargat az Isten minket, Hogy megismerjük fene bűneinket«, éneklí Nagy bánkai Mátyás »a nyomorúságokban való vígasztalásról«. De ebből merítette azt a hitét is, hogy Istennek szándéka van vele, ha megtér és megjavítja magát. Ez a hit tartotta keményen a magyar szabályakat, melyek Maradék-Magyarországot védték. Ez a hit maradt meg a régi büszke magyar öntudatból. A választottság hite és bizonyossága. S ez elég volt másfél száz évre. Szkhárosi Horvát András híres »vigasztaló éneke« a legsúlyosabb csapások idején zengi:

*Semmit ne bánkódjál Krisztus szent serege,
Mert nem árthat néked senki gyűlölsége,
Noha ez világnak rajtad dühössége,
Nem hagy téged szégyenbe Krisztus ő felsége.
Királyi nemzet vagy, nôha te kicsiny vagy,
Az Atya Istennek bizony te kedves vagy . . .*

Az új viszonyok közt még nagyobb szüksége van a nemzetnek a régi erényekre, tehát még nagyobb becsben tartják őket. Az Istentől is ezek adományát kéri. A korszak költője, Balassa Bálint így könyörög:

Áldj meg vitézséggel,

*Öltöztess fel fegyverrel:
Jó ésszel, bátor szívvel.*

S valóban ezek, a jó és bátor szív, politikai bölcsesség és vitézség tartották meg a magyart.

Közben pedig él tovább a^N hivatástudat, a védőbástyagondolat. Ugyanez a költő így búcsúzik hazájától, mikor el kell bujdosnia ellenségei elől, hogy piros csizmája nyomát is hóval lepje be a tél:

*Oh én édes hazám, te jó Magyarország,
Ki kereszténységnek viseled paizsát,
Viselsz pogány vérrel festett éles szablyát,
Vitézlkö oskola, immár Isten hozzád.*

Igen, ez az ország ettől kezdve másfél századon át vitézlkö oskola, a vitézi próba helye. Az ösi elpusztíthatatlan életerős az ösi fölény érzete, a szittyá önérzet, mely örömet leli a nehéz helyzetekben, a veszedelmekkel való küzdelemben, nem engedi megtörni, kétségbeesni a férfilelkeket. Mindnyájan ismerjük a büszke dalt: »Vitézek mi lehet E széles föld felett Szebb dolog a végeknél?!« A csirák nyilván megvoltak ősidök óta e harcos nép lelkében, de a végvári vitézek szellemében valami új alakul. Alighanem itt születik meg a híres magyar hetykeség, mely megmámorosodik a veszélytől és fittyet hány a halálnak.

E hetykeségben azonban van még egy másik elem is, nemcsak a fölényézés maradéka. A méltatlanság érzete. Védője Európának, Európa azonban cserbenhagyta, engedi, hogy leteperve, utolsó erejével küzdjön kapuinál, sőt maga is rajta van, hogy ne tudjon felemelkedni, s noha az ő vére árán él biztonságban, megveti, gyűlöli, halálát kívánja. Balassánál találjuk egyik első hangját ennek is, midön »a magyar nemzetnek romlott állapot járói« énekel:

*Oh szegény megromlott s elfogyott magyar nép,
Vitézséggel, névvel, hírrel vagy igen szép;
Kár, hogy tártától úgy, mint senyvedendő kép,
Előmenetedre nincs egy utad is ép.*

*Kedvelt, böcsült véred lett csúfoltságossá,
Szablyádnak bő zsoldja nagy olcsóságossd,
Megcsorbult nemzeted változott korcsossá,
Neved ékessége nagy utálatossá.*

*Hazádnak szép vége mindenütt csonkán áll,
Sereged szép száma fogy, romol, s szállton száll:
Inséged nő s árad, véled egy ágyban hál*

*Ki szánhat? bánd magad nyomorúságodat,
Mert nézi, nem érzi az csak romlásodat,
Aki építhetné te szép országodat. . .*

Könnyen elképzelhetjük a magyar vitéz érzését, ki Európát védi, vállalva a hatalmas középkori birodalom hivatását a maga megfogyatkozott erőivel, de változatlan szívvel, mikor a védelmezett Nyugat részéről minden egyéb éri, csak megbecsülés, elismerés és segítő részvét nem. A sértett önérzet, a hírnévre büszke lélek megalázása állandó állapota e másfél száz év magyarjának, öntudatát azonban nem csorbítja meg ez sem. Vállalja a szerepet, sőt az unoka a Szigeti Veszedelemben annak a hős magyarnak az alakját rajzolja meg, ki halálával váltja meg nemzetét. A mártír glóriáját fonja a maga feje köré a magyar. De Zrínyi példája mutatja azt is, mint akarja fenntartani magát, nemzeti önérzetét, magabizását, szembenézve magárahagyatottságával. De az ő példája is mutatja, hogy az üldözöttség érzése oly erősen beleivódik lassanként a magyarság szellemébe, hogy az egész későbbi fejlődés vizsgálatánál egyik főirányként kell a részletes kutatásnak nyomon kísélni. Egyúttal nyomon kell kísélni természetesen, a rétegződés részletes analízisével azt is, hogyan viselkedik a középkori örökségként maradt büszkeség az új viszonyok között.

Mert két dolog kiirthatatlanul tovább él a nemzet tudatában, a leggonoszabb viszonyok közt is: páratlan katonai kiválóságának és hasonlíthatatlan előkelőségének mélységes meggyőződése. Amíg önérzetét semmi sérelem nem érte s biztonságérzete is csorbítatlan volt, büszkesége is ép, egészséges, természetes, harmonikusan mérsékelt maradt; most azonban keserű, dacos göggé

torzul ez is. S nem ritkán az alacsonyabbrendűségi érzés tünetei is fellépnek, a bizalmatlan elzárkózással együtt. Pedig mi sem áll távolabb az ősi, Mohács előtti magyartól, Árpád-Attila büszke népétől, mint a kesergő, tehetetlenül vergődő békételen, az elnyomott Petur bán szerepe. S ha a nemzet legjobbrait tekintjük, nem is nézhetjük ezt szelleme lényegének, sem akkor, sem később, mert e legj óbbakból sohasem veszett ki a büszke nyíltság, az önnön erejének, képességeinek öntudata, a nagy dolgokra hivatottság mélységes hite. A nemzet nagy ostromozol éppen a kishitűség, alacsonylelkűség s a belőlük származó bűnök ellen emelték fel mindig szavukat, s a nemzetet erői megfeszítésére, hőies küzdelemre, méltó helyének kivívására bátorították; bűneit, fogyatkozásait keserűen és szenvedélyesen ostromozták, de soha egy pillanatig sem hitték és állították lényegéhez tartozóknak, tehát levethetetleneknek. A nemzet sohasem vesztette el *megválthatóságába* vetett hitét.

Ettől kezdve, ha helyzetére tekint a magyar az emberi világban, tragikus méltóságnak érzi azt. Mosolyoghat az idegen az önmagunktól való megilletődöttség elérékenyülésén. Bizonytal nehéz megérteni kívülről azt a lelket, mely nagnak és nagyra hivatottnak tudja magát, ám egyszer elbukott s most hasztalan vergődik elfoglalni és elismertetni azt a helyet, mit az egész emberi világ érdekében vállalna. Tudni valamit, amit csak magunk tudunk, holott az üdvösségünk függ tőle, de mások üdve is, kik nem akarják meglátni ezt. Kitért szívvel várni megértést és szeretetet s csak bizalmatlanságot, részvétlenséget kapni. Sok mindent megmagyaráz ez a két nehéz század a magyar szellem alkatában. E tragikus méltóság érzetéből fakad nyilván a magyar páthosz, az az őszinte retorizmus, melyben valóban egy emelkedett lélek zeng.

Van azonban visszája is a nemzeti jellemben e helyzetnek. A XVII. századi magyar bűnök, miket például Zrínyi sorol fel, nem eredendő, alkati hibák. A gonosz idők nevelték rá a nemzetet. Zrínyi maga is tudja és hangoztatja, hogy az eredménytelen küzdelmeken érzett keserűségből származnak, de »egy nemzetnél sem vagyunk alább valóak«. E bűnök tehát nem olyan természetűek, mint a Mátyás utáni új urak lelki alacsonyysága. Emellett bőven vannak, akikben nincs e bűnöknek árnyéka sem, érzik mélyen nemzetük iránti felelősségüket, bölcsen felismerik a tenni-valókat és erélyesen végre is igyekeznek hajtani őket, s a nemzet vezérei – ha nem is az állam birtokosai – ők. S az egész korszak végén az utolsó »szabadsághős« válaszol a becsmérő Nyugatnak. »Durva, otromba, barbár« képet festenek Bécsben a magyarról,

– írja Rákóczi Ferenc emlékirataiban, – s ez igaz is. »... de az ... jele és keserű gyümölcse az ausztriai ház atyai uralkodásának, mely alatt az egész nemzet oly tulajdonságokat vett föl, mint a rosszul nevelt gyermek, melyekért egyedül csak atyját lehet kárhóztatni.« Nem gondozták lelkét, nem nevelték, művelték, csak kihasználták és gonoszul bántak vele. Szellemét azonban ez sem törhette meg. Egységét semmi sem csorbíthatta.

Sőt, a magárahagyatottság szakadatlan tapasztalása a legnagyobb szorongattatás idején még izmosította szellemének egy ősi vonását, az autonómia szokatlanul erős hajlamát. Szinte minden egyes nemzettag a maga erejére volt utalva. Az idegen udvar által birtokolt államhatalom egyenest ellenségesen állott a nemzettel szemben. Egyén és nemzet léte minden pillanatban kockán forgott s fiai bátor és okos kezdeményezésétől függött: mindez az ősi individualizmus ösztönét az autonómia erkölcsi és politikai elvévé formálta. Az egyéni felelősségvállalás és a vállalkozás bátorsága éppen úgy benne gyökerezik a nemzeti szellemben, mint a céltalan, oktalan »virtuskodás«, mely bármily kevésé tiszteletreméltó is, de a képzelet bőségéből és az erő túláradásából táplálkozik. Még akkor is, ha talán az elhagyatottságból fakadó haszontalanság, szükségtelenség, céltalanság érzetének keserűsége, a dacos nekibúsulás a közvetlen motívum. S végül az autonómiáról szólva, ne hagyjuk említés nélkül azt a feltűnő tény sem, hogy a magyar filozófiai gondolkodást is a szellemi és erkölcsi autonómia eszméje rögzítette rendszerekké. Az autonómia eszméje bizonytalannal középpontja az európai szellem struktúrájának is, de hogy a magyar zászlaja alá szegődött, abban az utánzásnak semmi szerepe nincs; szelleme legmélyéről fakadó és történeti élményei által fejlesztett ösztönzések irányították útján, mely Attila és Árpád népét a Nyugat kebelére vezette.

S itt most már talán feltehetjük azt a kérdést is, hogyan határozta meg a nemzet szelleme a nemzet sorsát.

Attila örökét keresve, elfoglalva ezt az országot, ezt a földrajzi tájat, majd a keresztény Európa közösségébe lépve, rászakadt mindaz, ami egy európai nemzetre e helyen ki volt mérve; e helyhez Nyugat védőbástyájának szerepe volt kötve. Európát és vallását teljes lélekkel vállalta és soha többé nem vágyott kelet felé, de szellemében szükségszerűen megőrizte a keleti alaprétet. Ennek a következménye volt mindennek előtt az, hogy ősi uralkodóháza kihalt. A lovas nomádok uralmi rendszerében ugyanis nincs szabályozva a családon belől az utódlás rendje,

így szabad verseny nyílt a családtagok között. E versenyben gyakran került sor erőszakra is, a fegyver döntésére, a versenytárs halálára. Az Árpád-királyokat is rákényszerítette a helyzet, hogy ne kíméljék a családnak koronájukat veszélyeztető hajtásait. S erre fájdalom és keserűség nélkül nem gondolhatunk.

A természetes uralkodóház kihalásának és az egyéni szuverenitás ama szerfelett nagyra értékelésének, melyre többször rámutattunk, következménye aztán a nemzet és állama kedvezőtlen belső alakulása, az államhatalom laza és bizonytalan volta, ez pedig oka lett külső gyengeségének. Annál szomorúbb erre gondolni, mert ősi, keleti uralmi rendszerében eleve megvolt az erős központi kormányzat alapja, melyet rajta kívül valamennyi nyugati nemzet nélkülözött. Ha tehát az Árpádok nem halnak ki, évszázadokkal előbb megvannak azok a keretek, melyeket Nyugaton a fejedelmi abszolútizmusnak a nemzeti fejlődés érdekében hosszú harcokkal, erőszakkal kellett létrehozni. Arra is rámutattunk már, hogy a szabadon választott új király mindig pártkirály volt, kitől koronája fejében hálát vártak; ha tehát lélekben is uralkodó volt s valósággal uralkodni akart, igyekeznie kellett megszabadulni a nagyuraktól, kik trónra segítették, vagyis, ha ideje volt rá, rendszerint kicserélte az egész arisztokráciát. Királyaink alulról vagy kívülről emeltek fel embereket, kik nekik voltak hálával elkötelezve, mégpedig olyanokat, kik jellemüknél fogva is kész szolgái lettek. Ezek nem voltak a nemzet valódi tagjai, családi-nemzeti hagyományok híján is, jellembeli alkalmatlanság miatt is, s nem is váltak azzá; nem érezték a felelősséget érte, csak a maguk egyéni érdekét tekintették, kezeik közt széthullott a nemzeti közösség. A politikai hatalom urai nem mindig a nemzet fenntartói, »jobbjai«. Szomorú példái ezek annak az elméleti képnek, melyet fentebb a közösség és egyén, állam és nemzet viszonyáról adtunk.

Nemzetünk sorsára nézve döntő fontosságú az is, hogy a magyar szellem szintézisének keleti rétege idézte fel azt az idegenséget, melyet nem tudott leküzdeni – valljuk meg, nem is küzdhetett le – önmaga és Európa között. Európai lett. De másként volt európai, mint a többi európai nemzetek, minthogy szellemének első alaprétege szükségszerűen más volt, mint a többieké. A lovas nomád magyar egészen más kultúrkör szellemével lépett Európába, mint a gyalogos földműves germán-román. Így aztán kölcsönösen lenézték egymást, a középkori primitív idegengyűlölet korában, éppen úgy, mint később a nacionalizmus kifejlődésével beköszöntő újkori politikai viszonyok közepett. Hogy a két fél közül melyiket terheli a nagyobb felelősség, a részletes

vizsgálat döntheti csak el, – bár a helyzeten ez már mitsem változtat.

Kétségtelen, hogy az első évszázad hadi kalandozásai nem szülhettek jó vért. Am a nemzet sietett jóvátenni őket. Azt a benyomást a részletesen feltárt adatok is igazolni fogják, hogy nemzetünk igazi képviselői – kezdve még Géza fejedelemmel – mindig tanítómestereiként tekintették és tisztelték a Nyugatot, s fiaihoz megható bizalommal és a barátság őszinte vágyával közeledtek. Történelmünk pedig nem egy esetét jegyezte fel e bizalom és vágy keserű megcsúfolásának és csalódásának. Ez a visszaütés, mely legközelebbi, szomszédaink részéről gyűlölködő és megsemmisítő szándékú támadássá fokozódott, természetesen keltette fel az elszigeteltség tudatát és helyezte a nemzet szellemében származása előkelőségének önérzete és az európaiság mélyeséges akarata mellé. Ezeknek az elemeknek a szintézise a különbözőzés büszkeségének egy különös fájában jelentkező magatartás lett, melyből sosem hiányzik a méltatlan bánásmód, a reménytelen szerelem bánata, az a magatartás, melyért az idegen a pillanatnyi barátság idején a »nemes magyar nemzetet« emlegeti, a történelem rossz óráiban pedig a »rebellis fajzatot«. Úgy látszik, a nacionalizmus végzetes vaksága lehetlenné teszi, hogy a nemzetek megértsék egymás sajátos individualizmusát és így megértsék azt is, hogy a magyarság sem irhatja ki szellemének alaprétegét, melynek immár régesrégen csak eredetében van köze Kelethez: a rárakott rétegek szintézisében az is nyugatiság, ha éppen egy sajátos nyugatiság elemévé vált, mert a nemzet szellemi alKata egészének középponti jelentése minden ízében a nyugati kultúra értékrendszerére irányul. S talán a legtragikusabb, mégpedig egész Európa életére nézve, hogy szellemének ősi alaprétegében szunnyadó ama politikai lehetőségeket nem ismerték fel, melyet nemzetfogalma és államfelfogása kínál. Ez az ősi megnemértés, idegenség mindkét félben egy csomó kölcsönös reakciót váltott ki, s nemzetünk történetének döntő meghatározójává vált. Így vezeti a szellem a sors útjait.

Ez a végzetes helyzete az oka annak is, hogy a magyar szellem vizsgálatánál minduntalan politikai magatartása ötlük szemünkbe és sokkal nagyobb fontosságot kell tulajdonítanunk e vizsgálatokban a politikumnak, mint bármely más nemzettel kapcsolatban. Döntő jelentőségű, hogy uralkodói is idegenek voltak négyszáz legsúlyosabb esztendejében, kik nem érezték nemzeti megmaradását életszükségnek. Idegenek voltak királyai az abszolút monarchia általános európai korszakában is, s így ősi szabadságakarátának, mely erőteljesebb, mint bárkié, nemcsak

egyszerűen az uralkodói abszolútizmus ellen kellett küzdenie, mint Európa többi nemzeteinek, hanem egy idegen, nemzetiségét is fenyegető abszolútizmus, sőt később gyarmatosító imperializmus ellen, míg Európa többi nemzeteinek oly nemzeti uralkodók parancsoltak, kik abszolútizmusukkal magát a nemzeti szellemet nem veszélyeztették, sőt megerősítették és éppen az ő védnökségük alatt bontották teljes virágzássá a nemzetek gondolkodói és művészei. A magyar nemzet hű fiai ezzel szemben kénytelenek voltak elsősorban politikusok, »szabadsághősök« lenni, akár fegyverrel álltak szemben a koronával, akár udvarában igyekeztek diplomatikus módon öröködni nemzetük léte felett.

Kétségtelen, hogy a magyar szellem, amint ősi rétegével megalapoztatott, már eleve nem kedvezett annak az életformának, melyet polgárinak nevezünk s mely fokozatosan Európa egész műveltségének formájává vált. A magyar ideál többféle változatban bár, de máig a politikus-harcos nemesi életforma maradt. De ennek nemcsak ősi szellemisége, hanem története, sorsa is oka, mit viszont szelleme hívott ki, – amint e szellem és sors viszonyát is vázolni próbáltuk. Nálunk még a városok polgári rendű lakosaitól is katonai erényeket követeltek az idők, hogy engedték volna hát polgárosodni a nemzet fenntartására elsősorban hivatott rendeket! A nemzet elemi önfenntartási problémája állott élete középpontjában, s szükségszerűen ez alakította szellemét mindaddig, míg végre a török nyomás lepatant róla.

De ekkor már maga is a végső kimerültségben roskadt össze. Gondoljunk arra, hogy mikor végül annyira gyengült a török, hogy megindulhattak az úgynevezett felszabadító hadjáratok s a megsegítő Európa triumfusát tarthatta Buda várába, oda, egykori birodalma székhelyére magyar ember, királyának rendelkezése szerint, be nem tehetné lábát, »felszabadított« földjeit pedig az a király elvette és jövevényeknek adta. Az egykori birodalom gyarmattá vált. Az udvari politika nyíltan bevallotta, hogy a nemzetet koldussá és rabbá akarja tenni, ő azonban még utolsó erőivel II. Rákóczi Ferenc, a Fejedelem ragyogó alakját hozta létre, kiben az egész addigi fejlődés dús szintézissé érett, s ki példájával és szellemisége továbbélő eleven erejével az egész későbbi fejlődést megtermékenyítette. A legenda természetesen szkematizálta és egyoldalúvá tette alakját, de gazdag, mély és tiszta személyisége a maga teljességében és igazi valóságában egyike a magyar szellem nagy erőközpontjainak, melyeknek elemzése valóban közelebb visz e szellem megismeréséhez. Alakja azért is példászerű, mert megmutatja, mint

kényszerítették a viszonyok az alapjában kontemplatív hajlamú magyar szellemeket is a harcos-politikus életformájára.

Ám ez a politika is sajátos utakon járt, megfelelően a nemzet helyzetének, a »két pogány közt«. Beszéltünk arról, mily rövid volt az út a két tábor, a törvényes király hívei és a »lázadók« között. Ezen a kurta átjáró úton tartották meg Magyarországot. Bécs és Isztanbul ellentétét használták fel megtartására, így született meg, ebben a megalázó kényszerhelyzetben a »hinta-politika, az erdélyi politikus« típusa. Mert e becsmérlő kifejezésekkel illették a haza megtartóit azok, akik ellenségei voltak, vesztére törtek, de kiket e politikusoknak csakugyan sikerült ki is játszaniuk és szándékukat megghiúsítani. Igen, hinta-politikusok voltak, kétszínűek, megbízhatatlanok, hűtelenek, mert hűségüknek egyetlen tárgya volt: a nemzet élete. Az erdélyi fejedelmek a pogánnyal szövetkeznek, hogy megmentse a kereszténység védőbástyáját a keresztények támadásaitól és majd ismét a török elleni harcra megerősíthessék. Ez volt valamennyiük politikájának végső célja. Mint ahogy egykor IV. Béla »pogányokkal védte országát az istentelenek ellen«, most a nemzet vezérei ugyanúgy használják fel a török nyomást a nemzet megtartására; miközben színleg elárulják a kereszténység ügyét, kivédik a rája zúduló csapásokat. Ha egymás mellé állítjuk a királyhú urak keserű kifakadásait Bécs ellen, valamint az erdélyi törökbarát politikusok titkos gyűlöletét a hűbérúr szultán iránt, mélyen belepillanthatunk e sajátos magyar politika indítékaiba s felrémlik előttünk az a mélységes végső célbeli egyetértés, mely minden szembenállásuk felett is összekötötte őket a maga szellemi egységében, s amely nem egyszer realitássá is vált, mint Zrínyi és Rákóczy György ismert levelezésében, de sok más esetben is.

Ennek a megbízhatatlan »erdélyi politikának, hinta-politikának« első lelki rugóját éppen az a férfiú leplezi le előttünk, aki megalapította és életét adta érte. Fráter György írja egy levelében: »Én, midőn újra és újra átgondoltam magamban a veszedelmet, melyben ez az ország már oly régen forog, s láttam, hogyan harapozik ez a veszedelem napról-napra mélyebbre a haza legszentebb szerveibe, hogy Isten különös jótéteménye nélkül sokáig ez az ország már nem húzhatja, lelkiismeretem tanúsága szerint minden gondom arra fordítottam, minden módon azt kerestem, milyen eszközzel, milyen módon szolgálhatnék a keresztény közösségnek s hogyan tudnám elhárítani az ajtónk előtt fenyegető veszedelmet. Minderre az vezetett, hogy minden támasz, amit szerencsétlen és lesújtott hazánk számára az embertelen ellen-

ség dühöngése ellen a keresztény fejedelmek ígértek, annyira elmaradt, hogy nekünk teljesen el kellett volna pusztulnunk, hacsak nem választottam volna más módszert a haza megtartására.«

Íme itt együtt vannak e »más módszer« motívumai: a szerencsétlen lesújtott haza végső veszedelme, az ellenség dühöngése, a keresztény fejedelmek segítségének elmaradása, a teljes magárahagyatottság, ám még most sem hiányzik a keresztény közösség védelmének gondolata és az egész felett ott ragyog a jólelküismeret büszke igazolása. Ez a lelkiismeret igazolja a kor diplomáciai és politikai mesterkedéseit, minden tisztátalanságukkal, a hozzájuk tapadt sárral és vérrel egyetemben. Sohasem merő hatalmi játék volt ez, nem egyéni érvényesülésért, sem állami imperializmus céljaiért folyt. A legtisztább cél vezette: a keresztény közösség egy fontos nemzetét megtartani: ezért alázták le magukat e büszke magyarok ama bizonyos »más módszerig«. Ez a tudat tartotta meg lelkük békéjét, nyugodt öntudatát azon a rövid átjáró úton, miközben szót és színt váltottak, ez az isztanbuli Héttoronyban vagy bécsújhelyi és eperjesi vérpadokon, önmagukkal sohasem hasonlottak meg. Azt tették, amit tenniük kellett, hogy nemzetükhöz és önmagukhoz hívek maradjanak. Voltak hibáik, egyéni és politikai vétkeket is követtek el, de politikájukat és céljaikat nem érheti gáncs.

A Rákóczi-szabadságharc után elült a két százados szünetlén vihar. De amikor az enyészet szélére sodort nemzet a XVIII. század jótékony szélcsendje után új erőre kapva, a szellem magasabb és tisztább síkjain az esztétikum és teória irányába készült gyarapítani magát, ismét csak abba az ellenséges hatalomba ütközött, mint korábban, abba, mely nem önnön szellemének államiságát jelentette, hanem az idegen, elutasító és megsemmisítésére törő Európát képviselte. S mindez a nacionalizmus legforróbb delén! Kénytelen volt ismét csak a politikumot erősíteni meg értékrendszere középpontjában. Egy századra megint függetlensége vált a nemzet legnagyobb gondjává, s a gyökerelesen átalakuló, polgárivá váló Európában régi eszményeit kénytelen tovább őriznie, ha átszíneve is.

A századforduló azonban mégiscsak döntően új elemeket sodort a korábbi rétegekre, s nemzetünk szellemi fejlődésének egyik legfontosabb szakaszává vált. Élesen megkülönböztethető réteg ez is, mely nagymértékben átalakította a magyar szellem egész struktúráját. Ha azonban alaposabban szemügyre vesszük,

a századok kavargásában egyre tisztábban felismerhetünk egy mélyről fakadó, folyton erősödő s öntudatosuk) tendenciát, mely az első király kancelláriájából kiindulva, Mátyás udvarán, klastromok és református prédikátorok otthonain, Bethlen Gábor Erdélyén, Pázmány egyetemén, Zrínyi várkastélyán, Rákóczi rodostói házán és sok-sok más állomáson keresztül a magyar nemesi gárda bécsi kaszárnyája, egy felvidéki nemesi udvarház és egy hányatott életű gróf íróasztala felé tart. A magyar történet egyik korszaka sem bővelkedett annyira kiváló elmékben, mint ez. Valóságos csoda, hogyan teremtettek évek alatt egy szellemi valósággal is bíró országot a nemrég még a pusztá rövig letarolt, elnéptelenedett tájakon. Alig van történeti jelenség, mely a személyiség kizárólagos és csaknem feltétel nélküli teremtő erejét jobban bizonyítaná.

De még a szellem e nagyszerű népe között is három név magaslik ki, mint kiknek alkotó tevékenysége leginkább döntően alakította nemzeti szellemünk alkatát: Bessenyei, Kazinczy és Széchenyi. Valódi szintézis volt az ő életművük. Bennük olvadt legteljesebb szintézisbe az élettelses, nem merev és a múlt meddő imádatában kimerülő hagyomány, s a fejlődés irányában felismert új feladatok megértésével, s ők alakították ki a modern magyar szellemi magatartás alapjait, úgyhogy az egyben továbblépés mind a magyarság lényegének kifejtésében, mind az általános humánus tisztasága és teljessége felé emelkedésben. Aligha élt határaink közt még valaki, aki oly mélyen – mint e három férfiú – át lett volna hatva attól a meggyőződéstől, hogy a nemzetiség csak úgy nyer igazolást és érvényt, ha kiállja a szembesítést az emberiség eszméjével, s kiben ez a meggyőződés oly világos öntudatra emelkedett volna, mint öbennük. Az európai kultúra eddig alighanem legdicőségesebb korszakának három rétegét olvastották nemzetünk szellemének alapjaiba, a felvilágosodás, klasszicizmus és romantika humanizmusát.

Csábító az alkalom, hogy szkematizáljunk, dús tartalmakat egy-egy fogalomba kössünk s azt mondjuk, hogy tevékenységük eredményeként igazodik a magyar szellem struktúrája végképpen az abszolút szellem struktúrája szerint, s válik tartópillérévé, kerül középpontjába a három tiszta szellemi érték, a ráció, esztétikum és religiózus etikum, a józan ész, a szépség rajongása és a felelősségteljes tevékenység. E szellemi funkciók természetesen sajátos, a hagyományból táplálkozó magyar tartalommal telítődnek, s vonzó feladat volna annak a nyomon kísérése is, hogyan fejlődött át az új szintézisbe a magyar szellem addigi alkata: hogyan emelkedett a nomád harcos úr méltóságérzete

a humanista személyiség-méltóságig, a primitív függetlenség-ösztön a szellemi szabadság-eszméig, a harcos bátorság a belső hősiességig, a kaland és korlátatlanság vágya az erőt is meghaladó feladatok nemes vállalásáig, a rezignáció a bölcsességig, a hűség az egyetemes emberi felelősségig, s mindez úgy, hogy semmi sem vész el a hagyományos nemzeti magatartásból, – hogy csak néhány tendenciát említsünk. E feladat azonban meghaladná vállalkozásunk kereteit, sőt egyelőre lehetőségeit is; a részletkutatások híján lépten-nyomon sötétbe tévednénk. Csak a rétegek körvonalainak keresgélésére vállalkozhatunk.

S még ez a szerény vállalkozás is annál kockázatosabb, minél közelebb jövünk a jelenhez. A folyók és tengerek lerakják üledéküket, s e főveny lassan geológiai rétegekké szilárdul, met-szet készíthető róluk, struktúrájuk vonalai megfigyelhetők s kőzettani, ásványtani, kémiai vizsgálat végezhető rajtuk; – de ki tudná megmondani az élő, hullámzó, kavargó tengerről, mely még itt zúg körülöttünk, milyen rétegződésben fogja lerakni egykor mindazt, ami feloldva örvénylik áradatában? Álljunk meg tehát az utolsó száz év küszöbén.

A fejlődés egyik vonalát amúgyis részletesen végigkövettük, azt, amelyen az ősi magyar nacionalizmus és nemzetfogalom keresztülment. Rámutattunk forrására is, mely abban a tévedésben rejlik, hogy ha a magyar be akarja hozni a nyugat kulturális előretörését, akkor a nyugaton kialakult formákat azonnal át kell vennie, mert azt hitte, hogy a kultúrának csakis az az egyetlen európai formája lehetséges, melyet már odakint megvalósítottak, s hogy az európaiság kérdéseinek egyetlen megoldása a német-francia-angol megoldás. Ebben a buzgalomban összetévesztették a lényeket a formával, a színvonalat a modorral.

Ebben a tévedésben természetesen nem osztozik egyformán mindenki, ezt igen fontos hangsúlyozni. A legtöbben csak a nacionalizmus kérdésében tévednek, az egész szellemiség alkatát nem zavarja meg bennük a külföld, csupán ösztönzéseket kapnak. Minél nagyobb valaki emberileg, annál hívebb a régi magyarsághoz, amellet, hogy fel akarja emelni az általános európai színvonalra és meg akarja az új fejlődéssel termékenyíteni. Széchenyi a legtündöklőbb példája ennek. A széles közvéleményben azonban, mely ekkor bővül még szélesebbre, a magaskultúra körébe egészen frissen lépő, tehát kritikátlan rétegekkel, példátlan zűrzavart kelt a »haladás« jelszava, mely a külföld nyakló nél-

kuli utánzásában tobzódik. S mindezt a nacionalizmus nevében! A közvélemény, amint szalad a század, egyre jobban elfeledkezik – a nemzet életében először – arról, hogy volt egy sajátos magyar európaiság s annak hagyományai még ott hevernek a tegnapi megvetéssel félrevetett lomjai között, nem látja többé, hogy a nagy megújulás legnagyobbjai ezekhez a hagyományokhoz igyekeztek fűzni a fejlődést s hogy bennük valóban ezekhez fűződik. Hangos vezérei mást hirdetnek, s elhiszi nekik, hogy elmaradt keleti barbár, s bűnét sürgősen jóváteendő, minden igyekeztével azon van, hogy *olyan* európai legyen maró holnapra, mint a többiek.

Azokkal a hatalmas erényekkel, miket e században a magyarság elért, együtt járt sajnálatos módon az is, hogy nagy tömegei lelkében egyre jobban elszakadtak azok a szálak, melyek saját magyar európaiságának hagyományaihoz fűzték. Magát valódi múltját is kihullatta emlékezetéből e század alatt, mely büszkén nevezte magát »a historizmus századának«. Egy romantikus hamis multat épített helyébe, ugyanazzal a módszerrel, mellyel építészeti emlékeit »restaurálta«, »igazibbá« javítja a középkori alkotásokat a középkorról elképzelt ábrándja szerint. Így korrigálták meg az összes magyar szellemi hagyományokat, melyek még pár évtizeddel azelőtt is elevenen éltek a köztudatban s annak szerves alkatrészei voltak. Különös látvány, hogy a nacionalizmus legszenvedélyesebb idején, amikor a nemzeti sajátosságokat oly buzgalommal keresik és élezzik ki, egyszerűen nem hisznek a szemüknek és új keletű »régiségekkel« rendezkednek be, a nemzeti sajátosságokat is külföldi módra képzelik el. De ne csodálkozzunk rajta egy korban, mely még nacionalizmusát is külföldről hozza be, elvetve a magáét. Ebben a légkörben lassanként minden hamissá válik. Ez a kor volt az, amelyik a nagy-szerű zsámbéki templomot, melyben még a XIX. század elején miséztek, pusztulni hagyta, de városait megtöltötte olasz renaissance paloták habarcsból és gipszből tákolt utánzataival, amely lebontotta a meglévő ősi templomot és cukrászsüteményhez hasonló építményt varázsolt helyére.

Ugyanígy tett szellemi hagyányaival is. Megvolt sajátos nacionalizmusa, újat szült helyébe, megvolt sajátos szabadság-eszméje, összetákolt egy »modern« felemás »liberalizmust«. Még keletiségünkről is hamis, nyugatias utánzat került forgalomba. Mert lábra kap egy kelet felé forduló, a magyarság keletiségét hangoztató mozgalom, s amint hívei elképzelik, ellenhatásként, holott ez is nyugati utánzat. Hasonló romantikus mozgalom mindenütt feltalálható. E mozgalom nálunk ma igen erős az

alacsonyabb műveltségű rétegekben, megtámogatva a népszerű faj elmélettel. A tudomány azonban ma már egyre nagyobb bőségben tárja fel igazi múltunkat, hagyományainkat és azoknak a valóságban fakadó forrásait, úgyhogy munkája nyomán a hamis »restauráció« gipsze és habarcsa lassan lemállik az ősi kövekről és talán a közvélemény szeme is hozzászokik az igazi régiség látványához s megbarátkozik vele. A magyar közvéleményben a tudománynak kell feltámasztani nemzeti hagyományainkat és velük a nemzet szellemét.

Ugyancsak a tudományra vár annak a zavarnak a tisztázása is, mely a népiség körül keletkezett a múlt század eredményeként. A magyar nemzetfogalomra gyakorolt hatást részletesen láttuk. Ha most a magyar szellem és sors egészére vetünk egy tekintetet, azt látjuk, hogy a reformkorszak végén fellépő mozgalom, amely az irodalomban az úgynevezett nép-nemzeti irányt, a politikában pedig elsősorban Kossuth tevékenységét jelenti, megkísérelte a magyar nép egészének, a legelső osztályoknak az átítatását is a századforduló nagy eredményeivel és eszményeivel, s így a nemzet körét igyekezett kiterjeszteni. Ebben a tekintetben kétségtelenül sokat tett. De a cél érdekében szükségszerűen le kellett szállítani a szellemi magatartás igényeinek színvonalát arról az arisztokratikus magasságról, melyre a korábbi évtizedek emelték. Amennyit gyarapodott a nemzeti *közösség* extenzitásban, annyit veszített a nemzeti *szellem* intenzitásban. A nemzetiesség eszménye, a magyar ember ideálja sokat tárgult a demokratikus általánosság tekintetében, követése szerényebb szellemi erőkkkel, műveltséggel és erkölcsi erőfeszítéssel is lehetővé vált, de ezzel együtt járt humanista univerzalizmusának szűkülése. E szűkülés és gazdagodás bekövetkezett a nemzeti szellem kulturális tartalmában is, amikor a nép-nemzeti irány felemelte és beolvasztotta a népi kultúrát a magaskultúrába. Ezzel egyéni alkata sok sajátos vonással gazdagodott, de egyben élesebben körül is határolta magát. S emellett még mindig ott van az aggasztó kérdés, mennyi volt ebben az etnikai anyagban a valódi népiség és mennyi a képzelgés. Ma már más a helyzet. A tudomány vette kezébe a kérdést és mint ahogy egyre világosabban tárja fel keletiségünk és nyugatiságunk valódi értelmét, úgy vonja meg a magyar népiség valódi alkatát is.

Mindezekben az összefüggő jelenségekben súlyos probléma és a nemzet reális és ideális létére nézve egyaránt igen komoly jelentőségű dilemma fakadt fel, mely meghatározza az egész XIX. század szellemi alakulását és a századforduló harcait, s ma talán égetőbb, mint valaha. A népies mozgalom politikai kérdései

ebben a vonatkozásban nem tartoznak ránk, ezek a társadalom- és államvezetés általános problémakörébe tartoznak. A nép és nemzet szellemi tartalmának vonatkozásai foglalkoztatnak bennünket. Abban, hogy a cél a nép egészének felemelése a nemzet körébe, – ami anyagi jólétének emelésével és, biztosításával is együtt jár, – senkinek sem lehet kételkedni, de abban sem, hogy a nemzeti szellemnek, a nemzeti ideálnak egyre felfele, a legmagasabb normáig kell emelkednie. A valódi demokrácia a démosz arisztokratizálódását jelenti. A *népi* etnikumot és kultúráját is drága kincsünknek kell tartanunk, hiszen gyermekei vagyunk magunk is, de *nemzeti* európaiságunk, humanista univerzalizmusunk elé gátat ez a hűség sem vethet. S ha helyesen fogjuk fel, nem is vethet. Láttuk, hogy a nemzet tagja a nép tagja is lehet, sőt rendszerint így is van, nemzetiség és etnikum összeegyeztethető szép harmóniában. S ha a népihez való ragaszkodás nem kerülhet szembe az egyetemes emberi felé igyekvő nemzeti fejlődésnek, mert minden szellemi törekvés, egyáltalában a szellem, s így a nemzeti szellem célja is ennek kiteljesítése, akkor a végén az etnikumnak nemzeti szellemmel, öntudattal való eltöltése a feladat, s így felemelése az egyetemes humanumig. De a kérdésnek van más oldala is. A nemzeti szellem őrzője elsősorban az egyéni alkotásokhoz és életpéldákhoz fűződő történelmi hagyomány; a magas kultúrában él az igazi nemzet, nem a mélyben, egyénekben, nem a tömegben, mert a magas kultúrában, vezetőkben, egyénekben és hagyományukban fejlődik ki. De azt is tudjuk, hogy a szellem alászáll és sok minden megőrzetik belőle a mélyben is és az termékeny talaj marad akkor is, midőn a magasban a levegő ritkul, a magas műveltség erői elhalnak, az alkotó egyén nem leli benne a megújulás csiráit. A nemzetiséget nem lehet egy műveltségi vagy társadalmi osztályra korlátozni, tehát a nemzeti szellem és hagyomány, a nemzeti öntudat olyan rétegekben is feltalálható, – a mértéke igen változó, – melyeket általában társadalmilag népinek tartunk. Ezek népi kultúráját is áthatja a nemzeti. S gyakran éppen itt őrződik a nemzeti szellem és kultúra, hagyomány, – ha töredékes vagy primitivizált formákban is, – amikor magasabb szinten életerejé ellankad. Nem egyszer csíholta a nemzeti új lángját az újjáteremtő nagy egyén a népiségben megmaradt töredékeiből. És minden elméleti meggondolástól eltekintve is: a népiség felé fordulás jelensége tényként előttünk áll, s mulhatatlanul meg kell oldani azt a problémát, melyet az egyetemes humanizmussal szembehelyezve felad.

A feladat kétségtelenül súlyos, de a megoldási kísérletek

máris azzal biztatnak, hogy a nemzet egészséges erői megtalálják a szintézis formáját a népiséggel szemben is. A világ mai zeneművészetének élén álló nagyjaink megmutatták ennek példáját, mint ahogy »jobbaink« látják ma már az egyetemes emberi kultúra s a nemzetiség együttfejlődő szintézisének módját is. A népiséggel kapcsolatban azonban nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy az öntudatlan. A népszokások erőszakos ápolása, amikor az etnikum benső szellemisége már elpárolgott, nem a népiség erősítése, csak szerepek kiosztása, mit a résztvevők vasárnapra vagy a fotográfus megjelenésére felvesznek. A népiség abban a pillanatban szűnik meg, amikor öntudatosá, akartá, eltökéltté válik. Azoknak, akik felelősek a népért, készen kell tartani azt a szellemi tartalmat, mivel a megüresedett lelket megtölthetni, nehogy összeroppanjon, A népnek ez az igazi mai problémája szellemi tekintetben. Nem szabad azonban felednünk, hogy a népiség problémája is csak múlt jelenség nemzetünk életében, ha följé emelkedve szemléljük, s távolról sem azonosítható a nemzeti lényeg kérdésével, mint sokan képzelik.

Mielőtt egy nemzet merőben történelmi emlékké nem vált, – s talán hihetjük, hogy a mienk még messze van ettől, – lehetetlen megmondani, mikor érkezett el lényegének legtisztább kifejtéséhez, szelleme kibontakozásának teljéhez. Ha ugyan abszolút értelemben bármikor is beszélhetünk erről. Mert az emberi egyénről valóban elmondhatjuk, hogy személyisége kiteljesedett, lényét maradék nélkül kifejtette. Az emberi egyéniség egésze képességeiben eleve, megváltoztathatatlanul és átléphetetlenül meg van határozva, életideje is kiszabva, fejlődésének lehetőségei tehát ki vannak mérve. A nemzet azonban az individuumok végtelen sorában él, ideje határtalan, fejlődésének lehetőségei így korlátlanul terjednek egészen az egyetemes humánus határáig. Elmondhatjuk-e tehát valaha, hogy a nemzet elérkezett legigazibb önmagához? Melyik korszak franciája a legfranciább francia, melyik magyarja a legmagyarabb magyar?

Tendencia ugyan bizonyosan van ebben a végtelen fejlődésben is. De a tendenciát lényegében nem az eredet, hanem a cél határozza meg. Mind a szubjektív, mind az objektív szellemet, mind az emberi individuumot, mind az emberi kollektívumot az abszolút szellem normálja, mindnek az a törekvése, hogy annak tiszta értékeit valósítsa meg. A szellem minden formációjában abszolút szellemmé törekszik válni. A nemzet is akkor közelít legbensőbb lényegéhez, akkor igazodik a beteljesülés útjára, mikor az egyetemes humánus eszméjét, a tiszta

szellem ideáját emeli önmaga fölé. Ezzel individualitását, nemzeti sajátosságát nem vesztheti el, mert a humánus eszméje, a tiszta szellemiség pusztá formá, melyet tartalommal kell megtölteni, kinek-kinek individualitása szerint. Ez az eszme nemcsak hogy nem tiltja, de egyenesen megköveteli mind a személyi, mind a nemzeti egyéni sajátosságok kifejlesztését. A nemzeti szellem sajátossága éppen ezzel az eszmével szemben tanúsított magatartásában mutatkozik meg. E magatartás öntudata pedig abban a dicsőséges korszakban bontakozott ki nálunk legutoljára, melyet Bessenyei, Kazinczy és Széchenyi nevéhez fűztünk. Ebben áll páratlan jelentősége nemzetünk életében, s nem tudjuk magunkat visszatartani az öröm és megnyugvás kifejezésétől, hogy korunk »jobbjai«, a nemzeti szellem mai hordozói, ama száz év előtti törekvések tudatos és eltökélt folytatásában találják meg nemzetünk jövőjének biztosítékát.

E folytatásnak azonban mindig helyesbítésnek is kell lenni, tökéletesítésnek, mert az emberi szellem fejlődése ebben áll. E helyesbítés a mi esetünkben – s vizsgálódásaink szempontjából – azon a ponton követelő, ahol a nagy elődök tisztánlátását megzavarta korok közvéleménye és eltérültek a magyar fejlődéstől. Helyre kell állítani a hagyományos magyar nacionalizmust a nemzet öntudatában, mely a nemzet történeti egységét a hivatás folytonosságában őrzi. S nemcsak hűségből, nemcsak gyakorlati politikai érdekből, hanem főként attól a meggyőződéstől vezetettve, hogy ez közelíti meg leginkább a nacionalizmus és nemzetfogalom tiszta eszméjét, mely a nemzetet merőben szellemi közösséggé teszi s fejlődése célját a tiszta és egyetemes humánus egyéni megjelenítésében tüzi ki.

Ezzel a kör bezárult. Kiinduló pontunkhoz érkezünk vissza: a sokszínű emberiség harmonikus egységének eszméjéhez, melynek ápolása és megvalósítása egyetemes emberi feladat. Feladata hát a nemzeteknek is. Ez az igazi nacionalizmus. Amikor önmagukat fenntartják, testvéreiket pedig nem bántják, ezt a rendeltetést teljesítik. Nemzeti lényegük e hivatás teljesítésének térbeli és időbeli helyzetüktől függő módjában rejlik.

Ha a magyar nacionalizmus kérdését kutatjuk, ezt a hivatást kell vizsgálataink középpontjába állítani. Szerencsére dolgunk eléggé könnyű volt. A magyar nemzet magatartása és ehhez szabott politikája mindig, kezdettől fogva tudatos, vállalt, akart, eltökélt volt. Nem pusztán ráhárult helyzetekben való ösztönös kapkodás. Ahogy Árpád tudta, hogy hova és miért éppen oda vezeti népét, ahogy utódai tudták, hogyan és meddig terjesztik ki az országot s hogy miért odáig, ahogy Szent István tudta,

miért szabja meg a követendő politikát éppen azokban az intelmekben utódai számára, ahogy IV. Béla tudta, mi a helyzete és szerepe országának Európában, ahogy Nagy Lajos tudatosan igyekezett kiépíteni Kelet-Európa országrendszerét, ahogy Mátyás tudta, miért alakítja át ezt a tervet, úgy tudták az újkori magyarok is, hogyan kell nekik az országot és vele egész Európát szolgálni. Igyekeztünk minél bőségesebben bemutatni a századok hosszú során át egybehangzó – részvétlen fülnek talán egyhangú – nyilatkozatokat, vallomásokat, panaszokat, elhatározásokat. Egy egységes szellem hangjai ezek, s talán mégsem mind csupa képmutatás. Most még záradékul vegyük szemügyre külön ezt a hivatást a történetbölcselet elfogulatlan tekintetével.

* * *

Európánkat azok a barbár népek teremtették meg, melyek egymástól függetlenül, külön-külön támadtak a gyengülő római birodalomra s országaikat annak romjain alapították meg. Ezek megdöntötték az impérium hatalmát, de átvették kultúráját, az immár keresztény latinítást, anélkül azonban, hogy a magukét teljesen feladták volna, ötvözetek keletkeztek ilyenformán, népenként egyéni barbár elemekkel és így egyéni arányokban is. Nemcsak nemzeti országok, de nemzeti kultúrák is keletkeztek tehát az egykori római egység helyén, melyeket összefogott és hasonlóná tett ugyan a latin örökség, a vallás és műveltség közössége, ám elkülönítette őket eredetük és a független különállás megőrzésének a törekvése.

Ezzel eldőlt Európa sorsa, de meghatározott szelleme is: megfogant az az eszmény, mely magában hordja a normát, milyennek kell lenni Európának. Európa – ez mindig élt gyermekeiben tudatosan vagy tudattalanul s vezérelte gondolataikat, érzéseiket, cselekedeteiket, egész maguktartását – egy nagy szellemi egység, közös kultúrával, ideálokkal és végső célokkal, ám független, önálló tagokkal, nemzetekkel, melyek mind összefüggenek Európa egységében, nem függenek azonban egymástól, szolgálni kötelesek valamennyien az európai szellemi egységet és céljait, nem kötelesek azonban szolgálni egymás érdekét. Egyetlen nemzet sem képzelelhet arról, hogy egyedül ő Európa, vagy hogy övé Európa. Európa: mi mindnyájan vagyunk. Európa: egy sokszínű egység. Aki egysége ellen támad, rossz európai, de rossz európai az is, aki sokszínűségét akarja eltörölni. Európa végső lényege a latinításban is görög örökség: az önállóságukra féltékeny városállamok közös Hellásának szelleme: az egyetemes-

ség és az egyéniség csodálatos és csodálatosan termékeny párosodása. A sokaság egysége és sokaság az egységben: a görög filozófia nagy kérdése, a görögség örök titka. S titka Európának is.

Mily semmitmondó és kicsinyes sopánkodás, hogy a görög városállamok önállósága, széthúzása, a politikai egység hiánya döntötte sírba Hellászt. Hellászt semmi sem döntötte sírba. Szelleme elevenen él ma is. Ezt a szellemet csak a zarnokság ölte volna meg, amely megszünteti a gazdag sokszínűséget. Aki nem érti meg, hogy a harmónia ellentétek feszültsége, az nem érti meg a görögséget sem, mert az harmónia. Harmónia, ellentétek feszültsége és összezegése. Nem pedig az egyformaság, a tagolatlanság egyhangúsága, ha nem éppen halotti csendje. Ez a lényege Európának is. S aki ezt nem érti, aki ezt akarja megszüntetni, az nem érti Európát, nem igazi gyermeke, de ellensége. Európa népek hazája valóban! Népeké, nemzeteké, nem egy népé vagy nemzeté, egyiké sem. Egyiknek sincs joga a többi fölé terjeszkedni, őket elnyomni és sajátos egyéniségüket megszüntetni. Ilyen törekvés Európa szelleme ellen való véték. Egyetlen nemzetnek sincs joga azonosítani magát egész Európával. Valamennyien együtt alkotják azt.

Am ott él az európai népekben a másik római örökség is: az Imperium emléke. A Birodalom, az egyetemes állam egysége és egyetlensége, a világ fölötti uralom, amely egyszer megvalósított, mindig sóvár vágya az európai nemzeteknek. Az imperializmus éppen úgy hozzátartozik az európaisághoz, mint a tiltakozás ellene. S ez magában véve nem volna baj. A birodalom, a valódi birodalom csak az állam egységét jelenti, a társadalom központi szervezetét, kormányzatát és védelmét, tehát magában foglalhat különböző nemzeteket is, anélkül, hogy azok nemzeti sajátosságát, önállóságát, mint nemzetet érintené. A birodalom lehet anacionális, szupranacionális. Sőt csakis az lehet. A birodalom lényege éppen az, hogy népeket, nemzeteket egyesít közös állami kötelékben, ám ő maga fölöttük helyezkedik el, ő maga nem nemzeti, hanem semleges nemzeti tekintetben. Nemzeti vagy népi birodalom képtelenség, önellentmondás. Ám az európai nemzetek nagyrészt magukon hordják eredetük átkát. A törzsből nőttek ki, önmagukba zárkózva fejlődtek ki, s így azt a közösséget tartják ideálisnak, mely népi közösség, etnikai egység. Eszményük az olyan ország, melyet egy nép lakik, államuk a nemzetállam, melyben az államhatalom egyetlen nemzeté nőtt nép érdekeit szolgálja. Imperializmusukat nem a valódi birodalmi eszme, hanem a nemzeti főhatalom vágya fűti. Hamis és

jogtalan imperializmus hát ez. Európa szelleme ellenére való. Arra törekszik, hogy egyetlen nép és nemzet éljen egyetlen államban Európában, vagy legalábbis egyetlen nép és nemzet hatalma alatt éljen a többi is, elnyomva, nemzetiségükben halálra ítélve. Az európai népek imperializmusa és az erőszakos asszimiláció vagy az elnyomó nemzetiségi politika igencsak együtt járnak. Ez a legnagyobb akadály a európai államok egységének bármilyen formában is. Ezt a törekvést kell leküzdeni magukban az európai nemzeteknek.

Ilyen lévén Európa belső alkata s ilyen eszmények lebegvén előtte, – a sokféle nemzet feszültsége harmóniájának légkörében, – minden európai nemzetre kettős hivatást ró Európa, a valódi, ideális európaiság védelmének és fenntartásának szolgálata. Az egyik az egységnek, a nemzeteket összefoglaló szellemnek, a keresztény európai kultúrának a védelme minden Európán kívüli támadással vagy benső egységbontó törekvésekkel szemben. A másik a sokféleségnek a védelme, a nemzetek függetlenségének a megóvása, védekezés az ellen, hogy bármelyik is közülük a többi fölé kerekedjék és a hegemóniát, az egyeduralmat magához ragadva e gazdag sokszínűséget és az ebből fakadó feszültség harmóniáját megsemmisítse. Az európai egyensúly új keletű diplomáciai jelszó, de ősi törekvés. Eppen úgy egyidős a középkor hajnalán, a népvándorlás vajúdasában megszületett Európával, mint a másik, a keresztény kultúra védelme, az őrtállás földrészünk határain, ami természetesen együtt jár e határok tágitásával, kultúránk terjesztésével, hogy minél kisebbre zsugorodjon a világból az, ami nem Európa. Az európai terjeszkedésben, kolonizációban ugyan nemcsak ez a védekező gesztus jelentkezik – ami római örökség s nem egyéb, mint a limes egyre kijjebb tolása, a határ előtti barbár népeknek a birodalomba foglalása vagy elűzése, hogy támadásaiktól Róma megszabaduljon, – hanem a vallással kapott misszió, a krisztusi küldetés, »elmenvén tanítsatok minden népeket«, de mindenesetre benne van a védekezés is.

Ebben a két formában jelentkezik Európa önvédelme. Így óvja lényegét, egységét és sokféleségét. Gazdagságát s az ellentétek feszültségének harmóniáját. Védi az idegenek ellen, s védi tulajdon gyermekei ellen, hogy megmaradjon annak, ami: népek hazája. S ha keressük azt az általános és végső célt, mely Európa politikai történetét irányította a múltban és a jelenben egyaránt, ha keressük azt a végső és általános értelmet, mely egységbe foglalja azt a rengeteg gondot és fáradozást, furfangot és csalárdságot, melyet az európai nemzetek diplomatái hivatá-

suknak szenteltek, a tenger vért és pusztulást, mely az európai nemzetek hadvezéreinek intésére áradt, s végső motívumukat és jelentésüket megadja: ezt találjuk, ezt a kettős önvédelmi küzdelmet a külső és belső ellenségek ellen, Európa egységéért és sokféleségéért. Európa egész politikai történelme ennek a közel kétezeréves viaskodásnak a képe: a kívülről meg-megújuló támadások és a bent fel-fellángoló imperialista kísérletek visszaverése és elnyomása adják a nagy dráma akcióját. Ez Európa politikai történelme a középkorban és az újkorban, a legújabb korban és a jelenben egyaránt.

A magyarság ellenségként jelent meg Európa kapuja előtt és tört be ide, elfoglalván a végső római provinciák, Pannónia és Dacia romjait. De a romokkal megszentelt föld hamar érezte varázsát, s bizonyára ez is hozzájárult a keleti barbárok urainak természetes bölcseségéhez, amikor beléptek Európa nemzetei közé. Ezzel pedig vállalták az európai nemzetek hivatását, Európa védelmét kifelé és befelé. Most ők építették fel az egykori római *limes*t, az ő nyelvükön a »gyepút«, kelet felé, s megőrizték a maguk és országuk függetlenségét, önállóságát nyugat és dél felé, útját állva Európa sokszínűségét fenyegető túlhatalom kifejlődésének.

Hosszú-hosszú, dicső és kegyetlen századokon át Magyarország a végső európai ország, s félő, hogy ma is az, s ő Európa és a kereszténység bástyája és pajzsa. Régi szólam és változatlan érvényű. S az egyetlen érdemünk, amit soha senki nem vont kétségbe, sőt elismert és hangoztatott. Annál kevesebbet emlegették a másik hivatást és teljesítményt: mint óvta Európát tulajdon gyermekeinek merényletei ellen. Nemigen foglalkoztak azzal, milyen és mekkora szerepünk van abban, hogy Európa nemzetei meg tudták akadályozni egy olyan impérium kialakulását, mely megsemmisítette volna önállóságukat és ezzel halálos csapást mért volna Európa lényegére, a soknépűségre, a nemzeti kultúrák különállására a nagy egységen belül. Való, hogy a világ összes keresztény templomai tornyában zengenek a harangok minden áldott délben Hunyadi Jánosnak, Krisztus hősenek diadalmas emlékezetére; való, hogy évszázadokon át zengett a szó – annál kevésbé a tetteles segítség aranya és vasa – a magyar hősiességről, mellyel életünket és hazánkat áldoztuk Európa védelmére a tatárral és törökkel szemben, s ma megint pajzs és bástyaként emleget bennünket a világ, melynek kapujában őrök állunk. Nem beszél azonban senki azokról a hősookról s küzdelmeik végtelen jelentőségéről Európa szempontjából, kik époly szent áldozatkészséggel véd-

ték és őrizték meg a nemzetek szabadságát. Voltak órái Európa életének, mikor a magyar nemzetnek múlt híres egyensúlya, s nem volt órája, amikor ne szegült volna ellen idegen akaratoknak, amely ezen a földön akarta megvetni a lábát, hogy úrrá legyen egész Európa felett. Talán túlzás volna azt mondani, hogy Európa egységét és sokféleségét, kultúráját és egyensúlyát a magyar nemzet tartotta meg, de hogy ott volt megtartói első sorában, az bizonyosan nem a nacionalista elfogultság ábrándja.

Ezt róttá rá helyzete, s ő vállalta ezt a feladatot az elhivatottság mély átérésével, alázattal és készen minden áldozatra, kereszténnyé és európaivá léte első pillanatától kezdve. Hogy ez nem utólagos konstrukció, nem későbbi elmélet visszavetítése, beszédesen bizonyítja Magyarország első századának keresztény bel- és külpolitikája már, a kereszténység terjesztése bent az országban, sőt határain túl, s a harcok a gyepükön túli pogányok keletről és északról jövő támadásai ellen, bessenyők, kunok, tatárok Európa kapujára sújtó csapásainak felfogása, másrészt pedig az a békés és fegyveres makacs ellenállás, mellyel útját állta az országnak, hogy területére, a Dunatájra akár a nyugati, akár a keleti császárság kiterjessze uralmát, s ezzel egész Európa fölébe kerekedjék.

S ez a kettős európavédő magatartás nem csupán ösztönös gyakorlata volt a középkori magyar politikának. Nem Európa jött rá később s tanította meg őt is, hogy bástyája és védőpajzsa. Ennek a koncepciónak első írásbeli emléke IV. Béla királyunknak egy 1253-ban írott levele IV. Ince pápához. Miután a tatárok tíz évvel azelőtt elpusztították az országot, most újabb támadásuk fenyegetett. A király a fenyegető veszély elhárítására az északkeleti határra vonult, s innen, Sárospatakról írja levelét a szellemi Európa és a kereszténység fejéhez segítségért, tudatában lévén annak, hogy itt nem pusztán Magyarország, hanem az egész Nyugat érdeke forog kockán.

Ebben a csodálatos levélben – gazdag politikai irodalmunk egyik legelső remekében – bele van már foglalva az az egész érzés- és gondolatvilág, keserőségeknek, elszántságoknak, belátásoknak és terveknek egész rendszere, mely az európai magyar magatartásának kísérete ezer év óta. Nemzetünk történelmének kevés fontosabb dokumentuma van.

»Magyarország – írja a király – a tatárok pusztítása folytán legnagyobb részben pusztasággá vált és a hitetlenek úgy veszik körül, mint a karámot a kerítés.« Felsorolja a keleti és déli szomszédokat, majd a nyugati szomszédra tér át, »kitől hitünk azonosága folytán remélhetné ez az ország valaminő segítség gyümöl-

cseit, de ehelyett a háború töviseit kénytelen érezni, s aki váratlan rablásokkal ragadja el ennek az országnak a javait. Ezért, ám mégis főleg a tatárok miatt, kiktől félni a háború tapasztalatai tanítottak meg bennünket, mint ahogy más népeket is, kiken hasonlóképen átvonultak, főpapjaink és országunk előkelőinek megkérdezése után jönnek láttuk Krisztus helytartójához és testvéreihez fordulni, mint a keresztény hit végső veszedelmében egyetlen és utolsó védelmezőhöz, hogy be ne következzenek rajtunk, s még inkább mibennünk rajtatok és a többi keresztényen, az, amitől tartunk. Naponta érkeznek ugyanis hírek a tatárokról, ezek pedig nemcsak ellenünk jönnek, akikre legjobban haragszanak, mert olyan szörnyű pusztításra sem akartuk alávetni nekik magunkat, míg a többi erejüket megismert nép adófizetőjük lett, főleg országunk keleti szomszédai... A tatárok összeesküdtek az egész kereszténység ellen, s amint több szavahihető tanutói hallottuk, erősen eltökélték, hogy rövidesen egész Európa ellen fordítják megszámlálhatatlan seregeiket. Attól is félünk, – írja a király, kinek népe egyszer már megpróbálta, mit jelent ellenállni, – hogy a tatárok közeledtére a mieink majd vonakodnak ellenségként viselni a tatárok kegyetlenségét, s félelmükben akaratunk ellenére is meghódolnak, amint ezt az előbb említett szomszédaink tették, hacsak az apostoli Szentszék körültekintő gondoskodása előrelátóan és hathatósan meg nem erősíti országunkat, hogy megbátorítsa a benne lakó népeket. Mindezt főleg két okból írtuk meg, – folytatja a király, s itt ragyog fel teljes tudatossággal a felelősség érzete és elfogadása, a gondviselésrendelte szerep vállalása, – hogy ne vádolhassanak bennünket sem a lehetőségek elmulasztása, sem gondatlanságunk miatt.«

Íme a magyar király teljes felelősségérzettel tudja és vállalja azt, hogy őt vád érheti, ha mulasztást követ el országának, mint Európa kapujának védelmében. S ő büszkén és keserűen hivatkozhat rá, hogy »a lehetőségek elmulasztása dolgában azt mondjuk, hogy megtettük mindazt, amit lehetőségeink között tapasztalataink alapján ebben a dologban tenni lehet, amikor személyünket és javainkat kitettük a tatárok akkor még nem ismert erejének és gonoszságának. Hanyagságunkért sem vádolhat senki bennünket. Mikor a tatárokkal országunk területén harcoltunk még, megkerestük ebben az ügyben az egész kereszténység három legfőbb udvarát, úgymint a tiéteket, melyet minden keresztény az összes udvarok úrnőjének és mesterének tart, s a császárit, melynek alá is vetettük volna magunkat, ha az említett veszedelem idején számbajöhető segítséget és oltalmat adott

volna nekünk. Megkerestettük a francia királyi udvart is. Am nem kaptunk egyiktől sem semminő vigaszt vagy segítséget, csak szavakat«.

Mindez nem vet valami túlságosan j ó fényt a »kereszténység három legfőbb udvarának« politikai előrelátására és lelkiismeretére, annál inkább azonban a magyar királyéra. Ő íme hajlandó lett volna függetlensége feláldozásával is hozzájárulni Európa nagy politikai egységének megteremtéséhez, a császár hűbéresesül szegődve, ha látta volna a hajlandóságot ennek az egységnek a fejében a hivatásával járó felelősség vállalására. De méltatlan kézbe nem helyezhette, s nem is helyezte Európa kulcsát, ő megpróbálta teljesíteni hivatását úgy, amint módjában volt, érezve s hirdetve, hogy kedve ellen való kényszerhelyzet ez a mód. Ezzel kezdődik az az egyezkedő keleti magyar politika, melyért később annyi lenézésben, gáncsban és szidalomban részesült nemzetünk, különösen azok részéről, akik behajszolták.

»Mi tehát ahhoz folyamodtunk, amihez tudtunk. A kereszténység javáért megaláztuk királyi fenségünket, s két leányunkat két orosz vezérhez, a harmadikat a lengyel herceghez adtuk feleségül, hogy az ő révükön s más keleti barátaink révén megtudjuk a soká lappangó híreket a tatárokról, hogy így bizonyos mértékig könnyebben állhassunk ellen a tatárok próbálkozásainak és fondorlatos magatartásának. A kunokat is befogadtuk országunkba, s fájdalom, pogányokkal védjük manapság országunkat és pogányokkal rontjuk a hitetleneket. A keresztény hit védelme céljából továbbá kun leányt adtunk elsőszülött fiúnkhoz feleségül, hogy így nagyobb bajt kerüljünk el, s módunk legyen a kunokat megkereszteltetni, amint ezt több esetben már meg is tettük.«

Az örök és legmélyebb magyar keserv hangja ez. Oly hű európainak lenni, mint senki más, érezni, hogy nekünk is Európa a hazánk, máshol nincsen immár számunkra hely, s ugyanakkor érezni e haza többi népeinek idegenkedését, azt, hogy nem fogadnak be, hogy taszítanak, ki, keletre. Csak az áldozatot fogadják el kegyesen. »Kívánjuk, hogy mindezekből nyilvánvaló legyen Szentséged előtt, – írja a keresztény király a kereszténység fejének – hogy ilyen súlyos helyzetben Európa egyetlen fejedelmétől, vagy egyetlen nemzetétől sem kaptunk semmiféle segítséget... «

Pedig hogy bölcsen és célravezetően tudná e segítséget felhasználni, annak a levél következő részlete fényes bizonyosságát szolgáltatója. Csak a johannita lovagok rendje fogott fegyvert,

»hogy országunkat és a keresztény hitet a pogányok és eretnekek ellen védelmezze«, folytatja. S most kifejti a király a védelem útját és módját. Ez a terv talán legfontosabb pontja IV. Béla levelének, mert itt mutat rá Magyarországnak, a Közép-Duna tájának geopolitikai jelentőségére. A johannitákat, írja, a Duna mentén helyezte el, s a folyamat várakkal is megerősítette. »Ezzel a hellyel kapcsolatban azt reméljük, hogy ha Isten a mi és az említett testvérek tettei által segítséget nyújt s az Apostoli Szentszék kegyességet méltóztatik mutatni, a johanniták segítségével a Dunától egészen a konstantinápolyi tengerig támogatjuk majd a keresztény hit hajtásait, s így a latin császárságnak és a Szentföldnek is lehet majd nyújtani segítséget . . . A mi több ízben is belátott nézetünk ugyanis az, hogy üdvösebb nekünk is, egész Európának is, ha a Dunát várakkal erősítjük meg. Ez ugyanis az ellenállás vize, *aqua contradictionis*.« Ez a kifejezés méltó, hogy szállóigévé váljon. S hogy mily fontosnak tartotta a király e felismerés elfogadtatását, mutatja a buzgalom, mellyel bő példákat idéz. Itt védtek a római birodalmat. »S mi is itt álltunk ellen tíz hónapig a tatároknak, holott nem voltunk felkészülve és súlyos vereség is ért bennünket s országunkat nem védte akkor jóformán sem vár, sem védő sereg. Ha országunkat elfoglalnák a tatárok, amitől Isten mentsen, nyitott kapu lenne az számukra más keresztény országok felé, egyrészt azért, mert itt nincs útban tenger a keresztények felé, másrészt, mert itt alkalmasabban tudják elhelyezni nagyszámú családjukat és szolganépeiket, mint bárhol másutt.« E szavak Magyarország európai jelentőségét örök időkre érvényes módon fejezik ki, s vészkiáltásként sikoltanak a fülekbe, melyek hallanak. A család elhelyezésében pedig ki ne ismerne rá az élelmezés problémájára? A civilizáció fejlődésével természetesen nem szükséges ide települni családostól, a nyersanyagot el lehet szállítani, de a probléma változatlan: e táj az utánpótlás bázisa. »Jusson eszünkbe Attila, – folytatja »Isten ostorának« késő unokája, hűséges fiaként annak az Európának, mely ellen egykor őse hadakozott, – aki keletről jött nyugat meghódítására, s Magyarország közepén ütötte fel szállását, s mindazok, kik nyugatról harcoltak a császárok ellen, hogy keletet meghódítsák, bármint is szervezték meg seregüket, azt országunk határai közt helyezték el.«

Miután így látja a helyzetet a király, nem csoda, ha arra sűrgeti a pápát, hogy ne a keresztiesek által alapított életképtelen »tengerentúli részeket« segítse, mert »ha ezeket elvesztenők, amitől Isten ments, nem, ártana annyit Európa lakóinak, mintha

a mi országunkat elfoglalják a tatárok. Istent és embert hívjuk tanulságul, – kiált a levél, – hogy ennek a dolognak oly nagy a fontossága és szükségessége, hogy ha nem tartottak volna vissza az út különböző veszedelmei, – e veszedelmek az ellenséges nyugati szomszéd és Velence hadai képében leselkedtek, – nemcsak a valóban elküldött követeket küldtük volna, hanem személyesen járultunk volna Szentséged lábaihoz, hogy egész Európa színe előtt hirdessük helyzetünket. . . Nyissa meg tehát Szentséged atyai szívét és küldjön komoly segítséget jelentő fegyveres csapatot a hit védelmére és a köz javára ilyen nagy üldözöttség idején. Ha ezen a nagyon is meghallgatható és a Római Egyház összes híveire olyan nagy fontosságú kéréssel elutasíttatnánk, kénytelenek lennénk a szükségtől kényszerítve nem édes fiákként, hanem mint mostoha gyermekek, mintegy az atyai nyájból kirekesztve, koldulni a segedelemért.«

Tegyük túl magunkat a levél érzelmi hatásán és pusztán a tényeket nézzük. IV. Béla páratlan geopolitikai éleslátással ismerte fel országa jelentőségét. Azóta számtalanszor igazolták az események. Európa határa itt van. Vagy legalábbis itt van a határrendszer középpontja. Ha meg akarja magát tartani Európa, csakis itt, Magyarország területén, a Közép-Duna táján teheti meg. Itt szegülhet ellen Európa mindkétfajta támadásnak, mely lényegére tör: itt védheti ki az egységes szellemére irányuló csapásokat és itt háríthatja el a nemzeti sokfélesége ellen támadó egyeduralmat. Itt van – most már IV. Béla kifejezését szimbolikusan használva: a *contradictio* helye. Mert e jelentőség túlterjed a Dunán.

Európa határa a Duna? De a Duna határai hol vannak? Ezt is tudták az Árpádok, az államszervezés fölülmúlhatatlan mesterei. Országukat a Duna mentén alapították meg, de határait addig terjesztették, ameddig egykor Róma császárai is akarták, s ott állították fel a gyepűt, a »limest«, ahová Marcus Aurelius is törekedett, ahol a Dunavölgy természetes határai húzódnak, a hegykoszorú ormain, mely védőleg öleli körül a tájat. A Duna az európai ellenállás vize, de a Duna védőfala a Kárpátokon emelkedik. A közeli és távoli történelme a példák hosszú sorát kínálja, hogy a hadak hullámai könnyen rohannak a Kárpátok vonaláig, itt azonban megtörnek. A hatalmas völgy és a körülötte tornyosuló hegyek együtt egyetlen erősség, s ezért kell, hogy egyetlen védekező akarat rendelkezzen mindkettő felett. Ezt jelenti az, hogy a történeti Magyarország természetes földrajzi

egység. Ezen az egységen a természetes és észszerű politikai egység alapszik, mert csakis ez az egység nyújt stratégiai biztonságot a Dunának, Európa határának. Ha tehát Európa védelme észszerű és kívánatos, észszerű és kívánatos védelmének biztosítására ez az egység is. Ennek a belátásához és elismeréséhez nem kell sem a magyarság iránti szimpátia, sem történeti jogok méltánylása, – történetet és világpolitikát ilyen érzelmes motívumok úgy sem szoktak irányítani, – csupán az egyetemes európai érdek elfogulatlan, józan, észszerű felismerése. E felismerés elmaradhat, ám ezt Európa sínyli meg. Az igazság érvényén ez mit sem változtat, s megtagadása megbosszulja magát. Európa keleti határsávjának a stratégiai középpontja itt van az »*aqua contradictionis*« mentén, innen kell védelmi funkcióját irányítani; itt van hát politikai középpontja is, innen kell szervezésének kiindulnia.

Ám e geopolitikai feltételek érvényesülése azon múlik, hogy az a nemzet, amely a területet birtokolja, valóban öre-e Európának, egységének és sokféleségének egyaránt. Vállalja-e ezt a szerepet, vagy pedig odaadja magát az ellenségnek Európa árulójaként? Akar-e a *natio contradictionis*, lenni? A végzet a magyarságot vezérelte erre a tájra, az *aqua contradictionis* mellékére, neki jutott a *natio contradictionis* nehéz és hálátlan szerepe. S ő vállalta. Ezer éve teljesíti hűséggel hivatását. Azok a híres makacs rebellesek éppen úgy Európa hősei voltak, mint a tatár- és törökverő vitézek. S a nemzet akkor marad hű hivatásához, ha e kettős hagyományt követi. A magyar számára a legnagyobb nemzeti bűn, ha ez ellen vét, ha elhagyja őrhelyét Európa földrajzi és szellemi határán.

Sokszor hallani, hogy a magyarság rossz helyre került itt Nyugat és Kelet határán, idegen, ellenséges népek kellős közepébe, hivatlan vendég, rokontalanul. Miért nem maradt kissé keletebbre, vagy miért nem nyomult egy völgygel nyugatabbra, sóhajt a honfibú. Mindkét esetben elkerültük volna tragikus állapotunkat, melyről Pázmány Péter azt mondta, hogy olyanok vagyunk, mint az ajtó s küszöb közé szorult ujj. De igaza van-e a panasznak? Akár keletebbre, akár nyugatabbra, felolvadtunk volna az idegen népek tengerében, vagy ha nem, akkor is pusztá szolganépként tengődtünk volna s tengődnénk más nemzet szolgálatában. Szerepünket más kapta volna, az a nép, amely a mi helyünket foglalta volna el, itt, az »ellenállás vize« mentén, s lett volna a *natio contradictionis*. A magyarság *itt* lelte fel szerepét, küldetését, hivatását, *itt* válhatott s csakis *itt* azzá a nemzeté, amellyé vált, az ellenállás nemzetévé, Európa örévé:

magyarrá! Mert a népet nemzetté hivatása emeli. Magyarának lenni ez a hivatás jelenti, az, hogy ő a *natio contradictionis*. S mert szerepünket ez a hely, ez a haza adja, ezért nincsen rajta kívül sehol számunkra hely.

Az egész ezeréves magyar politika ennek a hivatásnak a teljesítése, s annak a felismerésnek a szakadatlan szem előtt tartása irányítja, melyet IV. Béla foglalt rendszerbe, s már ezzel is második honalapítónkká vált. Ezen az orsón le lehet bonyolítani nemzetünk egész politikai történelme kuszának látszó gombolyagát, mert csak az adott helyzetekben követendő utak és módok dolgában vannak változatok, a végső cél mindig ugyanaz: megtartani egy független országot itt a Duna mentén, mert ez Európa létének biztosítéka, s megtartani a táj népi sokféleségét és harmóniáját, mert ez az európai szellem parancsa. Ez a kettős cél a magyar hivatás tartalma.

Ezt szolgálja az ősi magyar nacionalizmus, s foglalata, nemzeteszmeje és államfelfogása. A sokat hangoztatott magyar birodalmi gondolat, amint most már határozottan tudnunk kell, azt jelenti, hogy egységes államszervezetben élnek különféle népek, népiségük érintetlenségében, s tartozhatnak a nemzethez, vállalhatják a közös hivatást a közös hazában, anélkül, hogy népiségüket el kellene vetniük. Ez volt a magyar imperializmus: a keresztény európai egységnek a terjesztése és a népiség oltalmazása. Jól meg kell érteni, hogy a magyar állam nem egy népnemzet állama, mint az újkori államok. Még akkor is, ha magyar nemzetállamnak nevezik, – Szent István birodalmára is szokták alkalmazni, – akkor is mást jelent ez, mint más nemzetállamok esetében, mert e nemzet nincs egyetlen népiséghez kötve, nem népnemzet, hanem népek feletti egység, nem etnikai, hanem hivatásközösség. Ez az ország Magyarország bár, de népek hazája, mint a nagyvilág s mint egész Európa. Európa kicsinyben, Teleki Pál gróf találó szavai szerint. Ez volt mindig, ennek készült, ennek szánták megalkotói s ez is marad. Megmaradásának ez a feltétele.

E táj csak ebben a gondolatkörben egyesülhet. A modern nacionalizmus széttépte, feldúlta ezt az ősi egységet. Helyreállításának sem lehet más vezércsillaga, mint az, mely ezer évig együtt tartotta, az ősi nemzetfogalom és államfelfogás, melyből teljesen hiányoznak a modern nyugati nacionalizmus veszélycsirái s egyedül alkalmas arra, hogy az államegység után kívánczó Kárpát-Dunamedence törmelék népeit egységbe fogja. Mert azzal tisztában kell lennünk, hogy bármit óhajtoz a pillanatnyi korhangulat, fiatal nemzetállamok mómora, a népiség alapján

kiszabott kicsiny országok merőben korszerűtlenek, s az egész földkerekségnek, az egész emberiségnek immár létrejött reális egysége idején, a milliányi összefonódó, egész planétánkat behálózó vonatkozások közepett csakis a nagy racionális államegységeknek kedveznek a viszonyok s azokat követelik. Mi, a magyar nemzet – az első krónikás szavai szerint – »jó régi nemzet« vagyunk, mi tudjuk, hogyan kell ezt csinálni. *Tudnunk kell*, ha az akarunk maradni. S *akarnunk kell*. Vállalni. Mások hajthatják tovább is e tájon a népnemzet nemzetállamának avult szólamait, akarhatnak elnyomni népeket és nemzeteket, kavarthatják tovább a khaoszt az egész Európa veszedelmére. Az ítélet órája a történet pályáján mindig üt egyszer. Csak mi ne süllyedjünk most már bele e khaoszba és kavarói közé. Nekünk tudni kell, mi a hivatásunk itt. Feli kell újra építeni Európa végvárát, Európa egységének és sokszínűségének védelmére kifele és befele. Elsősorban a magunk földjén kell ezt a sokszínű egységet újra megteremteni.

S akkor bizalommal, nyugodtan, a sokat látott férfikor érettségével várhatjuk a sorsot. Mert nemcsak a mi sorsunk forog kockán. Európa és az emberiség sorsa. S talán remélhetjük, hogy Európa és az emberiség mindent el fog követni egyszer a maga megmentésére. Európa és az emberiség sorsa pedig egy a mi sorsunkkal, amaz a miénken is múlik. Mint annyiszor ezer éven át, ma újra. Európa és az emberiség érdeke elkerülhetetlenül azt a módot kívánja, ahogy a magyar szolgálta. Európa sokszor elfeledkezett erről és sokszor hálátlan volt irántunk. Am a poltikát nem a hála irányítja. Az érdek. S az érdekre előbb-utóbb rá szokás eszmélni. S íme már kezdik odaállítani nemzetünket arra az őrhelyre, ahol ezer éven át állt, s bízva hihetjük, hogy áll ma is, hűséggel, tiszta fegyverekkel és áldozatkészen a legszentebb európai hagyományok szolgálatában, ha jobbjaít követi. Dante szavai jutnak eszünkbe, miket a hatalmas középkori birodalomhoz intézett, de hozzánk is szólnak: »O beata Ungheria, se non si lascia piu malmenare!« Ó boldog Magyarország, ha nem hagynád magad többé félrevezetni!

Vissza kell térnünk őseink útjára, –Szent Istvántól Széchenyi Istvánig, – kik előtt úgy lebegett nemzetük szelleme, mint ami az emberiség érdekében vállalt szent hivatásában él. Ez a magyar nacionalizmus. Érintetlen az önzéstől, erőszaktól és gyűlölködéstől. Humanista és idealista ez, s további kifejlődése, melyhez bőséges, gazdag termőerő rejlik benne, példa lehet arra, hogyan olvad fel a nemzet az emberiségben anélkül, hogy feladná teremtett lényegét. Vagy még jobban is kifejezhetjük magunkat: hogyan

terjeszkedik a nemzetiség emberiséggé. Ez is »imperializmus«: szent szellemi hódítás és növekedés, terjeszkedés. S látszat bármily korszerűtlennek ma a nagyvilágban a humanizmus és idealizmus gondolata, a mai világban, midőn a gyűlölködés szomorú szenvedélye tombol és a nemzetek nem engedik megváltani magukat, az eszmények pedig elhagyottan bolyongnak: érvényük nem függ a korszerűségtől és népszerűségtől. Fölötte állanak ők a koroknak, örökkévaló mintaképek ők. Az ember méltósága pedig abban áll, hogy bármily tévetegen, de követheti őket. Ha vállaljuk azt, hogy kibontjuk az ősi nacionalizmusunkban rejlő lehetőségeket szellemiségünkben és megvalósítjuk gyakorlatban, hivatásunk, misszióink oly magaslatára emelkednénk, mint soha. Ehhez csak az önmagunkba vetett hit kell, s a hit, hogy ez a magyarság, ez a hivatás és sors felemelő, magasztos, dicső, szép és gyönyörűsége, s akkor nem riadunk vissza a feladat nagyságától és első pillanatra talán utópisztikunak látszó idealizmusától.

UTÓSZÓ

Ez a könyv több évi kutatómunka és töprengés eredménye. Kisebb dolgozatok után 1937-ben tette közzé a szerző »A magyar nemzeti szellem« című tanulmányát a Magyarorságtudomány folyóiratban. Újabb kisebb dolgozatok után 1939 őszén jelent meg »A magyar nemzeteszme« című könyve. Ezt megint rövid írások követték e tárgykörből, majd a »Mátyás és birodalma« címen 1940 tavaszán megjelent könyv, főként annak első fejezete, foglalkozott a magyar nemzet hivatásának kérdésével s a nemzeti szellem fejlődésének néhány mozzanatával. Mindezek a publikációk azonban csak részleteket közöltek a szerzőnek a nacionalizmusra vonatkozó kutatásai eredményeiből, úgyhogy felmerült a szüksége, hogy végre összesítse az eddig már közzétett anyagot és kikerekítse az összes eddig elért, de még közre nem bocsátott eredményekkel, melyek tetemesen felgyűltek. A jelen mű ilyenét genézisével együtt jár, hogy amint »A magyar nemzeteszme«-ben felhasználta »A magyar nemzeti szellem« s egyéb dolgozatainak tartalmát, helyenként szövegeket is idézte, úgy most összes eddigi e tárgykörbe tartozó publikációinak anyagát beolvasztotta az új műbe, hogy az vizsgálódásainak mai állapotában teljes legyen, s ugyanúgy idézi is szükség esetén korábbi szövegeit. Szó szerint azonban igen ritkán, mert azóta részint újabban feltárt anyag tanulságai bővítették vagy módosították a tartalmat, részint jobb, kifejezőbb fogalmazás szorította háttérbe a régit. A nemzet mibenlétét tárgyaló fejtegetésekkel kapcsolatban azonban még most is azt kell megjegyezni, ami »A magyar nemzeteszme« utószavában is olvasható volt, hogy e kérdés részletesebb és filozófiailag szakszerűbb tárgyalását »A magyar nemzeti szellem«-ben találja az érdeklődő.

Végül még valamit kell ebben a vonatkozásban megjegyezni. Amikor a szerző *eddigi* eredményeket emleget és vizsgálá-

lódásai *jelen* állásáról beszél, ez azt jelenti, hogy munkáját nem tekinti lezártnak, aminthogy valóban nem is hagyta abba, mert egy csomó kérdés áll előtte e tárgykörben, történelmi és elméleti kérdések egyaránt, melyek eddig éppen csak fölvetettek s kutatásai folytatására sarkalják. így például az utolsó fejezet vázolata, a magyar szellem életrajza kíván tüzetes kutatásokat, vagy a magyarság és Európa viszonya, de nem kevésbé fontos volna olyan elméleti kérdések újabb és rendszeresebb átgondolása, mint az állam rendeltetése és helyzete a társadalom egészében, vagy olyan általános történetfilozófiai kérdések, melyek az emberiség reális egységének létrejöttéből következnek. A szerző reméli, hogy egykor ezekről is lesz közlendője, mint ahogy jelen művében benne foglaltatnak már azok a témák is, melyeket »A magyar nemzeteszmé« utószavában mint az ott közölt anyag kiegészítőseit jelölt meg. Minden történeti jelenség végül egy nagy egyetemes történetfilozófiai kérdésrendszerben függ össze.

Ám a könyv megjelenését külső, gyakorlati körülmények is követelték. Ezt a körülményt a szerző nem hagyhatja figyelmen kívül és nem is hallgathatja el, hanem – úgy érzi – lelkiismereti kötelessége álláspontját e ténnyel szemben tisztázni.

Mert a szerző a tudomány munkásának tartja magát és eltökélt szándéka, hogy lelkiismereti szigorúsággal kitar a tudomány egyetlen feladata, az igazság semmire sem tekintő, elfogulatlan keresésének útján és semmiféle egyéb szemponttól, a tudományon kívüli, bárha a legnemesebb vágytól, érdektől, céltől nem engedi magát más ösvényre csábíttatni. De az igazságot is *ember* keresi, ki nagy közösségek tagja, mikhez mély érzések fűzik, s benne él az eleven történeti világban, annak árama őt is bekapcsolja és lelke mélyéig megrázza. Nem csoda, ha kérdései, melyekben az igazságot kutatja és szomjasan akarja megismerni, közösségének és korának feszültségéből robbannak ki. Az igazság örökkévaló, de a kérdések lehetnek korszerűek. S többnyire azok is. A tudomány, a megismerés végtére is a teljes eleven ember egy tevékenysége, a kozmoszban való tájékozódásának a funkciója, tehát igenis gyakorlati szükségből fakad. De hivatását csak úgy tudja teljesíteni, ha a gyakorlat fölé emelkedik, tiszta elméletté válik és az igazság könyörtelen és semmire nem tekintő feltárását munkálja. Másként félrevezetné a tájékozódni akaró embert.

Különösképpen áll ez a történetfilozófiára. A szerző ennek a munkása. Ide is úgy jutott, hogy kora általános szellemiségében gyökerezőnek felismert személyes problémáira kereste a választ, a maga tájékoztatására akarta ismerni az igazságot. Eköz-

ben egyre győtrőbb gonddá vált benne is nemzetének sorsa, mint e nemzet sok más tagjában, sőt széles közvéleményében, s szédülve e közvélemény kusza forgatagában, mely egyre több tévesnek, veszedelmesnek, sőt kárhozatosnak látszó balvélekedést kavart fel, tudományának módszereit a nemzet sorsának megismerésére, az időszerű, de örökkévaló érvényű kérdések tisztázására alkalmazta, vágyva a megnyugtató igazságra. E vizsgálatok eredetileg azt szolgálták, hogy rábukkanjon a nemzet és a nacionalizmus tiszta fogalmára s ezek fejlődésének történelmi ismeretére, továbbá azoknak a tényezőknek összességére és egymás közti viszonyára, melyek egy nemzet sorsát meghatározzák. Természetes, hogy saját nemzetét s annak életét állította a vizsgálódások középpontjába. Eközben jutott arra az örömteljes felfedezésre, hogy a magyar nacionalizmus és nemzetfogalom oly közel áll a tiszta ideálhoz, mint egyetlen nemzeté sem. De fölismerte azt is, hogy éppen ebben rejlik nemzete jövőjének biztosítója is, ha a nemzet ismét vállalja. Azzal a felelősségérzettel folytatta hát kutatásait és tette közzé eredményeit, hogy ezek a tudományos megismerés körén túl is jelentőséggel bírnak, s azzal a szilárd meggyőződéssel, hogy éppen ezért szigorúan az igazságra kell igyekeznie.

A nemzetnek, nacionalizmusnak és a magyarság hivatásának ily magasra szabott elmélete vajmi idegen volt első publikációja idején. Magyarország megcsonkított és nyomasztó helyzetében, bent pedig éppen e fogalmak körüli zűrzavar tombolása idején, amikor a komoly és az igazi magyarsághoz hűséges szíveket kétségbeejtő, el is csüggesztő törekvések merültek fel, hogy a nemzet helyét annak hivatását feladó nép foglalja el, mely szerényen meghúzza magát a rájakényszerített kuckóban, — valóban időszerűtlen lehetett ez az elmélet. A szerző azonban tántoríthatatlanul hitt a maga igazában és abban, hogy a nemzet sorsa ehhez az igazsághoz van kötve. Kétely nélkül tudta, hogy ez az igazság foglalja magában a magyarság lényegét, hivatását és sorsát, és e forgandó sors ismerete biztatta azzal a megnyugtató hittel, hogy jön idő, mikor a nemzet is és a nagyvilág is ráébred arra az igazságra, s akkor minden jóra fordul. Ebben a helyzetben és lelkiállapotban kezdte írni nemzeteszme-könyvét is, melynél »időszerűtlenebb« valóban alig volt elképzelhető. Utolsó lapjait azonban már a kassai bevonulás örömmámorában írta. Mire sajtó alá rendezésével is végzett és a nyomda átvette a kéziratot, már Kárpátalja is visszatért a Koronához. Megjelenésekor pedig a népeket egyesítő birodalom körvonalai kezdtek felrémleni, Európa oly forrongásba jött, mely a régi helyére szólíttatta a

magyart. Most pedig, mikor e sorok papírra kerülnek, Erdély városai szabadulnak fel. Ezzel ismét az a szerep hárul a nemzetre, mely az ősi hagyományok, szellem és hivatás csillagára mutat. Ez az áldásos módon megváltozott külső és belső helyzet hívta létre e könyvet s állította abba a szolgálatba, melyet boldogan és hálásan vállal, hogy egy gyarló emberi kézzel, de buzgó lelkiismerettel csiszolt tükröt tartson a nemzet elé, melyből megismerje önmagát, sorsát és hivatását. Ez a rendeltetés szükségyszerűen bizonyos befolyással volt e könyv előadásmódjára. Bizonyos dolgoknak a szakember szemében talán bőbeszédű magyarázgatása, a források hosszas idézése, viszont más kérdések rövid úton való elintézése, nehogy a szakszerű részletezés ellankassza az érdeklődést, mindez e nemes értelemben vett publicisztikai célzatból történt. Ez a könyv a magyar »publicum«, a nemzeti közvélemény megnyerését tűzi maga elé, hogy rávezesse hivatására, sorsának megismerésére. Ki tudhatná előre, mit hoz a sors? Ki tudhatná előre, hogyan alakul az emberi világ, melynek nemzetünk is egy csekély, de nagyra hivatott tagja? Helyzetünk a világ viszonyok függvénye. Ám jövőnk nemcsak a sors kezében van. Magunk is tényezők vagyunk kialakításában. Felelősség van rajtunk. A sors teremti a helyzetet és adja fel a leckét, de a nemzet állja meg a helyét és válaszol. Vajha méltóképpen tenné le a vizsgát!

* * *

A nacionalizmus kérdésének igen nagy irodalma van, jelentékeny irodalom foglalkozik a magyar nacionalizmus, valamint a magyar nemzeti szellem és hivatás kérdésével is. A könyvből kisebb-nagyobb részletességgel tárgyalt egyes kérdéseknek is megvan a maga irodalma. Teljes bibliográfiát azonban még megközelítőleg sem adhatunk itt. Mindössze azoknak a műveknek a felsorolására szorítkozunk, melyek e felfogás kialakulására hatással voltak, vagy amelyekből tényleg anyagot merített e könyv. A szövegben használt forráshelyek részletes felsorolását azonban kénytelenek vagyunk mellőzni, mert rendkívül megduzzasztaná a jegyzetanyagot. Be kell érünk azzal a megjelöléssel, mellyel a szövegben éltünk.

Az, hogy a magyarság türelmes volt a hazájában lakó idegen népek iránt, közkeltű felfogás, azt azonban, hogy nemzetet más értettek, mint általában, nemigen ismerték fel. Márpedig a hangsúly nem a »kisebbségek« iránti türelmen van, – ha csak annyi volna, ez nem jelentené a felfogás elvi másfajtságát, mert

ilyesmi a többségi népnemzeti és nemzetállami elv alapján is elképzelhető, – itt az a lényeges, – ezt tekintem eredményeimben döntőnek, – hogy a magyar számára nincsen is népi »kisebbség«, mert népi többség sincs. Nemzet van és népek. S a nemzet nem népnemzet s állama nem egyik vagy másik népé. Tudomásom szerint elsőnek Szekfű Gyula és Deér József mutattak rá sajátos magyar nemzetfogalom létrejöttére. Szekfű a Három nemzedékben, (3. kiadás 206.) a szöveget a jelen munkában a nemzetiségi törvényről szólva idézzük; Deér pedig Pogány magyarság, keresztény magyarság, 187. így ír: A magyarság már mai hazája területén feltűnése előtt »sem alkotott a szó mai értelmében egységes, tehát egyfajú, egynyelvű nemzetet. A magyarok régi hazájukból rendkívül rugalmas népfogalmat hoztak magukkal, melynek nem a faji és nyelvi egység, hanem a közös politikai és katonai vezetés adott tartalmat, amely tehát idegen népek és néprészek csatlakozásának és megszervezésének tág teret engedett.« V. ö. 44. 90. Újabbán Csekey István foglalkozott a kérdéssel, A magyar nemzetfogalom, 1938., jobbra politikai-jogászai szempontból. Itt említjük meg Egyed István tanulmányát, Politikai nemzet népi nemzet, 1939., végül Ottlik László munkásságát, mely gyakorlati politikai szempontokat állapított meg már évekkel ezelőtt egy »Új Hungária« felépítéséhez. (Magyar Szemle IV. 1., VII. 113., XXII. 289., Pester Lloyd 1940. aug. 18., 20.) A magam vizsgálataiban azonban elsősorban Deér Józsefnek, a magyar nemzeti öntudat fejlődésére vonatkozó alapvető eredményeire támaszkodtam. (I. m. és A magyar nemzeti öntudat kialakulása. Magyarságtudomány 1936.) Az egész magyar múlt ismeretében és szemléletében pedig nekem is Hóman Bálint és Szekfű Gyula Magyar Története volt az alap és irányító.

A magyar nacionalizmusról szóló fejezet első szakaszára nézve alapvető tanulságokat merítettem Deér József két könyvéből, *Heidnisches und Christliches in der altungarischen Monarchie*, 1934. és *Pogány magyarság, keresztény magyarság*, 1938. A hunokról 1940-ben jelent meg több szerző tollából: Attila és hunjai. A magyarság eredetéről és őstörténetéről Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása*, 1930., Szekfű Gyula: *A faji kérdés és a magyarság, Faj biológiai vagy történeti egység*, megjelentek a *Történetpolitikai tanulmányok* c. kötetében, 1924. Bartucz Lajos: *A magyar ember*, 1938. Hóman Bálint: *Magyar Történet I. k. és Szent István*, 1938., Zichy István gróf: *A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig*, 1923. és *Magyar őstörténet*, 1939. Általában a szeppe-népek kultúrájára vonatkozólag Alföldi András és Fettich Nándor dolgozatai alapvetőek.

S köszönetet mondok itt nekik azért is, mert gazdag ismereteik szóbeli közlésével is megerősítettek felfogásomban, munkáiknak tanulása mellett. A részletek szakembereinek – a »pozitívistáknak« helyeslése – a legmegnyugtatóbb a thoretikus számára. Az Árpádok származásáról Hóman Bálint eredményeit fogadtam el. A mai magyar pásztor nyilatkozatát Luby Margit közli, Az alföldi pásztor jellemrajzához, Társadalomtudomány 1937. 204. A második szakaszban a Róma-gondolathoz s általában Szent István reformjához lásd Balogh József tanulmányait, Nemzet és nemzetköziség Szent István Intelmeiben, Irodalomtörténeti Közlemények 1926., Szent István és a Róma-eszme, Budapesti Szemle 1927., A magyar királyság megalapításának világpolitikai háttere, Századok 1932. Szent István »Intelmeinek« forrásai, Szent István-émlékkönyv 1938. II. k. Ugyanitt olvashatni a nyugati és magyar felfogásról a jövevények kérdésében. A magyar nacionalizmus kezdeteiről lásd Deér József: Közösségérzés és nemzettudat a XI–XII. századi Magyarországon, Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve 1934. és A magyar nemzeti öntudat kialakulása, Magyarságtudomány 1936. A natio kérdéséhez lásd ugyancsak az ő cikkét a Hóman-émlékkönyvben, 97–103., Pogány magyarság . . . 229. sk., továbbá Krisztics Sándor: Nemzet és állam, 1914. 238. A középkori magyarországi nemzeti-ségi viszonyokról, lásd Hóman: Magyar Történet I. k. 14 sk., 284 sk. Szekfű Gyula: A magyarság és kisebbségei a középkorban, Magyar Szemle 1935., Deér: Pogány magyarság . . . 261. Mindezekkel ellentétes felfogást vall Mályusz Elemér: A középkori magyar nemzetiségi politika, Századok 1940. Én azonban fenntartom a korábban is vallott álláspontomat és osztom Szekfű Gyula kritikáját, Még egyszer a középkori kisebbségekről, Magyar Szemle XXXIX. k. A középkori nacionalizmusra nézve sok adat van Gogolák Lajos Pánszlávizmus c. 1940-ben megjelent könyvében, a Szentkorona tanáról lásd Eckhardt Ferenc akadémiai értekezését, 1939.

A harmadik szakasz Laskai idézeteit lásd Halász Gábor: Magyar középkor, Magyarságtudomány 1937. 64. és Deér: Pogány magyarság . . . 261. Aenesa Sylviust idézi Benda Kálmán: A keresztény közösség, Magyarország és a török hatalom a XV. században, Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve 1936. 6. Ugyanő idézi a francia költőt is, u. o. 29. Brandolinit idézi Balogh József: Nemzet és nemzetköziség ... 7. Zay Ferencet Deér: Pogány magyarság . . . 257. A többi adatokra nézve lásd a Hóman-Szekfű és a millenniumi történelem megfelelő kötetét, valamint Frankói Vilmos Mátyás-életrajzán és az 1940-ben megjelent Má-

tyás-émlékkönyvön kívül Szabó Dezső: Küzdelmeink a nemzeti királyságért, 1917., a németiség magatartásához pedig Horváth Magda: A török veszedelem a német közvéleményben, 1937. Deér kutatásait a nemzeti öntudat fejlődéséről folytatja Benda Kálmán: A magyar nemzeti hivatástudat a XV. és XVI. században, 1937. Az erdélyi politikus típusához, a Teleki-idézzettel együtt lásd: Tolnai Gábor: Erdélyi politikus. Nyugat, 1940. szeptember. A magyarság külföldi arcképehez lásd Eckhardt Sándor cikkét a Mi a magyar? c. gyűjteményes kötetben, 1939. A védőbástya-gondolathoz lásd Győry János: A kereszténység védőbástyája, Minerva 1933. és Térbe Lajos: Egy európai szállóige életrajza. Egyetemes Philológiai Közöny, 1936.

A negyedik fejezet anyagát a szövegben megjelölt forrásokon kívül a két alapvető összefoglalásból merítettem, Szekíú Gyula: Iratok a magyar államnelyv kérdésének történetéhez, 1926. és Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei, 1927. A nyelv és nemzetiség viszonyához lásd Kerecsényi Dezső: Elvi kérdések a régi magyar irodalomban, Minerva 1923., a népiességhez Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig, 1927. Bécs magatartásáról Miskolczy Gyula tár fel új adatokat, A kamarilla a reformkorszakban, 1939., a nemzetiségi törvény histórikumáról Nagy Iván: A nemzetiségi törvény a magyar parlament előtt, 1930. Használtam még Szekfű: Magyar Történet megfelelő köteteit és a Három nemzedék-et. Kosa János: A magyar nacionalizmus kialakulása, 1937. néhány adatának is hasznát vettem, de e vázlat végső következtetéseit nem fogadhatom el, minthogy ő is éppen azt a fajta nacionalizmust tartja egyetlen igazi nacionalizmusnak, amit mi tévútra térésnek tekintünk a magyar fejlődésben. A Katholikus Szemlében (1939) megjelent kritikáját tehát nem szívelhettem meg, mert alaptalannak látom. Egy másik kritikussal folytatott vitám a Társadalomtudomány c. folyóiratban olvasható (1940).

Az ötödik fejezethez lásd még Krisztics és Csekey i. m., valamint Asztalos Miklós: Korszerű nemzeti eszme. A faj kérdésről Somogyi József ad összefoglalást, A faj, 1940. Lásd még Bartucz i. m., melyről a Protestáns Szemle 1939. évf. 194. sk. fejtettem ki nézeteimet, és Bartók György: Faj. Nép. Nemzet. 1940. Mi a nemzet? címen a Filozófiai Társaság Vitaulést rendezett, melynek előadója a szerző volt, az előadás és a hozzászólások az Athenaeumban jelentek meg, 1939. 377skk. A nemzetnevelés elméletét Imre Sándor dolgozta ki elsőnek nálunk. Lásd főként Nemzetnevelés, 1912.

A magyar nemzeti szellemről az utóbbi években keletkezett

irodalmat részletesen nem említjük, mert a magunk koncepciójának kialakulására csak negatív hatással volt, vitába pedig nem bocsátkozhatunk bele. Egyedül Prohászka Lajos művét említjük, A vándor és a bujdosó, 1936, mely elsőnek vállalkozott a kérdés átfogó kultúrfilozófiai vizsgálatára és termékeny vitának megindítója volt, továbbá a már említett Mi a magyar? kötetet, s ebben is különösen Szekfű Gyula cikkét, mely történelmi módszerével bizonyos jelenségekre nézve fundamentális eredményekhez jutott. Az itt követett módszerről a könyvről a Protestáns Szemlében írt bírálatomban fejtettem ki nézetemet (1940). A magyar nemzeti hivatás kérdésének nagy irodalma szintén részletes feldolgozást kívánna. Itt csak két legújabb és helyzetüknél fogva is legfontosabb kifejtőt említjük. A nemrég megjelent nagy gyűjteményes kötetben, az »Erdély«-ben Teleki Pál gróf a geopolitikai feltételeket állapítja meg, Hóman Bálint pedig a hivatásra vonatkozó felfogását foglalja össze.

Az itt felsorolt művek aztán további irodalmi útmutatással szolgálnak azoknak, akik a kérdések tanulmányozásában el akarnak mélyedni. S hogy ilyen olvasó minél több akadjon, legforróbb óhajtása a szerzőnek.

Budapest, 1940. szeptember.

TARTALOM

	Oldal
I. Bevezetés.....	5
II. Az újkori nyugati nacionalizmus	14
III. A magyar nacionalizmus	60
1. Árpád népe	60
2. Szent István nemzete.....	89
3. Kelet népe Nyugaton.....	114
IV. Az idegen nacionalizmus Magyarországon.....	179
V. Nemzet és nacionalizmus	241
VI. A magyar nemzet szelleme és hivatása..	291
Utószó	341